

Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila

Középkori mezőváros a Székelyföldön

ERDÉLYI
MÚZEUM-
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

223

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

BENKŐ ELEK–DEMETER ISTVÁN–SZÉKELY ATTILA

**KÖZÉPKORI MEZŐVÁROS
A SZÉKELYFÖLDÖN**

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR 1997**

**Megjelent
az Országos Tudományos Kutatási Alap
és a Pro Professione Alapítvány
támogatásával**

**A sorozatot szerkeszti
Dávid Gyula**

**A címlap fotóját
Lévay K. Zsuzsanna
készítette**

**A borítót tervezte
Unipan Helga**

**ISBN 973-96946-8-3
Felelős kiadó: Sipos Gábor**

**Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Korrektúra: Mező Piroska
Számítógépes tördelés: Venczel Géza**

TARTALOM

Bevezetés

Székelyföldi mezővárosok a középkorban

A mezővárosi fejlődés kezdetei

Marosvásárhely
Nyárádszereda
Székelyudvarhely
Kézdivásárhely
Sepsiszentgyörgy
Bereck
Csíkszereda
Felvinc

Székely mezővárosok a 16–17. században

Adózás

Polgár–nemes ellentétek

Joghatóság

Vásár- és vámjövendelmek

Kocsmáltatás

Mesterségek, céhek

Falvak bekebelezése a mezővárosokba

Új mezővárosok, vásáros helyek

Marosvásárhely: mezővárostól a kulcsos városig

Székelykeresztúr mezőváros a középkorban és a kora újkorban

A mezővárosi fejlődés kezdetei

A település a 15–17. században

Telkek, házak, pincék

Kerámia

Tüzelők és kályhacsempék

Adattár: A középkori Keresztúr mezőváros régészeti kutatása (1991–1995)

I. Szabadság tér 48., Gyógyszertár

II. Szabadság tér 47. (volt Könyvesbolt, korábban Halex-féle vegyeskereskedés)

III. Szabadság tér 44., Román Kereskedelmi Bank

IV. Kriza János u. 6., Városi Művelődési Ház (volt ref. elemi iskola)

Irodalom és rövidítések

Rezumat

Zusammenfassung

Abbildungen

Tafeln

Bevezetés

Tanulmányunk és az alapjául szolgáló régészeti anyagközlés szerencsés körülmények nyomán kerül az olvasó asztalára. Nem a leletek pusztá léte a szerencse, hasonló tárgyak és telepnyomok ugyanis középkori mezővárosaink belterületén ma is százával-ezrével lappanganak a föld alatt, ahonnan különféle földmunkák során, véletlenszerűen kerülnek napfényre egy-egy pillanatra, hogy utána újra, immár örökre eltűnjenek. Az erdélyi viszonyok közepette az számít szerencsés mozzanatnak, hogy e ritka pillanatot múzeumi szakember szeme rögzítette, ezen túlmenően pedig az, hogy mentőásatások sora tisztázhatta a lelőköörülményeket, közgyűjteménybe juttatva további több ezer tárgyat és töredéket, ahol mosásuk, restaurálásuk, majd leltározásuk lehetővé tette a gyors feldolgozást.

Munkánk alapvetően erre a régészeti leletanyagra, az 1991–1995 között végzett székelykeresztúri kutatások új eredményeire épül. A leletek értékét természetesen csökkentheti, hogy gyakran szórványként vagy igen feszített tempójú feltárások nyomán jutottak felszínre, amikor – például az épülő Kereskedelmi Bank telkén – előfordult, hogy egy-egy régészeti objektumot csupán csak regisztrálni lehetett, betöltéséből pedig mindössze néhány korhatározó edénytöredék begyűjtésére nyílt lehetőség. Máskor – és szerencsére ezek az esetek a gyakoribbak – aprólékos bontásra is jutott idő, az ásatók pedig lehetőleg részletes dokumentációval, majd – mint már említettük – a tárgyak gyors letisztításával és leltározásával gátolták meg a leletegyüttesek utólagos keveredését.

Az 1991–1995-ös időhatár kijelölése magyarázatra szorul. 1992-ben jelent meg a korábbi székelykeresztúri régészeti kutatások összefoglalása (Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp 1992), amely 1991-ig követte nyomon a leletek előkerülését. Szerzője 1988-ig maga is a keresztúri múzeumban dolgozott, de távozása után is figyelemmel kísérte régi kollégái munkáját. Közülük első helyen kell említenünk Székely Attila történelemtanárt, csaknem három évtized valamennyi keresztúri ásatásának elmaradhatatlan résztvevőjét, aki nyugdíjazása után egy időre múzeumi szolgálatba lépett. Feladata a város területén folyó földmunkák nyomon követése és az esetleges leletmentések lebonyolítása, továbbá a régészeti leletek leltározása volt. Munkája során a kiválóan bontó és rajzoló Demeter István restaurátor folyamatos segítségét vehette igénybe.

Kettejük feltárásait ismerteti az alábbi munka Székely Attila ásatási naplói, megfigyelései és Demeter István rajzai alapján, az egykori régész munkatárs, Benkő Elek megfogalmazásában. A feldolgozás rajzait Demeter István készítette, a fényképfelvételek – a tárgyfotók is – Benkő Elek munkái. Ez utóbbi vállalkozott a történeti és régészeti áttekintés anyaggyűjtésére és megírására is.

1991 első keresztúri földmunkái után még azt hittük, hogy a Művelődési Ház udvarán összegyűjtött néhány zacskónyi, erősen töredékes leletanyag legfennebb morzsányi adalék lehet a 17. századi mezőváros belterületének régészeti topográfiájához. A lehetőségek szűk kereteit állandóan feszegető Székely Attila azonban nem nyugodott. Leletmentő ásatása nyomán nem várt eredmény született: a reménytelenül töredékes anyagból eladdig ismeretlen, feliratos kályhacsempéket és kiegészíthető edényeket sikerült összeállítani. Egy évvel később a Gyógyszertár szűk udvarán ásott keskeny árok, bár középkori telepnyomokat érintett, szintén nem kecsegtetett különleges eredményekkel. A szelíd erőszakkal kivitelezett rábontásban azonban egy csaknem érintetlen középkori kemence került elő; az aljába tapasztott cserepekből 19 edényt sikerült összeragasztani, melyek a 13–14. századi helyi edénytípológia egyik fontos pillérét jelentik.

Akkor még úgy látszott, minderről egy nem túl terjedelmes szaktanulmányban kényelmesen be lehet számolni. Az egyre nagyobb leletegyüttesek felbukkanása és Székely Attila gyűjtő-szenvedélye azonban más medret szabott az eseményeknek.

A fordulatot a Szabadság tér 47. sz. alatti pince feltárása jelentette. Korábbi ásatások mélységadatai alapján Székely Attila azt feltételezte, hogy az átépítés előtt álló, egyébként nem túl mély, újkori pince padlója alatt középkori telepnyomok lappanganak. Gyanúja beigazolódott, a múzeum régészeti gyűjteménye egy 16. századi pince felhagyott gödrébe szemétként beledobált, jelentős mennyiségű leletanyaggal gyarapodott az 1992 telétől 1993 tavaszáig tartó, villanyfényes pinceásatás nyomán. Hasonlóképpen nagy volumenű középkori–kora újkori anyagot eredményeztek a Múzeummal szomszédos telken a Kereskedelmi Bank alapozási és csatornázási munkálatai is.

Ekkor dőlt el, hogy a leletek feldolgozása külön munkát igényel, a leletmentések közvetlen eredményein túlmenően ugyanis mind több, bővebb kifejtést érdemlő településrégészeti, illetőleg a mezővárosok középkori időszakára vonatkozó, általánosabb történeti megfigyelés és következtetés adódott.

A történeti áttekintés szempontjai és kitekintésének határai a megírás során szintén módosultak. Az összefoglalás elsődleges feladata nyilván az lett volna, hogy írott források alapján megrajzolja a *régészeti* lelőhely, Keresztúr mezőváros *történeti* képét, egyben érzékeltesse a település helyét a Székelyföld kevésbé jelentős oppidumai között. Mivel korábbi munkánkban már áttekintettük Székelykeresztúr gyér középkori forrásadatait, most helyénvalónak tűnt a vizsgálódások kiterjesztése a többi székely mezővárosra is. Már adatgyűjtésünk és olvasmányaink kezdetén felfigyelhettünk arra, hogy a középkori magyar mezővárosok kutatásának alapvetése és a helyi kutatás részeredményei között túl nagy úr tátong ahhoz, hogy ezt a más területekre vonatkozó, mégoly alapvető megfigyelések egyszerű adaptációjával áthidalhassuk. Figyelmünk így fordult a mezővárosi kutatás történeti irodalmán, Mályusz Elemér, Bácskai Vera, Kubinyi András és mások munkáin¹ túlmenően az alapok, esetünkben a székely mezővárosok 15–17. századi írott forrásai felé.

Régészként a történeti összefoglalás megírásakor szívesen követtünk volna a kutatásban meghatározónak számító jogtörténeti megközelítésnél gyakorlatiasabb, a szó szoros értelmében tárgyiasabb szemléletmódot. Ebben azonban a források nem segítettek különösképpen, másrészt viszont kiderült, hogy több, a régészettől látszólag távol eső kérdésnek, pl. az adózás módjának, a kocsmáltatásnak vagy a mezővárosi polgár–nemes ellentéteknek is lehetnek településtörténeti, illetőleg a telkekre és a házformákra kiható következményei.

Nyilvánvalóvá vált természetesen az is, hogy számos részkérdés vár még további kimunkálásra, ezek teljes körüljárására jelen munkánkban azonban már nem vállalkozhattunk. Vizsgálódásaink további fogyatékosága, hogy kutatásaink jelen stádiumában nem terjesztettük ki figyelmünket a szomszédos vármegyék és a Szászföld közeli mezővárosaira sem, melyekben egyébként még elvétele sem folyt régészeti kutatás. Alapvetően az erdélyi kutatás hiányosságai okozzák, hogy a székelykeresztúri régészeti leletanyag ma még meglehetősen társtalan. A környék kisebb leletegyüttesei azonban azt jelzik, hogy a keresztúri kerámiaanyag olyan nagyobb, a székely Délkelet-Erdélyhez és a közeli szászokhoz egyaránt kötődő erdélyi lelethorizont része, amely hatással volt a moldvai, többek között német és magyar lakosságú mezővárosok tárgyi világára is.

¹ Mályusz 1953; Bácskai 1965; Major 1966; Kubinyi 1971; Fügedi 1972; Kubinyi 1972; Kubinyi 1985; Kubinyi 1994; Orosz 1995; a magyarországi mezővárosok kezdeti stádiumban lévő régészeti kutatásáról: *Régészet és várostörténet* (szerk. Uherkovich Ákos). Pécs 1991.

A keresztúri leletmentések eredménye lényegesen soványabb lett volna a sok külső segítség híján. Mindenekelőtt azoknak tartozunk köszönettel, akik átlátták, hogy a földből előkerülő sáros cserepek halk hangú, de el nem némuló történeti források, ezért megengedték, hogy pincéjükben vagy udvarukon múzeumi szakemberek alkalmatlankodjanak. Köszönetet mondunk mindezt Szabó Attilának, továbbá a Román Kereskedelmi Bank helyi vezetőinek és az építkezést irányító Bustya László mérnöknek. Nagy Zsófia, akkor még egyetemistaként, sok-sok munkanapon át aprólékos bontással és több részletrajzzal segítette Székely Attila és Demeter István munkáját, Molnos Angéla (Nagy-Britannia) és Fernanda Torri nővér (Svájc) pedig pénzadománnyal járult hozzá az ásatások költségeihez.

E sorok írója külön köszönettel tartozik a Székelykeresztúri Múzeum munkatársainak, Fülöp Lajos igazgatónak, továbbá Demeter-Zsigmond Ibolyának és Fülöp Helénnek segítségükért és vendégszeretetükért, amellyel a terjedelmes leletanyag feldolgozását és e munka elkészítését megkönnyítették.

A kutatás, a feldolgozás és a kézirat illusztrálása jelentős részben a magyarországi Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) T-4690. és T-18378. sz. kutatási szerződése keretében zajlott. A fényképfelvételek nagyítását az MTA Régészeti Intézetében Kádas Tibor végezte, a fényképes és a rajzos táblákat Ősi Sándor állította össze. A kézirat véglegesítésekor Holl Imre tanácsait és megjegyzéseit hasznosíthattam. A munka megjelentetését az OTKA és a Pro Professione Alapítvány támogatása tette lehetővé.

B. E.

Székelyföldi mezővárosok a középkorban

„... quemadmodum corpus sine anima,
ita Respublica et Communitas aliqua
sine legibus consistere nequit ...”

Bethlen Gábor, 1623

A székelyföldi mezővárosok kérdése a középkori székelység kutatásának mindenkor érintőlegesen kezelt témája maradt. Oka volt ennek a szegényes történeti forrásbázis éppúgy, mint az eddig közzétett, kevés és szórványos régészeti leletanyag, mely – általában – még a leletmentésre jogosult helyi múzeumokat sem ösztönözte további gyűjtőmunkára.² Mindennél nyomósabb ok lehetett azonban az a felfogás, mely szerint „a város a Székelyföldön [...] mesterséges, idegen palánta, mely nehezen gyökerezett meg s félig-meddig mindig is idegen maradt”³, ezért kutatása – gondolhatták többen – nem is kecsegtethet kiemelkedő eredményekkel a székelységgel kapcsolatos főbb problémák tisztázásában.⁴ Ráadásul a székely mezővárosok „alapításának” kérdése egyike volt azon ritka témáknak, melyeket a régebbi kutatás – mint alább kiderül, kevésbé megalapozottan – már megoldottnak hitt. Elterelte róluk a figyelmet az a negatívum is, hogy e települések nem sorolhatók egyértelműen a két klasszikusnak tartott magyar típus (a nagyállattartó és a szőlőtermesztő mezőváros) egyikébe sem, részben szűk, mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas határuk miatt, részben azért, mert éghajlatuk – Felvinc, Marosvásárhely és a szőlőhatáron fekvő Székelykeresztúr kivételével – nem tette lehetővé a szőlőtermesztést. A többnyire kicsi székelyföldi mezővárosok kedvező földrajzi fekvésük folytán mindazonáltal alkalmassá váltak arra, hogy a szék életében betöltött központi szerepükkel párhuzamosan egy-egy körzet piaci központjává is váljanak, és iparcikkkel lássák el a környék falvait. A szomszédos szász városok konkurenciája elleni hatékony védekezésre, egyben nagyobb piackörzet kiépítésére egyedül Marosvásárhely volt képes.

Ilyen körülmények közepette a székely mezővárosok kérdése gyakorlatilag az egyes települések helytörténeti kutatásának szférájában maradt, ahol a helyi vizsgálódások a forrásadottságok miatt érdemben általában csak újkori, művelődéstörténeti vagy néprajzi kérdéseket érinthettek.⁵ A középkori erdélyi mezővárosok – szórványos – román kutatása pedig alig jutott túl az általánosságok ismétlésének a szintjén.⁶

² A legjelentősebb kivétel Incze László (Kézdivásárhely) város- és céhtörténeti kutatása, idevágó múzeumi gyűjtőmunkája és a Kézdivásárhelyi Múzeum 1972-ben megnyílt céhtörténeti kiállítása.

³ Szádeczky 1927. 260.

⁴ Hasonló téves felfogáson alapuló ideológiai okok fékeztek az 1945 utáni magyarországi, illetve – mutatis mutandis – az erdélyi középkori városkutatást is. Vö. Holl 1991. 80.

⁵ A szerteágazó, igen változó színvonalú és forrásértékű helytörténeti irodalom áttekintése külön tanulmányt igényelne, ezért most csak a legfontosabb, illetőleg az újabb munkákat idézhetjük, melyek további irodalmi hivatkozásokat is tartalmaznak. *Csíkszereda*: Vámszer 1971; Pál-Antal 1992; *Gyergyószentmiklós*: Tarisznyás 1982; *Kézdivásárhely*: Bakk 1896; Vámszer 1970; Incze 1975; Sebestyén 1986; *Marosvásárhely*: Dankanits 1967; Kelemen 1982. 34–44; Medvigy 1990; Tonk 1994; Keresztes 1996; Vigh 1996; *Sepsiszentgyörgy*: Bogáts 1941; Székely 1948; Györbíró–Imreh–Kisgyörgy 1979; *Székelykeresztúr*: Orbán 1943; Benkő 1992; *Székelyudvarhely*: Fodor 1974; Dávid 1981. 306–325; Hermann 1993.

⁶ Goldenberg 1974; Pascu I. 233–247; II. 135–211; III. 166–230.

Az alábbiakban megkíséreljük a késő középkori székely mezővárosokra vonatkozó írott források áttekintését, hogy az eddigi, mindenekelőtt a Székelykeresztúron elért régészeti eredményekhez átfogóbb történeti képet rajzolhassunk. E munkához a Székely Oklevéltár régi sorozatának nyolc, új sorozatának eddig megjelent három kötetére, az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 1540-től 1691-ig terjedő 20 kötetére és a Kolosvári–Óvári-féle *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium* első, erdélyi kötetére támaszkodtunk. Adatgyűjtésünket nem egészítettük ki újabb levéltári kutatásokkal, és áttekintésünket nem terjesztettük ki a szomszédos Szászföld régészeti még sajnos feltáratlan mezővárosaira sem, így számos általánosabb érvényű kérdés beható vizsgálatára csak kutatásaink későbbi szakaszában kerülhet sor.

A mezővárosi fejlődés kezdetei

A Székely Oklevéltár első kötetét összeállító Szabó Károly 1872-ben közzétette Zsigmond 1427. május 9-én kelt oklevelét,⁷ melyben a király védelmébe vette Kézdivásárhely (Thoryauasara) mezővárost Kézdi-szék túlkapásaival szemben. Az azóta számtalanszor idézett oklevélben arra emlékezteti az uralkodó Kézdi-szék székely előljáróit, hogy minden egyes erdélyi székely székben van egy-egy szabadalmakkal jeleskedő város, és ezek közül az egyik éppen Torjavására, melynek népei és vendégei ugyanazokkal a kiváltságokkal és dicséretes szokásokkal élnek, mint a többi székely szék mezővárosa.⁸ A rendkívül fontos irathoz Szabó Károly jegyzetet fűzött, mellyel hosszú időre meghatározta az idevágó kutatások irányát, a város és mezőváros fogalmának összemosisásával pedig a helytörténeti irodalomban máig tartó zavart keltett: „[...] Zsigmond korában minden székben volt egy szabad város, mely kiváltságokkal élt s a szék hatósága alá nem tartozott. Nem kételkedhetünk, hogy ezen városok a városokat különösen pártoló Zsigmondtól nyerték szabadalmaikat [...]”⁹ Igazságtalanok lennénk azonban a székely múlt feltárásában oly sok érdemet szerzett Szabó Károlyhoz, ha elhallgatnók, hogy korabeli forrásaink sem használják következetesen az *oppidum* és a *libera civitas* megnevezést, elég itt Marosvásárhely mezővárosnak civitasként történő szerepeltetésére,¹⁰ Kézdivásárhely, Marosvásárhely és Nyárádszereda esetében az *oppida seu civitates* megjelölésre¹¹ vagy Sepsiszentgyörgynél a szabad városi jogállás és a vásártartási jog azonosítására utalnunk.¹²

A régi irodalom annak igazolását, hogy a kiváltságolás egyazon időben, Zsigmond korában történt és valamennyi székely mezővárost érintette,¹³ abban látta, hogy a jelentősebb

⁷ SzOkI I. 122–124.

⁸ *Verum quia nos in qualibet Sedium Siculorum nostrorum parciū nostrarum Transsiluanarum vnam habemus Ciuitatem certis libertatibus insignitam, de quibus Ciuitas nostra seu oppidum Thoryauasara vna fore dinoscitur [...] mandamus, quatenus a modo in antea et deinceps ipsos populos et hospites, necnon totam communitatem ipsius nostre Ciuitatis seu oppidi Thoryauasara premissis eorum libertatum prerogatiuis et laudabilibus consuetudinibus tute, libere, et pacifice vti, frui et gaudere permittendo, manus vestras et vestrum quorumlibet de eorum medio excipere et remouere debeatis [...].* Uo.

⁹ Uo; hasonló álláspontot képviselt valamivel korábban Orbán Balázs is: Orbán III. 38.

¹⁰ 1409: SzOkI III. 28–29.

¹¹ 1427: SzOkI I. 122–123; 1493: SzOkI VIII. 155–156.

¹² 1514: SzOkI III. 185–187; 1520: uo. 208–209; vö. Ladányi 1980. 164–170.

¹³ Szádeczky 1927. 260.

mezővárosok már a 15. század folyamán oppidumként bukkannak fel a forrásokban (Marosvásárhely: 1409,¹⁴ Kézdivásárhely: 1427,¹⁵ Székelykeresztúr: 1459,¹⁶ Sepsiszentgyörgy: 1461,¹⁷ Székelyudvarhely: 1485,¹⁸ Nyárádszereda: 1493¹⁹). Szabó Károly még Csíkszereda 1558-as, Izabella-féle kiváltságlevelében is annak bizonyosságát látta, hogy a település, „melynek ennél régibb kiváltságlevele ma nincs, már 1558 előtt is város volt. Igen hihető, hogy Csíkszereda is, mint a többi székelyföldi városok, Zsigmond királytól kapta szabadalmaikat”.²⁰

Észre kell azonban vennünk – és ez lesz tanulmányunk egyik alapvető mondanivalója –, hogy ezek a települések gyakran már jóval azelőtt központi jelentőségűek egy-egy szék életében, hogy mezővárosnak mondanák őket, és a környék falvai köréből kiemelkedő voltukat 14–15. századi régészeti leleteik is igazolják. Ez utóbbi, alább még részletesebben tárgyalandó állításunk alátámasztására készült tanulmányunk Adattára is.

A ránk maradt írott adatokból világosan kitűnik, hogy a székely székek kialakulása és a területükön fekvő, helyi központ szerepét betöltő mezővárosok megszületése szorosan összefügg egymással, annyira szorosan, hogy a székeket néha a területükön fekvő mezőváros után nevezik meg. Így fordul elő Maros-szék Székelyvásárhelyszéke néven, Sepsi-szék pedig Szentgyörgyszéke megnevezéssel. A fűszékeket csaknem mind a területükön fekvő legjelentősebb településről, értelem szerinti központjukról nevezték el (Bardóc-szék, Keresztúr-szék, Miklósvár-szék, Szereda-szék). Könnyű belátni, hogy a mezővárosok történeti, mindenekelőtt azonban az írott források mondanivalóját tovább bővítő régészeti kutatása a székely székek kialakulásának korai időszakára is új fényt vethet.

Annak a nézetnek az előzményei, miszerint a székelyföldi mezővárosok egységesen Zsigmondtól nyerték volna kiváltságaikat, ismereteink szerint a 15. század végéig vezethetők vissza.

1492-ben Sepsiszentgyörgy perbe keveredett Sepsi-szék közönségével, mely utóbbi azt állította, hogy Szentgyörgy soha nem volt kiváltságos város.²¹ Ezzel szemben Szentgyörgy képviselői azt hangoztatták, hogy a magyar királyok egykor a hét székely szék mindenikében kiváltságokkal ruháztak fel egy-egy várost, melyek közé tartozott *Civitas Zenthgijewrgh* is.²² Állításukat a szentgyörgyiek Kézdivásárhely nevezetes 1427-es kiváltságlevelének másolatával kívánták alátámasztani, természetesen sikertelenül.

¹⁴ *in civitate Vasarhel*. SzOkl III. 28–29.

¹⁵ SzOkl I. 122–124.

¹⁶ SzOkl I. 178–180.

¹⁷ SzOkl I. 190–191.

¹⁸ SzOkl III. 108–109.

¹⁹ SzOkl VIII. 155–156.

²⁰ SzOkl II. 144–146.

²¹ *prefatum opidum Zenthgijewrgh nunquam Ciuitas libertata vel aliquo priuilegio adinstar aliarum Ciuitatum et locorum opidanorum Regalium ceterorum Sedium Siculicarium insignita et libertacionis titulo fulcita fuisset*. SzOkl III. 118–120.

²² *ab olim predecessores Reges Regni Hungarie in qualibet Sede septem Sedium Siculicalium pro se vnamquamque ciuitatem Juri Regali habuerint reseruatum et specialiter priuilegiatum ac libertatam*. Uo.

Történeti-jogtörténeti szempontok szerint, tehát a kutatásban leginkább meggyökerezett szemlélettel közelítve a késő középkori székelyföldi mezővárosokhoz, Sepsiszentgyörgy és Sepsi-szék 1492-es viszályából kiolvasható egy olyan mozzanat, mely további áttekintésünkben is rendező elvként szolgál. Sepsi-szék képviselői azt állították, hogy Sepsiszentgyörgy soha nem volt kiváltságos királyi mezőváros, hanem emberemlékezet óta a közönséges falvak és mezővárosok módjára a székely jog alá tartozott.²³ Az oklevél tehát élesen elválasztja a szék joghatósága alá tartozó, nem privilegizált, közönséges székely mezővárosokat a kiváltságolt királyi mezővárosoktól, egyben – a mezővárosok státusát eldöntő *jus sicularis* és *jus regalis* szembeállításával – megrajzolja a középkori székelyföldi oppidumok jogállása alakulásában mértékadó két szintet is. Az alsóbb szint, a „székely mezőváros” annyiban feltétlenül oppidum volt, hogy mérete és helyi jelentősége kiemelte a szék falvai közül, amihez az is járult, hogy vásárok színhelye volt. A vásártartás joga, mint majd látni fogjuk, egyáltalán nem volt ellentétes a szék érdekeivel. Ami viszont a mezővárosi kiváltságok további területeit, az adózásnak és szolgáltatásoknak (köztük, székelyekről lévén szó, a katonai szolgálatnak) a szomszédos falvakétól eltérő, kedvezőbb módját, továbbá az igazgatási és jogszolgáltatási autonómiát illeti, a széknek alárendelt állapotban voltak. Ezt a viszonyt csak királyi privilégiummal, az érintett székely székek jól kitapintható ellenkezése mellett lehetett megváltoztatni. Ha ez sikerült, a székek kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy területükön privilegizált királyi mezőváros jött létre, régi befolyásukat azonban továbbra is megpróbálták érvényesíteni, amiről egyfelől tiltakozások és perek sora, másfelől a kiváltságok többszöri átíratása tanúskodik. Viszályra adott okot évszázadokon át az a sajátos helyzet, hogy egy-egy mezővárosban az ottani, *civilis conditio*-jú polgárok mellett a városi adófizetés alól mentesített nemesek és ezek emberei éltek. Ez utóbbiak szintén igyekeztek kivonni magukat a városi közteherviselés alól.

A kiváltságok általános jellegzetessége, hogy kiemelik birtokosaikat szűkebb környezetük, a székely szék nem privilegizált falvai közül, másrészt e privilégiumok elmaradnak az országrendiség negyedik oszlopát képező szabad városokéitól. A középkori írott források áttekintéséből az derül ki, hogy az egyes települések a lehetséges kiváltságokat nem egyazon időben és nem azonos mértékben szerezték meg, így különböző időben léphettek a szék joghatósága alá tartozó „közönséges” mezővárosi szintről a királyi oppidumok közé. Célszerűnek tűnik ezért szabadságaik történetét külön-külön áttekinteni.

Marosvásárhely (a középkorban Székelyvásárhely), a Székelyföld legfontosabb települése, a 14. század elején *Novum Forum Sicularum* néven tűnik fel.²⁴ Latin neve új keletű városos

²³ *prefatum opidum Zenthgijewrgh nunquam Ciuitas libertata vel aliquo priuilegio adinstar aliarum Ciuitatum et locorum opidanorum Regalium ceterorum Sedium Sicularium insignita et libertacionis titulo fulcita fuisset, Sed ab euo hominum cuius memoria non extat, semper ipsum Opidum communis et impriuilegiata, et non Ciuitas fuisset, essetque, ac adinstar ceterorum locorum opidanorum et villarum Juri Sicularium [!] debuit et nunc debet pertinere.* Uo.

²⁴ Az újabb helytörténeti irodalom (Dankanits 1967. 91. nyomán) Marosvásárhely első írott említését egy 1300 körül kelt oklevél keltezésében véli megtalálni (*Datum in Foro Sicularum*. Károlyi Okl. I. 29–30.), azonban az idézett oklevél és a vele összefüggő, 1272 k.–1304 között kelt további iratok (Károlyi Okl. I. 7–39.) nem erdélyi, hanem zömmel zempléni vonatkozásúak, így a kérdéses *Forum Sicularum* azonosítása még további kutatást igényel. Nem problémamentes az az 1316-os kelettel idézett adat sem (Karácsonyi 1923. I. 203; Boros 1927. 29.), amely az erdélyi custodia kolostorai között említi Vásárhely ferences templomát is Tatárország határán (*locum Clicunfori[!], in metis Tartariae*), az adat ugyanis Bartholomaeus de Pisis 1385-ös nagy munkájának kolostorjegyzékéből származik (*Analecta Franciscana* IV /1906 554). Az általam ismert legkorábbi biztos adat 1323-ból: Györffy 1983. 1134.

helyre utal,²⁵ mely vásár kialakulása minden bizonnyal összefüggött a marosi székelyek 13. századi (?) beköltözésével. 1323-ban bíró, *villicus* állt az élén, lakosai között német nevű személy (Gerlakus) és egy íjkészítő mester (*arcupar*) is szerepelt, maga a település pedig alesperesi központ volt és maradt is a 14–15. század folyamán.²⁶ Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék szerint Marosvásárhely volt a legjövedelmezőbb székelyföldi plébánia; a feljegyzett tizedek messze meghaladják valamennyi későbbi székely mezőváros ekkor befizetett pápai tizedét.²⁷ Maros-széki jelentőségére utal, hogy 1344-ben Lackfi András székely ispán állított ki itt oklevelet,²⁸ 1360 és 1377 között pedig Nagy Lajos király négyszer is megfordul és keltez oklevelet Marosvásárhelyen.²⁹ Másfelől figyelemre méltó egy 1381-es oklevél ama híradása, hogy a székelyek földjén fekvő Vásárhelyre szökött három Kolozs megyei jobbágyot még nem a város, hanem Maros-szék főtisztjei tartóztatták le, sorsukról pedig a szék vénei döntöttek,³⁰ ami az autonómia fogyatékosságára és a széktől való függésre utal. Nem maradt adat arról, hogy Zsigmond Marosvásárhelynek valamilyen kiváltságot adományozott volna, csupán annyi derül ki egy 1481-ben kelt iratból,³¹ hogy a város régi szabadságokkal és bevett szokásjoggal (*antiquis libertatibus et solitis consuetudinibus*) rendelkezett. Mezővárosi fejlődésének korai szakaszára utal az 1385 előtt már álló, majd 1400-ban és 1444-ben említett, Szűz Mária tiszteletére szentelt ferences (minorita) kolostor léte.³² A ma is álló templom (ref. Vártemplom) legkorábbi részletei a 14. század második feléből származnak.³³ A Boldogságos Szűzről elnevezett³⁴ ferences templom mellett később ferences apácakolostor is létesült,³⁵ 1511-ben pedig a romladozó Szent Lélek ispotályról hallunk.³⁶ 1602 után elpusztult plébániatemplomának védőszentje Szent Miklós volt.³⁷

²⁵ Vásáráról 1361-ből maradt közvetett adat, mely szerint Doboka, Kolozs és Torda megye népei, köztük a kolozsvári polgárok áruikkal ide is eljutnak: *cum rebus ipsorum mercimonialibus per viam Kalyan versus villas Buza, Teke, Regun, Sarpatak, Monyorow et forum Siculorum procedere vellent*. Ub II. 191–192.

²⁶ Györffy 1983. 1134. Marosvásárhely a későbbiekben is a telegdi főesperesség marosmenti területének alesperesi központja maradt. 1332: MonVat I. 103; 1484: *Laurencius plebanus de Wasarhel et vice archidiaconus Sedis Marus* (SzOkl I. 242–243; III. 104; a plébános mellett káplán 1484-ben: SzOkl I. 242–243; a meggyilkolt plébános vérdíjáról 1497-ben: SzOkl VIII. 171–173.)

²⁷ 1332, első részlet: 40 dénár (MonVat I. 97.); 1332, második részlet: 1 ferto ezüst (uo. 103.); 1334: 1 ferto és 3 kuntinus (3/4 lat) ezüst (uo. 132.); 1336: 3 lat ezüst (uo. 140.)

²⁸ SzOkl I. 51.

²⁹ 1360: SzOkl I. 67; 1366: Ub II. 254–256; 1370: Ub II. 345–349; SzOkl I. 75–76; 1377: Ub II. 463–471. Nagy Lajos 1368. április 16-án kelt oklevelének kibocsátási helyét (*Datum in Chyk Zekel*) az Urkundenbuch kiadójának véleményével ellentétben (Ub II. 312–313.) nem Marosvásárhellyel, hanem Csík-székkal azonosítjuk.

³⁰ SzOkl IV. 7–8.

³¹ SzOkl I. 235.

³² *Analecta Franciscana* IV (1906) 554; Entz 1994. 127; Tonk 1994. 1–3; SzOkl I. 148.

³³ Entz 1982. 186–187.

³⁴ 1503: SzOkl III. 152–153.

³⁵ 1549: SzOkl II. 83–86; 1576: SzOkl IV. 46–47, 52–54.

³⁶ SzOkl III. 177–178.

³⁷ Kelemen 1982. 37. Helyére a ref. kollégium, a mai Bolyai Líceum épült.

Marosvásárhely a középkorban Maros-szék legfontosabb települése, egyben a szék központja volt, ahol a széki közgyűléseket és több székely *generalis congregatio*-t is tartottak.³⁸ A település igazgatási szerepköre, jó földrajzi fekvése és vására mezővárosi fejlődésének ütemét együttesen szabta meg.

Ami Marosvásárhely autonómiáját illeti, bírójáról (*villicus*) először 1323-ban hallunk, amikor a helyi plébános és alesperes előtt felszabadította rab szolgálonőjét (*mancipia*) és annak gyermekeit.³⁹ Hosszú szünet után az oppidum bírairól egy 1460-as oklevél szól.⁴⁰ A mezőváros önkormányzatának részletesebb említése 1470-ből származik, amikor a bíró, az esküdt polgárok és a város közönsége tiltakozik egy jogtalanság miatt.⁴¹ Egy 1507-ben kelt ítéletével szerint a bíró és esküdtek székétől, melyet egy meghatározott napon tartottak (*die [...] sedis ipsorum*), szokás szerint (*juxta consuetudinem ejusdem opidij*) a város gyűlése (*convencio communitatis*) elé lehetett fellebbezni.⁴²

Nem kétséges, hogy a város saját önkormányzata és bíraskodása konfliktusforrást jelentett a székkal szemben, amely a kisebb mezővárosok esetében (l. Sepsiszentgyörgy) azok természetes felettes hatóságának tekintette magát. Marosvásárhely esetében ilyen konfliktusról 1470-ből értesülünk. Az eset egyben arra is rávilágít, hogy a szék az oppidumokban jövedelmi forrást látott,⁴³ ezért a mezővárosi fejlődésben egy bizonyos szakaszig érdekelt volt. Esetünkben, 1470-ben a városi bíró által behajtott zálogot vették el a székely főtisztok, amit Mátyás oklevelében határozottan megtiltott.⁴⁴ Mivel nyilvánvaló volt, hogy itt nem alkalmi sérelemről, hanem a vásárhelyi polgárok saját joggyakorlata és az ebbe beavatkozó vagy azt elvitató szék közötti ellentétéről van szó, Mátyás úgy rendelkezett, hogy Vásárhely lakóit peres ügyben csak a városi bíró és esküdtek elé idézhessék.⁴⁵ Ezzel kapcsolatban 1487-ben a vásárhelyiek további kiváltságára is fény derült, arra tudniillik, hogy az ellenük pert indító személy védőügyvédet csak a mezőváros lakosai közül választhat.⁴⁶ A bíró és az esküdtek ítélkezési jogának rögzítése a polgárok közötti, illetve az ellenük indított perekben már a városprivilegiumok vonatkozó szakaszait idézi.

A következő évtizedekben a város tovább bővítette kiváltságait, melyek János Zsigmond 1560-ban kiadott privilegiumában már eléri a szabad királyi városok szabadságát.⁴⁷ Alighanem csak a 16. század második fele és a századforduló zavaros erdélyi történelmén

³⁸ 1409: SzOkl I. 105–106; III. 28–29; 1439: SzOkl I. 139; 1451: SzOkl I. 163–164; 1460: SzOkl III. 76–77; 1463: SzOkl VIII. 102–103.

³⁹ Györffy 1983. 1134.

⁴⁰ SzOkl I. 188–189. (Az iratot Szabó Károly 1461. október 13-i kelettel közölte, utóbb a dátumot Barabás Samu a MOL DL. 37.027. jelzetű oklevele alapján 1460. október 14-re javította.)

⁴¹ *Mathias [...] Exponitur nobis in personis Circumspectorum Judicis Juratorumciuium et tocus communitatis Oppidi nostri Zekelwasarhel*. SzOkl I. 215–216.

⁴² SzOkl V. 38–41.

⁴³ A szék anyagi természetű, jogtalan követeléseit Báthori István vajda 1487. évi ítéletlevele sorolja fel (SzOkl V. 25–28.), az iratból ugyanakkor kirajzolódik a bevett, „szokásos” követelések köre is.

⁴⁴ SzOkl I. 215–216.

⁴⁵ *si quitcumque[!] accionis contra eosdem exponentes aliqui habere sperant, coram Judice et Juratisuiibus annotati Oppidi Zekelwasarhel prosequantur Juris ordine*. Uo.

⁴⁶ *alias quilibet causidicus in ipso opido lites habens procuratorem pro defensione suae causae de incolis de incolis ejusdem opidi eligere debuerit*. SzOkl V. 26–28.

⁴⁷ *instar aliarum liberarum Ciuitatum nostrarum*. SzOkl II. 156–158.

múlt, hogy a szabad királyi város címet Vásárhely csak 1616-ban nyerte el Bethlen Gábertól,⁴⁸ miután – erről alább még bővebben szólunk – fallal kerített, külön jogszabályokkal ellátott új városrészt alapítottak a 17. század első éveiben.

E hosszú, többlépcsős folyamat Maros-szék érezhető ellenkezése mellett zajlott. Mátyás fenti levele után egy évtizeddel Báthori István országbíró, vajda és székelyispán figyelmezteti Maros-szék tisztjeit, hogy a várost régi szabadságában (*antiquis libertatibus et solitis consuetudinibus*) ne háborgassák.⁴⁹ Ugyanő 1485-ben megtiltja Maros-széknek, hogy marosvásárhelyi polgárok ügyében ítélkezzen, mert régi szabadság és szokásjog szerint minden, a polgárok között támadt ügyet a város jogosult megítélni.⁵⁰ Mivel az oklevélből az derül ki, hogy a Vásárhelyen lakók közül fordultak egyesek jogtalanul a székbíróshoz, feltételezhetjük, hogy ezek nem városi polgárok, hanem „bebíró”, a városban csak telket, házat birtokló székely nemesek vagy ezek emberei voltak. Ha így van, ismereteink szerint ez az első székelyföldi adat a később oly általános mezővárosi polgár–nemes konfliktusok történetében.

1507-ben úgy dönt a hétszék közgyűlése, hogy a marosvásárhelyi polgárok hagyatéki pereit sem fellebbezhetők a székbíróshoz, *juxta antiquam legem et libertatem opidij*.⁵¹

Marosvásárhely 1470-es kiváltságát, melyet a jelek szerint az idők folyamán többször is megsértettek, Izabella erősítette meg és bővítette ki 1557-ben: a királyné Erdély minden rendű és rangú tisztségviselőjét és lakosát kötelezi, hogy a vásárhelyiek ellen kezdeményezett pereiket az ottani bíró és esküdt előtt folytassák le.⁵²

A vásárhelyi önkormányzat korai történetének áttekintését János Zsigmond 1561-ben kelt privilégiumával zárjuk. Ebben – mint már szó esett róla – az uralkodó a szabad királyi városok módjára felmenti a vásárhelyieket az országos bíróságok joghatósága alól (*a Jurisdictione, et iudiciaria potestate seu iudicatu quorumcunque Judicum Regni nostri ordinariorum*), az egyházi törvényszékre tartozó ügyek kivételével; engedélyezi, hogy pereiket a város bírója és esküdtjei előtt folytathassák le, fellebbezniük pedig közvetlenül a királyi udvarhoz vagy a vajdához lehet.⁵³

Ami a katonai szolgálatot illeti, 1484-ben a székely főemberek tanúsították Báthori István előtt, hogy Marosvásárhely lakosai régi szokás és törvény szerint Erdély határain kívül hadjáratban részt venni nem tartoznak, csak Erdélyen belül kötelesek táborozni és a táborozás

⁴⁸ Szádeczky 1927. 262–263; Fodor 1938. 39–41.

⁴⁹ 1481: SzOkl I. 235.

⁵⁰ *antiqua lege et consuetudine ipsorum requirente uniuersas et quaslibet causas ac lites inter eos motas et exortas ipsimet Judicandi habuerint facultatem*. SzOkl I. 254.

⁵¹ SzOkl V. 38–41. 1593-ban Báthori Zsigmond kiváltságlevélben engedélyezte, hogy az örökösök nélkül elhalt vásárhelyi polgárok ingó és ingatlan javai ne a fejedelemre vagy a kincstárra, hanem a városra szálljanak, azzal a kikötéssel, hogy közcélra fordítsák azokat (SzOkl IV. 119; VIII. 321–322.).

⁵² SzOkl VIII. 290–291.

⁵³ SzOkl II. 156–158.

költségeit fedezni.⁵⁴ 1493-ban régi kiváltságra hivatkozva Losonci László vajda és székelyispán felmentette a várost – Nyárádszeredával együtt – a jogtalan táborozások és azok költségei alól.⁵⁵ A fentiek értelmében az erdélyi alvajda 1521-ben Vásárhely lakóit az akkori hadbaszállástól újabb rendelkezésig mentesítette.⁵⁶

Az eddig elmondottakból már gyanítható volt, hogy a marosvásárhelyiek a 15. század végén hatalmas pártfogót nyertek Báthori István országbíró, erdélyi vajda és székelyispán személyében, aki sérelmeik orvoslásában, régi-új kiváltságaik írásba foglalásában meghatározó szerepet játszott. Báthori idejében olyan alapvető, évszázados kiváltságokról is sikerült oklevelet szerezniük, mint a vásártartás joga.

1482-ben Mátyás, Báthori István közbenjárására, évi három országos vásár tartására a szabad városok vásárjogát adományozta Marosvásárhelynek.⁵⁷ A három országos vásár időpontja Úrnapja (a pünkösöd utáni első – Trinitas – vasárnapot követő csütörtök), Szent Márton napja (november 11.)⁵⁸ és Virágvasárnap (a húsvét előtti vasárnap) volt. Egy 1487-ben kelt oklevél Vásárhelyen a városi bírón kívül külső bírót is említ, akit vásárbíró (*judex forensis*) névvel is illet. Úgy tűnik, hogy nevével összhangban külső hatóság, a szék állította: a tartozás fejében lefoglalt lovak vagy más javak után szokás szerint 7 dénárt fizettek neki, míg a városi bíró egy-egy ilyen eset után 40 dénárt kapott.⁵⁹

Vásárhely hetipiacát egy 1488-as irat említi. Itt Mátyás parancsa értelmében a brassói kereskedők és mesterek kicsiben, rőffel és fonttal (*cum vlnis videlicet et vncijs*) nem árulhattak.⁶⁰ 1492-ben II. Ulászló hasonlóképpen rendelkezett a besztercei kereskedők esetében is.⁶¹ Érdekes részlet, hogy a méz árusítása után Maros-szék főtisztjei adót (*tributum*) kezdtek követelni. Ezt a szokásjoggal ellentétes terhet 1487-ben Báthori István vajda eltörölte.⁶²

1486-ban Mátyás, ez alkalommal is Báthori István közbenjárására, Marosvásárhely lakóit felmenti mindenféle vámfizetés alól.⁶³

Az évszázados, 1482-ben csak kibővített vásárjog és az újabb keletű vámmentesség nyomán joggal feltételezhetjük, hogy Marosvásárhelyen régóta és sokféle mesterember

⁵⁴ *antiqua consuetudo et lex populorum et Inhabitorum Opidi Zekelwasarhel, in Sede Maros existentis, ea fuisset, Quod ipsum opidum ipsiusque Inhabitatores, vllo vnquam tempore extra terminos huius Regni Transsiluani, exercituare et bellare obligatj fuissent, Necque compelli deberent, Sed solummodo in hoc Regno exercituare, et onera exercitacionis supportare assueti fuissent.* SzOkl I. 251–252.

⁵⁵ SzOkl VIII. 155–156.

⁵⁶ SzOkl II. 9.

⁵⁷ *sub iisdem libertatum praerogativis, quibus nundinae seu fora annualia libera aliarum liberarum civitatum celebrantur.* SzOkl V. 24–25.

⁵⁸ 1589-ben a székelyudvarhelyi Pribék Gergely *zent Marthon napban Vasarheljre ment az sokadalomba [...] paripakat [...] eladnj.* SzOkl ú.s. I. 194–195.

⁵⁹ SzOkl V. 26–27; az oklevél elmondja, hogy az utóbbi időben a külső bíró nem elégedett meg a 7 dénárral, hanem mind a 47 dénárt – tehát a városi bíró részét is – magának követelte.

⁶⁰ SzOkl I. 267–268.

⁶¹ SzOkl I. 268–269.

⁶² SzOkl V. 26–27.

⁶³ SzOkl I. 255–256; a kiváltságlevelet II. Ulászló 1498-ban átírta: SzOkl I. 289–290.

tevékenykedett. Közülük 1519-ben szabókat, szűcsöket, szíjgyártókat, nyergeseket, kovácsokat, borbélyokat és vargákat említettek.⁶⁴ Tevékenységükből a szék – miként a vásártartásból is – folyamatosan hasznot húzott. 1487-ben a vargák arról panaszkodtak, hogy mindegyik mester öthetente egy pár lábbelit köteles adni Maros-szék főtisztjeinek, akik ezenkívül évente még három márkát, három sarut, jó halakat, kenyeret és bort is követeltek. Ez utóbbi követeléseket Báthori István eltörölte, meghagyta azonban az öthetenkénti lábbeli-ajándékozást, *juxta eorum consuetudinem*.⁶⁵ Ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a többi mesterember is köteles volt rendszeresen megajándékozni Maros-szék elöljáróit, esetükben a főtiszték mohósága azonban valószínűleg nem lépte túl azt a mértéket, ami már jogorvoslatot és újabb oklevelet eredményezett volna, legalábbis Báthori István vajda idejében. Később változhatott a helyzet, ugyanis 1519-ben Szapolyai János, az akkori vajda és székelyispán megparancsolta Maros-szék főembereinek, hogy a vásárhelyi, fent már felsorolt mesterembereket ingyenmunkára ne kötelezzék, az ilyen munka határidőre el nem végzése esetén őket bírságot, tőlük fizetés nélkül bort, zabot és egyebet elvenni ne merészeljenek.⁶⁶

A város és a szék ellentéteinek további területe a vajdához induló széki küldöttségek fizetéséhez kapcsolódik. Szokás volt – mondták a vásárhelyiek 1487-ben – , hogy ha főembert küldtek követségbe, fél márkát kellett fizetniük; lófőknél 25 dénár, közszekelyeknél 12 dénár volt a tarifa. A maros-széki székelyek azonban ezzel nem elégedtek meg, és bármilyen rendűrangú küldött esetében másfél márkát követeltek a várostól. Mondanunk sem kell, hogy ezúttal is Báthori István teremtett rendet. Rendelkezése értelmében főrendű követség esetében – akár két, akár három személyt küldenek a vajdához – a városiaknak egy márkát kell fizetniük. Lófő esetében fél forint, közszekelynél 25 dénár lett a fizetendő összeg.⁶⁷

Maros-szék másik mezővárosa, az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben még nem szereplő **Nyárádszereda** 1493-ban tűnik fel oklevélben, ekkor már királyi privilégiummal a birtokában. A jelzett évben Losonci László erdélyi vajda és székelyispán utasítja Maros-szék főtisztjeit, hogy *Zereda* mezővárost – Marosvásárhellyel együtt – tartsák meg régi, királyok adta szabadságaiban és jogos szokásaiban.⁶⁸ A sérelmek közül az oklevél a jogtalan táborba hívást (*exercitatio*) és adót (*stipendiarium*) említi, melyek alól felmenti a két mezővárost (*ab omnibus extraordinariis et iniustis exercituationibus, seu stipendiariorum emissionem et conservationem tam partialium quam videlicet generalium exercituationum*). Nem tudjuk, hogy a Marosvásárhely árnyékában fejlődő Szereda mezőváros mikor jutott szabadságai birtokába, azonban a sokkal bővebb forrásanyaggal büszkélkedő Vásárhely mintáját a hadi kötelezettségek tekintetében iránymutatónak érezzük.

A szerdai napon tartott, névadó hetivásárról nem maradt középkori adat. Önkormányzatát, a bírót, esküdteket és polgárainak egyetemét egy 1570-es oklevél említi.⁶⁹

Székelyudvarhely nevével először az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben találkozunk. A befizetett összegek nem haladják meg a környék gazdagabb egyházas falvainak szintjét és

⁶⁴ SzOkI III. 205–207.

⁶⁵ SzOkI V. 26–27.

⁶⁶ SzOkI III. 205–207.

⁶⁷ SzOkI V. 25–28.

⁶⁸ *in dictis antiquis libertatibus et iustis consuetudinibus eorum, eisdem per divos reges concessis et donatis*. SzOkI VIII. 155–156.

⁶⁹ SzOkI II. 286–287.

elmaradnak Székelykeresztúr pápai tizede mögött.⁷⁰ A településnév arra utal, hogy a telegdi székelyek betelepődése előtt királyi udvarház állott itt, valószínűleg annak a római határ-erődnek a romjai fölött, ahova utóbb a domonkos kolostor, majd az udvarhelyi vár is épült. Központ jellege – a 14. századi adatokból ítélve – a székelyek ideköltözése után is megmaradt, mezővárosi fejlődésének korai szakaszára⁷¹ ismeretlen időben alapított középkori domonkos kolostora utal.⁷² Udvarhely városi fejlődésére jótékonyan hatott, hogy a késő középkorban alesperesi székhely is volt.⁷³

Székelyudvarhely a 16. századtól anyaszéknek, *capitalis sedes*-nek is nevezett Udvarhely-szék központja volt, ahol a székely nemzeti gyűléseket is tartották. E *congregatio*-k első ránk maradt említése 1357-ből származik.⁷⁴ Udvarhely-szék kiemelkedő jelentőségére az 1505-ben Székelyudvarhelyen tartott székely nemzeti gyűlés világított rá, ahol úgy döntöttek, hogy azt a 17 személyű főtörvényszéket, amely valamennyi szék népe, valamint az országban bárhol élő, minden rendű-rangú székely fölött ítélkezni jogosult, Udvarhely- és Keresztúr-szék (ez utóbbi később Udvarhely-szék fiúszéke) főemberei és lófői közül kell megválasztani.⁷⁵ Az Udvarhelyen székelő bíróság legkorábbi oklevele 1507-ből maradt ránk.⁷⁶

Feltűnő, hogy a településnek a szék és az egész székelység életében betöltött jelentős szerepe nem hatott kedvezően a mezővárosi fejlődésre. Ennek magyarázatát abban látjuk, hogy a városiasodásban érdekelt tényezők az itt működő székkapitány nyomasztó erőförlényébe ütköztek. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy a székelység sajátos berendezkedése nem tette lehetővé olyan székelyföldi vártartomány felállítását, amely a székelyispán *honor*-ja lehetett volna. Ehelyett az ispán általában a görgényi várban (Torda megye) székel, amelynek a birtoklása a 14–15. század folyamán az erdélyi vajda és a székelyispán (a kettő gyakran

⁷⁰ 1333: hét és fél báni dénár; 1334: hét régi báni dénár (MonVat I. 115, 133.)

⁷¹ A korai mezővárosi fejlődés megvilágításához régészeti leleteket is segítségül hívott a szakirodalom (Dávid 1981. 307–308. forrásként Ferenczi Géza kéziratosa munkájára hivatkozva: *Lapok Székelyudvarhely ősmúltjából*. 1973. 7.). Jóllehet Dávid Lászlónak a régészeti leletekre épülő történeti következtetései kézenfekvők és valószerűek, maguk a régészeti adatok – melyek 14–15. századi fazekas- és kovácsműhelyre utalnak – sajnos tévesek: az udvarhelyi vaseszközlelet (Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, lsz.: V. 20–37.) a köpüs felerősítésű kaszák alapján valószínűleg római kori, középkori edényégető kemencét pedig nem ismerünk a város területéről, csupán késő Árpád-kori és 14–15. századi, szörvány értékű kerámiát (1968: leletek a régi Megyeháza mellől, Haáz Rezső Múzeum, lsz.: 6051.).

⁷² A székelyudvarhelyi domonkos kolostorról 1497-ből maradt biztos adat. Ez évben a domonkosok Pesten tartott tartományi gyűlésén Epi János tartományfőnök kijelölte az egyes kolostorok koldulási határait: *Ut autem charitates vestras, termini in mendicando singulis conventibus deputati, non lateant, ordinatum est: [...] Item Conventus Coronensis habebit pro se totam Burciam, qua nullus alius Conventuum habet mendicandi potestatem; conveniunt etiam cum Udvarhellensibus in duabus Sedibus Siculorum videlicet Sepsii et Kyzdii. Item Udvarhellenses habebunt pro se totam Siculiam usque ad Regen inclusive, cum quibus concurrunt Coronenses ut supra. Et Segeswarienses etiam in tribus Sedibus, videlicet Maros, Keresztur et Wdwarhe* (Veszely I. 1860. 392–393.). A segesvári kolostor első említése 1298-ból származik (Entz 1994. 145.).

⁷³ Benkő 1994. 164.

⁷⁴ SzOkl I. 64; további adatok: 1448, Hunyadi János kormányzó jelenlétében: SzOkl I. 157–158; 1485: SzOkl III. 108–109; 1492: Báthori István vajda és székelyispán jelenlétében: SzOkl III. 118–120.

⁷⁵ SzOkl I. 306–308; VIII. 218–221.

⁷⁶ SzOkl VIII. 225.

ugyanaz a személy) tisztéhez volt kötve.⁷⁷ Ezen az állapoton – hogy ti. a székelyispán tisztségéhez kapcsolódó várbirtok a Székelyföldön kívül feküdt – kívánt változtatni Báthori István vajda, amikor Székelyudvarhelyen, valószínűleg még Mátyás korában, *castellum* építését rendelte el. Az építómunkával 1492 végére nagyjából el is készülhettek, ez év október 4-én ugyanis Báthori már az itt dolgozó nagyszombati ácsok hazaküldése és kifizetése ügyében intézkedett.⁷⁸ Az eljárás a székely primorok tömeges, a vajda leváltását eredményező felzúdulását eredményezte egyfelől,⁷⁹ másfelől rávilágít arra, hogy az itt ispáni központ kiépítését szorgalmazó Báthori István miért nem pártolta Udvarhely várost – amennyiben helyesen következtetünk erre az iratok hiányából – kiváltságai megszerzése és megtartása ügyében, miként ezt Marosvásárhely esetében tette.

Az oppidumként viszonylag későn, 1485-ben feltűnő Székelyudvarhely⁸⁰ korai kiváltságaira csak 16. századi forrásból következtethetünk. Izabella királyné 1558. október 8-án kelt oklevele szerint Udvarhely-szék főtisztjei a mezővárost a hajdani királyoktól nyert kiváltságai és bevett, régi szokásai ellenére (*contra priuilegia, Jura, libertates et antiquas receptas eorum consuetudines, quibus ipsi a temporibus diuorum quondam Hungariae Regum vti, fruique debuissent*) különféle terhekkel, vendégek tartásával, a királyi udvarba küldött követek útiköltségének fizetésével, a városi bíró és esküdtek előtt elítéltek bírságainak követelésével sújtották, amitől a királyné eltiltotta őket.⁸¹ Az érintettek valószínűleg nem vették túl komolyan a parancsot, Izabella így egy hónappal később (1558. november 10.) nyomatékosabb formában újrafogalmaztathatta utasítását: Udvarhely lakóira kiváltságaik ellenére terheket ne rójanak, szolgálatra ne kötelezzék őket, továbbra is tegyék lehetővé számukra a közös erdők használatát, a városiak pedig legyenek mentesek a királybírák joghatósága alól. Az oklevélből kiderül, hogy Székelyudvarhelyet ekkorra már a királyi mezővárosok közé emelte az uralkodó.⁸² Hasonló értelemben nyilatkozott 1568-ban János Zsigmond is, aki Felvinc mezőváros kiváltsága kapcsán elmondta, hogy még az 1562-es felkelés előtt kivonta – többek között – Székelyudvarhelyet a székely főemberek joghatósága alól, és a maga hatalma alá véve teljesen felszabadította.⁸³

A valóságban az udvarhelyi főkapitány árnyéka súlyosan ránehezedett a városra. Az 1562-es székely felkelés következményeként felépült a középkori kolostor körül az udvarhelyi vár („Székelytámadt”); az „új vár” várnagyáról már 1562 októberéből maradt adat.⁸⁴ A vár és a mellé szervezett vártartomány élén álló főkapitány beszállásolási (*descensus*) joggal bírt a városban,⁸⁵ melynek lakóit további új terhek is sújtották. Az asszonyokra rostálás, a férfiakra

⁷⁷ Csánki V. 669–671.

⁷⁸ SzOkl III. 123.

⁷⁹ Jakó 1979. 22; SzOkl I. 271.

⁸⁰ SzOkl III. 108–109.

⁸¹ SzOkl II. 146–147.

⁸² *nos dictum Oppidum nostrum Udwarhelyi in ijsdem libertatibus, quibus alia libera nostra Oppida vtuntur, conseruare volumus.* SzOkl II. 148–149.

⁸³ SzOkl II. 236.

⁸⁴ 1562. október 12.: *Egregius Gabriel More Castellanus noui castris nostri Zekelthamad.* SzOkl III. 321; Albert 1991. 13; a városra háruló terhek említése általában: 1568. SzOkl III. 329–330.

⁸⁵ 1619. SzOkl IV. 201–202; ezzel szemben Kézdivásárhely 1608-as, Báthori Gábor-féle kiváltságlevele azt rögzíti, hogy Háromszék főtisztjei, ha bírói széküket a városban tartják, ne a bíró és a község pénzén, hanem saját költségükön éljenek: SzOkl IV. 174–176.

lovasszolgálat, deszka és vas szállítása hárult, ami mellett még a kocsmáltatás jogát is el akarta venni a vár – mint későbbi adatok mutatják, meglehetősen sikerrel – a várostól. A terhek, különösen a fuvarozás és a fejedelmi kocsmáltatás mérséklésére a város két alkalommal is menesztett – sikertelenül – küldöttséget Báthori István vajdához és lengyel királyhoz.⁸⁶

Szent Ferenc-napi (október 4.) országos vásáráról csak 16. század végi adat maradt.⁸⁷ A források gyakran emlegetik a város közepén elterülő sáros piachelyet.⁸⁸ Körülötte a módosabb udvarhelyi polgárok házai álltak, melyekhez a vásár idején használt *kalmárszékek* is tartoztak.⁸⁹

Székelykeresztúr mezőváros Udvarhely szomszédságában 1459-ben tűnik fel oppidumként.⁹⁰ Középkori történetének tanulmányunkban különleges hangsúlyt ad az a körülmény, hogy a szegényes írott források mondanivalóját szokatlanul gazdag régészeti leletanyag egészíti ki. Az eredmények összefoglalására – a többé-kevésbé rokon fejlődésű székelyföldi mezővárosok történeti adataiból leszűrhető tanulságok birtokában – alább külön fejezetben vállalkozunk.

Kézdivásárhely Marosvásárhely után a legkorábban jelenik meg mezővárosként a forrásokban; ez egyben az a település, melynek mezővárosi kezdeteit a ránk maradt történeti adatok viszonylag jól keltezik.

A kezdetek tekintetében fontos körülmény, hogy Kézdivásárhely névvel nem találkozunk az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben, ahol a kézdi főesperesség egyházas települései között még csak a helyi szinten viszonylag jelentős tizedet fizető Al- és Feltorját találjuk.⁹¹

Terra Thorya 1307-ben a környező székely falvak közé ékelődött öröklött magánbirtokként tűnik a szemünk elé, mely ekkor jut a területet később is birtokló Apor család őseinek birtokába.⁹² A Torja-patak mentén elterülő *terra*-n több falu is kialakult. Kézdivásárhely korai neve – Torjavására – nem hagy kétséget afelől, hogy létrejött és korai története valamiképpen összefüggött a fenti magánbirtokéval, még ha ennek részleteit írott forrás nem is világítja meg. Földrajzi fekvése azonban sokatmondó: a Torja-patak legalsó folyása mellett elterülő majdani mezővárost a Brassóból az Ojtozi-szoroson át Moldvába vezető fontos kereskedelmi útra, a *Szászútra* vagy *Oroszútra* telepítették.⁹³

⁸⁶ SzOkl ú.s. I. 71–72. „Korrupciótörténeti” részlet, hogy a kiküldött Szabó Tamás udvarhelyi lakos – mint utóbb kiderült – nem is kérte Báthori Istvántól az adó *le szállását*, hanem csak a tehetősebb polgárokat sújtó kincstári kocsmáltatás ügyében instanciázott.

⁸⁷ *ezen jelen valo 1592 eztendeöben Zenth Ferench napian ment volt az en jobbagjom Vduarhely varosba zabad sokadalomba.* SzOkl ú.s. II. 109–110. A *sokadalomban* 1598-ban fűszert (borsot) vásároltak egy lakodalom előkészületeként. SzOkl ú.s. III. 93.

⁸⁸ 1590: *Jeowe az piaczjon altal [...] jgen reszegh vala, megh terdre is esett vala az sarban.* SzOkl ú.s. I. 155.

⁸⁹ 1598: *Thamas Deak haza [...] ahoz iaro [...] kalmar zeket [...] En nekem is vagion, s en is masnak adom sokadalomkor [...] nekem is vagion s en fizetesert attam eddigh masnak hogj arulljon benne, ez vtan is ugj adom.* SzOkl ú.s. III. 39–40.

⁹⁰ SzOkl I. 178–180.

⁹¹ MonVat I. 105, 116, 126. A helytörténeti irodalom mindazonáltal feltételezi középkori templom meglétét Kézdivásárhelyen, amely a mai református templom helyén állhatott (Bakk 1896. 42–43.).

⁹² SzOkl III. 6–7.

⁹³ Major 1966. 82.

Amikor 1407-ben a település először szemünk elé kerül – ha a Kemény József-féle oklevélmásolat nem hamisítvány –, már vásáros hely (*Toriawasara*), ahol a székelyispán jelenlétében széki közgyűlést tartottak,⁹⁴ ekkorra tehát már mindenképpen kiszakadt a később is Fehér megyei enklávéként szereplő Torja magánbirtok területéből. Két évtizeddel későbből, 1427-ből datálódik az a korábban már bőven idézett oklevél, amely *Thoryauasara* oppidum és Kézdi-szék konfliktusáról tudósít. Eszerint a kézdi székelyek a saját öt nemzetségüknek megfelelően felosztották a települést, melynek népeit, valamint vendégeit különféle adókkal és díjakkal sanyargatták szabadságaik és a szokásjog ellenére.⁹⁵ Az ügyben Kézdivásárhely javára intézkedő Zsigmond király oklevele indoklásként elmondja, hogy minden egyes székely székben található egy-egy város, melyet bizonyos szabadságokkal ruháztak fel, és ezek közé tartozik Kézdivásárhely is. Az oklevélből nem derül ki, hogy e privilégium a 14. század elejétől 1427-ig terjedő egy évszázadon belül mikor keletkezett, abból azonban, hogy betartatásához 1427-ben még némi magyarázatra volt szükség, arra következtethetünk, hogy nem lehetett túl régen az az idő, amikor a királyi szabadalom felmentette Kézdivásárhelyet a Kézdi-székben szokásos adók és rovatalok alól. Szabó Károly vélekedésével összhangban nem zárhatjuk ki, hogy ez – ebben az esetben – éppen Zsigmond korában történt.

Vásárjogának kibővítésére 1530-ban került sor, amikor Szapolyai János a csütörtöki napon tartott hetivásár mellett három országos vásárt is engedélyezett: Reminiscere vasárnapjára (a húsvét előtti ötödik vasárnapra), Szent György (április 24.) és Szent Demeter (október 26.) ünnepére, mely vásárokhöz a szabad városok vásárjogát biztosította.⁹⁶

1530-ban, a fenti oklevélben bukkan fel először a *Kyzdywasarhel* megnevezés. Nevével összhangban fontos szerepet töltött be Kézdi-szék életében mint a széki közgyűlés⁹⁷ vagy a széki bíráskodás színhelye,⁹⁸ továbbá mint az Ojtozi-szorost őrző katonákat élelmiszerrel ellátó mezőváros.⁹⁹

Az 1427-es, Zsigmond-féle oklevelet 1557-ben Izabella átírta és megerősítette.¹⁰⁰ Ekkor találkozunk először a kézdivásárhelyi önkormányzat, az esküdt polgárok említésével.

Sepsiszentgyörgy a 15. század óta Sepsi-szék központjaként szerepel. 1332–1333-ban a szentgyörgyi pap által befizetett pápai tized összege nem haladta meg a módosabb környékbeli falvakét,¹⁰¹ ezzel összhangban még 1448-ban is falunak mondták.¹⁰² Bizonyosnak tűnik ugyanakkor, hogy a 15. század elején már székközpont, ugyanis 1427 áprilisában Borbála királyné itt állított ki oklevelet,¹⁰³ májusban pedig maga Zsigmond tartott

⁹⁴ SzOkl I. 102–103.

⁹⁵ SzOkl I. 122–124.

⁹⁶ *sub iisdem libertatum praerogativis, quibus nundinae seu fora annualia liberarum civitatum seu possessionum quarumcunque celebrantur.* SzOkl VIII. 274–275.

⁹⁷ 1462: SzOkl V. 19–20.

⁹⁸ 1539: SzOkl VIII. 280–281; 1544: SzOkl III. 274–276; 1548: uo. 288–291.

⁹⁹ 1538: SzOkl II. 51.

¹⁰⁰ SzOkl II. 136–137.

¹⁰¹ MonVat I. 106, 112.

¹⁰² *in villa Zenthgywrgh.* SzOkl VIII. 70–71.

¹⁰³ SzOkl I. 122.

Szentgyörgyön törvényszéket az országnagyokkal és Sepszi-szék főembereivel együtt.¹⁰⁴ 1448-ban Hunyadi János jelenlétében került sor Sepszi-szék szentgyörgyi közgyűlésére.¹⁰⁵

Mezővárosként 1461-ben említették először, amikor *in opido Zenth Gewrg* Szepesi Bálint székely alispán állított ki oklevelet.¹⁰⁶ Az oppidum megjelölés ezután folyamatos.¹⁰⁷ A későbbi, századvégi adatokból kiderül, hogy Sepsiszentgyörgy ekkor még a mezővárosi fejlődés alsóbb szintjén helyezkedett el: mint a környék falvai közül kiemelkedő székközpont és vásáros hely nem nyert olyan kiváltságot, amely kiemelte volna a szék joghatósága alól és királyi mezővárossá tette volna. Ebből a szempontból igen tanulságos még egy pillantást vetnünk Zsigmond ittlétének körülményeire. A király Kézdivásárhelyről (1427. május 9.) érkezett Szentgyörgyre (május 13.), miután megerősítette a kézdi-széki mezőváros kiváltságát. Úgy tűnik, nem szabad szó szerint venni a Kézdivásárhely szabadságát rögzítő oklevél azon közlését, miszerint minden egyes székben lenne egy-egy hasonló kiváltsággal felruházott mezőváros, ugyanis ilyen szabadságot Szentgyörgynek a jelek szerint nem sikerült elnyernie az itt ítélkező királytól, és ilyen értelmű oklevelet később sem tudott felmutatni.

Sepsiszentgyörgy jogállásának kérdése annak a pernek során merült fel, amely Sepszi-szék és Szentgyörgy mezőváros között az 1492-ben Székelyudvarhelyen, Báthori István vajda jelenlétében tartott székely nemzetgyűlésen (*in conuencione [...] generali*) zajlott. A vitát korábban már részletesen ismertettük, lényege, hogy a szentgyörgyi polgárok és hospesek állításával ellentétben Sepszi-szék nem tartotta Sepsiszentgyörgyöt kiváltságos királyi mezővárosnak, hanem olyan közönséges és nem privilegizált oppidumnak, amely a vidék többi településével együtt a székely jog és a szék alá tartozik. Ezt az álláspontot vallották a gyűlésen részt vevő szászok is, akik nyilván a rivalizáló, Szentgyörgy jogait később sokat támadó Brassó küldöttei lehettek. Mivel Szentgyörgy hospesei, *Goch Dénes*, *Thewrek Pál* és *Barthok Domokos* a városka kiváltságait nem tudták oklevéllel hitelt érdemlő módon bizonyítani, a vajda visszaítélte Szentgyörgyöt Sepszi-szék és a székely jog illetékessége alá.¹⁰⁸

Alig néhány nappal az 1492. szeptember 23-án kelt ítéletével után Báthori István újabb, igen furcsán fogalmazó oklevelet állított ki,¹⁰⁹ mely szerint a mezőváros „nem annyira felszabadíthatlan” (*non sic [...] illiberatum*), hogy a vajda elhagyná azt oltalma alól, nehogy a sepsi-széki székelyek a szokottnál is inkább maguk alá vessék. A váratlan vajdai védelem kiterjedt Sepsiszentgyörgy törvényhatóságára, amennyiben Báthori utasította a szék főtisztjeit, hogy jogos és törvényes jogszolgáltatásában ne háborgassák a várost, a kapitány, a székbíró és a szék főemberei évente csak egyszer szállhassanak meg benne harmadmagukkal, az általuk ajándék gyanánt követelt tartozásokat pedig engedjék el. Mivel a hirtelen támadt *specialis proteccio* kérdésében Báthori királyi oklevélre is hivatkozott, nem lehetetlen, hogy a székelyek

¹⁰⁴ SzOkl III. 43–44.

¹⁰⁵ SzOkl VIII. 70–71.

¹⁰⁶ SzOkl I. 190–191.

¹⁰⁷ 1473-ban Huszár Péter és Tarnai Barnabás levele *in opido Zentgergh* kelt. SzOkl VIII. 398–399; 1477-ben Sepszi-szék közgyűlése *in opido Zenth Gyewrgh* zajlott. SzOkl III. 98–99.

¹⁰⁸ *eundem opidum Zenthgijewrgh prefatis Siculis consequenterque annotate sedi Sepsij ac Siculis vniuersis ipsam Sedem incolentibus [...] eo jure quo idem ad instar aliarum villarum Siculicali juri subiectarum dinoscitur pertinere, et hactenus ipsum vsi fuissent et possessi, readiudicamus, et illibertatum, nec alicuius specialis priuilegij vel prerogatiui titulo suffultum esse declaramus.* SzOkl III. 118–120.

¹⁰⁹ 1492. október 7.: SzOkl I. 269–270; III. 121–122.

időközben sikeres védelmet találtak a királynál, aki ekkor már a székelység tömeges elégedetlenségét kiváltó Báthori István vajda leváltására készült.¹¹⁰

Sepsiszentgyörgy 16. század eleji perei két szálon futottak.

Sepsi-szék szemmel láthatóan érdekelt volt a befolyó haszon reményében Szentgyörgy vásárjogának bővítésében. A mezőváros új vására (*quoddam novum forum [...] quod nunquam alias isthic celebratum fuisse dicitur*) 1510-ben tűnik fel II. Ulászló parancslevelében, aki a riválist nem tűrő Brassó éles tiltakozására ennek megtartásától a székelyeket eltiltotta.¹¹¹ A perré dagadt ügy 1514-ben az udvarhelyi székely nemzetgyűlés elé, majd innen a vajda Marosvásárhelyen tartott törvényszéke elé jutott. Szapolyai János vajda még az ítélet előtt elrendelte, hogy a szentgyörgyi hetipiacon ne merjenek olyan árukat árulni, melyek után a király számára huszadot szednek. Ha mégis megtennék, a brassói tanács jogosult Sepsiszentgyörgyön is beszédetni a huszadot a Brassóban szokásos módon.¹¹² Ez nyilvánvaló kedvezés volt a huszadoshely Brassó számára éppúgy, mint az 1514 őszen megszületett vajdai ítélet, amely a brassóiak érdekében hivatkozva eltiltotta Szentgyörgy bíróját, esküdtjeit és lakóit hetipiacok és országos vásárok tartásától.¹¹³ A szék – hangsúlyozzuk, kizárólag ez irányú – támogatását maguk mögött tudó szentgyörgyiek a vajdai paranccsal kevésbé törődhetek, ugyanis 1519-ben Szapolyai János már Sepsi-szék főembereihez címezte levelét, melyben megtiltotta, hogy Szentgyörgyöt más falvaknál nagyobbá tegyék és benne vásárt tartsanak.¹¹⁴ Az oklevél igen tanulságos részlete az a kitétel, amely megtiltja Sepsi-szék előjáróinak, hogy Szentgyörgyöt mezővárossá tegyék (*pro opido constituere*), ebből ugyanis az derül ki, hogy a mezővárossá válás alapvető kezdeményezője a szék volt, feltehetően korábban és más mezővárosok esetében is. Sepsiszentgyörgy az Ojtozi-szoros felé vezető kereskedelmi úton közelebb feküdt a határhoz, mint Brassó, ezért a szentgyörgyi vásárok veszélyeztethették a király huszadjövedelmeit; Brassót ezenkívül az is ingerelte, hogy Sepsiszentgyörgy új kiváltságai nyílt ígéretésével a barcasági nagyváros több polgárát is magához csábította.¹¹⁵ A király és a háromszéki mezővárosokra általában féltékeny Brassó érdekei olyannyira egybeestek, hogy a szentgyörgyi hetipiacokat és országos vásárokat Brassó javára következetesen, de kevés gyakorlati sikerrel tiltó királyi parancslevelek sora 1555-ig követhető.¹¹⁶ Jellemző, hogy valamennyi ilyen oklevél eredetije Brassó város levéltárában található.

A sok tiltás között üdítő kivétel II. Lajos 1520-ban kelt, vásártartást engedélyező privilégiuma.¹¹⁷ Az oklevél szerint Szentgyörgy mezőváros lakói előadták, hogy a hajdani királyoktól nyert engedély értelmében keddi hetipiacot és Reminiscere vasárnapját (a húsvét előtti ötödik vasárnapot) követő keddre eső országos vásárt tarthattak, azonban az erről szóló oklevelet alkalmasint elveszítették. Állításukat a király elhitte, és e két vásáron kívül engedélyt adott további két országos vásár tartására Keresztelő Szent János születése napján (június 24.), illetőleg

¹¹⁰ A vajda leváltására 1493. január 13. előtt került sor. SzOkl I. 271.

¹¹¹ SzOkl V. 42–43.

¹¹² SzOkl III. 182–183.

¹¹³ SzOkl III. 185–187.

¹¹⁴ *per amplius eandem possessionem instar aliarum possessionum tenere et conseruare, illisque forum celebrare permittere minime debeatis.* SzOkl III. 204–205.

¹¹⁵ 1525: *conciues et coloni sui gaudentes nouis libertatibus quas ipsi de Sepsijzenthgijerg omnibus ad eos confugientibus palam pollicentur, ad illos dietim sine ullo timore confluunt.* SzOkl III. 238–240.

¹¹⁶ 1520: SzOkl III. 208–209, 209–210; 1528: SzOkl III. 241–242, 242–243; 1555: SzOkl V. 70–71.

¹¹⁷ SzOkl II. 2–3.

Szent Lukács evangélista ünnepén (október 18.). A brassói szászok azonnali tiltakozása csak zavaros formában juthatott el a tiltások és engedélyezések között nehezen eligazodó királyhoz, aki fenti engedélye után alig öt hónappal Csíkszentgyörgyöt (!) tiltotta el a királyi huszadot megkisebbitő és a szászokat elnyomó vásárok tartásától.¹¹⁸

Szentgyörgy vitás ügyeinek másik része a széktől való függetlenedés kényes kérdése körül forgott. E téren – mint láttuk – már 1492-ben érték el eredményt, amikor sikerült megváltoztatni Báthori István elutasító döntését. Utóbb, 1515-ben a magyarízkodó vajdai levelet Szapolyai Jánossal kiváltságlevélként átírták,¹¹⁹ hogy tíz évvel később, II. Lajos parancslevelében már a korábbi királyok által adományozott szabadságokról essék szó.¹²⁰ Ekkor, 1525-ben arra utasítja a király Sepszi-szék előjáróit, hogy a szokásostól eltérő fizetésekkel Szentgyörgy lakóit ne terheljék, őket gyűlésbe (a *congregacio* szó valószínűleg székgyűlést takar) vagy hadba ne kényszerítsék, mivel a királynak tett ígéretük szerint készek rá, hogy teljesítsék mind a király, mind a vajda részére járó jogos és szokásos fizetéseket a többi szomszédos székely mezőváros módjára. Ezen túlmenően azonban a szék főemberei nem vethetnek ki rájuk a szokásostól eltérő terheket.¹²¹ Ezzel a rendelkezéssel Sepsiszentgyörgy is felzárkózott a privilegizált székelyföldi oppidumok közé.

Mindennek fontos következménye volt, hogy a polgárok már nem a szék által kivetett adót, hanem a városnak járó *censust* fizették. 1525-ben azonban ennek teljesítésére a városban házat bíró székely főemberek uszítására többen nem voltak hajlandók, amiként a város önkormányzatát (*judicem et juratos cives*) sem tisztelték, sőt büntetlenül pénzt követelhetek azoktól, akik valamilyen ügyben a városba jöttek, fejszéiket elvették, ruhájuk ujját levágták, éjszaka összegyülekezve pedig rátámadtak a városra, ablakokat és ajtókat törtek be, a bor és sör jeleit (*signa [...] vinorum et cerevisiarum*), nyilván a polgárok kocsmaházainak cégereit leverték.¹²² A fenti hatalmaskodások jellege nyilvánvalóvá teszi, hogy a szék primorjai cinkosaik révén a szék fennhatósága alól kiváló új királyi mezőváros alapvető jogai, a városi jövedelmeket gyarapító census, a vásározási és a forrásokban nem említett kocsmáltatási jog ellen támadtak. Velük szemben a király feljogosította Szentgyörgy önkormányzatát, hogy a többi székely oppidum módjára az ellenszegülőket és engedetleneket a mezőváros jogainak tiszteletben tartására kényszeríthessék, a városban és annak határában esett gonosztetteket pedig a törvény szerint megbüntethessék.¹²³ Az eset a később gyakorivá váló polgár–nemes ellentétek, illetőleg a

¹¹⁸ SzOkl III. 208–209.

¹¹⁹ SzOkl I. 329–330.

¹²⁰ 1525: SzOkl II. 16–18.

¹²¹ SzOkl II. 15–16.

¹²² A sör mezővárosi kocsmáltatásában az a figyelemre méltó, hogy a Székelyföldön azt csak az 1655-ös kolozsvári országgyűlés szabadította fel: *Az székely atyáinkfiai jelentik[...], hogy az articulusban az serkorcsomálás tilalomban lévén borkorcsomállásnak idein, az szegénységnek sok fogyatkozása volna miatta, holott bor köztök nem teremvén, nem érkezhettek reá az lófő és darabonti rend, hogy bort korcsomálhasson, és így az serkorcsoma is megtiltatván, semmi jövedelmek nem volna [...] Végeztük [...], hogy az ki sert akar árultatni közülök, indifferenter legyen szabados árulni mindenkinek.* EOE XI. 199–200. Orbán Balázs Csíkszereda kapcsán említi „a sok korcsmát jelölő gyalult forgácsczég”-et. Orbán II. 23.

¹²³ 1525: *prefati iudex et jurati ciues pro tempore in ipso oppido nostro constituti et constituendi, suorum ciuium assistencia, eodem jure eodemque modo, quo in alijs oppidis nostris Siculicalibus fieri consuevit, post hec omnes et singulos rebelles et inobedientes ad obseruanda jura oppidi per oportuna queuis remedia cogere, et compellere, latrocinia autem et maleficia in ipso oppido et eiusdem territorio patrantes et exercentes juris ordine pena commerita afficere possint.* SzOkl II. 16–18.

mezőváros és a szék közötti konfliktusok egyik korai példája. A 16. század folyamán oppidumként tűnnek fel olyan települések is, melyek mezővárosi kezdetei legalábbis most tárgyalt korszakunk végéig, a 16. század elejéig követhetők, ugyanakkor e kezdetek egyértelműen későbbinek tűnnek a korábban már bemutatott városokénál.

A kézdi-széki **Bereck** fejlődését annak köszönhetjük, hogy az ország határán, az Ojtozi-szoros torkolatában feküdt, így korán vámszedő helyé vált.¹²⁴ Bírója, esküdt polgárai és a *possessio* közönsége 1531-ben megerősítette Szapolyai Jánossal azt a régebbi királyoktól származó, hosszú évek óta élvezett kiváltságát, hogy a berecki lakosok ellen világi pert csak az ottani bíró előtt lehet kezdeni, az egyházi törvényszéket illető ügyek pedig a barcasági dékán joghatósága alá tartoznak.¹²⁵ Oppidumként csak később, 1589-től említik.¹²⁶

Újabb adatok felbukkanásáig talányos marad **Csíkszereda** mezővárosi kezdete is. Az biztos támpontnak tűnik, hogy a 14–15. század folyamán nem a forrásokban még fel sem bukkanó Szereda, hanem a mára már vele összenőtt Csíksomlyó volt jelentősebb település, ahol a középkori plébániatemplom is felépült. Az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben Somlyó papja mindenkor a csíki részlista élén szerepelt, a befizetett somlyói összegek azonban nem emelkedtek a módosabb csíki települések átlaga fölé.¹²⁷ Mezővárosi kezdeteire utalhat, hogy Nagy Lajos király, aki erdélyi oklevelei keltezéséből ítélve általában városokban és mezővárosokban szállt meg, 1368. április 16-án *in Chyk Zekel* időzött.¹²⁸ Növekvő helyi jelentőségére utal, hogy 1444 előtt minorita ferences kolostor létesült benne. A Szűz Mária tiszteletére szentelt templom 1444-ig még nem készült el teljesen.¹²⁹ A kolostornak Hunyadi János, majd Mátyás adott szabadalmakat, melyeket Csík-szék ugyanitt tartott közgyűlésén, 1519-ben Szapolyai János megerősített.¹³⁰

Nem tudjuk, mi lehetett az oka annak, hogy a szerdai, névadó hetipiac végül is nem Somlyón, hanem a közvetlen közelében fekvő Szeredán alakult ki. *Csik Szereda* oppidum neve igen későn, Izabella 1558-as, adómentességet biztosító oklevelében bukkan fel először.¹³¹ János Zsigmond 1568-ban kelt aranyos-széki kiváltságleveléből tudjuk, hogy Csíkszeredát még az 1562-es székely felkelés előtt elválasztotta az uralkodó Csík-széktől, és saját hatalma alá véve felszabadította.¹³² Későbbi mezővárosi fejlődését nagyban hátráltatta az a tény, hogy területének

¹²⁴ Az Ojtozi-szoroson átvezető út Brassó moldvai kereskedelmének fő útvonala volt: SzOkl V. 19–20. (1462).

¹²⁵ SzOkl II. 20–22; a kiváltságlevelet 1557-ben Izabella átírta és megerősítette: SzOkl II. 134–135.

¹²⁶ *in [...] oppido Bereczky*. SzOkl IV. 110–111.

¹²⁷ MonVat I. 112, 116.

¹²⁸ Ub II. 312–313. Az oklevél kiadója a dátumban szereplő települést, véleményünk szerint tévesen, Marosvásárhellyel azonosította.

¹²⁹ SzOkl I. 153–154.

¹³⁰ SzOkl I. 340–342. Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy Mátyás 1462-ben kelt oklevelében a székelyföldi kolostornak olyan kiváltságokat adott, melyek sok tekintetben hasonlítanak a mezővárosiakhoz: a szerzetesek nem foghatók külső szolgálatra, nem idézhetők eskütételre, mentesek a hadbahívástól és lustráktól (!), házukat nem terheli census, adó, tized, kilenced, kepe és más, rendes és rendkívüli fizetések.

¹³¹ SzOkl II. 144–146.

¹³² SzOkl II. 236.

egy részét Bethlen Gábor Mikó Ferenc csíki főkapitánynak, hűséges hívének adományozta, ahol 1623 tavaszán elkezdődött a Mikó-újvárnak is nevezett szeredai vár építése.¹³³

Felvinc, Aranyos-szék központja, az egyetlen vizsgált mezővárosaink közül, melynek történetét a 13. századig, még a székely telepítés előtti időkig nyomon követhetjük.

Történetének és gazdálkodásának a fentiekétől eltérő vonásai alapvetően onnan adódnak, hogy a Székelyföld tömbjétől jóval nyugatabbra fekvő Maros-völgyi településről van szó, amely korán bekapcsolódott a sóbányászatba és a Maroson történő sószállításba,¹³⁴ éghajlata és domborzata pedig kedvezett a szőlőművelésnek.

Felvincet a mellette elterülő, elpusztított tordai várfölddel együtt a tatárjárás után nyerték el az V. István által idetelepített kézdi székelyek,¹³⁵ akiknek új szállásterületén Aranyos-szék alakult ki. A település szerepe a sószállításban – és nyilván a Maros menti kereskedelemben – ezután sem szűnt meg, 1323-ból a harmincados András mester itteni sóházáról maradt adat.¹³⁶ Úgy tűnik tehát, hogy Felvinc 13–14. századi jelentőségét – amire egyszer majd a régészeti kutatás is fényt vet – alapvetően nem a beköltöző kézdi székelyeknek köszönhet.

A mezőváros székely korszakában elnyert kiváltságairól keveset tudunk. 1538-ban egyik, Aranyos-szék főembereivel folytatott peréből értesülünk arról, hogy a felvinciek a korábbi királyoktól és Szapolyai Jánostól nyert kiváltságaik értelmében mentesek voltak az ökörsütéstől és a szék költségeihez való hozzájárulástól.¹³⁷ „Cserében” a szék főemberei megkísérelték őket megakadályozni bizonyos közös erdők használatában. Az adat arra utal, hogy Felvinc mezőváros ekkorra már jórészt kikerült Aranyos-szék fennhatósága alól. A folyamat végét János Zsigmond 1568-ban kelt oklevele jelenti, amikor Aranyos-szék szabadságainak megerősítésekor a szék birtokai közül kivette Felvinc mezővárosát, melyet – mint kiderül – még az 1562-es székely felkelés előtt elválasztott Aranyos föld tartozékaitól.¹³⁸

¹³³ Mihály–Szöcs 1996. 2–4.

¹³⁴ II. András 1219-ben az esztergomi káptalannak adományozta *Wynchy* földet, a rajta élő udvarnokokkal együtt (RRSA I. 354.). E hatalmas kiterjedésű *terra*-n, a sóút mellett ekkorra már kialakult Felvinc is, ugyanis 1221-ben a király elrendelte, hogy az esztergomi egyháznak adományozott *oronos winch* nevű helyen minden ott áthaladó sószállító szekér után sóvámot kell fizetni (RRSA I. 373.). 1227-ben (IV.) Béla királyfi négy Torda megyei, *oranas winc*-i várnép *mansio*-t engedett át az esztergomi káptalannak (RRSA I. 580.).

¹³⁵ 1289: IV. László az *Oronos* földön lakó székelyeknek adományozta a tordai királyi várnak az Aranyos és Maros folyók mellett fekvő, *Oronos* nevű földjét, melyet már V. István is nekik adott. SzOkl I. 21; RRSA II. 3534. A fenti Aranyos föld *Felvinch* nevű települését az adománylevél 1291. évi megerősítése említi. SzOkl I. 26; RRSA II. 3712.

¹³⁶ *domum et cameram [...] salicegam in Superiori Vinch*. Entz 1994. 94.

¹³⁷ 1538: SzOkl II. 52–54; 1558-ban Izabella átírta: SzOkl II. 147–148.

¹³⁸ *dempto oppido felwijncz [...], quod quidem oppidum felwincz dudum ante insurrectionem premissam ceterorum Siculorum a pertinentijs predictae terre Aranijas segregauimus et [...] in manus et potestatem nostram [...] recepimus ac e potestate et omni iurisdictione Siculorum primorum, et potiorum dicte terre Aranyas excepimus, et in totum liberauimus*. SzOkl II. 236.

Székely mezővárosok a 16–17. században

A székelyföldi mezővárosok fejlődésük második, „privilegizált” korszakába – mint láttuk – királyi kiváltságlevéllel léphettek. A szabad mezővárosok (forrásainkban *libera oppida*) kiváltságainak három alappillére a vásártartás joga, az adózás (és egyéb szolgáltatások, kötelezettségek) kedvezőbb rendszere, továbbá az autonómia volt, az utóbbi kettő az őket körülölelő területi egység, a székely szék ellenében. Korszakunk számos panaszos beadványa és a kiváltságok rendszeres fejedelmi megerősítése tanúsítja, hogy a székek mindezt csak vonakodva vették tudomásul.

Adózás

Az adó kérdésében új korszak kezdődik Izabella királyné átfogó intézkedéseivel. A királyné 1557–1558 folyamán az itteni mezővárosok egész sorának állított ki – csaknem azonos szöveggel – olyan kiváltságlevelet, melyben az érintett városokat a török szultánnak fizetendő adó kivételével felmentette valamennyi adó, díj, rendkívüli adó és kamarahaszna fizetése alól. A legkorábbi ilyen mentesítés 1557. november 30-án Székelyudvarhely számára készült,¹³⁹ majd Csíkszereda következett, 1558. augusztus 5-i kelettel.¹⁴⁰ További néhány mezőváros, Marosvásárhely és Nyárádszereda,¹⁴¹ valamint Székelykeresztúr¹⁴² hasonló tartalmú kiváltságlevelét csak későbbi átírások említéséből ismerjük, ám valószínűleg ezek is a fenti időközben születtek.¹⁴³ A székely mezővárosok adózását az 1559-es gyulafehérvári országgyűlés is megtárgyalta, kimondva, hogy *Az székely városok az egyéb székeltségtől külön szakasztattanak, mert azok portai adót kényszerítettnek adnia, és nem lehet hogy két terehhez bántassanak.*¹⁴⁴ Emellett külön terhet jelentett a Szászsebes, majd Várad erősítése érdekében kivetett, a székely mezővárosokat is érintő rendkívüli adó.¹⁴⁵

¹³⁹ SzOkl II. 138–139; kiváltságlevél alakban, pergamenre átírva: 1558. november 7. SzOkl III. 316–317.

¹⁴⁰ SzOkl II. 144–146.

¹⁴¹ A két mezővárost együtt mentette fel Izabella az adózás alól, a török szultánnak fizetendő adó kivételével. A szabadságukat megerősítő Báthori István 1572-ben viszont ezt még megtoldotta a váradi vár építésére kirótt rendkívüli adó fizetési kötelezettségével. SzOkl VIII. 300–301. Báthori Zsigmond 1581-es parancsa Maros-szék tisztjeihez megerősíti adómentességüket a török adó, valamint az *in restaurationem arcis Waradiensis* fizetendő subsidium kivételével. SzOkl VIII. 319–321.

¹⁴² Báthori Zsigmond 1589-ben kiállított szabadságleveléből. SzOkl IV. 108–110; Benkő 1992. 152.

¹⁴³ Ezeket a mezővárosokat, továbbá a hasonló kiváltsággal rendelkező csík-széki Tusnádot az 1595. évi gyulafehérvári országgyűlés egyik határozata sorolja fel: *Több városok és faluk vadnak Székelyföldön, úgy mint Udvarhelyszékben Keresztúr és Udvarhely, Csikban Szereda és Thusnád, Marosszékben Szereda városa, kik fejedelem adajába nem fizetnek, hanem császár adaját ravás szerént fizették.* EOE III. 470.

¹⁴⁴ EOE II. 123–124; latinul: uo. 118–119; SzOkl II. 151.

¹⁴⁵ 1571: *Hogy felséged az ő székely mezővárosit az székely uraim kezibe engedte, meg szolgáljuk felségednek.* EOE II. 281, 377.

Az adószedés módjáról Székelyudvarhelyen 1589-ben egy per számos tanúvallomása szól. A várost Kendi Ferenc fejedelmi biztos róttta meg.¹⁴⁶ A „forint-adót” a bíró és az esküdtek osztották fel a polgárok között, az egész adót 50 dénárban szabták meg, kezdetben így is szedték, majd – még 1589 előtt – úgy határoztak, *hogy kin-kin erdeme zarent vegienek. [...] veottenek kin 40 d., kin 32 penzt, kin 25, kin 10 penzt, ki mint erdemlette, de [...] az eges[z] ado adok 50 penzt attanak. Azt is forgatak, hogy az kik az korchiomau al elnek, hogy azok teobbett adgianak, de annak nem mehetenek vegere, hanem azonban hagiak.*¹⁴⁷ Az adózókat és a kivetett pénzt, valamint a befizetéseket regestrumba foglalták, melyet a jegyző vezetett.¹⁴⁸

Az 1559-es országgyűlési határozat a székely városok adózása ügyében általános érvénnyel fogalmazott, amiből Szádeczky Lajos arra következtetett, hogy e szabályozás valamennyi ilyen településre vonatkozott.¹⁴⁹ A kérdést újratárgyaló 1594–1595. évi artikulusok azonban nem támasztják alá ezt az elképzelést, ugyanis az Izabellától privilégiumot szerzett városok 1595-től (is) másként adóztak, mint a többi székely mezőváros.

A kétféle adózás kérdésében az első adatot az 1593. évi gyulafehérvári országgyűlés azon határozatában találjuk, amely a nagy erdélyi városokra (Beszterce, Brassó, Kolozsvár, Medgyes, Nagyszeben, Segesvár, Szászsebes) először vetett ki egy összegben adót. Az érintett városok listáján két mezőváros, Nagyenyed és Marosvásárhely is feltűnik, az utóbbi 500 forinttal (!), ami *új és szokatlan tereh* volt a 99 dénáros portai adó és a váradi várra fizetendő 50 dénáros *subsidium* mellett.¹⁵⁰ 1594-ben a hadsereg tartására kivetett adó fejében Marosvásárhely egy összegben 100 forintot fizetett.¹⁵¹ Az adózás mikéntje szerint elkülönülő két mezőváros-csoport világosan az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlés végzéseiben jelenik meg, és ez a kettősség fennmarad a 17. század folyamán is. Egyes városok a fejedelem számára, a hadsereg fenntartására adóztak (Marosvásárhely, továbbá a háromszéki mezővárosok, Illyefalva,¹⁵² Kézdivásárhely, Bereck, valamint Al- és Feltorja falvak). Tőlük portánként¹⁵³ követelték az adót, melyet az addigi 50 dénárról annak háromszorosára emelt összeg szerint szedtek.¹⁵⁴ Azok a városok, melyek eddig nem fizettek fejedelmi adót, hanem csak a rovás szerint fizetendő török adóval tartoztak (Nyárádszereda, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Csíkszereda és Tusnád falu), ezt ezután szintén a sereg tartására fizették,

¹⁴⁶ SzOkl ú.s. I. 41.

¹⁴⁷ 1589. SzOkl ú.s. I. 74–75.

¹⁴⁸ *Stephanus literatus [...] En nallam volt az regestrum, en zettem s tudom, most is nalam vagion.* 1589. SzOkl ú.s. I. 75. A további részleteket tartalmazó tanúvallomások uo. 31–44, 71–77, 82.

¹⁴⁹ Szádeczky 1927. 273.

¹⁵⁰ EOE III. 421–423. A hadsereg (*praesidium*) számára portánként fizetendő 50 dénáros adó fejében Marosvásárhelyre 1594-ben 100 forintot vetettek ki. EOE III. 460–461.

¹⁵¹ EOE III. 460–461.

¹⁵² A 16. század végétől mezővárosként szereplő Illyefalva történetére az alábbiakban még visszatérünk.

¹⁵³ A helytörténeti irodalomban fel-felbukkanó félreértések eloszlatására hangsúlyoznunk kell, hogy az adózás kapcsán szereplő *porta* kifejezés adóegység volt, mely több adózó háztartást is felölelt, ezért a portaszámból nem lehet közvetlenül egy-egy település házainak vagy családjainak számára következtetni.

¹⁵⁴ *[...] kapuszám szerint az praesidiumba fizessenek [...] Székelyvásárhely [...] az ő köztök való ravás szerint. Azonképpen Illyefalva Sepsiben, mindenik Thorja és Bereczk Kízdiben, és Kízdi Vásárhely rovás szerint fizessenek.* EOE III. 470.

olyan mértékben, mint a korábbi években.¹⁵⁵ A török adó („császár adója”) 1594-ben portánként 99 dénár volt.¹⁵⁶

A székelyföldi mezővárosok adózását a fentiekkel azonos módon szabályozta az 1596. évi kolozsvári országgyűlés is.¹⁵⁷

Az ún. tizenöt éves háború (1593–1606) nehéz évei¹⁵⁸ olyan változásokat hoztak a kapuszám szerint adózó székely mezővárosok életében is, hogy az adózás új *rovatal* nélkül már nem volt lehetséges. Az új összeírást 1608-ban rendelték el úgy, *hogy minden tíz embert, vagy vagyont marhája vagy nincsen, egy kapura rójjanak*.¹⁵⁹ Mezővárosaink szempontjából az igazi változást az 1609. évi kolozsvári országgyűlés hozta, amikor e városok többségére egy összegben fizetendő adót szabtak ki.¹⁶⁰ Marosvásárhely – miként ez az 1610-es országgyűlési határozatból kiderül – továbbra is kapuszám szerint adózott, portánként 10–10 forinttal.¹⁶¹ Az 1609–1615 között kirótt összegeket¹⁶² táblázatunk tartalmazza:

	1609–1610	1611–1613	1614	1615
Bereck	50	70	50	32
Csíkszereda	50	70	50	–
Illyefalva	–	90	35	80
Kézdivásárhely	80	100	80	100
Nyárádszereda	10	20	20	–
Sepsiszentgyörgy	75	90	75	80
Székelykeresztúr	16	16	56	20
Székelyudvarhely	100	80	80	100

¹⁵⁵ *az minémő adót esztendőnként ez előtt császár adajában adtanak, mostan az praesidium tartására adják az fizető mester kezében.* EOE III. 348, 470; a döntés előzményei Báthori Zsigmondnak a Portával szembe forduló külpolitikájában keresendők.

¹⁵⁶ EOE III. 348, 433.

¹⁵⁷ EOE III. 495–496.

¹⁵⁸ az 1607-es kolozsvári országgyűlés megfogalmazása szerint: *Ez elmúlt disturbiumokban, melyekben ez szegény haza majd 13 esztendőktől fogva penetráltatott.* EOE V. 489.

¹⁵⁹ EOE VI. 112. A mezővárosoknál a tíz embert egy kapura számító rovásmód 1664-ben is érvényes volt. EOE XIII. 326. Az egy kapura számított tíz ember nyilván ugyanannyi háztartást jelent, másként nem tudnánk magyarázni, hogy 1659-ben Marosvásárhelyen mindössze 31 kapu után adóztak. EOE XII. 271.

¹⁶⁰ EOE VI. 166. A fenti adatok fényében téves Szádeczky Lajos állítása, miszerint országgyűlési határozatban csak Bethlen Gábor korától szabták volna meg a magyar és székely városokra kirótt adó mértékét. Vö. Szádeczky 1927. 273.

¹⁶¹ EOE VI. 169.

¹⁶² 1609: EOE VI. 166; 1611: uo. 201–202; 1612: uo. 230; 1613: uo. 285; 1614: uo. VII. 182; 1615: uo. 251.

1615 ősztől – és ettől kezdve rendszeresen – már csak négy székely mezőváros, Illyefalva, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely adóját rótták ki az országgyűlésen egy összegben másik hat erdélyi magyar várossal együtt, melyek között szabad királyi városokat és mezővárosokat egyaránt találunk (Bánffyhunyad, Egeres, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Nagyalmás, Nagyvárad). A többi székely mezőváros adózásáról nem találtunk adatokat az országgyűlési határozatok között, csupán annyit tudunk, hogy 1657-ben Bereck egy summában kivetett adót, 50 tallért fizetett, míg a székelykeresztúriak fejenként egy-egy tallért adtak.¹⁶³

1658-ban a marosvásárhelyi országgyűlés úgy határozott, hogy Kézdivásárhely és a többi taxás székely város úgy adózzék, mint a szabad székelyek, akik ekkor fejenként két-két forintot fizettek.¹⁶⁴ A taxás adózási rendszert az 1660 utáni tragikus székelyföldi események is megrendítették, amikor a Kemény János fejedelem ellen vonuló török és tatár hadak 1661–1662 folyamán igen jelentős károkat okoztak a Székelyföldön, nem utolsósorban a mezővárosokban is. Székelyudvarhely törökök általi felégetéséről írott forrás szól.¹⁶⁵ A taxás városok tatár fogsággal tizedelt lakosságának hirtelen nagy teher lett az egy összegben kivetett adó, ezért az 1664. évi nagysinki országgyűlésen a fejenkénti adóztatást kérték.¹⁶⁶ Ugyanazon évben a kecei tábori gyűlés úgy határozott, hogy a kapuszám után adózó székely városok portánként három tallért adózzanak, mint a megyékben, a taxás városokban pedig, *tíz embert tudván egy kapura*, szintén három-három tallért adjanak.¹⁶⁷

A székelyföldi mezővárosok kapuszám szerinti adózásának érdekes településtörténeti következménye is van. Az adó kivetéséről szóló országgyűlési határozatok igen alacsony kapuszámot tüntetnek fel. 1667-ben például, amikor rendkívüli adóként kapunkként egy tallért vetettek ki, Marosvásárhely 31 tallért fizetett, *lévén 31 kapu*,¹⁶⁸ ami egybevág egy korábbi adattal.¹⁶⁹ Ugyanakkor Bereck 3, Csíkszereda 1, Illyefalva 2, Kézdivásárhely 10, Sepsiszentgyörgy 1, végül Székelyudvarhely 4 tallérral szerepel, ami még tízzel szorozva is irreálisan alacsony telekszámot ad. Joggal gyaníthatjuk tehát, hogy a kapuszám utáni adózás maga után vonta a telkek túlnépesedését, amikor az eredeti lakóház mögé újabb és újabb épületeket zsúfoltak a külön házhelyre költözni nem akaró vagy nem tudó rokonok és leszármazottaik. E jelenség leglátványosabb példái a kézdivásárhelyi főtérről nyíló *udvarterek*, melyek valójában egy-egy korábbi telek mélységben történő beépítésével keletkeztek.¹⁷⁰ Hasonlók Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen is voltak.¹⁷¹ Adataink

¹⁶³ EOE XIII. 526.

¹⁶⁴ EOE XII. 101.

¹⁶⁵ Tanúvallomásban, 1600-ból: *Az vtan eöth eztendeöwel, hogy ezt az warost az theöreökek el egettek wolt.* SzOkl ú.s. III. 188.

¹⁶⁶ *Illyefalvi, sepsi-szentgyörgyi, háromszéki és csíkszeredai városbélielk elraboltatván, az kiket isten közülük meghagyott, az mi kevés számban vadnak, [...] adózzanak capitatim igazán, ne terheltessenek többel.* EOE XIII. 288.

¹⁶⁷ EOE XIII. 326.

¹⁶⁸ EOE XIV. 230.

¹⁶⁹ 1659: EOE XII. 271. A tíz-tíz valós házhely után számított 31 „adóporta” realitását jól jelzi az az 1611. évi marosvásárhelyi összeírás, amely összesen 294 portát említ (Dankanits 1967. 93.).

¹⁷⁰ Bakk 1896. 12; Vámszer 1970; Vámszer 1977. Egy 1734 utáni városi jogszabály szerint *Egy udvaron lako Atyafiai építésnek idején illendő csepegéssel tartoznak egymással.* Kolosvári–Óvári I. 116.

¹⁷¹ Vámszer 1970; Vámszer 1977.

szerint kialakulásuk a 16. század végéig és a 17. század első feléig visszavezethető,¹⁷² és ebben nem annyira „a székely örökségi törvény és a tízes szervezet szokásai [...] és [...] a »nagy család« fegyelme»¹⁷³ volt a meghatározó, mint inkább a nagyfokú helyhiány,¹⁷⁴ továbbá a szegények „adótechnikai” megfontolásai,¹⁷⁵ melyek a nagycsaládi rendet is újratermelhették.

Polgár–nemes ellentétek

A székelyföldi mezővárosok adózásában sajátos színfoltot jelentett az a tény, hogy e városok területén nemcsak városi polgárok, de nemesek, ezek özvegyei és jobbágysai is éltek, akik a nemesi adómentesség jogán igyekeztek elhárítani a polgároknak eső közterhek fizetését, jöllehet a városban, esetleg annak piacából éltek és határát is használták. Székelyudvarhelyen már 1574-ben a városiakkal azonos teherhordozásra utasítja Báthori István a városban házat bíró és annak erdeit, rétjeit és szántóföldjeit élő nemeseket.¹⁷⁶ Egy 1596-ban kelt tanúvallomásból tudjuk, hogy ekkor még kevesen voltak, és a városiakkal együtt, a náluk szokásos tízesek szerinti osztásban használták a földeket.¹⁷⁷ A városnak esetenként a nemesek özvegyeivel is meggyűlt a baja. Egy jellemző esetet Kósa Péter özvegyének, a nemes Lúcia asszonynak 1589. évi vallomásából ismerünk meg: *En azt tudom, hogy az mi hazunk nem volt rauason az Mihaly deak rauassa vtan. Seott, megh az Batthorj Istuan capitansaganak eleotte volt az en hazamrul vramnak elteigh valo menedek leueleonk az ado feleol. Azutan, hogj vramat megh eolek, niolczuan penzt veottek raytam, de azert azt az 80 penzt nem mindenkor attam megh.*¹⁷⁸

A 17. századi iratok egy különös, de nemcsak a Székelyföldre jellemző folyamatra, a mezővárosok „elnemesedésére” is rávilágítanak, egyben tisztos mennyiségű adalékot szolgáltatnak a század folyamán mindvégig parázsló, alapvetően az adó körül forgó polgár–nemes vitákhoz. A legtöbb ilyen irat Székelyudvarhelyre vonatkozik. Kiderül belőlük, hogy a

¹⁷² 1596-ban két kézdivásárhelyi testvér, Jancsó Balázs és Tamás úgy osztotta fel a közösen szerzett telket, hogy a szalagteleknek a piactér felé eső első 15 öl hosszú szakasza Jancsó Balázs házhelye lett, ami mögött Jancsó Tamás és neje hasonlóképpen 15 öl hosszú házhelye feküdt, majd Jancsó Tamás istállóhelye (6 öl, 2 arasz), Jancsó Balázs istállóhelye (6 öl, 2 arasz), Jancsó Tamás udvara a kúttal (18 öl hosszán), végül Jancsó Benedek csűrhelye (18 öl) következett. A felek kikötötték, hogy egymás elöl nem zárhatják el a hátravezető utat. Ezt 1606-ban azzal toldották meg, hogy a ház-, istálló- és csűrhelyet az utódok idegennek nem adhatják el (Bakk 1896. 91–92.). Egy 1632. évi marosvásárhelyi tanúvallomásból: *mondotta azt is Halom Kata, hogy hacsak egy kis ólat csinálhat is, de nem lakik soha ő többé senki háta megett.* Vigh 1980. 279.

¹⁷³ Vámszer 1970. 389.

¹⁷⁴ Major 1966. 83.

¹⁷⁵ Ez utóbbi lehetőség kapcsán jegyezzük meg, hogy Marosvásárhelyen 1634-ben a városi adó fizetését ilyen módszerrel nem lehetett kikerülni, itt ugyanis az adó és a város számára végzendő szolgálatok kirovásakor nem vették figyelembe, hogy az illető felnőtt férfi rendelkezik-e saját házzal: *amaz zegeny ember, a ki cziak egy hazaczkának is nehezen tezi zerit, seot nemelynek egy egy zal sinczien, de azert ugian adot kel adni, es minden zolgalatot kell praestalni.* Kolosvári–Óvári I. 85. A „portánként” megszabott fejedelmi adó esetében azonban más lehetett a helyzet.

¹⁷⁶ SzOkl IV. 32–33.

¹⁷⁷ [...] akkor keuesen valanak, de az eleöth varossal eggjt birtak azok tizessekbe, migh tizes zamra volt. SzOkl ú.s. II. 261.

¹⁷⁸ SzOkl ú.s. I. 74.

emes vitákhoz. A legtöbb ilyen irat Székelyudvarhelyre vonatkozik. Kiderül belőlük, hogy a nemesi jogon adót nem fizetők fokozatosan bővülő tábora a mentességet élvező nemeseken kívül írást felmutatni nem tudó álnemesekből, máshol lakó nemesek udvarhelyi házhelyére ültetett jobbágyaiból, a vár földjén élő, de a város piacán termékeit áruló helyi vagy éppen idegen városból ideköltözött mesteremberekből, városi telekre telepített mezei katonákból verődött össze, akiket számos fejedelmi rendelet próbált – az ismételt utasításokból ítélve mérsékelt sikerrel – városi adófizetővé tenni.¹⁷⁹ A folyamat 1633-ban már oda jutott, hogy *az sok megnemesedett és adó fizetés előtt kiállott emberek miatt mindenestől fogván is száznál többen nincsenek, azok közül is harminczötnél több nincs, az ki derék adót adhatna.*¹⁸⁰

A polgárok és nemesek hasonló ellentétének Kézdivásárhelyen,¹⁸¹ Marosvásárhelyen¹⁸² és Sepsiszentgyörgyön¹⁸³ is maradt írásos nyoma. Feloldása az ismert esetekben azonos kompromisszumon alapult: a régi nemesek, kiknek adómentessége nyilvánvalóan korábbi a városok 16. század végén, 17. század elején megszilárduló adózási rendszerénél, továbbra is mentesek maradtak a városi közteherviseléstől.¹⁸⁴ Ennél keményebb városi fellépésre csak Marosvásárhelyen került sor, ahol a fallal kerített új városrészben a telekhasználatot szabályozó városi rendelet (*De conditione haereditatum in castello oppidi Zekeli Uasarheli existentium*) kimondta, hogy ha valaki itt lakó polgár *az ciuilis ordoual edgiel nem kezdene ertení, maganak ualami uarosi zabadsag kiuwl ualo immunitast, nobilitast, auagi ualami oly uaros ellen ualo exemtiot akarna zerzeni, auagi ha zerzene, az illien embertwl az tanacz it ben ualo hazat [...] elfoglalhassak.*¹⁸⁵ A mezővárosok elnemesedése általános jelenség volt a

¹⁷⁹ 1619: SzOkl IV. 202–203; 1623: SzOkl IV. 220–223; 1624: SzOkl IV. 226–227; 1632: SzOkl IV. 242–243; 1633: SzOkl IV. 245–246; 1634: SzOkl IV. 252–256; 1639: SzOkl VI. 140–146. A kérdésről részletesen: Szele 1913. 6–14.

¹⁸⁰ SzOkl IV. 245–246.

¹⁸¹ Szalay 1915; Szádeczky 1927. 271.

¹⁸² Szádeczky 1927. 263; 1604-ben a marosvásárhelyi lakosok privilégiumszerzését a *civilis societas* fő megrentőjének tekintették: *sok bantasink es zurzauarink regteol fogua az igienetlen emberek miat forgottak keoztwnk, kik sok kileomb kileombfele zinek alat uel per matrimonium successum uel per auiticam hereditatis successionem bizonios es eoreokeos dominiumaban jutuan az eoreoksegnék, annakutanna ki egi feoemberhez, ki mashoz keotuen magat, ki penig penzel az Feiedelemtwl hazaknak, ki nobilitatot ki egieb exemptiot impetralt az Uarasnak es az ciuilis societastnak nagi confusioiara es romlasara.* Kolosvári–Óvári I. 30.

¹⁸³ 1674, gyulafehérvári országgyűlés: *Találkoztanak szepti-szt.-györgyi privilegiatus emberek között, kik magok személyekre armalist extraháltak, azonban civilis fundust bírván, közikben contribuálni nem akarnának. Végeztük azért, hogy a szepti-szt.-györgyiek is privilegiumokban megtartassanak és akik magok személyekre armalist extraháltak volna is, mindazonáltal civilis fundust bírván, egyenlő contribúcióval és terehviseléssel tartozzanak a több privilegiatusokkal magok személyekben; mindazonáltal élhessenek nemesi szabadságokkal. Ide értvén Maros-vásárhelyt is és egyéb városokat.* EOE XV. 463.

¹⁸⁴ Marosvásárhely, 1616: Szádeczky 1927. 263; Székelyudvarhely, 1639: SzOkl VI. 140–146. A kompromisszumnak a mai közgondolkodásban sem ismeretlen eszmei alapja: *qui prior est tempore, potior est iure.* EOE III. 487. (1595)

¹⁸⁵ Kolosvári–Óvári I. 30–31.

17. századi Erdélyben, a kérdéssel az 1613. évi kolozsvári országgyűlés külön is foglalkozott.¹⁸⁶

Településtörténeti szempontból igen fontos, hogy a székelyföldi mezővárosok polgársága és nemessége nemcsak az adóregestrumok lapjain vált el. Ha nem is különült el területileg e két *conditio*-jú népesség (pl. Sepsiszentgyörgyön), az előbbieket fölött a mezővárosi önkormányzat, az utóbbiak faluközössége fölött a szék rendelkezett.¹⁸⁷ Másol, pl. Illyefalván a polgári és nemesi településrész területileg is elvált egymástól.¹⁸⁸ E jelenség legjobban Székelykeresztúron tanulmányozható, ahol két középkori ikertelepülést, *Keresztúr várost* és a vele összenőtt, több nemesi udvarházat (a Csákány és Nyújtódi családét) is magába foglaló *Keresztúrfalvát* találjuk.¹⁸⁹

A háromszéki mezővárosoknak, Illyefalvának, Kézdivásárhelynek és Sepsiszentgyörgynek külön terhet jelentettek 1626-tól az országból kivezető utak mellé építendő várak költségei, melyeket a falvakkal együtt nekik is fizetniük kellett.¹⁹⁰

Joghatóság

A külön adózás mellett a szabad mezővárosok másik meghatározó jegye a saját joghatóság. Ezt a már korábban elnyert kiváltságot korszakunkban csak megerősítették vagy kiterjesztették olyan településekre is, melyek korábban nem számítottak mezővárosnak. A kiváltságnak anyagi vonzata is volt, a szék tisztjei ugyanis – ha tehették – igényt tartottak a városi bíró ítélőszéke által kirótt bírságokra. E jogtalan követeléseket Székelyudvarhely esetében Izabella tiltotta meg 1558-ban; a tiltást, nyilván időszerűsége miatt, Báthori Zsigmond is megerősítette 1595-ben.¹⁹¹

A városok vezető testületét, a bírót és az esküdteket általában csak rövid említésből ismerjük. Részletesebb adatokkal csupán Marosvásárhely és Székelyudvarhely esetében rendelkezünk.

Marosvásárhely 1604. évi törvényhatósági rendeletei felsorolják az évente választott és meghatározott esküformák szerint megesketett városi tisztviselőket, mindenekelőtt a főbíró, oldalán a *polgárokkal* és a *nótáriussal*, továbbá a tanácstag szenátorokat és a malombíró.¹⁹² A királyi város rangjára emelt Vásárhelyen 1672-ben elhatározták, hogy a bíróból, hat esküdt polgárból és notáriusból/jegyzőből álló tanácson kívül egy 40 fős *senatust* is létrehoznak,¹⁹³

¹⁸⁶ *Minthogy az városok viselik az ország és fejedelem terhét inkább, kit látván némely rend és az tereviselést el akarván kerülni, nobilitáltatták magokat, kik miatt az városok nagy fogyatkozásban volnának, holott megkevesedvén az szegénye fizeti és viseli az terhet. Tetszik azért országul, hogy ő nagysága ennekutánna az mezővárosokon senkit ne nobilitáljon.* EOE VI. 361.

¹⁸⁷ Szádeczky 1927. 266.

¹⁸⁸ Szádeczky 1927. 271.

¹⁸⁹ Benkő 1992. 150–179.

¹⁹⁰ 1626, gyulafehérvári országgyűlés: *ez mostani megindított külső országokra menő és bójáró utakra építendő erősségnek segítségéből [...] Felséged immunissá nem tőtte.* EOE VIII. 324.

¹⁹¹ SzOkl II. 146–147.

¹⁹² Kolosvári–Óvári I. 29–30. Úgy rendelkeztek ekkor, hogy *az Polgar és az Notarius, minden heten három nap hetfeon, kedden, penteken tartozik hiuatlan az biro hazahoz menni.* Uo. 34.

¹⁹³ *Szükséges, hogy a bíró, 6 polgár és notarius mellé választassék az közönséges gondviselésnek segítésére negyven ember, mivel az városnak mennyiségéhez képest száz ember nem remélljük hogy illendőképpen ki telhessék.* SzOkl IV. 312.

amely a legfontosabb ügyekben döntött, a tanáccsal együtt kivette az adót és peres ügyekben a bíró székétől fellebbezési fórumul is szolgált. A határozat nem titkolja, hogy mindezt a királyi városok centumvirátusának mintájára szervezték meg.

Ugyanennek a szervezetnek a csírai Székelyudvarhelyen is felismerhetők a 16. század végéről származó peres iratokban. 1589-ben az egyik udvarhelyi esküdt az adó elszámolása kapcsán hamissággal¹⁹⁴ vádolta meg a város főbíróját és 18 esküdtársát.¹⁹⁵ Ugyanő egy évvel később – láthatóan már nem esküdként – hasonló váddal illette az új tanácsot, amely a főbíróból, 19 esküdtből és huszadikként a nótáriusi teendőket ellátó István diákból állt.¹⁹⁶ Ez utóbbit az 1589-es perben ugyan nem említették, de más, ez évben keletkezett iratból kiderül, hogy ekkor is nótárius volt.¹⁹⁷ Érdekes, hogy a felperesek felsorolásából kirajzolódó, (legalább) 20 tagú tanács 1590-ben kilenc helyen tért el az 1589-es tanács összetételétől, tehát itt is érvényesült az a Marosvásárhelyen 1672-ben megfogalmazott elv, hogy az évenkénti tisztújításkor a régi szenátusnak legalább a felét meghagyják. Másik hasonlóság, hogy a magát esetenként szintén szenátusnak nevező testület a bíró székén hozott ítéletek fellebbezési fóruma volt,¹⁹⁸ innen az ügyek már az udvarhelyi várkapitány széke elé kerültek. Az eljárás további részletei egy 1639-es iratból derülnek ki. Eszerint az ügyek első fokon a bíró szerdai napon tartott széke elé kerültek, és innen lehetett fellebbezni a 24 esküdt szombati székére, majd tovább az udvarhely-széki főkapitány és királybíró elé, a „derék-székre”.¹⁹⁹ Egy esetben arról értesülünk, hogy az esküdtszék a bíró házában ült össze.²⁰⁰

Az udvarhelyi adatokból az is kiderül, hogy a várkapitány a városi bírónak parancsot adhatott, pl. 1589-ben a város határhaználata ügyében, ezután a bíró *megh tilta varas akarattiabul az hatar[t] 12 forintal, capitany peczietuel*.²⁰¹ Az eset a helyi hierarchia kérdésén túlmenően arra is rávilágít, hogy a város ekkor még nem rendelkezett saját pecséttel.

Egy hatalmaskodás kapcsán 1595-ben vetették papírra Székelyudvarhelyen, hogy *itt pedig, az zabad varosban tilalmas volt az zablja vonas*.²⁰²

A mezővárosok által saját polgáraiktól saját hasznukra szedett helyi adókról (*census, civilia servitia, szedővevő*²⁰³) bővebb részletezést az átnézett forráskiadványokban nem találtunk.

¹⁹⁴ További adalékot szolgáltat az emberi korrupció örök történetéhez az udvarhelyi esküdt azon vádja, miszerint társai egymás között osztották fel a Székelyudvarhelyhez csatolt falvak földjét, adót ellenben a szegényeknek is kevesebbet fizettek. SzOkl ú.s. I. 183–184.

¹⁹⁵ SzOkl ú.s. I. 72–73, 81.

¹⁹⁶ SzOkl ú.s. I. 182.

¹⁹⁷ *Kerdek: Zabo Istuan mit adott az adoban? Monda vgian az Istuan deak a lagistrumbol hogj: 45 d.* SzOkl ú.s. I. 37.

¹⁹⁸ *sedes senatus*. SzOkl ú.s. II. 185–186; magyarul *esküdtszék* vagy *város széke*. SzOkl ú.s. II. 186, 297.

¹⁹⁹ SzOkl VI. 140–146.

²⁰⁰ 1595. SzOkl ú.s. II. 212.

²⁰¹ SzOkl ú.s. I. 39–44.

²⁰² SzOkl ú.s. II. 195–196.

²⁰³ 1619: SzOkl IV. 202–203; 1623: SzOkl IV. 220–223.

Vásár- és vámjövödelmek

A városok és a székek között gyakran folyt vita a vásárjövödelmek körül. Korábban a székek igyekeztek ezeket maguknak megkaparintani, korszakunkra azonban a mezővárosok már megszilárdították azt a jogukat, hogy a piaci adót és vásárvámost,²⁰⁴ továbbá a Felvinc, Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy kapcsán említett vér- és or(v)bírságot²⁰⁵ a saját hasznukra szedhessék, a széki tisztek ellenérdekeltsége és mohósága ellenére. Korszakunkban is a legfontosabb vásáros központ Marosvásárhely volt.²⁰⁶

Marosvásárhely másik haszonvétele hídjainak köszönhető. A várost ÉNy-ról határoló Maros a késő középkorban itt három ágra szakadt, a középső ágon a hídépítést az 1599-es megyesi országgyűlés rendelte el,²⁰⁷ maga a híd még 1608 előtt elkészült.²⁰⁸ Az átkelésnél a város *hídvámost* szedett. Ennek részleteit 1631-ből ismerjük, amikor a híd mellett felállított vámosbódéről („galiba”) és a hídvámost embereivel akár fegyverrel is behajtó vámosról hallunk.²⁰⁹

A kézdivásárhelyiek által felállított, általános tiltakozást kiváltó vámost az 1626. évi gyulafehérvári országgyűlés törölte el.²¹⁰ Sajnos nem ismerjük a 17. századi Kézdivásárhely privilégiumait, csupán annyit tudunk, hogy a város az 1644. évi gyulafehérvári országgyűlésen bemutatta kiváltságlevelét, *mely azt contineálja, hogy olyan indultumok,*

²⁰⁴ Szeles János: *Székelyudvarhely története*. EM 1898. 531. A városokban szedett vásárvámost mint *új és szokatlan vámost* az 1586-os enyedi országgyűlés eltörölte: EOE III. 223., 17. századi székelyföldi forrásainkban azonban találkozunk piacjövödelemmel mint városi haszonvéttel (1623: *proventus/reditus fori*. SzOkl IV. 222.). A piaci adóról 1639-ből: *az kik nemes emberek avagy kereskedők lesznek, az piacznak hasznát veszik, azok mindenkor tartozzanak az piaci adót megadni az városi bírának az város közé*. SzOkl VI. 143.

²⁰⁵ A Marosvásárhelyen szokásos bírságokat (a különféle városi szolgálatok, cirkálás, várépítés, postaszolgálat elmulasztásában, továbbá a tilalomszegésben – szitkozódásban, verekedésben – és az *or marhak [...] ellopasaban* vétkesek bírságát) a város 1604. évi rendelkezései tartalmazzák (Kolosvári–Óvári I. 34–35.). Bíróháza lejártakor a marosvásárhelyi bíró tartozott a városi tanácsnak *Regestrum zerenth* elszámolni a befolyt bírságokról (uo. 35.). Felvinc: az 1643-as városi törvények szerint a kisebb sebesítés vagy ütés esetén három forintig kivethető vér- és or(v)bírság 2/3-a a széki tisztjeié, 1/3-a a városé (Orbán V. 93.); Sepsiszentgyörgy: 1622. SzOkl IV. 218–220. A kései adatok érdekessége abban rejlik, hogy faluhelyen a vér-, parázna- és or(v)bírságot már az 1578-as kolozsvári országgyűlés eltörölte. EOE III. 136.

²⁰⁶ [...] *Székely-Vásárhely fő sokadalmas hely, derék ország úta is*. EOE IV. 275. Egy 1634. évi jogszabály szerint hetipiacán vásárnap is árultak – meghatározott rend szerint – húst, bort, kenyeret, kalácsot és perecet, tilos volt azonban vásárnap a gyümölcs árusítása, *az ki penigh hegedül, czimbalmol, kobzol, lantol, sipol, vagy háznál, vagy korcsmán vásárnap, és rajta kapják tölle a hegedüt elveszik, és a földhöz verik és magát is az kaliczkában tészik, mindazonáltal ki vettük ebből ezt, mikor városunkban vásárnap esik az sakadalom, mert akkor mindennek szabados lészen*. Kolosvári–Óvári I. 89.

²⁰⁷ EOE IV. 275. A rendelkezésből az is kiderül, hogy a Maroson túli terület ekkor még nem tartozott a városhoz.

²⁰⁸ Vigh 1996. 229.

²⁰⁹ Vigh 1980. 115.

²¹⁰ EOE VIII. 323.

*szabadságok és immunitások legyen, mint szintén az maros-vásárhelyieknek. Az irat keltéről és közelebbi tartalmáról az országgyűlési artikulus nem szól.*²¹¹

Kocsmáltatás

Elvben a mezővárosok haszonvételei közé tartozott a kocsmáltatás mint a polgárokat egyenként megillető jog,²¹² a valóságban azonban több tényező is korlátozta. Mindezt a viszonylag sok történeti adatot felvonultató Székelyudvarhely esetében követhetjük a legjobban nyomon.

A késő középkori, kora újkori Székelyföldön – kevés kivételtől eltekintve – nem termelt meg a szőlő, a székelyek a bort a szomszédos Szászföldön vásárolták.²¹³ Esetükben az 1571-es gyulafehérvári országgyűlés eltörölte a *száraz korcsomát* (a kocsmáltatási jog felét, 25 forintot, ahol nem is árultak bort) és a *bor árultatást*, ez utóbbi esetében sajnos nem derül ki, hogy a tiltás kikre is vonatkozik.²¹⁴ Biztosan tudjuk viszont, hogy e rendelkezésnek Székelyudvarhelyen kevés foganatja lett. Báthori Zsigmond 1585-ben arra utasította az udvarhelyi várkapitányt, hogy a fejedelem számára ne kocsmáltasson többet, hanem tartsa tiszteletben az udvarhelyieknek a szabad kocsmáltatásra vonatkozó kiváltságát.²¹⁵ Ennek ellenére fejedelmi bort továbbra is árultak a városban, bár az 1589-es tordai országgyűlésen azt ígérték a város követének, hogy *az utan nem bantnak velle*.²¹⁶ 1599-ben az udvarhelyi várkapitány és udvarbírója számoltatta el a városiakat a fejedelmi bor áráról.²¹⁷ Ilyen előzmények után már az is nagy eredmény volt, hogy az 1630-as gyulafehérvári országgyűlés a várkapitány kocsmáltatási jogát évi három hónapra korlátozta.²¹⁸ A várkapitány és porkolábja szabta meg a kocsmáltató udvarhelyi polgároknak a bor árát is.²¹⁹

Településrégészeti szempontból közelítve a kocsmáltatás kérdéséhez, óhatatlanul szemünkbe ötlenek az alapincézett házak, természetesen anélkül, hogy minden pincés házat valamilyen

²¹¹ EOE X. 417.

²¹² 1604-ben Marosvásárhelyen úgy rendelkeztek, hogy a városba beházasodó vagy oda költöző új személy, míg nevét a város könyvébe be nem írták, *az Uarasnak keozeonseges iouaiual zabad ne legien [...] elni, ugi mint korczomalassal es ahoz illendeo kereskedesekkel*. Kolosvári–Óvári I. 29.

²¹³ pl. 1651. EOE XI. 128.

²¹⁴ 1571: *Az székel uraink atyánkffiai könyergését urunk ő nagysága megbecsülvén, velünk egyetembe országül így végezett, hogy ennek utánna az száraz korcsoma és semmi bor árultatás közöttök ne legyen*. EOE II. 475.

²¹⁵ *ipsis oppidanis liberam educillandorum uinorum facultatem, in usum et necessitatem ipsorum oppidanorum fiendam, iuxta consuetudinem hactenus obseruatam concedere debeatis*. SzOkl IV. 94–95.

²¹⁶ SzOkl ú.s. I. 72.

²¹⁷ SzOkl ú.s. III. 138.

²¹⁸ *Udvarhelyszéknek és Udvarhely városának alázatos könyörgésekre, hogy az várost régi privilegiumában megtartani kegyelmesen igiri, és csak három holnapiglan való korcsomálást fordítván az vár szükségére, de caetero az ott való nemességnak és városi rendeknek közönségesen Felséged kegyelmesen megengedi korcsomálásokat, hogy libere exerceálhassák*. EOE IX. 99.

²¹⁹ 1593: *vram eo kegielme eleott is az mely kapitaniok, tiztartok voltanak, es en eleottem is ky porkolabok voltak, egieb tizti mellet volt innnet ez varbol erre szabadsaga, akarki, az ki bort hozot korczomara, addigh ky nem keszte az bort, migh nem az porkolabnak hirre atta es latopohart adot az porkolabnak kostolasra. Eo jtilte megh, hany penzre kel kezdeni kupaiat*. SzOkl ú.s. II. 147.

„korcsoma házzal” azonosítanánk. Egy 1590-ben keletkezett udvarhelyi peres irat szerint a városi vezetőség felvetette, *hogj az kik az piacz zeljben laknak es feö korchiomarosok, azok töb adott h agyjanak*,²²⁰ ami mindenképpen annak az egyértelmű bizonyítéka, hogy módosabb, alapincézett házakat elsősorban a piactér körül kell keresnünk.

Mesterségek, céhek

A szűk határu mezővárosok agrártevékenysége mellett a gazdasági élet meghatározó eleme a helyi ipar volt. Ez a kézművesek lélekszáma és a bizonyítható mesterségek változatossága tekintetében jóval meghaladta a környező falvak szintjét. A jelentősebb székelyföldi mezővárosok iparosai már a késő középkor óta céhekbe tömörültek; e folyamat kezdeteiről azonban ma még igen keveset tudunk. A kevés közzétett céhírat és az eddigi, szűk körű kutatás csak sommás megállapításokat tesz lehetővé, és félő, hogy másodkézből vett adataink sem mind pontosak.

A céhek legkorábbi említése és szabályzatuk kelte körüli szakirodalmi bizonytalanság ellenére is nyilvánvaló, hogy vizsgált korszakunkban a legnagyobb gazdasági súlya a legtöbb céhet és mesterséget felvonultató Marosvásárhelynek volt, melynek termékei Kolozsvártól Szászrégenig és Besztercéig számos országos vásárig eljutottak.²²¹ Az itteni, 15–17. századi céheket (zárójelben első említésük dátumával) zömmel Keresztes Gyula nyomán²²² idézem: mészáros céh (1493), szabó céh (1514), szűcs céh (1520), nyerges és szíjgyártó céh (1513)²²³, kötélverő céh (1579), lakatos céh (1581), tímár-varga céh (1584), borbély céh (1591), kerekes céh (1601), asztalos-kádár céh (1607), fazekas céh (1612), pajzsos-csiszár-tímár-nyerges-szíjgyártó-lakatos céh (1615), csizmadia céh (1620), késes céh (1629), ötvös céh (1632), kovács céh (1641) és gombkötő céh (1670). Az önállósuló kádár céh mesterei 1616-ban Nagyszebenből kértek céhszabályzatot, *Tudván azért azt, hogy az czéhoknak universitásának statusa onnat az kegyelmetek böcsületes városából, sőt a kegyelmetek dispositiojától függ*.²²⁴ Az adat a legfontosabb erdélyi ipari központ, a Királyföldre (kádárok, vargák) vagy egész Erdélyre (szűcsök) kiterjedő céhuniók élén álló Nagyszeben meghatározó jelentőségét hangsúlyozza egy-egy új céh felállítása esetén.

A Marosvásárhelyen folytatott mesterségekre az 1602-es lustra vezetéknevei is rávilágítanak: Asztalos, Borbély, Csiszár, Csizmadia, Erszényes, Fazakas, Kádár, Kerekes, Kovács, Köteles, Kőműves, Lakatos, Mészáros, Molnár, Nyerges, Nyíró, Ötvös, Szabó, Szőcs, Takács, Tímár, Varga,²²⁵ a névsort az 1614–1632 közötti időből a Késes, Kupás, Pattantyús, Süveges, Szappanos, Szíjártó, Téglás, Tölcséres, Tőzsér, Üstgyártó nevekkal egészíthetjük ki.²²⁶

A 16–17. századi székelyudvarhelyi céheket Fodor László és Hermann Gusztáv kutatásai nyomán tekintjük át. A legkorábbi írott adat a tímárok céhéről maradt 1556-ból,

²²⁰ 1590. SzOkl ú.s. I. 182.

²²¹ Marosvásárhelyiek a 17. század első felében Beszterce, Bonyha, Búza, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Medgyes, Nagyenyed, Nagyszeben és Szászrégen vásárain: Vigh 1980.

²²² Keresztes 1996. 31.

²²³ Céhszabályzatuk ekkor, 1513-ban kelt (Kovách–Binder 1981. 10.); Keresztes a szíjgyártó céhet 1537-től említi.

²²⁴ 1616: SzOkl VI. 47–49.

²²⁵ SzOkl V. 282–283.

²²⁶ Vigh 1980. passim

hirdetőtáblájuk azonban 1545-ből származik. A fazekas céh 1572-től (Fodor László szerint 1613-tól), a varga céh 1577-től, a szücsöké 1579-től, a szabóké 1606-tól (a szücsök céhéből kivált önálló szabó céh 1628-tól), a lakatosoké és kardcsiszároké 1613-tól, a mészárosok céhe 1630-tól, a vargáktól különváló csizmadia céh 1635-től követhető nyomon.²²⁷ Nem valószínű Fodor László feltevése, miszerint a székelyudvarhelyi tímár és varga céh történetét 1459-ig lehet visszavezetni egy 19. század eleji irat forráshivatkozás nélküli említése nyomán.

A szabók és szücsök, majd a lakatgyártók és kardcsiszárok közös céhszabályzata 1613-ban Nagyszebenben kelt, ami – a marosvásárhelyi kádár céh ugyaninnen származó szabályzata mellett – újra Nagyszeben és a szebeni céhek iránymutató jelentőségét bizonyítja.²²⁸

Az udvarhelyi céhek részletes felsorolását Bethlen Gábor 1628-ban kelt leveléből ismerjük, melyben a fejedelem a nem dolgozó, illetőleg áruikat eltagadó céhek büntetéséről intézkedik. Felsorolásuk némiképp zavarba ejtő, ugyanis az előszámlált 13 céh között olyanokat is találunk, melyek egyesített céheknek tűnnek, a kombinációk azonban fenti adatainkkal nem egyeztethetők. Helyi kutatás híján a fejedelmi irat eredeti számozását követjük: 1. kalmárok, 2. kerekese, 3. kötélverők, 4. szíjgyártók, 5. kovácsok, 6. lakatosok és mészárosok, 7. vargák, 8. tímárok, asztalosok és szabók, 9. szűrtakácsok, 10. posztócsinálók, 11. szücsök, rézművesek és ónművesek, 12. fazekasok, 13. takácsok.²²⁹ Az iratból kiderül, hogy rezet és ónt Gyulafehérváron lehetett beszerezni, akárcsak az edénymázazáshoz szükséges *glétet* (ném. Glätte, ólomoxid). Régészeti szempontból különösen érdekes a fazekasok fejedelmi dorgálása (*kik semmivel nem menthetik magokat, mert glétet is eleget adnánk mi, ha mennének*), amiből arra következtethetünk, hogy az udvarhelyi fazekasok ekkor még kevés mázas kerámiát készítettek.

A céhek által felölelt mesterségeket az 1602-es lustra székelyudvarhelyi foglalkozásneveivel egészítjük ki: Borbély, Fazakas, Kovács, Kőműves, Lakatos, Mészáros, Nyerges, Nyíró, Szabó, Szőcs, Varga.²³⁰ A Basta-féle összeírás adatsorát a 16–17. század fordulójának egyéb forrásaiból még további foglalkozásnevekkel bővíthetjük: Kádár,²³¹ Kádas,²³² Molnár,²³³ Ötvös,²³⁴ Pajzsgyártó/Pajzsos,²³⁵ Sátorcsináló.²³⁶

Két, közösen dolgozó udvarhelyi varga évi haszna 1589-ben 34 forint volt.²³⁷

Kézdivásárhelyen a tímár céh 1572-ben alakult, ezt követte 1638-ban a csizmadia, 1649-ben pedig a szücs és fazekas céh.²³⁸ Ezekből az adatokból – miként a fenti mezővárosoknál is – a

²²⁷ Fodor 1974. 183–184; Hermann 1993. 23–24, 32.

²²⁸ Kovách–Binder 1981. 144–149. (szabók és szücsök), 149–158. (lakatgyártók és kardcsiszárok)

²²⁹ SzOkl VI. 78–79.

²³⁰ SzOkl V. 284–285.

²³¹ 1592: SzOkl ú.s. II. 123, 133.

²³² 1595: SzOkl ú.s. II. 183.

²³³ 1595: SzOkl ú.s. II. 234.

²³⁴ 1590: *Vduarhelj Eotweos Giorgj*. SzOkl ú.s. I. 108.

²³⁵ 1592: *Paisgjarto Vid*. SzOkl ú.s. II. 110; 1599: *Paysos Vitus*. SzOkl ú.s. III. 99.

²³⁶ 1590: SzOkl ú.s. I. 204.

²³⁷ *Monda Magiari Tamas: ez eztendeobelj haznunk Imreh mesterrel, kit myeltynk. Az penzt megh oluasak fl. 34*. SzOkl ú.s. I. 63.

²³⁸ Cserey 1975. 86; Incze 1975. 113–115.

helyi nagyállattartásra épülő céhek korai kialakulása olvasható ki. Az 1602-es lustra nevei ennél jóval több foglalkozásra utalnak: Borbély, Kádár, Kovács, Lakatos, Nyíró, Molnár, Szabó, Sziógyártó, Szőcs, Varga.²³⁹

A többi székelyföldi mezőváros ipara jóval alacsonyabb szinten állt a vizsgált időszakban. Összehasonlítási alapunk ismét az 1602-es, Basta-féle lustra, amely – minden esetlegessége mellett – nagyságrendi különbséget tükröz a foglalkozásneveknél, Nyárádszereda (Fazakas, Kovács, Lakatos, Szabó, Szőcs, Varga), Székelykeresztúr (Boros, Kovács), Sepsiszentgyörgy (Fazakas, Kovács, Lakatos, Szabó), Illyefalva (Kovács, Szabó) és Bereck (Esztegár, Fazakas, Kovács, Ötves, Szabó, Szőcs, Varga) esetében. Ezek az adatok mindazonáltal nem alkalmasak annak eldöntésére, hogy a 16–17. század folyamán alakultak-e már céhek az illető településeken. Jó példa erre Csíkszereda, amelynek 1602-es névsora nem tartalmaz foglalkozásnevet, céhe a 17. században mégis volt, még ha az 1655-ös említés éppen a csizmadia céh „elbontásáról” is szól.²⁴⁰

A mesterségek kapcsán kell szólnunk a székely mezővárosokban alkalmazott mértékegységekről. Ezeket az 1578-as kolozsvári országgyűlés szabályozta, amikor a székelység számára a Kolozsvárt használatos mértékeket tették kötelezővé.²⁴¹

Falvak bekebelezése a mezővárosokba

A mezővárosi fejlődés és a történeti-régészeti irodalomban gyakran emlegetett falupusztásodás összefüggését székelyföldi adataink is igazolják.

A folyamatosan növekvő népességnek a mezővárosok eredeti határa a 15–17. századra már szűknek bizonyult, miközben a közeli falvak esetében a mezőváros szívó hatása érvényesült. E kettős folyamat szomszédos falvak bekebelezéséhez vagy pusztásodásához vezetett; területüket a városok vétellel vagy cserével (Marosvásárhely), máskor fejedelmi rendelettel (Székelyudvarhely) szerezték meg.

A legtöbb falut a legnagyobb székelyföldi város, Marosvásárhely olvasztotta magába. A helytörténeti irodalom nyolc ilyen településről vél tudni (Benefalva, Gordásfalva, Hídvég, Kisfalud, Kis- és Nagysásvári, Kisudvar, Székelyfalva), közülük azonban 16–17. századi

²³⁹ SzOkI V. 190–191.

²⁴⁰ 1655, kolozsvári országgyűlés: *Mivel az csíkszeredai csizmadiák mívekkal az tartománt elégségesképpen el nem tarthatják, végeztük [...] hogy másunnét is azféle mies emberek mehessenek bé szabadosan, és míveket exerceálhassák, mind ott s mind az közel való falukon.* EOE XI. 200.

²⁴¹ [...] mivel hogy egy hazában vagyunk, az sok különb-különbféle helyeken való mirtítek [...] letétesenek, hanem az egész szászság mindenütt ez országban egy köböllel iljen mind városokon, mind falukon, szebeni köböllel, egyéb minden szabad, kólcsos és mező városok, falus helyek az kolosvári köböllel iljenek [...] Az székelység azonképpen minden helyeken kolosvári köböllel iljenek és másával. Ejtelletl azonképpen az egész országban minden helyeken nemesség, székelység, szászság között, kólcsos és mező városokon az kolosvárival iljenek minden rendek [...] Singgel, fonttal és egyéb efféle mértékkal egy aránt iljenek minden széken minden rend. EOE III. 133. A régi mértékekhez azonban még a 17. század elején is ragaszkodtak a Székelyfölddel szomszédos nagy szász városok, így 1609-ben *Panaszolkodnak* [a székelyek – B.E.] azon is, hogy az brassaiak és segesváriak, csak magok autoritásokból, az köblöt meg öregbítették volna, az singet pedig, fontot és ejtelt, kikkel ők mérnek, ugyan csak az régi mód szerint hagyták. EOE VI. 122.

forrásban csak Benefalva, Kisfalud, Kisudvar, Sásvári és Székelyfalva névvel találkozunk.²⁴² Elpusztult falu helye lehetett esetleg az a szomszédos *terra Cheke* is, melyet 1487-ben szerzett meg a város.²⁴³ Vásárhely mellett két további elpusztult település, a középkor végén elnéptelenedett Csittfalva és Vácmány falu maradványait is megtaláljuk.²⁴⁴

A folyamatot részletesebben Székelyudvarhely esetében lehet megfigyelni. A város határa a 16. század második felében bővült két falu, az akkorra már jelentős részben elpusztásodott²⁴⁵ Gyárosfalva és Szentimre területével. Gyárosfalvát János Zsigmond 1571. évi rendelete csatolta Udvarhelyhez, *hogy városunk szűk területe [...] növekedjék*.²⁴⁶ Ugyanez az oklevél a gyárosfalviaknak a városba költözést rendelte el. Az udvarhelyi várbirtokhoz tartozó Szentimrét Báthori Kristóf erdélyi vajda csatolta 1577-ben Székelyudvarhely határához, a fentivel szó szerint egyező indoklással.²⁴⁷ A szentimreieket az udvarhelyi Szentimre utcába költöztették,²⁴⁸ ahol új házhelyet és hatévi adómentességet nyertek, részesültek továbbá a város minden szabadságában.²⁴⁹ A felhagyott falu határát az udvarhelyiek gyorsan felosztották maguk között,²⁵⁰ a méréskor az esküdteknek – nem először és nem is utoljára – maguk felé hajlott a keze.²⁵¹

A Sepsiszentgyörgy mellett fekvő, elpusztult Bedeháza területéről régészeti leletanyag, közte Árpád-kori és 14–15. századi kerámia is előkerült.²⁵²

Adataink azt bizonyítják, hogy a 17. század török–tatar pusztításai előtt vagy mellett a székelyföldi falvak elnéptelenedése jelentős mértékben a közeli mezővárosok fejlődésével magyarázható.

²⁴² Orbán IV. 109–110; Keresztes 1996. 17–18; Vigh 1996. 44, 83, 94, 117–118, 122, 185, 194. Az utóbbi adatsorból kiderül, hogy Kisfaludot birtokosa már 1564-ben elzálogosította Marosvásárhelynek, és a város 1567–1568 körül megvette (117–118.), Sásvárinak egy része pedig már 1619 előtt Vásárhely tulajdona volt (185).

²⁴³ *inter fluvium Marusij et quendam rivulum Wararokija dictum a parte aquilonari dicti opidi*. SzOkl V. 28–29.

²⁴⁴ Csittfalva pusztulásához: Orbán IV. 218–219; régészeti kutatásáról: Horedt 1984. 51–67. A feltárt leletek az Árpád-kortól a 16–17. századig terjedő időszakot ölelik fel; Vácmány: Orbán IV. 179. A falu helye Koronkától D–DK-re régészeti terepbejárás során ma is könnyen megtalálható.

²⁴⁵ 1566, 1567: SzOkl II. 220.

²⁴⁶ *territorium eiusdem, quod alioquin satis angustum dicitur, certo praedio et particula terrarum ampliare volentes*. SzOkl II. 314–315.

²⁴⁷ SzOkl IV. 54–55; 1600-ban megfogalmazott indoklás szerint: *hogy az waros nagywllion welek*. SzOkl ú.s. III. 274; 1609: *Gabriel Bathory [...] ennek előtte való fejedelmek praedecessorink, megtekéntvén annak az városnak hív szolgálatját, mivelhogy határok igen szűk volt, applicáltak volt két falut, Giarosfalwatt es Zent Imrehett városokhoz, ugy hogy az falubeliek városokban költözvén határok egy lenne*. SzOkl IV. 185.

²⁴⁸ 1600: SzOkl ú.s. III. 274. A volt November 7. utca mára visszanyerte eredeti, Szentimre utca nevét.

²⁴⁹ SzOkl ú.s. III. 274.

²⁵⁰ 1589: SzOkl ú.s. I. 72.

²⁵¹ 1590: SzOkl ú.s. I. 183.

²⁵² Orbán III. 48; a régészeti kutatásról: Horedt 1956.

Új mezővárosok, vásáros helyek

Az eddig áttekintett történeti adatokból világosan kiderül, hogy az egyes székelyföldi mezővárosok nem egyszerre és nem azonos mértékben nyertek kiváltságokat, és ezek előnyeit – adottságaiknak megfelelően – nem egyformán kamatoztatták. E folyamat érdekes mozzanatát jelentik azok a székelyföldi települések, melyek bizonyíthatóan későn, csak korszakunkban nyertek szabadalmakat. Közülük egyesek mezővárossá váltak, mások ennél alacsonyabb szinten, a kiváltságos székely falvak között maradtak.

Az előbbi kategória leglátványosabb példája a sepsi-széki **Illyefalva**, amely – még faluként – a háromszéki királybíró közbenjárására 1578-ban három országos vásár és egy hetipiac tartására nyert jogot Báthori Kristóftól, a többi székely mezőváros mintájára.²⁵³ A három országos vásárt Illyefalva Reminiscere vásárnapján (húsvét előtt az ötödik vásárnap), a pünkösdi utáni első vásárnapon, továbbá a Szent Mihály ünnepe (szeptember 29.) utáni első vásárnapon, illetőleg az e vásárnapokat követő napokon tarthatta, a hetipiac napjának pedig a hétfőt jelölték meg. Mondanunk sem kell, hogy Brassó, huszadjövedelmei védelmében, azonnal tiltakozott, így Báthori Kristóf két hónappal később visszavonta engedélyét.²⁵⁴ Ez utóbbi rendelkezés, ha betartották egyáltalán, nem vethette vissza lényegesen a fiatal háromszéki oppidum fejlődését. Ettől kezdve ugyanis – az 1595. évi gyulafehérvári országgyűlés végzéseiben és ezután folyamatosan – Illyefalva a fejedelem számára rovas szerint adózó székely mezővárosok között szerepel.²⁵⁵

A fenti forrás artikulusai több olyan székelyföldi település nevét is említik, melyeket kiváltságaik végül is nem emeltek mezővárossá, így a kézdi-széki **Al- és Feltorját**,²⁵⁶ valamint a csík-széki **Tusnádot**.²⁵⁷ Hasonlóképpen nem vált mezővárossá a fejedelemkorban az udvarhely-széki **Etéd** sem, jóllehet 1593-ban Báthori Zsigmond három országos vásár (Gyertyaszentelő Boldogasszony – február 2. – ; Trinitas vásárnapját – a pünkösdi utáni első vásárnapot – követő hétfő; Szent Mihály napja – szeptember 29.) és szombati hetipiac tartására adományozott kiváltságlevelet a településnek;²⁵⁸ továbbá az aranyos-széki **Rákos** és **Várfalva** sem, melyeknek Bethlen Gábor adott vásárjogot két országos vásár (Szent György – április 24. – és Szent Demeter – október 26. – napján), továbbá vásárnapi hetipiac tartására.²⁵⁹

A 17. század elején az udvarhely-széki Kápolnás- és Szentegyházsoláhfalu, továbbá Zetelaka tett kísérletet jogszolgáltatási autonómia nyerésére.

Oláhfalu még a 16. század utolsó negyedében több kisebb kiváltságot biztosított magának,²⁶⁰ legfontosabb privilégiumát azonban 1614-ben Bethlen Gábortól nyerte, melyben a fejedelem mentesítette az oláhfalusiakat minden taxa, dézsma, adó és hadiszolgálat alól évi 1000 deszka

²⁵³ *sub ijsdem libertatibus et praerogatiuis, quibus nundinae et fora annualia et hebdomadalia libera aliorum Oppidorum nostrorum Siculorum celebrantur.* SzOkl IV. 59–60.

²⁵⁴ SzOkl V. 111–112.

²⁵⁵ EOE III. 470.

²⁵⁶ Orbán III. 91.

²⁵⁷ Orbán II. 46.

²⁵⁸ Orbán I. 144. Báthori Zsigmond a privilégiumot Etéd akkori birtokosa, Kendi Ferenc fejedelmi tanácsos közbenjárására adta. Etéd sokadalmáról 1599-ből is maradt adat. SzOkl ú.s. III. 123.

²⁵⁹ 1618: SzOkl IV. 197–198.

²⁶⁰ Orbán I. 72.

kimetszése és Kőhalomba szállítása fejében.²⁶¹ A privilégiumnak a saját törvénykezésre vonatkozó részét az 1615. évi gyulafehérvári országgyűlés eltörölte.²⁶²

Zetelaka 1622-ben kapott Bethlen Gábertől a fentihez sokban hasonló kiváltságlevelet, csak hogy itt az adózás és a hadi szolgálat alóli mentesség feltétele évi 100 000 zsindegy készítése és Fehérvárra szállítása volt.²⁶³ Ezen túlmenően a fejedelem kivette Zetelakát Udvarhely-szék tisztjeinek joghatósága alól, pereiket saját, bíróból és 12 esküdtből álló önkormányzatuk előtt folytathatták, ahonnan – a 25 forint értéket meghaladó perek esetében – közvetlenül a fejedelemhez fellebbezhettek. Udvarhely-szék a zetelakiak esetében is hajthatatlan maradt az új keletű törvénykezési autonómiával szemben, és az 1624. évi gyulafehérvári országgyűlés ez alkalommal is a szék javára döntött.²⁶⁴

Kápolnás- és Szentegyházasoláhfalu, valamint Zetelaka fejedelmi privilégiumai a 17. század folyamán érvényben maradtak, miután az előbbieket 1631-ben I. Rákóczi György,²⁶⁵ az utóbbit pedig 1662-ben Apafi Mihály erősítette meg.²⁶⁶ E kiváltságokat az 1674. évi gyulafehérvári országgyűlés is jóváhagyta,²⁶⁷ ennek ellenére a kiváltságolt települések a 17. században nem számítottak a székelyföldi mezővárosok közé; Zetelaka még később sem.

A mezővárosi fejlődés csíráit mutató **Torját** – hivatkozva Zetelakára – az 1626-os gyulafehérvári országgyűlés szintén visszarendelte a szék joghatósága alá, Illyefalvával, Kézdivásárhellyel és Sepsiszentgyörggyel együtt.²⁶⁸

²⁶¹ Uo. Bethlen Gábor a fenti kiváltságot 1618-ban szigorúbb feltételekkel megújította, amennyiben a mentesség fejében Oláhfalu köteles volt fejedelmi fűrésztelepet felállítani, ahhoz évi 100 farönköt adni és 2000 szál deszkát évente Gyulafehérvárra szállítani.

²⁶² *Az minémű priuilegiumok az két Oláhfalviaknak Udvarhelyszékben az törvénykedés dolgából volt, mivelhogy mind az egész országnak, de főképpen az székelységnek nagy injuriájokra [...] vagyon, hogy ők az székelységnek közepiben lakván, közölők kivonják magokat: tetszett azért [...] hogy az ő priuilegiumok in ea parte abrogáltassék, és mindenképpen az székelységnek közönséges törvényén éljenek.* EOE VII. 254.

²⁶³ Orbán I. 65.

²⁶⁴ *Az székely uraink panaszolkodnak [...] az zetelakiak felől, hogy az nemes és egyéb rendek ellen külömb-külobb féle potentiákat patrálván, azt kívánják, hogy előttök pereljenek, és annak utánna causájokat transmissióban Felségednek eleiben bocsássák [...] Végeztük [...], ha kiknek valami perek lészen zetelaki emberrel, ha az adversa pars contentus nem lészen, az székre appellálják és ott adjudicáltassék.* EOE VIII. 327.

²⁶⁵ Orbán I. 72.

²⁶⁶ Orbán I. 65.

²⁶⁷ Az 1674-es gyulafehérvári országgyűlés végzése között olvassuk: *Mivel a két oláhfalviak s zetelakiak, míg privilegium alá nem adták magokat, székely szabadsággal éltenek; annakutána privilegium alá adván magokat, elébbi régi boldog emlékezetű fejedelmek szép privilegiumot adtak nekik, melyben hogy megtartassanak, Nagyságod kegyelmességéből végeztük.* EOE XV. 462.

²⁶⁸ EOE VIII. 323–324.

Marosvásárhely: mezővárostól a kulcsos városig

Történetírásunkban alaptételnek számít, hogy a mezővárosokat a rendi jogállást kivívott szabad királyi („kulcsos”) városoktól kiváltságaik alacsonyabb szintje mellett a várost övező kőfalak hiánya különbözteti meg. Ez utóbbi, legkevésbé sem mellékes feltétel az egyetlen *civitas* szintre emelkedett székelyföldi oppidum, Marosvásárhely esetében is teljesült, igaz, meglehetősen sajátos módon.

A 15–16. századi mezővárosi fejlődés áttekintésekor jeleztük már, hogy Vásárhelyet privilégiumai a 16. század második felére az „igazi” városok közelébe emelték. Kevéssel ezután, a 17. század legelején kezdődött és megszakításokkal évtizedekig tartott az egykori ferences templom körüli, 15. századi várfalak²⁶⁹ bővítése. Marosvásárhely helytörténeti kutatása, bár érzékelte, hogy a *Vár* építése és a frissen elnyert városi rang valamiképpen összefügg egymással,²⁷⁰ az építkezésben pusztán „váracsot” vagy *templom körüli erősséget [...] és védőhelyet* látott. Pedig Borsos Tamás főbíró (1566–1634) építkezési koncepciója, mint alább kiderül, ennél jóval messzebbre tekintett.

Borsos és polgártársai Basta zsoldosainak 1601–1602-es pusztításai nyomán, brassói menekülésük idején határozták el a falak építését, és erre még 1603–1604 folyamán fejedelmi engedélyt is nyertek. Az építkezés legkésőbb 1604-ben már elkezdődött, az 1604-es városi határozatból azonban – bár szövege a *castellum* értelemben használt *kastély* szóval illeti a készülő művet – nem egyszerűen egy vártemplom, hanem frissen emelt falakkal övezett új városrész képe rajzolódik ki, ahol házhelyeket osztottak, rendszabályokat hoztak a *ciuilis ordo* védelmében és távlati célként említették a fallal kerített terület bővítését: *miert hagi az Castelnak epwletit fundalasat [...] Feiedelmwnknek engedelméből, es instructioiabol mi keztnwk, es annieira is epetettwk, hagi immar benne bizonios hazakat fundaluan epitettwk [...] Es telliesseggel minden rend it ben cziak az ciuilis ordonak es statusnak legien subiectussa [...] it ben haz helliet [...] senkinek arron s penzen nem attuk [...] hagi az keofalt kwleeb vethetiwk is, de akkor is penzen arron az Tanacz senkinek haz helliet ne adgion, hanem mindennek [...] zolgalatianak tekinteteiert, es cziak addigh ualameddigh az ciuilis ordoual edgies lezen [...] It ben az Castelban biro hire nelkwl hazat senki el ne adhassa senkinek, hanem cziak az kinek az biro, Tanacz akarattiabol meghengedi [...] hagi ha [...] oll ember talalkoznek, kinek itben az Castelban uolna eoreoksege, es contumatia ductus az ciuilis ordoual edgiet nem kezdene ertení, maganak ualami uarosi zabadsag kiuwl ualo immunitast, nobilitast, auagi ualami oly uaros ellen ualo exemtiot akarna zerzeni, auagi ha zerzene, az illien embertwl az Tanacz it ben ualo hazat [...] elfoglalhassak.*²⁷¹ A későbbi iratok fényében úgy tűnik, hogy az új építkezéssel, bár a szabálytalan négyszög alakban futó falak alig 190–210 x 155–175 m-es területet határoltak, a városatyák a „kulcsos város” alapjait kívánták megvetni. Törekvésüket, mint láttuk, 1616. április 29-én Bethlen Gábor városi privilégiuma koronázta meg.

²⁶⁹ Érdekes, hogy a ferences templom körüli, saroktoronyokkal erősített legkorábbi falak megközelítőleg akkor épültek, a 15. század utolsó negyedében (Tonk 1994. 11.), amikor Báthori István vajda *castellum* építését kezdeményezte a székelyudvarhelyi domonkos kolostor körül. Vö. Entz 1996. 156.

²⁷⁰ Fodor 1936; Kelemen 1982. 41–42.

²⁷¹ Kolosvári–Óvári I. 30–31.

A várbeli házhelyek „privatizációjára” már a következő évben sor került: az itt kiosztott telkek használóik tulajdonába kerültek, és a városi tanács tudtával szabadon el lehetett adni őket.²⁷²

A Vár, nyilván a templom körül még le nem bontott, 15–16. századi falak miatt, 1634-ben *belseo külseo Uar-ra* oszlott.²⁷³ Ez utóbbi évben született „a falakon belüli” Marosvásárhely törvényrendelete (*Leges seu Articuli intra Muros Civitatis Marus-Vasárhely*), amely éles különbséget tesz az alig három és fél hektáros kerített településrész városi privilégiuma és a falakon kívül maradt „Hóstát” mezővárosi állapota között: *ez uaros M.-Uasarhely maganak ez kerített uagy külczios uarost epitette, es czinalta es az nem cziak keo uagy fa fallal epülettel, hanem zep kirali uarosi priuilegiummal is megerősítettett [...] Az mi azért az regi mezeouarosi állapotot nezi, miuel az most immar cziak Hostatnak tartatik, az melyben ugy uagion, hogy egynehany exemptus Nemesek is uannak az mennyiben annak regi állapottiaban helyben kell maradni, azt is approballiuk [...] lattiuk illendőnek lenni minekünk is mindenben köuetnünk az több Erdely orzagaban leueo külczios uarosoknak formajat, usussath, consuetudojat.*²⁷⁴

A kerített városrész és a Hóstát kezdetben eltérő jogállásának egységesülését ma még nem tudjuk követni. Biztosan tudjuk viszont, hogy a *Várban* folyamatosan laktak a 17. században; ezt írott adatok éppúgy alátámasztják,²⁷⁵ mint a területén előkerült 17. századi, köztük a század második feléből származó kályhacsempék.²⁷⁶ Az itteni kis városrész élete az 1703. évi kuruc ostrom után hanyatlásnak indult, majd a kiköltöztetett várbeli polgárság helyére – napjainkig – katonaság került.²⁷⁷

²⁷² 1617: *Az mint ennek eleotte egez Tanaczul uegeztwnk uolt az uarbeli epwlet és hazhelliek feolde feleol, kit uarosunk titkos keonueben is beirtunk, ugj hogj senkinek ot fen az Uarban az hazaknak hellie es feolde tulaidona, hanem az Uarasnak legien iussa proprietassa raita, mostan mi egez Tanaczul [...] igj reformaltuk, hogj az uarbeli hazak es helliek feolde ennekutanna [...] mindennek tulaidona legien, uagj elakaria adni czerelni zabad legien vele, de ugj, hogj imprimis Biro Uramnak es az Tanacznak hirt tegien.* Kolosvári–Óvári I. 81–82.

²⁷³ Kolosvári–Óvári I. 85.

²⁷⁴ Kolosvári–Óvári I. 83–84.

²⁷⁵ Vigh 1980. passim

²⁷⁶ Zrínyi 1975. 95–102.

²⁷⁷ Tonk 1994. 14.

Székelykeresztúr mezőváros a középkorban és a kora újkorban

A mezővárosi fejlődés kezdetei

A székelyföldi mezővárosok történetének a 17. századig terjedő áttekintése után külön vizsgálat alá vesszük azt a székely oppidumot, ahol a helyi és általánosabb érvényű történeti tanulmányok ma még egyedülálló módon a régészeti kutatások eredményeivel is összevethetők. Ez utóbbiak a település korai, csak írott forrásokkal gyakorlatilag felderíthetetlen történetére is vetnek fényt.

A Segesvár és Héjjasfalva felől Székelyudvarhelyre vezető országút mentén kialakult mezőváros középkori régészeti leletei mintegy 900 m hosszú, középpontjában kb. 250–300 m-re kiszélesedő foltot rajzolnak ki.²⁷⁸ Ettől közvetlenül ÉNy-ra a jóval kisebb kiterjedésű Keresztúrfalva, K-re pedig Timafalva feküdt; az újkor folyamán e két utóbbi település teljesen összenőtt Keresztúr mezővárossal.

A falusias Keresztúrfalvából és a mezővárosi Keresztúrból összetevődő érdekes középkori ikertelepülés nem a 16–17. századi mezővárosi polgár-nemes ellentétek nyomán keletkezett, hanem annál jóval korábbi múltra tekint vissza. Kettejük közül *Keresztúrfalva* az idősebb, területén számos kora Árpád-kori, még a 11. századig visszanyúló településnyom és régészeti lelet került elő.²⁷⁹ Keresztúrfalvának nem volt saját középkori temploma, így a Keresztúr mezőváros területén utóbb megépült Szent Kereszt-templom emelése előtt, a 11–12. század folyamán még más, mára feledésbe merült névvel illették.

Székelykeresztúr piacutcás főtere, jelen kutatásaink színtere, a késő középkori *Keresztúr város* településmagja volt. A piactérbe egyetlen utca, a Gagy mente falvai felől idevezető országút torkollik (Csekefalvi utca), a városokban oly gyakori, jelentősebb párhuzamos utcák a középkorban itt nem alakultak ki, csupán a főútból kiágazó közöket regisztrálhatjuk. Az eddigi leletmentések apró, de igencsak szaporodó adatai szerint a mezővárosi település legkorábbi leletei csak a 13–14. századig vezethetők vissza. További lényeges mozzanat, hogy a várost átszelő, orsós piactérré szélesedő főút kavicsos rétegei alatt középkori telepnyomok sehol sem kerültek elő. Mindez arra utal, hogy a korai Keresztúrfalva mellett kialakuló, a névadó Szent Kereszt-templomot is magába foglaló, mezővárossá fejlődő Keresztúr kezdetei 13. századi telepítésre vezethetők vissza. Ennek részleteiről természetesen semmit sem tudunk, feltűnő azonban, hogy a korai házak és edények analógiái olykor német (erdélyi és moldvai szász) kapcsolatokat sejtetnek,²⁸⁰ miként a település egyszerű, piacutcás alaprajza is a legkisebb szászföldi mezővárosok alaprajzával vethető össze.²⁸¹ Jóllehet nem kívánjuk azt sugallni, hogy a székelyföldi mezővárosok kezdetei mindenütt és kizárólag egy-egy idetelepített, utóbb elenyészett szász közösséggel kapcsolatosak, a középkori német összefüggéseket fontos, további kutatást igénylő kérdésnek tekintjük. Addig is figyelmet érdemelnek azok a helyi viszonylatban korai, 14–15. századi adatok, melyek német személynévre (1323: Marosvásár-

²⁷⁸ Benkő 1992. 15. kép

²⁷⁹ Benkő 1992. 173–179.

²⁸⁰ Benkő 1992. 28.

²⁸¹ Niedermaier 1973; Niedermaier 1996, passim

hely) vagy a székelyföldi mezővárosokban élő hospesekre, netán telepítésre utaló, szabályos telekosztásra (Kézdivásárhely) vonatkoznak.²⁸²

A „városi kiváltságokat” Zsigmondtól eredeztető történészi felfogással²⁸³ ellentétben igen lényegesek azok a régészeti eredmények, melyek szerint Keresztúr már a 14. század első felében a mezővárosi fejlődés útjára lépett. A régészeti leletek alapján kiterjedése ekkor már jóval túllépte bármelyik közeli falusi települését; a leletek ugyanakkor a korabeli falusi szintet meghaladó ipari tevékenységről árulkodnak. Legnagyobb intenzitásúnak a vassfeldolgozást mondhatjuk, ugyanis szinte mindegyik nagyobb 14. századi leletegyüttesünk tartalmaz vasbucát vagy vassalakot, sőt újraizzító kemence maradványai is napfényre kerültek (Adattár: Szabadság tér 44., 10. objektum). Kis volumenű színesfémmfeldolgozás és bőrmegmunkálás nyomait már a korábbi kutatás is észlelte, miként a helyi fazekasság leleteire is felfigyelt.²⁸⁴ Az utóbbi évek egyik legfontosabb lelete egy 14. századi csontfeldolgozó műhely szemétdörbe kidobott hulladéka volt sok faragott csonttöredékkal (Adattár: Szabadság tér 44., 9. objektum). Bizonyára nem véletlen, hogy a 14. század elején Keresztúron rakták le az alapjait a telegdi főesperesség erdőháti kerülete legnagyobb plébániatemplomának, melynek papja 1333-ban a terület legmagasabb tizedösszegét, 23 báni dénárt, 1334-ben pedig további nyolc régi báni dénárt fizetett.²⁸⁵

Egy szerencsés keresztúri leletnek köszönhetően azt is tudjuk, hogy mit kell érteni az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben igen gyakran szereplő *régi báni dénár* megnevezésen. A Szabadság tér 44. sz. alatti telken feltárt, imént említett 9. objektumban számos 14. századi edénytöredékkal együtt egy V. István korában (1270–1272) vert szlavón báni dénár is előkerült, világos bizonyítékként annak, hogy a 13. századi szlavón vereteket a 14. század első felében „régi” megjelöléssel még használták.

A 14. század végi Keresztúr már jelentősen kiemelkedett a környék székely falvai közül. Ezt az előkerült számos régészeti lelet mellett egy apró történeti adat is alátámasztja. A Moldva elleni hadjáratra induló Zsigmond király 1394–1395 telén átvonul Erdélyen, ahol – miként ezt később, 1427. évi erdélyi útján is tette – városokban és mezőváros jellegű településeken szállt meg. 1394 karácsonyát a király Tordán töltötte,²⁸⁶ 1395. január 3–4-én Székelykeresztúron (*in Kerestwr*) tartózkodott és keltezett oklevelet,²⁸⁷ ahonnan Székelyudvarhelyre érkezett (*in Zekeloduarhel*).²⁸⁸

²⁸² hospesek említése székelyföldi mezővárosokban: 1427: Kézdivásárhely (SzOkl I. 122.); 1492, Sepsiszentgyörgy (SzOkl III. 118.); a *cives et hospites* formulához: Kubinyi 1972a. 194–195.

²⁸³ SzOkl I. 178–180.

²⁸⁴ Benkő 1992. 159, 164.

²⁸⁵ MonVat I. 115, 132.

²⁸⁶ ZsO I. 3747–3748.

²⁸⁷ ZsO I. 3775–3777.

²⁸⁸ 1395. január 9.: ZsO I. 3787.

A település a 15–17. században

Keresztúr mezőváros képe a 15. században nagyot változik. A földbe mélyített házak helyét többosztatú, immár a földfelszínre épített, idővel alapincézett házak váltották fel, régészeti leletek utalnak számos mesterségre, a század közepén pedig sorra kerül a plébániatemplom újabb nagyszabású átépítése is. Az új gótikus szentély zárókövén 1458-as évszám olvasható. Az „első írott említés” bővületében élő történész számára tanulságos lehet, hogy egy évvel később (1459), amikor a települést először írták oppidumnak, Keresztúr mezővárosi előzményei már több mint egy évszázadra tekintettek vissza.²⁸⁹ Biztos adatok híján csak gyaníthatjuk, hogy a kezdetekre nézve pontosan ennyi keltező erővel bír az az 1477 előttről származó „első említés” is, amely Keresztúr-székre vonatkozik.²⁹⁰ Keresztúr mezővárosi fejlődésére és helyi jelentőségére mindenesetre fényt vet, hogy 1477 januárja előtt már másodszor tartottak generális széket itt a székelység vénei, 1503-ban pedig a hétszékbeli székelyek tanácskozásának helyszíne volt.²⁹¹

Adatok híján csak találgathatjuk, hogy mikor nyert Keresztúr mezőváros vásárjogot. Mivel az először 1590-ben említett keresztúri sokadalom Szent Kereszt napján, az Árpád-kori eredetű templom titulusa ünnepén volt, feltételezhetjük, hogy tetemes régiségre tekintett ekkor már vissza.²⁹²

A helyi viszonylatban nem jelentéktelen előzmények ismeretében elgondolkoztató, hogyan törhetett meg Keresztúr fejlődése a 16–17. század folyamán a dinamikusabban emelkedő székközpont, Székelyudvarhely árnyékában. Idevágó forrásadataink sajnos nincsenek, így csak feltételezhetjük, hogy ez a folyamat párhuzamosan haladhatott Keresztúr-szék jelentőségének csökkenésével, amely a 16. század végére már Udvarhely-szék fiúszéke lett.²⁹³ Ha figyelembe vesszük, hogy a várkapitányság szorításában vergődő Udvarhely maga is elmaradt az utóbb szabad királyi várossá váló Marosvásárhely fejlődése mögött, lényegében kirajzolódik előttünk a székely mezővárosok három szintje, melyek közül Keresztúr már csak az utolsóba sorolható a 17. századra.

Keresztúr azon székelyföldi mezővárosok közé tartozott, melyeket Izabella királyné felmentett valamennyi adó, díj és kamarahaszna fizetése alól, a török szultánnak járó adó kivételével. A csupán tartalmi átiratban fennmaradt kiváltságlevél²⁹⁴ dátumát nem ismerjük, de Izabella többi hasonló privilégiumával együtt ez is 1557–1558 folyamán keletkezhetett, s neki kö-

²⁸⁹ 1459. június 23-án Vingárdi Geréb János erdélyi főkapitánynak egy udvarhely-széki peres ügyben kiküldött emberei, Nyújtódi János és Galambfalvi György fia András *in Opido Keresthwr* írtak jelentést. SzOkl I. 178–180.

²⁹⁰ SzOkl III. 98; SzOkl VIII. 421–423. 1497-ben Maros- és Udvarhely-szék mellett említik Keresztúr-széket: Veszely I. 393; Fabritius 1875. 116–117.

²⁹¹ SzOkl V. 34–35.

²⁹² SzOkl ú.s. I. 144. A vallomásokból egyértelműen kiderül, hogy az *őszej szenth kereszt napról*, azaz a Szent Kereszt felmagasztalása ünnepéről (szeptember 14.) van szó. (Uo. 143.)

²⁹³ 1590: *Kereztur zekben, kith regen annak hittak, mely Kereztur zek most Vduarhely zeknek is mondatik*. SzOkl ú.s. I. 250; 1606: *Vduarhely Zekben mas neuen Kereztur Fiu zekben*. Benkő 1992. 34.

²⁹⁴ Benkő 1992. 151–152, 6. jegyzet

szőnhetően a mezőváros népe sikeresen elkerülte a fejedelmi eladományozást.²⁹⁵ Az 1562-es székely felkelés után János Zsigmond védelmébe veszi Keresztúrt a Székelyudvarhelyre telepített katonaság túlkapásaival szemben, megtiltva nekik, hogy parancsa nélkül őket fuvarozásra, lovak, ökrök és szekerek adására, mesterembereiket fizetség nélküli munkára kényszerítsék, s úgy rendelkezik, hogy a menekülteket házaikba engedjék hazatérni.²⁹⁶ Ez az irat említi először a város bíróját, esküdt polgárait és lakóit.

Semmi jelét nem találtuk annak, hogy az egyre inkább Székelyudvarhely árnyékába kerülő Keresztúr mezőváros Udvarhely anyaszékkel és az udvarhelyi várkapitánnyal az autonómia bármilyen vonatkozásában is vitába bonyolódott volna a 16. század folyamán. Keresztúr jogszolgáltatási autonómiájáról a 16. század legvégétől maradtak adatok. Fennmaradt a városi bíró esküjének tartalmi kivonata²⁹⁷ és a városnak az a – nyilván ismeretlen időben keletkezett, azóta elveszett privilégiumán alapuló – rendszabálya is, hogy városi ember ellen pert a helyi bíró előtt kell indítani, aki székét szerdánként, a saját házában tartotta.²⁹⁸ A fenti rendelkezés ellenére több adatunk is maradt arról, hogy keresztúriak – különösen a bíró haragosai – az udvarhelyi várkapitány székéhez fordultak polgártársaik ellen. Eljárásukat a város régi szokásaira hivatkozó bíró tiltakozása szemmel láthatóan nem befolyásolta, sőt ez utóbbinak a várkapitány – *wrunck capitanwnk lewen* – parancsot is adhatott.²⁹⁹

Keresztúr mezőváros nem túl erős pozícióira utal az a feltűnő lojalitás is, amit a környék főemberei iránt tanúsított. 1592-ben a szomszédos Fiafalva castellumában lakó Geréb György azt kérte a várostól, hogy egy vagy két hétig mondjanak le javára kocsmáltatási jogukról, hogy ezalatt csak ő árulhasson bort a városban. A bíró és emberei, a városiak ellenkezését figyelmen kívül hagyva, egy hónapot engedélyeztek neki, *mert nem lehteonk Georgj Gereb nelkwl.*³⁰⁰

Keresztúron a polgár–nemes konfliktusok a fentiek fényében csak kivételesen törhettek felszínre. Ilyen kivételes eset volt a havaselvei Mihály vajda dicstelen erdélyi országlása, amikor az exlex viszonyok közepette a székelyek számos nemesi udvarházat leromboltak.³⁰¹ A Keresztúr városiak már 1599. november 1. (Mindenszentek) táján feldúlták és kifosztották

²⁹⁵ 1627-ben jelenti a gyulafehérvári káptalan Bethlen Gábornak: *arra az Registrumra és levelekre találván, mellyekben Isabella királyné Asszony és az fia, az második János király, az Székelységen az jobbágyokat és falukat el osztották, sohult nincsen, hogy ezt a Keresztúr városát valakinek el adták volna. Az Commissarius Urak is köztök kettőnél többet, mellyek András Geréb jobbágyi voltak, adóra nem irtak.* SzOkl IV. 230–231.

²⁹⁶ 1564: SzOkl III. 322–323.

²⁹⁷ 1591: *mikor megh esketteonk, vgj esketteonk megh tegedet* [ti. Szabó Miklóst, a keresztúri bírót – B.E.], *hogj mind szegennek, bodoghnak teorwent adcjz s teorwent teszes.* SzOkl ú.s. I. 295.

²⁹⁸ 1591: *az mi varosunknak jllen sokosa, vegeze[se] vagion, hogj senkit az varos biraia eleol kj nem hihatnj, ha kj hina terhe vagion.* SzOkl ú.s. I. 294. A városi bíró szerdai törvénynapjáról: uo. 296.

²⁹⁹ 1590: SzOkl ú.s. I. 151.

³⁰⁰ *Boros Antal ki mene s megh monda Gergj Gerebnek, hogj nem akar melleje allanj az varos. Georgj Gereb be jeowe s monda az varosnak: nagj dologh hogj ennekem anni embersegem ninthen [!] nallatok, hogj egj vagj ket hetigh hadnatok bort ennekem arulnom. Monda az biro: nem eggiet, hanem egj holnapot.* SzOkl ú.s. II. 102.

³⁰¹ Így dúlták fel a kézdivásárhelyiek Sennyei Pongrác oroszfalusi udvarházát. SzOkl IV. 145–146. (1600); a Mihály vajda gyulafehérvári bevonulását (1599. október 31.) követő székelyföldi rombolásokról az 1600. október–novemberi lécfalvi gyűlésen (EOE IV. 537.) és az 1601. január–februári kolozsvári országgyűlésen (EOE IV. 586.) is megemlékeztek.

Nyújtódi Demeter keresztúrfalvi udvarházát, melyet nemrég vásárolt meg tőle Bethlen Farkas.³⁰² Ugyanekkor pusztult el Hodgyai György és András udvarhely-széki, hodgyai udvarháza is.³⁰³

Mint fennebb már láttuk, Székelykeresztúr először 1609-ben fizetett egy összegben kirótt adót. A fizetendő 16 forint, Nyárádszereda 10 forintos adójával együtt, ismét a legkisebb székelyföldi mezővárosok közé utalja Keresztúrt. 1615 után adózásáról nem tudunk semmit, 1632-ben azonban I. Rákóczi György azon kiváltságlevelében, melyben felmenti a várost minden egyéb adó, rendkívüli adó, közteher, fuvarozás és idegen tisztek joghatósága alól, az évi adót 100 forintban szabta meg.³⁰⁴ Összehasonlításként említjük, hogy ebben az esztendőben Illyefalva 100, Kézdivásárhely 200, Sepsiszentgyörgy 100 és Székelyudvarhely 200 forint adót fizetett.³⁰⁵

1657-ben a székelykeresztúriak fejenként egy-egy tallér adóval tartoztak a fejedelemnek.³⁰⁶

Telkek, házak, pincék

A keresztúri leletmentő ásatások a székelyföldi mezővárosok körében először tették lehetővé, hogy késő középkori épületek elhelyezkedését összevethessük az újkori telekosztással.

A rendelkezésünkre álló legkorábbi székelykeresztúri várostérkép 1896-ból származik, melyre rászerkesztettük a feltárt telepnyomokat.³⁰⁷ A kettő összemérése, különösképpen a pincék elhelyezkedése azt sejteti, hogy a 19. századi telekosztás lényegében késő középkori eredetű, kisebb változások azonban – pl. a Szabadság tér 44. és 45. sz. közötti telekhatár esetében – időközben bekövetkeztek, így pontosabb középkori telekszélességet nem mérhetünk mindaddig, míg legalább három, egymás melletti telken nem történik értékelhető kutatás.³⁰⁸ Hangsúlyozzuk, hogy mindez a 15. század második felétől a 17. századig terjedő időszakra vonatkozik, az ezt megelőző korszak telekosztásáról még nem rendelkezünk használható régészeti adatokkal, ugyanis viszonylag kevés objektumot sikerült feltárni.

A Szabadság tér 44. sz. alatti telek kutatásának egyik fontos eredménye, hogy a 14. században még nagyobb méretű, részben földbe ástott, agyagkemencével fűtött házakkal kell számolnunk. Két 14. századi, földbe mélyített házat (4. és 5. objektum) részben egymásba ástak. Az

³⁰² SzOkI ú.s. III. 163–164.

³⁰³ SzOkI ú.s. III. 159–163.

³⁰⁴ SzOkI IV. 243–245.

³⁰⁵ EOE IX. 288.

³⁰⁶ EOE XIII. 526.

³⁰⁷ Jelenkori térkép helyett azért választottuk régészeti alaptérképnek is a részletes 1896-os kataszteri térképet, mert a 20. század folyamán a telkek tovább aprózódtak és nagymértékben be is épültek, számos telek D-i végét pedig a Kossuth lakónegyed építéskor levágták, ezért a mai térképek zsúfoltabbak, ugyanakkor a késő középkori állapottól még inkább eltérő helyzetet rögzítenek.

³⁰⁸ A Kézdivásárhely udvartereinél már említett, 78 és fél öles telekhossz (1596) mellett egy 1633-ból származó, marosvásárhelyi adatot is idézünk. Ekkor, az *Uar meget ualo Mezeonek haznak oztasa* során a telkek hosszát 20 ölben, legnagyobb szélességét 6 ölben szabták meg. Ennél keskenyebb telket is lehetett venni – ölet két forintért adták –, szélesebbet azonban nem, és két egymás mellett fekvő telket sem lehetett összevásárolni, továbbá egy éven belül házat kellett rá építeni (Kolosvári–Óvári I. 82.).

utóbbi, egyben későbbi ház padlója az egykori talajfelszíntől számítva alig 50 cm mélyen volt.

A keresztúri leletmentéssorozat nem szolgáltatott új információkat arra nézve, hogy mikor tértek át a részben földbe mélyített házakról a többszortatú, felszínre épült lakóépületekre. E tekintetben legfontosabb helyi adatunk továbbra is a Székelykeresztúr melletti Fiafalván kiásott kétszortatú lakóház marad, melynek első periódusa a 14. század végére, változatlan alaprajzú, de megújított kemencét tartalmazó második periódusa a 15. század első felére keltezhető.³⁰⁹

A 15. század második felétől gyakorivá váló, többszortatú, esetenként már alapincézett mezővárosi házak áttekintése nem könnyű feladat. A székelyföldi mezővárosokban ugyanis még nem folyt rendszeres régészeti kutatás, alább ismertetendő keresztúri településmaradványainknak közeli párhuzamait így még nem ismerhetjük, a viszonylag részletes írott (és publikált) adatok pedig szinte kizárólag Székelyudvarhelyre és közvetlen környékére vonatkoznak. Ez utóbbi tény az összefoglalást kétségtelenül egyoldalúvá teszi, cserébe viszont Székelykeresztúr legközelebbi, azonos székben és tájegységen fekvő mezőváros szomszédjának építészeti nyelvére betekintést.

A házak döntő többsége fából épült; egy alkalommal arról is olvashatunk, hogy a házat deszkával padlásolták le.³¹⁰ A fát még az építkezést megelőző télen kivágták,³¹¹ de van udvarhelyi feljegyzésünk arról is, hogy bontott anyagból, egy istálló négy szekérnyi fájának felhasználásával készült a lakóépület (1591).³¹² Ez utóbbi forrásból tudjuk azt is, hogy egy koszorúgerenda ára ekkor 20 dénár volt. Egy másik forrás talpfáról, nyilván a ház egyik talpgerendájáról szól.³¹³ Farkaslakán, Székelyudvarhely mellett egy faházat mindössze három ember *anniba megh chenalta, hogy chak tapasztas kellett volna neki, es kemencze*.³¹⁴ A boronaházak gerendáit az ajtó- és ablaktokokhoz,³¹⁵ továbbá a fedélszék részeit egymáshoz keményfából faragott csapokkal, nagy faszegekkel rögzítették. Az ehhez szükséges fűrőről 1598-ból maradt adat.³¹⁶ A fűrészelt fenyődeszka Székelyudvarhelyre és Keresztúrra Oláhfaluból került; az 1627-es limitáció szerint a fejedelem rendelete értelmében hossza két öl, szélessége két arasz, vastagsága másfél ujj volt; száz darabot helyben két és fél forintért, Udvarhelyen három forintért lehetett venni; a tetőléc – százával – helyben egy forintba került.³¹⁷ Ugyanekkor a lé-

³⁰⁹ Benkő 1992. 36, 189–191.

³¹⁰ 1600: a szombatfalvi Zsoldos János *az haz hearol zallot ala [...] azelot walo nap dezkat keres wala, hogy neki hazat kell padlani*. SzOkl ú.s. III. 220.

³¹¹ Székelyudvarhely, 1591: *Az faiat ezen telen megh zerezzek, ez jeowendeo niaron [...] meg is eppitciek az hazat*. SzOkl ú.s. I. 221.

³¹² 1591: SzOkl ú.s. I. 221.

³¹³ Firtosmartonos, 1590: SzOkl ú.s. I. 107.

³¹⁴ 1600: SzOkl ú.s. III. 278–279.

³¹⁵ Szentegyházasoláhfalu, 1600: ajtótok („aito fel”) említése. SzOkl ú.s. III. 178.

³¹⁶ Szombatfalva, 1598(?): *egj eöregh hozzu zaru furo, melljel zaru fat szoktanak furnj epileteken*. SzOkl ú.s. III. 78.

³¹⁷ EOE VIII. 405; a forrás az oláhfalvi mellett gyergyói és orbai deszkát is említ, az utóbbi kettőt Szászrégen és Marosvásárhely, illetve Brassó és Köhalom felé szállították.

szöveget százanként 15 dénárért, a jó – egy ujjnyi hosszú – zsendelyszöveget 5 dénárért adták a kovácsok.³¹⁸

Udvarhely-széken a 17. században a mainál hosszabb zetelaki zsendelyt³¹⁹ használták; az 1627-es limitáció szerint hossza három arasz, szélessége egy hüvelykes tenyér volt, helyben 1400-at, Segesváron 1000-et lehetett venni belőle egy forintért.³²⁰ Egy forintban számolták ezer zsendely árát 1592-ben Székelyudvarhelyen is.³²¹

A peres iratok tanúvallomásaiból élénk táruló házak a 16. század végén már többszörűek. Leggyakrabban emlegetett részük az *eresz* volt. A Székelyföldön ez a szó nem a mai fogalmaink szerinti ereszt, hanem pitvarszerű előteret jelentett. A pitvar megnevezést, ha ritkábban is, de szintén használják forrásaink.³²² Az udvarról ide lehetett belépni,³²³ itt zajlott számos házi tevékenység,³²⁴ és alkalmasint aludtak is benne.³²⁵ Ha jól értelmeztük a rendelkezésünkre álló, szempontunkból egyébként nem különösen részletező forrásokat, a városi és az Udvarhely környéki falusi lakóépületek között különbségeket fedezhetünk fel a 16. század végén. Az alapvető eltérés – ismételjük, ha helyesen következtettünk erre a kevés adatból – az *eresz*-hez kapcsolódik. Az iratokból az derül ki, hogy a falusi házak *eresze* ebben az időben még gyakran nyitott volt, így ki lehetett innen látni az udvarra vagy az utcára.³²⁶ Egy esetben megtudjuk, hogy az *ereszt* az udvar felé nem is fal, hanem csak alacsony, deszkázott mellvéd határolta.³²⁷ Ezzel szemben Székelyudvarhelyen az *eresz* – melyet gyakrabban pitvarnak neveznek, és utalnak rá, hogy ez a sütés-főzés színhelye³²⁸ – már ajtóval zárult,³²⁹ előtte pedig esetenként *tornác* húzódott.³³⁰

³¹⁸ EOE VIII. 403, 463.

³¹⁹ A zsendelyfedés a 17. századi Székelyföldön még nem tűnik általánosnak. Kézdivásárhelyen pl. csak 1734-ben rendelték el, hogy a fokozottan tűzveszélyes szalmatetők helyett *a majorokon belől levő mindennemű épületek zsendelyel és deszkával fedessenek be*. Kolosvári-Óvári I. 116.

³²⁰ EOE VIII. 405.

³²¹ SzOkl ú.s. II. 122.

³²² 1597: Udvarhelyen Nagy Gáborné az udvarról *be mene az pituarba*. SzOkl ú.s. III. 66.

³²³ Székelyudvarhely, 1599: *kj mene az erezbeol az vduarra*. SzOkl ú.s. III. 99.

³²⁴ Kadicsfalva, 1599: *en ben az erezbe hagjmat tiztitok uala*. SzOkl ú.s. III. 104.

³²⁵ Agyagfalva (Fancsika), 1590. december elején (!): *Miklos az hasz ereszebe egj kuruaual fekszik*. SzOkl ú.s. II. 10.

³²⁶ pl. Fenyéd, 1590: Kemény István az utcáról látja, hogy Németh Mihályné *all azon haz pitwaraban*. SzOkl ú.s. I. 187. A tornácszerűen nyitott ereszt érzékletesen jeleníti meg egy Székelyderzsre vonatkozó elbeszélés: *egj eczaka kin halunk vala apammal az erezben, szep holdvilagh vala*. Uo. 206.

³²⁷ Kadicsfalva, 1596: [Lőrinczi Péter] *az erez dezkaiaara haila, s ki esek az erezbeöl. [...] ugjan megh deczkene az pinche torkaba a' fara*. SzOkl ú.s. II. 269. Egy lengyelfalvi székely az 1562 előtti *regghi zabadsagh ijdeöbe [...] egj erez fat is faragott uala ott abban az regi zallas heljben*. SzOkl ú.s. III. 117; 1596-ban az udvarhely-széki Fancsal faluban lakó Dienes Pál *Az haznak erezit egj feizeuel le verte*. SzOkl ú.s. II. 283.

³²⁸ 1591: *Istuan Kouachy, vduarhely [...] tylalmat teot volt Kouachi Peter ellen [...], hogj pituaraba twzet ne tehessen, vduarbyro es kyralybyro megh zabaditottak teoruenire, hogj twzet tehessen es megh feozhesse seryt*. SzOkl ú.s. I. 229; 1597: *be mene az pituarba, süteö hazaba*. Uo. III. 66.

Az ereszből vagy pitvarból ajtón keresztül a *szobába* (korabeli kifejezéssel élve: a házba) lehetett lépni. Faluhelyen gyakori lehetett még a kétosztatú, ereszből és szobából álló ház, egy ilyen 1600-ból az udvarhely-széki Szentegyházassóláhfalun találunk, a szobában tüzelővel (*tijz hely*), a ház alatt pincével.³³¹ Ugyanakkor falun is kimutatható már a háromosztatú háztípus. Miklósfalván 1600-ban egy háznak két szobája volt,³³² a Székelyudvarhely szomszédságában fekvő Kadicsfalván egy *korchoma* használt, tehát nagyobb méretű, háromosztatú lakóépületnek szinte az alaprajza is megrajzolható a tanúvallomások segítségével. Ez utóbbi, 1596-ban szereplő házba a már említett, alacsony korlátos *ereszen* át lehetett belépni. Innen jutottak – ajtón keresztül – a *kis ereszbe*, ahol vacsorázni és aludni is lehetett, valamint – nyilván az ellenkező oldalon – a *szobába*, ahol pecsenye sült a vendégnek. Az eresz alatt volt a pince lejárata; az alá épített pince miatt a ház magas volt (*ozton ala menenek*). Udvarán *sütőház* állt.³³³ Farcádon 1600-ban *hazainknak kamarayt* említették.³³⁴

A forrásokból úgy gyanítható, hogy a felbukkanó székelyudvarhelyi (fa)házak a kéthelyiség, nyitott ereszes falusi házaknál magasabb színvonalat képviseltek. Pribék Gergely többsztatú, a pince miatt magas házának csak a szobáját említi írott adat, tudjuk viszont, hogy az épület tornácos volt, ahonnan Pribék rálőtt az utcán haladó körmenetre.³³⁵

Nagyobb, az utcára és a pitvarból az udvarra egyaránt ajtóval nyíló faházakat említenek a 17. századi Marosvásárhelyen.³³⁶

Az a tény, hogy a 16. század végén már Székelyudvarhely közvetlen környékén (Kadicsfalva) is találkozunk olyan bonyolultabb alaprajzú épülettel, mint a szomszédos mezővárosban, arra utal, hogy a kisebb-nagyobb nemesi udvarházak mellett a mezővárosoknak is alapvető hatása lehetett a környező falvak népi építészetére, így házainak felépítésére.

Ami a környék nemesi épületeit illeti, ezek esetenként jelentősen meghaladták a mezővárosi házak méretét és színvonalát is. 1599. november 1. körül a lázadó csíki székelyek és helyi cinkosaik feldúlták Hodgyai András és György kúriáját az udvarhely-széki Hodgyán.³³⁷ Az alapincézett faépület³³⁸ nemcsak többsztatú, de az elpusztított 15 ajtó említése alapján ítélve

³²⁹ Székelyudvarhely, 1591: *labaiual hazam aytaiath ereössen rugdosta*. SzOkl ú.s. I. 299; Kadicsfalva (Székelyudvarhely mellett), 1599: *az erezbe is be ieött volna, ha be bochatottak volna*. SzOkl ú.s. III. 105.

³³⁰ 1589: SzOkl ú.s. I. 199; 1592: SzOkl ú.s. II. 132; 1599: SzOkl ú.s. III. 105.

³³¹ SzOkl ú.s. III. 177–179.

³³² SzOkl ú.s. III. 249.

³³³ SzOkl ú.s. II. 267–271. Az udvaron külön álló sütökemencéről 15. századi szász mezővárosban is hallunk. 1428-ban a nagydisznódi Stephan Hertwig eladta fél udvarát (*mynen hoff halp dez teyl*) Hans Schnellnek, és szabad bejárást engedélyezett a vevőnek a megmaradt fél udvarra, a kúthoz és a sütökemencéhez (*czu bronne vnd ouch czu dem baköfin*). Ub IV. 324–325.

³³⁴ SzOkl ú.s. III. 208.

³³⁵ SzOkl ú.s. I. 194–199; II. 130–134.

³³⁶ Vigh 1980. 146–147.

³³⁷ SzOkl ú.s. III. 159–163.

³³⁸ Hodgyai György kérte, hogy házat *ne egessek, hanem chak hanniak el*. Uo. 160. Az egyik támadó, a szomszédos Bikafalváról való *Hegy Balint a pince alatt az pince ereszebe egj saitarbul izik wala*. Uo. 161.

kétmenetes lehetett;³³⁹ vasrácsos ablakai üvegesek voltak: *15 aitoth, kin mind was zaar wolt, a wasat lewontak, az aitaia el wagdaltak, ywegh ablakokat el rontottak, wassait ki wagtak, el wittek*. Itt utalunk rá, hogy a korabeli Keresztúr leletei között is felbukkannak kerek ablak-szemek kisebb töredékei (32. kép 6, 10.; 33. kép 5.).³⁴⁰ Elpusztított berendezését azért idézzük részletesen, mert a színvonalkülönbség ellenére hasonló bútorokat, használati tárgyakat és tárolt terményeket kell elképzelnünk a mezővárosi házakban is: *Ladakat, zekreneketh, aztalokat, padokat, kith el wittek, kit el wagdaltak, pohar zekeket azonkeppen wagdaltak el. [...] minden hazunkba walo eppwleteönket, talakat, talnerokat, palaczkokat, kupakat, poharokat el wittek. Nagy eöreögh, serfeözeshez walo tekeneöket, legeleket, zanto wasakath, chikoltiukat, feizeket, furokat, kezwonokat, weseöket, fegywerdereket, panczelokat, panczel viokat, eöthwen keöbeöl komloth, negywen keöbeöl azzu gyewmeölchet [azzu zylwat, mint alább kiderül – B.E.], harmincz kett keöbeöl niers almankat [...] czeplet buzankat vgy mint cub. 100, kett hordoval borunk, negy hordowal serunk, tizenhatt eöreggh lakatokat, gyapiukat eöreöget, 50 barany gyapiut is, 50 azzonynepeknek walo ruhakat, zokniakat, barany beöreket, juh beöreket, eöker beört eöreget.*³⁴¹ A ház körül lepadlásolt pajtát és tyúkokat említettek.³⁴²

Kezdetben egyértelműen a nemesi udvarházak tartozéka volt az utóbb székelykapunak nevezett ácsolt nagykapu is.³⁴³ Használata – udvarház előtt – legalább a 16. századig visszavezethető; ilyen állt 1599-ben a keresztúrfalvi Nyújtódi udvarház előtt is, ahonnan az épület feldúlásakor *Borso* Gergely Keresztúr városi lakos egy kapulábat elvontatott.³⁴⁴ Az udvarház felszereléséből felsorolt a károsult Bethlen Farkas *3 aztalokat, 3 niozoliám, padzekeket, aitokat, pohar zekeket, eöreögh szuzeket, melyben wolt 16 keöbeöl buza, kez fwrez dezka igen sok, mely utóbbiak az épület közelgő javítására utalhatnak.*³⁴⁵

A kőház a 16. század végi Székelyudvarhelyen még igen ritka volt. Egy ilyen épület megosztásán 1592-ben két testvér, Kovács István és Kovács Péter perlekedett, *kj laknek az keo hazban s az keo pencze is kie lenne.*³⁴⁶ A tanúvallomásokból kiderül, hogy a kőházat még a pereskedők apja építette, és az – miként számos más udvarhelyi ház is³⁴⁷ – zsindefedésű volt. A többszattatú ház egyetlen megemlített helyisége a sörfőzésre is alkalmas *pitvar* volt.³⁴⁸ A fél ház értékét az egyik örökös 40 forintban határozta meg. Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy az a Marosvásárhely főterén (*in Theatro Oppidi*) álló ház, melyet Szócs Katalin 1606-ban 400 forintért adott el Szabó Dávidnak, nagyobb méretű kőépület volt;³⁴⁹ mellette a főtéren bizonyára további kőházak álltak. Ezzel szemben Székelyudvarhelyen a 16. század

³³⁹ Figyelembe kell vennünk, hogy zárható ajtai nemcsak az udvarháznak, de a mellette álló gazdasági épületeknek is lehettek.

³⁴⁰ Az erdélyi késő középkori üvegekről legutóbb: Rusu 1995.

³⁴¹ Uo. 159.

³⁴² Uo. 160–161.

³⁴³ B. Nagy 1970. 73–84.

³⁴⁴ SzOkI ú.s. III. 164.

³⁴⁵ Uo. 163–164.

³⁴⁶ SzOkI ú.s. II. 124.

³⁴⁷ SzOkI ú.s. II. 132.

³⁴⁸ SzOkI ú.s. I. 229.

³⁴⁹ SzOkI IV. 169–170.

végén még kevés kőház lehetett; 1591-ben maga *Kőműves* Pál is faházban lakott a Szentimre utcában.³⁵⁰

Az udvarhely-széki peres iratokból ítélve a *pince* a 16. század végén faluhelyen is gyakori lehetett; a Székelyudvarhely melletti, elpusztult Cibrefalva egyik lakója még 1590 előtt pincét, a pincére pedig házat, a szövegből kivehetően megemelt lakóépületet készített magának.³⁵¹ Kevés régészeti adatunk szerint ezek még zömmel földpincék voltak. A Keresztúr melletti Csekefalva régészeti kutatásából az derült ki, hogy a 15–17. században itt még nem voltak kőpincék, szilárd, agyagba rakott építőanyagból csupán a 17. századi 4. épület pincelejárata készült.³⁵² Kőpincét – kőház alatt – a fentebb már idézett udvarhelyi forrásunk említi. A székelyudvarhelyi írott adatok azt is sejtetik, hogy pincéket – valószínűleg zömmel már kőpincéket – elsősorban a piactér körül lakó, kocsmát tartó polgárok építettek. Keresztúron a régészeti ásatások bizonyították, hogy az alappincézett, késő középkori házak valóban az orsós főtér körül sűrűsödtek. A mezőváros széle felé, a települést átszelő országút mellett már pince nélkül épült, többszortatú házak álltak (vö. Adattár, Kriza János u. 6.).

Keresztúri leleteinkre térve hangsúlyozzuk, hogy a földfelszínre fektetett vagy éppen afölé emelt talpgerendára épült késő középkori házaknak mindössze a pincéit sikerült feltárni, a házaknak a telken belüli tájolására, illetőleg az épületek belső osztására csak e pincék segítségével következtethetünk.

Kiindulópontul a Szabadság tér 44. sz. telken kiásott 17. objektum, egy habarccsal falazott kőpince kínálkozik, melybe a lejárát D-ről nyílt, vele szemben pedig, az É-i pincefalán szelőlőzőablak részlete került elő (23. kép; 50. tábla 2–3.; 51. tábla). Mindez annak a bizonyítéka, hogy a ház, az általános gyakorlattal ellentétben, merőlegesen állt a telek hossz tengelyére, talán azért, mert bejárata így D-re nézhetett. Mivel a pince padlója a korabeli járószintnél alig 150 cm-rel mélyebben feküdt, a ház padlója jóval a talajszint fölé emelkedhetett. A lépcsős bejárát valószínűleg tornácon át vezetett a házba, mely tornác egyben – a népi gyakorlatnak megfelelően – a pincegádort is fedte.³⁵³ Ha elfogadjuk, hogy a telek szélessége lényegében a maival azonos, kb. 20 m volt, a házat nehezen tudjuk két helyiségesnél nagyobb nak elképzelni, ellenkező esetben ugyanis az utcáról már nem lehetett volna szekérrel megközelíteni a ház mögötti gazdasági udvart. A pince külmérete alapján számolva a fölötté álló ház szélessége mintegy 5,5 m volt.

Rendkívül érdekes, hogy ez a pince egy korábbi, kőfalazat helyett még faszerkezettel készült pincét váltott fel. Ez a korábbi pince hasonló tájolású volt, lejárata szintén a D-i oldalon le-

³⁵⁰ SzOkl ú.s. I. 282–283, 287. *Az hazat is, az szobat Keomwes Palne czinala az vra hon nem leteben. [...] Az vtan mikor megh jeowe, vgy czinalak az pitwart az felesegewel eozwe* (283), tehát csak a pitvarban lehetett esetleg falazott részlet, a kemence körül.

³⁵¹ *ez elmulth eztendeőkben [...] epitettem egj jo kis pinchet, az pinchere felliel hazat. Az eöröksegen chwrt is czynaltam, kerteket czynaltam.* SzOkl ú.s. I. 166.

³⁵² Csekefalva–Lok: Benkő 1992. 57–62. Az itt írottakkal ellentétben ma már úgy látjuk, hogy az 1981–1983-as faluásatás során feltárt 1. és 2. épület szintén pince, és nem földbe ásott, 15–16. századi lakóépület volt, így az 1. épületben talált tüzelőnyomok, csempe- és kályhaszemtörödékek sem származhattak itt felállított csempés tüzelőből, hanem lebontott kemencéknek/kályháknak a felhagyott pince gödrébe szórt maradványai kerültek felszínre. Vö. Benkő 1992. 58.

³⁵³ Ilyen fedett pincegádor lehetett a székelyudvarhelyi Pribék Gergely házában is, ahol a gazdája erőszakoskodásától tartó szolgálólány aludt: *atkozot legien az a'kj engemet Pribeknek zerzet es keriteot, az pincze torokbann is ketser haltam, a' kertben is egj eiel, az tikolybann is egj eiel haltam miatta.* SzOkl ú.s. I. 199. (1589)

hetett. A korábbi pince fölött egykor állt ház a későbbinél jóval keskenyebb, mindössze 4,5 m széles volt.

A 15. század végi földpince és a 17. század eleji, habarcsos kőfallal készült pince között átmeneti típus a Szabadság tér 47. sz. alatt feltárt, agyagba rakott kövekből épített pince (8. kép; 50. tábla 1.).

Az eddig feltárt keresztúri pincéknél nemcsak a pincefal építőanyaga és rakásmódja változott meg a késő középkor, kora újkor folyamán, hanem a pincemélység is. A kettőnek együtt jelentős hatása volt a ház felépítésére.

A korábbi pincék (Szabadság tér 44., 13. objektum; Szabadság tér 47.) mélyebbek voltak, padlójuk a mai talajfelszín alatt 269–285, ill. 270 cm mélyen került elő. Mivel a 16–17. századi járószint 70–80 cm mélyen húzódik a mai talajfelszín alatt, a pincemélység még közvetlenül a földfelszínre épített ház esetében is elegendő. A Szabadság tér 44. sz. telken kiásott későbbi pincét (17. objektum) már nem ásták ilyen mélyre, ezért a szükséges pincebelsőmagasság miatt a ház padlóját kellett – mintegy 50–100 cm-rel – a talajszint fölé emelni. E folyamat együtt járhatott a bejárati oldalon húzódó, szintén emelt tornác kialakításával, végső soron pedig az eresztől tagolású falusi háznaknál fejlettebb, mezővárosi eredetű háztípus kialakulásával.

A házak telken belüli elhelyezkedéséhez apró adatot szolgáltat az az 1591-ben rögzített tanúvallomás, mely szerint a keresztúrfalvi főember, Nyújtódi Demeter a Keresztúr városi Ördög Györgynét, Borbála asszonyt *az Miklossi Janos vduaran es haza eleött, Kereztur uarosaban* bántalmazta.³⁵⁴

Kerámia

A székelykeresztúri leletmentéssorozat anyagában, a kályhaszemek és csempék mellett a háztartási (konyhai és asztali) kerámia az a leletcsoport, ahol a formális leírásnál részletesebb vizsgálódásra is mód kínálkozik. Lehetővé teszi ezt egyrészt az a tény, hogy a feltárt zárt leletegyüttesek segítségével a késő Árpád-kortól a 17. századig folyamatosan nyomon követhető a Székelykeresztúron használt kerámia változása és összetétele, úgy, hogy a pénzekkel vagy keltezhető tárgyakkal, olykor az egymás fölé ásvó objektumok „szuperpozíciói” révén korhoz köthető leletek e folyamat belső, helyi kronológiáját biztosítják.

A keresztúri leletmentések kerámiaanyagának legkorábbi részét a Szabadság tér 48. (Gyógy-szertár) udvarán feltárt kemence első periódusa szolgáltatta. A kemence alsó, korábbi sütőfelülete alá tapasztott kerámia (2. kép; 2–3. tábla; 4. tábla 1–2.) analógiái még az Árpád-korból származnak. Hasonló kerámia Nyugat-Magyarországon már a 12. században vagy a 13. század elején megjelenik (Kajárpéc – Pokolfadomb,³⁵⁵ Sopron – Várostorony, 3a. réteg³⁵⁶). Az egyelőre még kevés erdélyi analógia ennél későbbi időre utal. A Beszterce-Naszód megyei Vermesen analóg leletek³⁵⁷ olyan bronz ruhacsattal együtt kerültek elő, melynek párhuzamai

³⁵⁴ SzOkl ú.s. I. 261. A felperes Ördög Farkasné elbeszélése szerint Nyújtódi Demeter *az orzagj wtan ram tamada, wgian Kereztur warosaba az Miklosy Janos haza előtt. Latam hozam gonoz zandekiatt, be fwtattam előle wgian Miklosy Janos wdwarara*. Uo. 123.

³⁵⁵ Takács 1993. 208–217., 7. kép

³⁵⁶ Holl 1973. 203., 24. kép

³⁵⁷ Gaiu 1979. LXXIV. tábla 1., LXXV. tábla 6. Az 1. házban előkerült csatot a szerző tévesen római kori szórványnak tartotta. Uo. 123.

a tatárjárás elől elrejtett kincsleletekben³⁵⁸ vagy a 13. század második felében vert pénzekkel földbe került kincsekben³⁵⁹ találhatók. A lassú korongon formált, kissé szabálytalan alakú edények anyagát kavicsos, kvarcos homokkal érdesre soványították; a nem túl intenzív égetés nyomán az edények világosbarna vagy szürkésbarna árnyalatot nyertek.

A kemence felső, megújított sütőfelülete alól kibontott kerámia (3–7. kép; 4. tábla 3–4.; 5–6. tábla) a fenti csoporttól anyag, technika és forma tekintetében egyaránt elkülönül. E különbségek lényege – amit egyébként Adattárunkban részletesebben is leírunk –, hogy a későbbi edények többsége már nem hurkatechnikával és lassú korongon, hanem nehéz, gyorsabb forgású korongon felhúzza készült, egyenletesebben soványított anyaga pedig az erős, oxidáló tűzben vörösre égett, szemben a korábbi, gyengébben égetett edények szürkés- vagy sárgásbarna színével. A szabályos forgástest alakú edények formája éppúgy megváltozott a korábbi csoporthoz képest, mint peremkiképzésük. A korábbi, zömökebb arányú fazekak helyett nyúltabb alakú edények készültek, vállukon a fejlettebb korongolási technikának köszönhető keskeny, hornyolt sávval és/vagy – a helyi, 14. századi kerámia egyik fő jellegzetességeként – az edénynyakat a válltól elválasztó keskeny, éles bordával (6. kép 1–3.). A fazekak alján már nem vagy csak igen ritkán fedezhető fel fenékbélyeg. A fazékperemek a korábbi, kettős tagolású peremekből kialakult, 14. századi galléros peremtípusok változataiból állnak. A számos azonos méretű, azonos technikai részleteket mutató edényt piacra dolgozó, városi-mezővárosi fazekasok sorozattermékének tekintjük. A Gyógyszertár udvarán kiásott kemence késői periódusához köthető kerámiaanyag városi jellegét az asztali kerámia (kancsók, palack?, tál) magas aránya is kidomborítja. A kancsók közül különösen figyelemre méltók azok a darabok (7. kép 2.; 5. tábla 4.; 7. tábla 13.), melyeknél az egyébként érdes, barnászörös anyag felszínén nem túl gondos fényezésnyomok láthatók. E kerámiafajta legjobb analógiái a közeli szász város, Segesvár egyik 13–14. századi házának betöltéséből származnak.³⁶⁰ Az élet és a kutatástörténet furcsa firtora, hogy e dél-erdélyi, helyi szász kapcsolatokat sejtető kerámia eredetét éppen egy erdélyi német kutató, Thomas Nögler kereste a Balkánon, az Al-Duna térségében,³⁶¹ míg a valódi összefüggések felismerését a bukaresti román régész Radu Popának köszönhetjük.³⁶²

Tágabb, közép-európai német kapcsolatokra utalnak azok az oldaltöredékek, melyeken lapos, abroncsszerű borda fut körbe (7. tábla 6.).³⁶³

Ami a leletegyüttes korát illeti, a fenti kerámia jól összevethető a Szabadság tér 44. alatti telken feltárt 9. objektum leleteivel (8. tábla), melyeket egy V. István (1270–1272) korában vert, de még a 14. század első harmadában is forgalomban maradt szlavón báni dénár keltezett.³⁶⁴ Esetünkben mindez azt jelenti, hogy a kemence első periódusának kerámiája a 13. század végén vagy a századforduló táján, a második periódusé pedig a 14. század első felében készülhetett. Az utóbbiak kapcsán említjük, hogy hasonló, bár szilárdabban sajnos alá nem tá-

³⁵⁸ Akasztó–Pusztaszentimre (Bács-Kiskun m.): Parádi 1975. 128–131., 8. ábra 11., friesachi dénárokkal

³⁵⁹ Zalaszentgrót (Zala m.): Zsámbéki 1983. 105–106., 2. ábra, Premysl Ottokár (1251–1276) és Habsburg Rudolf (1276–1281) kori bécsi fillérekkel

³⁶⁰ Popa–Baltag 1980. 46–47.

³⁶¹ Nögler 1969. 111–114., 4. tábla 1–5.

³⁶² Popa–Baltag 1980. 47.

³⁶³ Steininger 1985. 3, 93, 144. sz. (12–15. század); Takács 1993. 220., 12. kép 10.

³⁶⁴ Szűcs 1986. 599.

masztott keltezéssel találkozunk a publikált többi erdélyi analógia esetében is, ahol a datálás inkább becslésen és egymásra hivatkozáson, továbbá köztörténeti meggondolásokon alapszik, mintsem meggyőző régészeti kormeghatározáson,³⁶⁵ aminek következményeként esetenként túl korai keltezésekkel és történelmietlen sematizálással is találkozhatunk.³⁶⁶

A 14. századi kerámia kronológiájának két további, helyi pillérét a Kereskedelmi Bank telkén (Szabadság tér 44.) feltárt, részben egymásra ázott 4. és 5. objektum (földbe ázott házak) leletei, illetőleg az ugyanitt kiásott 7. objektum – nagy valószínűséggel – I. Lajos pénzével együtt előkerült edénytöredékei jelentik.

Ami az előbbi „szuperpozíciót” illeti, a 4. objektumot a leletek egy része (9. tábla 2–3, 5) már biztosan a 14. századra keltezi, a leletanyagban mutatkozó sok késő Árpád-kori jellegű töredék (az összkéremia 53 %-a) azonban inkább a század első felére, közepére utal. Ettől eltérő az összképe a fölötté előkerült 5. objektum igen jelentős mennyiségű kerámiájának.

Az 5. objektum cserepeinek mintegy harmadát (28–36 %), miként az előbbi leletegyütteseknél is, még Árpád-kori jellegű, lassú korongon kettős tagolású peremmel készült, bekarcolt vonaldiszszal, olykor még fenékbélyeggel is ellátott, különböző árnyalatú barnára égett fazekak darabjai teszik ki. A jól iszapolt, jól korongolt, vörösre égetett kerámia százalékos aránya az 5. objektum cserépleletei között 63–64 %, összetételét pedig a fazekak döntő többsége mellett harang alakú, korai típusú fedők ritkán előforduló darabjai (10. tábla 3.), korsók és igen korán felbukkanó lábas (13. tábla 1–3, 5, 8.), továbbá mécsesek (11. tábla 6–8.) és ritkán egy-egy mázas importedény töredékei (13. tábla 4.) teszik változatosabbá.

Visszatérve az Árpád-kori fazekashagyományt őrző edényekre, figyelemre méltó részlet, hogy ez a kerámiafajta rendszeresen előfordul 14. századi leletegyüttesekben, még olyan, a 14. századba mélyen benyúló objektumban is, mint a 7. számú, nagy valószínűséggel I. Lajos érmével datálható beásásban, ahol a cserépleletek 13 %-át teszi ki. Mindezek alapján feltételezzük, hogy nem az egyes 14. századi leletegyüttesek anyagába utólag belekeveredett 13. századi szórványokról van szó, hanem olyan, helyi vagy környékbéli műhelyek termékeiről, mely műhelyek még a 14. század folyamán is a régi fajta, már archaikusnak számító kerámiát állítottak elő, az idő múltával természetesen egyre csökkenő mennyiségben.

A 14. századi leletegyüttesekben felbukkan egy sajátos kerámiafajta, melynek készítése a 17. századig követhető nyomon. Igen finom anyagú, halványvörösre vagy narancsosra égetett edénytöredékekről, zömmel karéjos peremű kancsók darabjairól van szó, melyek kezdetben egy-egy objektum kerámialeleteinek alig 1–3 %-át teszik ki. A finom, vörös anyagú asztali kerámia a dél-erdélyi középkori fazekasság jellegzetes terméke, szemben az észak-erdélyi területekre jellemző szürke, redukált égetésű asztali edényekkel. Ez utóbbi edénycsoportot az etnikai distinkciók iránt különösen fogékony román kutatás „hospes kerámiának” nevezi és a tatárjárás után Észak-Erdélybe települő, zömmel német bevándorlókhoz kapcsolja.³⁶⁷ A kutatás arra is felfigyelt, hogy a finom anyagú, vörösre égetett edénycsoport Dél-Erdélyből Hava-

³⁶⁵ Brassó–Gesprenberg: Alexandrescu–Constantinescu 1959. 676., 8. ábra (14. századi keltezéssel); Izakonyha: Popa–Zdroba 1966. 29–32. (14. század első fele, közepe); Tiliske–Vár: Nágler 1967a. (13. sz. vége – 14. sz. eleje); Bráza–Vár: Nágler 1969. 111–114. (1300 körüli keltezéssel); Bálványosváralja–Bálványosvár: Blăjan 1975. 8. ábra (14. sz.); Doboka–Vár: Pascu et al. 1968. 168., 7. ábra (14–15. sz.); Szúnyogszék–Silişte: Marcu 1983. 137. (14. sz. első fele); Medgyes–Belváros: Blăjan–Togan 1991. 694., 2–3. ábra (13. sz. vége – 14. sz. eleje [!])

³⁶⁶ Marcu 1983. 137: *l'unité de la culture matérielle de l'espace roumain en général.*

³⁶⁷ Blăjan 1975. 630–632., 84. jegyzet

salföldre is eljutott.³⁶⁸ Ami keresztúri előfordulását illeti, a szászföldi régészeti kutatások hiányában csak gyanítjuk, hogy az erdélyi német közvetítés e finom, vörös anyagú kerámia esetében is meghatározó lehetett, 14–15. századi etnikumjelző volta azonban legalábbis kétséges. Székelykeresztúron a 15. század elején helyben is készítették, miként ezt két keresztúri fazekaskemence-lelet (Iskola u. 26. és Katustava u. 2.) bizonyítja.³⁶⁹

A Kereskedelmi Bank telkén feltárt 12. objektum leletei már egy későbbi korszakból, a 14. század végéről vagy – nagyobb valószínűséggel – a 15. század első feléből származnak (14. tábla 2–11.). A halványvörös, jól korongolt fazekak a korábbi edényekénél tagoltabb és szélesebb peremmel készültek, vállukat az eddiginél szélesebb hornyolt sáv díszíti. Hasonló kerámiát több moldvai lelőhelyről is ismerünk (Humor, Moldvabánya/Baia)³⁷⁰ azonos, 14. század végi, 15. század eleji keltezéssel. Lényeges mozzanat, hogy a 12. objektum (kemence) leletei között a korábbinál nagyobb százalékos arányban szerepel a finom, vörös anyagú kerámia, melyben már vörössel festett korsótöredékek is voltak (14. tábla 6–8, 11.).

Az 1991–1995. közötti keresztúri leletmentések 15. századi kerámiaanyaga nagyrészt a Kereskedelmi Bank telkén kibontott 13. objektum, egy fával bélelt korai pince betöltéséből került elő. Az itt feltárt kerámia 90,5 %-át a különböző árnyalatú vörösre égett, érdes anyagú cserép teszi ki, melynek soványítóanyagában az általában használt érdes homok mellett apró, mészrögöcskékhez hasonló fehér szemcsék is felfedezhetők. Eddigi ismereteink szerint ennek a sajátos adalékanyagának a használata a keresztúri kerámiában a 15. század második felétől a 16. század végéig terjedő időszakra jellemző.³⁷¹ A leletegyüttes keltezésekor nem utal a 15. század derekánál korábbi időre az sem, hogy a korongról leemelt edények – zömmel különböző méretű fazekak – mellett számos, a korongról már levágott fazék aljtöredéke is előkerült. További új elem a fazékperemek megváltozott kiképzése. Az eddigi peremfajták helyett, illetőleg mellett kívül legömbölyített, belül többé-kevésbé erőteljes fedőhoronnyal ellátott peremek (24. kép 2–4.; 25. kép 2–3.; 26. kép 8.) tűnnek fel és válnak a leggyakoribb típuszá. Az ilyen peremmel formált fazéktöredékek a székelykeresztúri és a Keresztúr környéki 15. századi leletegyütteseknek³⁷² éppúgy jellemző darabjai, mint a 15. század második fele moldvai kerámiájának, ahol az agyag soványítóanyaga, a homok mellett szintén tartalmaz parányi mészszemcséket.³⁷³ Ez utóbbi hasonlóságok aligha függetlenek a középkori erdélyi fazekasságnak Moldvára gyakorolt igen jelentős hatásától.

A nagyon finoman iszapolt, halványvörösre vagy narancsosra égett asztali kerámia százalékos aránya a Szabadság tér 44. sz. telkén kiásott 13. objektum cserepei között 9,5 %, ami igen jól egyezik a többi 15. századi leletegyüttesnél megfigyelt 10 % körüli értékkel.³⁷⁴ A finom kerámia formavilága a 15. századtól jelentősen kibővül. A korábbról már jól ismert, karéjos peremű, profilált aljú kancsók mellett vörös festéssel díszített korsók, továbbá karéjos szájú füles bögrék és a feltűnően gyakori poharak darabjai kerültek elő (28–29. kép, 15. tábla). Anyagunkban, melynek korai része a 15. század második feléből, végéről származik, észrevehető a

³⁶⁸ Blăjan 1975. 631–632; Marcu 1983. 137.

³⁶⁹ Benkő 1992. 159–160. és uo. 176–178., 46–48. tábla

³⁷⁰ Busuioc 1975. 42. ábra 4–15; Neamțu–Cheptea II. 72. ábra 16–17, 19, 22; 77. ábra 5; 78. ábra 4.

³⁷¹ Benkő 1992. 37.

³⁷² Benkő 1992. 49. tábla 4; 50. tábla 2–4; 51. tábla 2, 4, 6; 53. tábla 1, 8, 10.

³⁷³ Spinei et al. 1993. 262, 264.

³⁷⁴ Csekefalva–Lok, 1. épület: 11,7 % (Benkő 1992. 59.); Csekefalva–Lok, 20/B. gödör: 10,5 % (uo. 67).

festett díszítés túlsúlya a bepecsételt díszű darabokkal szemben. A 15. században már igen archaikus hatású egy korongról leemelt, alján pontkörös fenékbélyeggel ellátott kancsótöredék (15. tábla 10.).

Egy másik, a fentihez sokban hasonló 15. század végi leletegyüttes a Szabadság tér 47. sz. alatt feltárt pince padlójából került elő (9. kép 1, 4.; 16. tábla 1–3.). A leletek valamivel korábbiak, mint II. Ulászló (1490–1516) évszám nélküli dénára (Huszár 803., 1490–1502), amely a padlón feküdt. A pince padlójából kibontott cserepek fontos darabja egy finom anyagú, de a korabeli kereszttúri fazekasgyakorlatban igen ritka módon szürkére égetett táltöredék, melynek azonos mester kezéből származó párdarabja az 1. sz. Általános Iskola mellett feltárt házrészlet leletei között szerepel, Mátyás (1458–1490) és II. Lajos (1516–1526) korábban már ismertetett érmeivel együtt.³⁷⁵ Itt jegyezzük meg, hogy az új leletek is alátámasztják korábbi statisztikánkat, miszerint a finom anyagú szürke edények készítése – és általában a redukált égetésű kerámia – nem jellemző a környék fazekasságára, számaránya nem haladja meg az összkermia 2 %-át.³⁷⁶

A 16. század gazdag, érmeikkel jól keltezett edénysorozata a Szabadság tér 47. alatt feltárt pince betöltéséből származik. A leletek felölelik a század első háromnegyedét, amennyiben közvetlenül a padló fölött II. Ulászlónak fent már említett, a 15–16. század fordulója táján vert érme feküdt, a pince gödrét kitöltő szemetes földben talált legkésőbbi pénz pedig 1577-ből származott.

Az anyag döntő többségét kitevő mázatlan fazekaknál két peremtípus – a kihajló, legömbölyített peremfajta (9. kép 1.; 17. tábla 1–2.), valamint a kívül bordával tagolt, fent erőteljes horonnyal ellátott perem (9. kép 3–4.; 18. tábla 1–8.), ez utóbbi rendszerint tárolóedényeken – már a 15. század második felében megjelent, miként ezt a pince padlójának leletei, a Szabadság tér 44. alatt kiásott 13. objektum kerámiája és a székelykeresztúri 1. sz. Általános Iskola fent már idézett, érmeikkel keltezett házmaradványa, továbbá a közeli Csekefalván végzett faluásatás korabeli leletei³⁷⁷ bizonyítják.

A leggyakoribb, a Szabadság tér 47. alatti pince kerámialeleteinek 48 %-át kitevő fazéktípus szalagszerű, belül fedőhoronnyal, kívül ennek megfelelő széles domborulattal tagolt peremmel készült, melyet esetenként bordákkal tagoltak vagy a szélét csipkézték. Ezt a típust már korábbi ásatásaink nyomán is egyértelműen a 16. század termékének tartottuk,³⁷⁸ most viszont megállapíthattuk, hogy már a 15–16. század fordulója körüli leletegyüttesekben is feltűnik.³⁷⁹ Ez utóbbi peremtípust a 16. század végén túl éppúgy nem tudjuk nyomon követni, ahogyan eltűnik a korábban általános, mészszeccsés soványítással járó sárgászöld, gyengébb égetés esetén sárgásbarna edényszín is. Hangsúlyozzuk, hogy ez a jellegzetes 16. századi fazéktípus nemcsak újszerű peremképzésével tűnik ki, de a 15. század végének karcsú, keskeny aljú edényeihez képest megváltozott belső arányaival is. A változás lényege, hogy az edények inkább tojásdad alakúvá váltak, a peremet rövid, erősen megtört nyak választja el a kevésbé

³⁷⁵ Benkő 1992. 54. tábla 14.

³⁷⁶ Csekefalva–Lok, 1. épület: Benkő 1992. 59.

³⁷⁷ Csekefalva–Lok, 1. épület: Benkő 1992. 50. tábla 1–3, 7; 51. tábla 2, 4–6; 2. épület: Benkő 1992. 49. tábla 4, 6.

³⁷⁸ Csekefalva–Lok, 5. épület betöltésének alsó, 16. századi része, 1534–1594 között vert pénzekkel: Benkő 1992. 62., 55. tábla 1–5.; 57. tábla 5.

³⁷⁹ Székelykeresztúr – 1. sz. Általános Iskola, Benkő 1992. 53. tábla 13; Szabadság tér 44., 13. objektum, jelen munkánkban

hangsúlyos edényváltól (19. tábla 1–8.; 20. tábla 1–8.; 21. tábla 1–5.). Újdonság az is, hogy ezek az edények már rendszeresen füllel készültek.

A mázatlan fazekak két további peremtípusa már a 17. századi kerámia felé mutat. A rövid, kettős tagolású peremek (21. tábla 6.), illetőleg a korábbiakhoz hasonlóan legömbölyített, de más anyagból készült, eltérő formájú és díszítésű edényekből származó peremek (22. tábla) mindkét esetben füles fazekakhoz kapcsolódnak. Az utóbbi típusú edényeken gyakran lehet rácsöppent mázfoltokat találni, világos jelöl annak, hogy fazekasmesterük már mázas kerámiát is készített.

A Szabadság tér 47. alatti pince 16. századi betöltéséből előkerült konyhai és asztali kerámia, továbbá a „különleges edények” (lepárlásra használt üstszerű edények és sütőharangtöredékek, vajköpülő vagy gyertyamártó edények stb.) szembetűnő változatosságának, továbbá a korábbi mécseseket kiszorító gyertyatartók formagazdagságának regisztrálása mellett is meglepőnek kell mondanunk a mázas kerámia alacsony számarányát (6 %). Még alacsonyabb a finom vörös, valamint a redukált égetésű szürke kerámia számaránya. Ez utóbbi két csoportba mindössze néhány töredéket (1 %) sorolhattunk.

Figyelmet érdemelnek a bogyós rátétekkel, bepecsételéssel, majd fehér angóbbal és vörös földfestéssel díszített kancsó- és ivóedénytöredékek (27. tábla 2, 4, 9–10.), melyek igen jó analógiáit Keresztúron és környékén 16–17. századi leletegyüttesekből ismerjük.³⁸⁰ Az elmúlt évek keresztúri leletmentései során előkerült egy olyan, agyagból készült, hengeres fazekaseszköz is, melyet ilyen kerámia díszítésére használtak (Szabadság tér 44., 15. objektum; 22. kép 6.). E tárgy kétségtelen bizonyítéka annak, hogy e rátétes díszű kerámiát – vagy annak egy részét – helyben készítették. A keresztúri kerámialeletek – melyek legjobb analógiái a közeli Csekefalva feltárása során kerültek elő – egyben arra is rávilágítanak, hogy a késő középkor és kora újkor folyamán a legfontosabb edénygyártó központok még nem a később-ről olyan jól ismert fazekasfalvak, hanem a környék falvait ellátó mezővárosok voltak,³⁸¹ ahol céhekben tömörülő fazekasok vagy – a kisebb oppidumokban, céhük nem lévén – vándorúton járt, a mesterség bonyolultabb fogásait, így a mázazást is ismerő, de céhen kívül termelő iparosok dolgoztak.

A Keresztúron és környékén (Csekefalván) kiásott kerámia történetében a 16. század vége és a 17. század eleje, a korai újkor hoz jelentős változásokat, akkorákat, hogy ha csupán az edények tipológiájára figyelnénk, az őskorkutatás műszavával élve akár új „régészeti kultúráról” is beszélhetnénk. A további kutatásokra utalva, abban a reményben, hogy a régészet és a néprajz partjairól induló vizsgálódások egyszer majd találkoznak, megjegyezzük, hogy a 16–17. század fordulójától vagy a 17. század elejétől általánossá váló, új edény- és kályhacsempe-

³⁸⁰ Közöletlen darabok Székelykeresztúr belterületéről, a Székelykeresztúri Múzeum régészeti gyűjteményében; Csekefalva – Lok, 4. épület: Benkő 1992. 66. tábla 1, 3; uo. 5. épület: Benkő 1992. 63. tábla 10. 17. századi anyagból, jelen anyagközlésünkben: 34. tábla 1, 3–4. (Szabadság tér 44., 17. objektum). A kerek, számócaszerű rátétekkel ellátott díszkerámia Budán már a 15. század második felében feltűnik (Holl 1963. 355., 46–47, 49–51, 61, 80/3. kép), a moldvai analógiákat kissé korainak tűnő, 15–16. századi keltezéssel tették közzé (Tatros: Artimon 1980. 5. tábla 8; Humor: Busuioc–Batariuc 1984. 177, 179., 7. ábra). A 27. tábla 4. alatti bögrétöredék igen jó osztrák analógiáját egy 1520 körül záródó éremlelet edényében ismerhetjük fel (Steininger 1985. 159. sz.).

³⁸¹ Ezzel ellentétben, a tényekkel szemben nehezen védhető álláspontot képvisel Tófalvi 1996. 14. („[...] a székelyföldi parasztedénykészítés legnagyobb hatósugarú központjai: Korond és Csíkmadaras. [...] A városi fazekascéhek – Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kézdivásárhely – csak közvetve hatottak a falusi fazekasságra.”)

anyagban fedezhetjük fel az újkori falusi fazekasság forma- és mintakincsének történeti gyökereit. A szóban forgó 17. századi kerámiaanyagot azonban, éppen erős mezővárosi és céhes kapcsolata miatt, még nem nevezhetjük „népi” (azaz: falusias) kerámiának.

A Székelykeresztúron feltárt 17. századi leleteknél (Szabadság tér 44., 17. objektum; Kriza János u. 6.) általánossá válik a finom, szitált homokkal történő soványítás, melyben már nem vagy csak elvétve fordulnak elő apró mészköszemcsék. A leggyakoribb edények, a különféle méretű, egy vagy két fülel formált hasas, keskeny aljú fazekak kis falvastagsággal és kihajló, legömbölyített, egyszerűen levágott vagy rövid, kettős tagolású peremmel (a sóvidéki fazekasok kifejezésével élve: „kettőskarimás ajakkal”³⁸²) készültek (29. tábla; 30. tábla 3, 5.; 31. tábla; 32. tábla 1–4.). Az edények vállán újszerű jelenség a fehér angóbos, néha vörös festés, amikor földfestéssel vízszintesen futó egyenes, valamint hullámvonalas sávokat festettek. Nemritkán e sávokba hullámvonalat is karcoltak, mely eljárás napjaink népi gyakorlataig fennmaradt. Az edényeket erős, oxidáló tűzben élénk vörös színűre égették. A kisebb füles fazekak peremét és belsejét, a peremről az edény alja felé lecsorgó fehér angóbcsíkok fölött ritkábban mázazták is.

A mázas kerámia tömegessé válása is ebben az időszakban következett be. A 16. században még csak szórványosnak számító mázas fazekastermékek valószínűleg még a 17. század elején sem váltak túl gyakorivá, legalábbis Bethlen Gábor 1628-ban azt vetette a székelyudvarhelyi fazekas céh szemére, hogy – bár volna rá lehetőségük – kevés ólomglétet használnak.³⁸³ A helyzet ezután radikálisan megváltozhatott, a 17. század derekáról származó pincénk (Szabadság tér 44., 17. objektum) anyagában a mázas kerámia számaránya meghaladta az 50 %-ot. A mázazás sajátossága, hogy a máz alatt összefüggő angóbréteg gyakran csak a peremet és az edényszáj belső oldalát borítja, ahonnan fehér angóbcsíkok futnak a fenék felé (32. tábla 6.; 34. tábla 11.; 37. tábla 4, 6.).

A mázas főzőedények zömét kitevő fazekak és bögrék mellett néhány lábos töredéke is előkerült. Új, 17. századi formának számít a helyi néprajzi anyagban is jól ismert, *pecsenye-alávalónak* nevezett,³⁸⁴ félhenger alakú, füles, kiöntőcsücskös tál (32. tábla 8.; 37. tábla 4.).

A mázas kerámia jellegzetes csoportját alkotják a tölcséresen szélesedő peremmel korongolt füles bögrék, melyeket kívülről fehér angób és vörös festés díszít; peremük mázazott, vállukon szanaszét barna és zöld mázfoltok láthatók (33. tábla 1–10.). Hasonló bögre töredéke a szomszédos Csekefalván is előkerült 16. század végi, 17. század eleji leletekkel együtt.³⁸⁵ Ugyanezt a csöpögtetett mázazást találjuk a keresztúri pince fedőin is, így nem lehetetlen, hogy helyi, esetleg szélesebb körű, udvarhely-széki sajátosságról van szó.

A tölcséresen szélesedő peremű bögrék mázatlan, angóbbal díszített változatai szintén előkerültek (36. kép 1–2.; 32. tábla 3, 7.).

A viszonylag kisszámú mázas kancsó- és korsótöredék némelyikén felbukkan a 16. századi anyagnál már említett, szamóca- vagy szederszerű, kerek rátétes díszítésmód (34. tábla 1, 3–4.). Az így díszített edények nagy valószínűséggel helyben készültek; mellettük azonban előkerült egy olyan darab is, amely anyaga és levélszerű, bepecsételt díszítése alapján biztosan nem helyi gyártmány (34. tábla 2.).

³⁸² Tófalvi 1996. 56.

³⁸³ SzOkI VI. 78–79.

³⁸⁴ Tófalvi 1996. 91., 132. ábra

³⁸⁵ Benkő 1992. 62. tábla 4.

Szórványos és nem mázazott előzmények után³⁸⁶ 17. századi anyagunkban bukkannak fel az első festett és mázazott, zömök arányú bokályok (30. tábla 2.; 33. tábla 11.), az utóbbi töredék sakktáblamintás, évszámos edényből származik.

A 17. századi mázas kerámia érdekes színfoltját jelentik a belül festett dísszel és mázzal borított, kívül vízszintesen átfűrt bütyökfűl segítségével felakasztható tálak. Néhány egyedi, nagy valószínűséggel nem helyi darab (35. tábla 8–9.; 36. tábla 2., ez utóbbi folytatott mázú, balkáni áru) mellett a töredékek döntő többsége két nagy csoportba osztható: az egyik a fehér alapon okkersárgával, világosbarnával és világoszölddel festett tálak, a másik a sötétbarna alapon fehér (az áttetsző fedőmáz alatt sárgának vagy világos sárgásbarnának látszó) mintával díszített tálak sorozata.³⁸⁷

A finoman iszapolt, vörös anyagú asztali kerámia több évszázados története a 17. század folyamán ért véget. Velük szemben a sötétszürke vagy fekete, redukált égetésű edények számaránya még nőtt is valamennyit a korábbi évszázadhoz képest, de még így is igen alacsony maradt (2 %).³⁸⁸ Ez utóbbi kerámiafajta biztosan nem helyi készítmény; lényegesen gyakoribb viszont a Csíki-medence késő középkori, kora újkori leletanyagában. Ezen a vidéken a redukált égetésű kerámia készítését még napjaink népi gyakorlata is őrzi.³⁸⁹

Tüzelők és kályhacsempék

A földfelszínre épített, többosztatú házakban a 15. század második felétől olyan tüzelők álltak, melyek felépítésében kályhacsempék és kályhaszemek egyaránt szerepet kaptak.

A most feldolgozott leletanyag legkorábbi csempe- és kályhaszemtöredékeit a Kereskedelmi Bank udvarán feltárt késő középkori pince (13. objektum) tartalmazta, a 15. század második feléből és a 16. század elejéről származó kerámiával együtt. A meglehetősen töredékes, mázatlan csempeanyag túlnyomó többsége a korszak Keresztúr környéki csempéinek három jellegzetes csoportjába sorolható.

Az első csoportot egy késő gótikus mérművekkel és liliomsorral díszített, fehér angób fölött vörössel festett kályhacsempe képviseli (*a.* típus, 39. tábla 1, 3.). Keresztúrról és környékéről számos lelőhelyről ismerjük,³⁹⁰ de rokon díszítésű analógiája Moldvában is előkerült.³⁹¹ Azonos csempék további, rokon méretű kályhacsempékkel együtt Székelykeresztúron az 1. sz. Általános Iskola udvarán feltárt leégett ház omladéka között kerültek elő, Mátyás 1482–1490 között vert dénáraival (Huszár 720. és 722.), továbbá II. Lajos 1524–1525-ben kibocsátott

³⁸⁶ Csekefalva–Lok, 5. ház: Benkő 1992. 57. tábla 17.

³⁸⁷ Az utóbbiak jó analógiája Csekefalváról: Benkő 1992. 62. tábla 7.

³⁸⁸ Lényegében hasonló arányokat állapíthattunk meg a csekefalvi 4. objektum (17. századi földpince) kerámiája esetében is: a finom anyagú, sötétszürke asztali kerámia számaránya 2,1 %, a szemcsés anyagú, redukált égetésű fazekak aránya további 1,5 % volt (Benkő 1992. 61.).

³⁸⁹ Kós 1976. 218–276; Kresz 1991. 101–102.

³⁹⁰ Fiatfalva – Ugron kastély (Benkő 1992. 189.); Nagymedesér – Belterület (uo. 125.); Rugonfalva – ref. parókia (uo. 136.); Siménfalva – Borba (uo. 143.), Székelykeresztúr – Bútorüzem (Benkő–Ughy 1984. 61., 31. rajz); Székelykeresztúr – Mozi/Áruház (uo. 66., 46. rajz); Székelykeresztúr – Kórház (Benkő 1992. 160.); Székelykeresztúr – 1. sz. Általános Iskola (uo. 160–162., 69. tábla 1–2.)

³⁹¹ A középkori Tatros mezővárosban a csempe igen jó analógiái egy pince betöltésében, Ștefănița vajda (1517–1527) pénzével együtt kerültek elő (Artimon 1980. 612, 615., 12. tábla 1, 3; Artimon 1982. 105, 110., 16. tábla 3, 5.).

dénárának kivágott negyedével (Huszár 853.).³⁹² A csempetípus különlegessége, hogy hátoldali rárával készült, szemben az alábbi két csoport hátrész nélküli, lapos csempéivel, ami arra utal, hogy a belőle rakott tüzelő is eltért amazokétól.

Négy típust (*b–e*. típus, 31. kép 1, 3–4.; 39. tábla 7.) a népi fafaragás technikájára és motívumaira emlékeztető díszítésük kapcsol össze, továbbá az a technikai részlet, hogy lapos hátoldalukat simítófával húzták egyenesre. Közös sajátosságuk rendkívül kis szélességük is (12–13,6 cm).

További négy töredéket (*g–j*. típus, 39. tábla 4, 6, 8.) bordázott szalagokból alakított változatos geometrikus minta díszít. Együtt fordulnak elő több lelőhelyen is (Nagykadács – unit. papilak,³⁹³ Székelykeresztúr – Hargita u. 80.³⁹⁴), mindenütt 15–16. századi kerámiával együtt. A csoport legjellegzetesebb darabjának (Adattár: Szabadság tér 44., 13. objektum, *i*. típus; Szabadság tér 47., 40. tábla 5.) jó analógiáit a Kolozs megyei Bányabükkől a moldvai Adjudu Vechi-ig, a középkori Egyedhalmáig terjedő nagy területről ismerjük.³⁹⁵ A moldvai analógiák kapcsán itt jegyezzük meg, hogy az újabb román kutatás is felismerte az erdélyi fazekasság hatását a moldvai csempékészítésre, amit elősegített az a közismert tény is, hogy a középkori Erdélyből számottevő magyar és német népesség érkezett ide.³⁹⁶

Székelykeresztúron a fenti három csoport tagjai számítanak a legkorábbi csempeléleteknek. Velük együtt kályhaszemek is előkerülnek, azon ritka esetek kivételével (Székelykeresztúr – Bútorüzem,³⁹⁷ Székelykeresztúr – 1. sz. Általános Iskola³⁹⁸), amikor a kályhák felső részét nem kályhaszemekből, hanem dongás hátú csempékből állították össze. A kályhaszemek között találkozunk még azzal a helyi viszonyok között korainak számító, 15. századi típussal is, melyet profilált peremmel korongoltak (30. kép). Ennél a kályhaszemfajtánál a perem négyzetesre formálását nem fakerettel végezték, mely mentén a peremet azután körbe is vágták, hanem korongolás után kézzel alakították – általában szabálytalan – négyszögűre.³⁹⁹ Mellettük megjelennek már a levágott peremű, tál alakú kályhaszemek is. Fontos részlet, hogy 21–21,5 cm körüli oldalhosszuk a máshonnan is ismert korai kályhaszemek⁴⁰⁰ kisebb méretéhez és nem a 16–17. századi, tál alakú kályhaszemek időközben megnőtt, 23,5–27 cm-es peremoldalhosszához közelít.

16. századi csempék és kályhaszemek igen gazdag sorozata került elő a keresztúri Szabadság tér 47. sz. alatt feltárt pincében. A leletegyüttes pénzekkel kivételesen jól keltezett. A pince padlóján II. Ulászló 1490–1502 között kibocsátott dénára (Huszár 803.), kevéssel a padló fölött II. Lajos 1518-as dénára (Huszár 841.) került elő, maga a pincebetöltés Ferdinánd 1537-

³⁹² Benkő 1992. 160–162; 69–71. tábla

³⁹³ Benkő–Ughy 1984. 57–58; Benkő 1992. 119.

³⁹⁴ Benkő–Ughy 1984. 62–65; Benkő 1992. 178.

³⁹⁵ Benkő–Ughy 1984. 14–15.

³⁹⁶ Bătrîna 1990. 181; Batariuc 1992. 223; a moldvai németekről a középkorban és a kora újkorban: Weczerka 1960.

³⁹⁷ Benkő–Ughy 1984. 59–60, 27. rajz; Benkő 1992. 163, 73. tábla 7.

³⁹⁸ Benkő 1992. 160–162., 69–72. tábla. A kályharekonstrukció több részletét, továbbá a tüzelő arányait ma már nem tartjuk meggyőzőnek.

³⁹⁹ Benkő 1992. 68. tábla 1–5.

⁴⁰⁰ Székelykeresztúr – Dózsa György (Csekefalvi) u. 9.; Benkő–Ughy 1984. 64–66., 45. rajz; Benkő 1992. 164.

es, 1543-as és 1551-es (?) pénzeit (Huszár 935.), záróveretként pedig egy Miksa nevére 1577-ben vert dénárt (Huszár 993.) tartalmazott.

A pincéből előkerült legkorábbi csempeegyüttes azonos a Kereskedelmi Bank (Szabadság tér 44.) telkén feltárt 13. objektumnál elsőként ismertetett csoporttal, amely még 15. századi, fehér angóbbal és vörös festéssel színezett csempéket tartalmaz (*c–g.*, 15. kép 1, 2, 3.; 40. tábla 1, 4, 5.). A belőlük felrakott tüzelők elbontása után ezek a csempék a 16. század második felére már földbe kerültek. A tüzelők a székelykeresztúri 1. sz. Általános Iskola udvarán feltárt kályha egyszerűsített változatára utalnak, amennyiben a csempék hátrész nélküli cserélapok, melyeket nyilván egy kemence agyagköpenyébe tapasztottak. A tüzelő felső, hőszűrő részét a dongás hátú csempék teljes hiányából következtetve kályhaszemekből alakították ki. Ezeket a szemeket minden bizonnyal a pince igen gazdag kályhaszemanyagának korai darabjai (*a–b.*) között kell keresnünk.

A *h.* jelzéssel leírt csempe érdekessége, hogy egy ismert gótikus motívum⁴⁰¹ erőteljesen népies újrafogalmazása (15. kép 4.; 40. tábla 6.). Késő gótikus eredetű minta díszíti a 16. századi pincebetöltés másik mázatlan csempéjét is (17. kép 3.; 41. tábla 6.).⁴⁰² Egy további, geometrikus díszű csempe minden irányban folytatódó végtelen mustráját esetleg textilminta inspirálta (16. kép 4.). Általánosítható megfigyelés, hogy számos 15–16. századi, Keresztúron talált kályhacsempe a népi fafaragás világába vezet bennünket, körvonalazva egyben a nyomódúcok beszerzésének egyik lehetséges forrását is.

Ennél magasabb színvonalat képvisel a Szabadság tér 47. alatti pince további, jellegzetes kályhacsempe csoportja (*i–m.*, 16. kép 2–3.; 17. kép 1–2, 4.; 41. tábla 1–4, 7.). Az egymással többé-kevésbé összefüggő méretű, mázatlan csempék motívumai arról árulkodnak, hogy dúcaikat már nem annyira „népi” faragómesterek, mint inkább bútorfaragáshoz és a famennyezetek festéséhez egyaránt értő asztalosok készítették. Ugyanez mondható el a Szabadság tér 44. telkén szórványként előkerült egyik szalagfonatos, festett csempetöredékről is (42. kép 1.).⁴⁰³

Feltűnő a sokféle motívum mellett a csempeméretetek közötti erőteljes ingadozás is, ami maga is arra utal, hogy a csempedúcokat a környék fazekasai igen változatos forrásokból szerezték be. A szerkezeti szereppel nem bíró, csupán a kemence köpenyébe betapasztott égetett agyaglapoknál a nem kirívó méretingadozás csupán esztétikai kérdés volt, amire a jelek szerint keveset adtak.

⁴⁰¹ M. Kozák 1984. 195; 3. kép 2.

⁴⁰² M. Kozák 1984. 196; 5. kép 1.

⁴⁰³ A Szabadság tér 47. sz. alatt feltárt csempék közül az *i.* betűvel jelölt típus (17. kép 1; 41. tábla 3.) motívumának jó párhuzamát a szentbenedeki kastély nagytermének 17. századi festett mennyezetén ismerhetjük fel (B. Nagy 1970. 101. kép), a *j.* típus (17. kép 4; 41. tábla 7.) analógiáját a gogánváraljai ref. templom 1501/3–1519 között készült mennyezetén találjuk (Balogh 1943. 197. kép), a *k.* típushoz (16. kép 2; 41. tábla 4.) a homoródszentpéteri unit. templom 1520 körül festett karzattöredékeit (Balogh 1943. 205–206. kép) és a székelydályai ref. templom szentélyboltozatának 16. sz. eleji festményét (Balogh 1943. 192–195. kép), az *m.* típushoz (17. kép 2; 41. tábla 1.) a bonyhai kastély kápolnabejáratát (B. Nagy 1970. 46. kép), a meggyesfalvi Lázár udvarházból származó, 1622-ben készült szekrény festett mintáját (B. Nagy 1970. 115. kép), valamint a kolozsvári asztalosok céhkönyvében fennmaradt 17. századi motívumokat (B. Nagy 1970. 130. kép) említjük; ez utóbbiaknál a 16. századi leletegyüttesben feltárt keresztúri csempe egyértelműen korábbi. A Szabadság tér 44. telkén szórványként előkerült 16. századi kályhacsempe jó párhuzama az ádamosi unit. templom 1526-ból származó festett mennyezetén látható (Balogh 1943. 200. kép).

Esetenként, különösen bonyolultabb figurális ábrázolásoknál, a másolás tényét is bizonyítani tudjuk. Ennek legszélsőségebb példáját a pince egyik kis, 1571-es évszámot viselő töredéke, a v. jelzéssel leírt csempe most előkerült új részlete nyújtja (26. kép). A két koronás uralkodót ábrázoló, stílusa és szokatlanul nagy méretei miatt nem helyi eredetűnek tűnő csempét közvetlenül egy másik, dúcként használt csempéről sokszorosították, így valamennyi darab negatív mintájú. A szemmel láthatóan kedvelt témájú, különös kályhacsempe koromfoltos töredékei több keresztúri lelőhelyen is előkerültek már, feltehetően a másolás is helyben történt.

Egy mázas, jellegzetes mintájú oromcsempe (z.) több keresztúri leletegyüttesben előfordul. Óvatosan feltételezzük, hogy a 16. század második felében Keresztúron tevékenykedő, írott források szerint mázas kályhacsempét is készítő Fazekas Lukács műhelyéből származik.⁴⁰⁴ Fazekas Lukács az első ismert alakja annak a jellegzetes mezővárosi fazekasrétegnek – a sor, mint majd látni fogjuk, a 17. századi Keresztúri Fazekas Istvánig bővíthető –, amely tudását már vándorúton, céhes helyeken is megfordulva tökéletesítette, hazatérve azonban további tevékenységét – helyi céh híján – „kontár”-ként folytatta.

A közvetlen környék apró települései közül kiemelkedő Keresztúr mezőváros igencsak viszonylagos jelentőségét a kályhacsempék is jól jelzik. A leletek többsége a „népi” és az azt meghaladó „asztalos” középszintet képviseli, a városokra jellemző alakos, magasabb művészi tudást feltételező domborművű darabokat, miként mázas töredékeket is, anyagunkban csak elvétve találunk. A legszebb alakos ábrázolás (14. kép 2.; 40. tábla 3.) kivitelezése figyelmünket a közeli szász városok felé fordítja.⁴⁰⁵

Anyagunk – miként a többi, korabeli leletegyüttes – elmaradhatatlan komponensét jelentik a négyzetes peremű, tál alakú kályhaszemek, melyek peremhossza a 16–17. századra jellemző nagyobb, 24–27 cm-es méretet mutatja. A 16–17. századi, szempontunkból igen lényeges átmenet kérdése a Művelődési Ház udvarán megmentett anyagon tanulmányozható.

A leletegyüttes időben kétfelé különíthető el. A két korábbi csempetípus (Szent György: 44. kép 1. és 45. tábla 2.; lovas: 44. kép 2. és 45. tábla 3.) még jól kapcsolódik a 16. századi, hátrész nélküli típusokhoz, jóllehet észlelnünk kell, hogy a megvastagodó csempeszélek már átmenetet jelentenek a 17. századi rámás csempék felé. Az előbbi csempe dúca valószínűleg, a lovasé egészen biztosan egy másik csempe átmásolásával keletkezett. Ez utóbbi esetben a magát *FDM* monogrammal szignáló fazekas vagy az őt segítő helyi iparos a keret és a ló lábának kevésbé sikerült újramintázásával azt is bebizonyította, hogy önállóan dúcot előállítani nem vagy csak igen primitív szinten képes.

A kályha felső része kályhaszemekből és mázatlan oromcsempékből készült. A kályhaszemek a keresztúri leletek között felbukkanó legkésőbbi, 16–17. századi szemek csoportjába tartoznak, melyek belsejét benyomkodott vagy bevagdalt bordával, ritkábban befésült hullámvonal-köteggel díszítették, oldalukat pedig, közvetlenül a fenék fölött, nagy benyomkodásokkal tagolták (43. tábla 1–2.). Az egyik kályhaszemet bepecsételt mintával díszítették (43. tábla 3.). Ma még nincs elegendő adatunk ahhoz, hogy e zárt tüzelők rekonstrukcióját megkísérelhessünk. A majdani kísérlet reményében azonban két részmegfigyelést ismertetünk. Újra megállapítjuk, hogy sem a csempéknél, sem pedig a kályhaszemeknél felezett méretű példányt vagy sarokkályhaszemet/csempét nem találtunk. Ez akár arra is utalhatna, hogy a tüzelők felső, szemekből rakott része csonkakúp alakú lehetett, az egymáshoz tapasztott szemek peremét

⁴⁰⁴ Fazekas Lukácsról és a neki tulajdonítható kályhacsempékről: Benkő–Ughy 1984. 6–7.

⁴⁰⁵ Nägler 1967. 14. ábra (Szent Kristófot ábrázoló, rokon stílusú töredék a nagyszebeni Brukenthal Múzeum régi gyűjteményéből)

rögzítő agyagtapasztásdarabok azonban azt bizonyítják, hogy e rész hasáb alakú volt. A kétségtelen ellentmondást csak újabb, szerencsés leletek oldhatják fel.

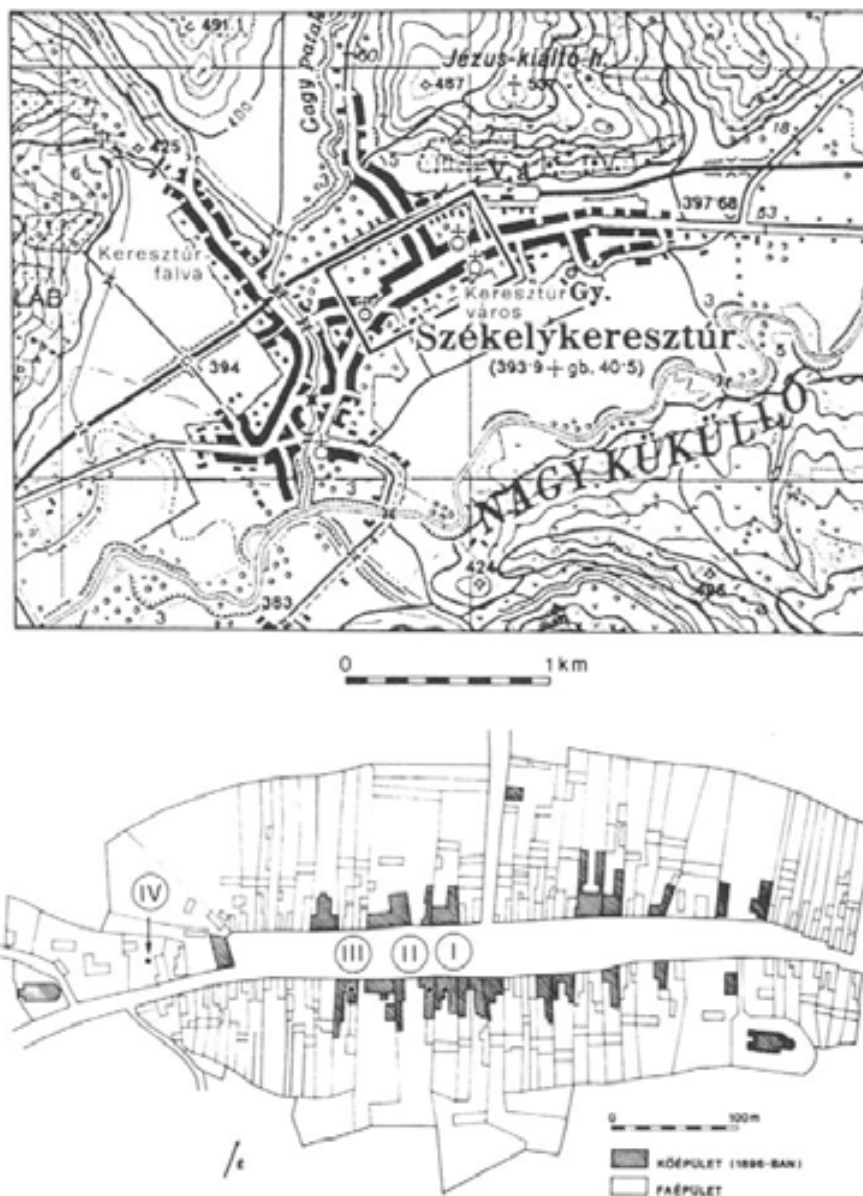
A Művelődési Ház udvarán előkerült kályhacsempék többi része teljesen más típust képvisel. A kulcsleletet, egy mázatlan, erősen csillámos felületű, hátoldali rárával ellátott csempét (44. kép 3.; 46. tábla 2.) felirattal láttak el. Ebből kiderül, hogy a dűcot egy *HD* szignójú mester készítette; monogramját utóbb *Keresztúri Fazekas István* „felülírta”, kurzív szövege belevág az antikva névbetűkbe. A keresztúri fazekas másik feliratos csempéjéből (Szabadság tér 44., 17. objektum, 40. kép 1.; 48. tábla 4.) tudjuk, hogy István mester az 1630-as években tevékenykedett. A Művelődési Ház udvarán feltárt hátrészletből előkerült egy másik 17. századi csempe is, melynek olaszorsós mintája, hátrészének kiképzése és mérete az előbbivel egyezik, így feltehetően szintén Keresztúri István műhelyéből került ki (44. kép 4.; 46. tábla 1.).

Keresztúri Fazekas István mesterségét céhes helyen tanulhatta. Erre utalnak jó színvonalú, monogramos csempéi,⁴⁰⁶ melyek egyikén zöld mázfolt is látható. Igen fontos részlet, hogy Fazekas István kályhacsempéinek hátoldalán csak a szélek mentén láthatók tapasztásnyomok, a hátoldal közepét szabadon érte a fűst és a korom. Ebből arra következtetünk, hogy ezekből a csempékből már nem zárt kályhát, hanem kandallószerű nyitott tüzelőt, a Székelyföld néprajzi anyagában „cserepes” néven jól ismert, kályhacsempékből kialakított fűstfogót raktak. Mivel a Művelődési Ház udvarán kiásott többosztatú, leégett boronaház omladéka között mindkét típusú tüzelő elemei előkerültek, jogosnak tűnik a feltételezés, hogy a két típus közötti váltás időszaka a 17. század első fele volt. Emellett szól az is, hogy a 17. századi leletegyüttesekben már lényegesen kevesebb kályhaszemtöredék van, mint a 16. század második felében.

A gondolatot a Szabadság tér 44. sz. alatti telken feltárt 17. objektum (kőpince) kályhacsempéi segítségével fűzhetjük tovább. Itt két korábbi töredék kivételével egységesen 17. századi csempeanyag került elő. A csempék egyik – kisebb – részénél az előlap formája négyzethez közelít, a többség álló téglalap alakú. Érdekes, hogy mindkét csoportnál lehet alig megvastagodó csempeperemeket, a hátrész nélküli sima darabok és a hátoldali rárával készült csempék közötti átmeneti formákat kimutatni (40. kép 1–2.; 48. tábla 1.), az egyik ilyen darabot, Keresztúri Fazekas István művét 1637-es évszám keltezi (40. kép 1.; 48. tábla 4.). Ez utóbbi típusból előkerültek hátrész nélküli és rárával ellátott példányok is, az előbbieknél hátoldalán lévő agyagnyomok arra utalnak, hogy ezeket még egy kemence palástjába tapasztották, és nem egy fűstfogó önálló statikai szereppel bíró alkatrészei voltak. Mindez további fontos bizonyítéka annak, hogy kutatott vidékünkön a zárt kályha – kandalló váltás valóban a 17. század első felében mehetett végbe. Az utóbbi, fűstfogós tüzelők már sarokcsempét is tartalmaztak, eddigi ismereteink szerint először a keresztúri kályhásság középkori és kora újkori történetében (39. kép 3.; 49. tábla 2.).

⁴⁰⁶ A marosvásárhelyi fazekas céh 17. századi céhszabályzata előírta, hogy a csempeformáknak azonosaknak kell lenni, és mesterjeggyel kell ellátni őket, hogy a kontár termékektől megkülönböztethetők legyenek: Benkő–Ughy 1984. 8. Ezzel összefüggésben a marosvásárhelyi 17. századi csempeanyag zömmel olaszorsós motívumokkal díszített, gyakran monogramos és évszámok darabokból áll (Zrínyi 1975. 95–101.).

Adattár

1. kép: Székelykeresztúr fekvése és belterülete az I–IV. lelőhellyel
(a belterület az 1896-os kataszteri térkép szerint)

A középkori Keresztúr mezőváros régészeti kutatása (1991–1995)

Az alább ismertetendő ásatások a középkori Keresztúr városból és a falusias Keresztúrfalvából és Timafalvából összeolvadt Székelykeresztúr azon részén folytak, ahol a késő középkori, kora újkori mezőváros terült el (1. kép). Bemutatásuk sorrendjénél valamiféle kronológiai, egyébként csak nehezen érvényesíthető elvet követtünk: azokat a feltárásokat vettük előre, melyek anyagának súlypontja viszonylag korábbi időszakra esik. Az már csak a véletlen szeszélye, hogy a Keresztúr belterületén sorakozó lelőhelyeket így keletről nyugatra haladva folyamatosan számozhattuk.

A leletek leírásánál használt rövidítések: fá = fenékátmérő; h = hossz; m = magasság; pá = peremátmérő; sz = szélesség; v = vastagság, M = méretarány. Az égtájakat nagybetűvel rövidítettük (É, D, K, Ny).

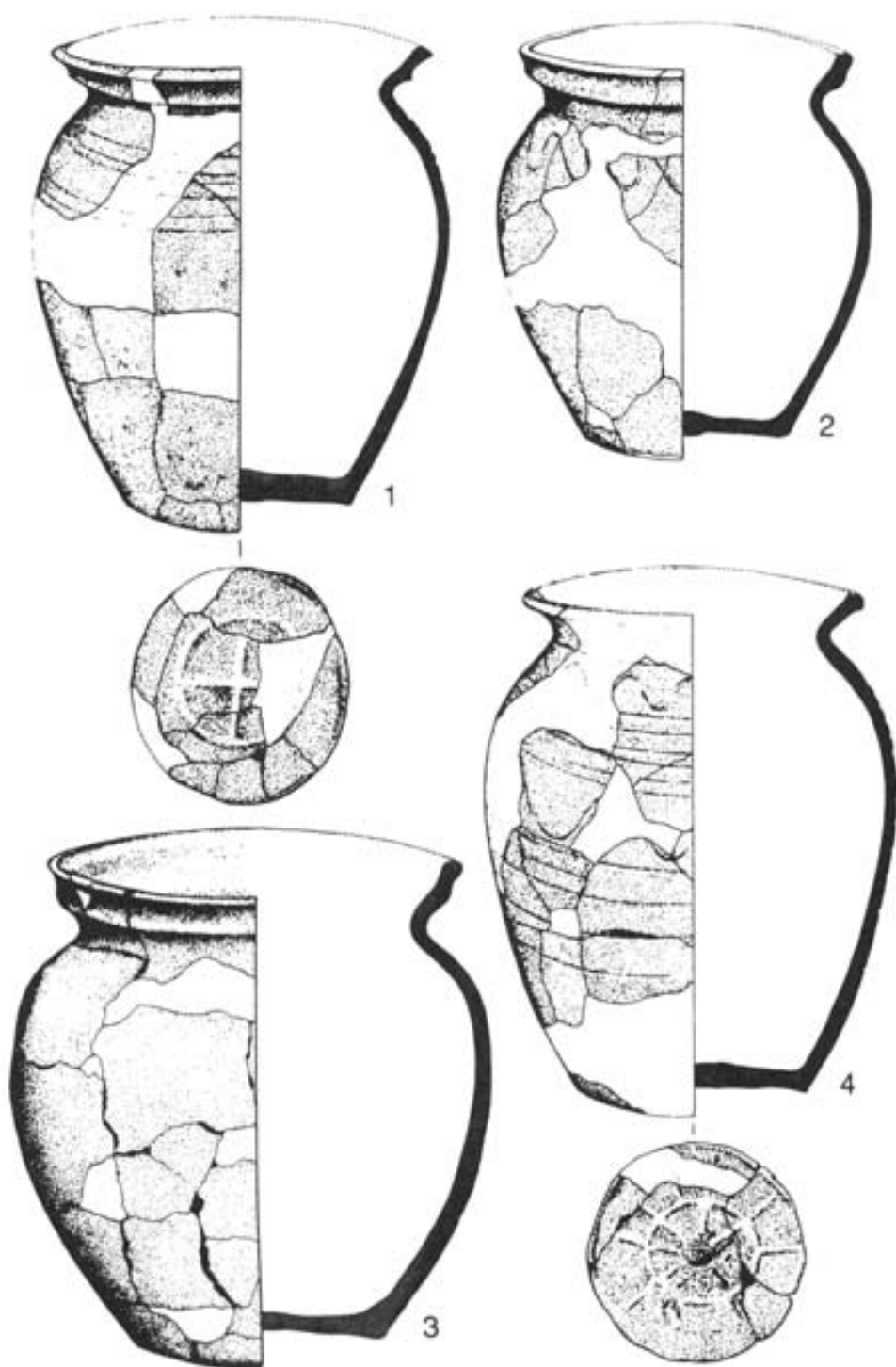
I. Szabadság tér 48., Gyógyszertár

1992 augusztusában a Gyógyszertár (régén Ajvász ház) udvarát vízvezetékárokkaal átvágták. Az árok aljának kiásásakor nagy méretű középkori kemence beomlott boltozatát érintették. Az ezt követő leletmentés során kibontott kemence szája D felé nyílt, teljes hossza 1,75 m, szélessége 1,3 m volt. Sütőfelülete a mai földfelszín alatt 1,45 m mélyen húzódott, beszakadt agyagboltozatából a Ny-i oldalon 20 cm magas csomk maradt meg. Agyaggal tapasztott, keményre égett, teljesen épen maradt sütőfelülete alá vastag cserépréteget terítettek, melyből 15 edényt sikerült összeállítani. A cserépréteg alatt a kemence korábbi, töredezett sütőfelülete került elő, mely alatt újabb cserépréteg húzódott. A korábbi sütőfelület alá betapasztott cserepekből négy, a fentieknél korábbi jellegű fazekat lehetett kiegészíteni. A két sütőfelületet átégett, 4 cm vastag homokréteg választotta el.

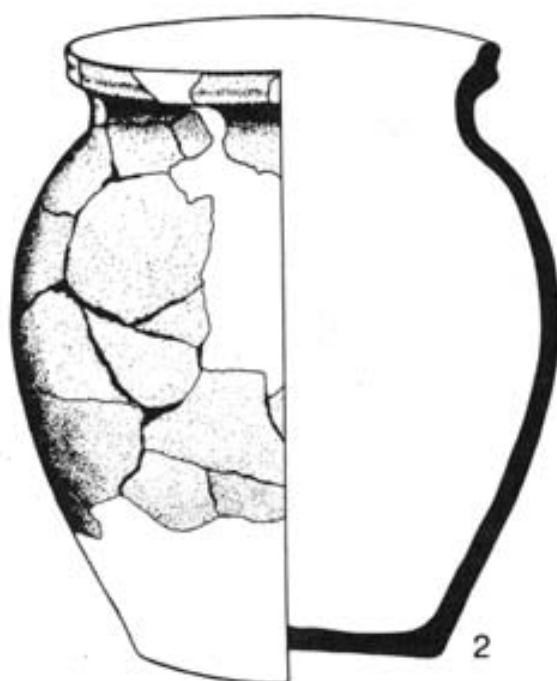
A kemence Ny-i szélén É–D irányban fekvő, elszenesedett gerenda került elő, melyet az ásatók a kemencéhez tartozó, földbe ástott ház talpgerendájaként értelmeztek, a rövid, feszített tempójú leletmentés azonban további megfigyeléseket nem tett lehetővé.

a. A kemence alsó sütőfelülete alól kibontott kerámia kvarcos homokkal szemcsésre soványított, különböző árnyalatú világosbarnára, illetve barnásszürkére égett agyagból készült.

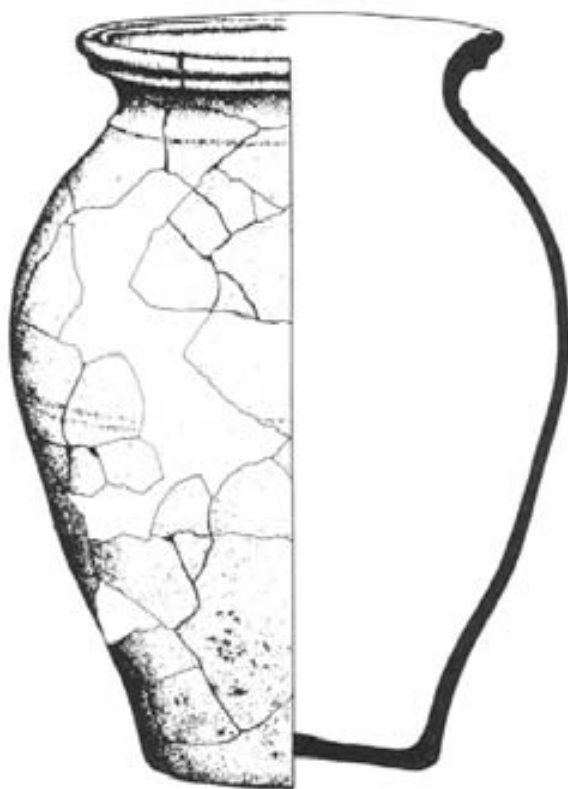
A töredékekből négy fazekat sikerült kiegészíteni (1: m = 16 cm, pá = 14 cm; 2: m = 18,4 cm, pá = 16,4 cm; 3: m = 20,3 cm, pá = 17,2 cm; 4: 20,1 cm, pá = 16,4 cm). Az Árpád-korra jellemző zömök arányú, széles szájú fazekak (az edénymagasság fele és felső harmada között mérhető legnagyobb szélesség csaknem azonos az edénymagassággal – annak 92–97,5 %-a –, a peremátmérő a legnagyobb szélesség 86–92 %-a). A fazékperemek leggyakrabban a késő Árpád-korra jellemző kettős tagolást mutatják, de előfordulnak szélesen kihajló, a perem legszélén barázdával tagolt edényszájak is (2. kép 1–4.; 3. tábla 6–7.; 4. tábla 1–2.). Két töredéken archaikusabb peremkiképzéssel találkozunk: mindkettő egyszerűen kihajló perem, az egyiket élesen levágták, a másikat elvékonyították és kissé legömbölyítették (2. tábla 1–2.). Az edényeket gyakran díszíti a vállon spirálvonalban körbefutó egyenes bekarcolás vagy hullámvonal (2. tábla 6.; 3. tábla 1–5.). Több példány alján görögkereszt, körbe foglalt kereszt vagy nyolcágú csillag alakú fenékbélyeg látható (2. kép 1, 4.; 2. tábla 8.).

2. kép: kerámia (13–14. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusából (1–4: M = 1:3)

3. kép: kerámia (13–14. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusából (1–2: M = 1:3)

4. kép: kerámia (14. század) Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusából
(M = 1:3)

Az edényeket analógiáik az Árpád-kor végére, esetleg már a 14. század elejére keltezik.

b. A kemence felső sütőfelülete alól származó, kiegészített edények közül két fazekat anyaga, formája és díszítése még az alsó, korábbi cserépréteg kerámiájához köt. Mindkét fazék kvarcos homokkal erősen szemcsésre soványított agyagból, hurkatechnikával, lassú forgású korongon készült, ezért alakjuk sem tökéletes forgástest (1: m = 21,5 cm, pá = 15,7 – 16,5 cm; 2: m = 23,9 cm, pá = 17 cm). Az egyik, sárgásbarnára égett edény vállán spirálvonalas, bekarcolt dísz látható, fölötte egyszeres hullámvonal fut körbe (3. kép 1.). A másik, díszítetlen példány foltosan barnásszürkére égett (3. kép 2.; 4. tábla 3.). Mindkettőnél az edényfal belsejében, a törésfelületeken kékesszürke sáv látható, mely a tökéletlen égetés során keletkezett. A rövid nyakú, széles szájú, zömökebb arányú, kettős tagolású peremmel korongolt fazekak még a késő Árpád-kor fazekashagyományait idézik.

A kemence felső, későbbi sütőfelületéből származó kerámia többi – döntő többségű – része apró-közepes szemű homokkal egyenletesen érdesre soványított, egyenletesen vörösre égetett agyagból készült. Az eddig ismertett kerámiával ellentétben ezek az edények nehéz, gyorsabb forgású korongon készültek, belsejükben erőteljes korongolási bordák láthatók. Valamennyit leemelték a korongról. Vörös színüket az erős, oxidáló égetésnek köszönhetik.

A felső sütőfelületből kibontott vörös kerámiatöredékekből hat fazekat sikerült összeállítani: (1: m = 15,1 cm, pá = kb. 12,9 cm; 2: m = 23,5 cm, pá = 17,4 cm; 3: m = 24,2 cm, pá = 15,6 cm; 4: m = 24,4 cm, pá = 15,7 cm; 5: m = 26,4 cm, pá = 17,5 cm; 6: m = 32,3 cm, pá = 19,2 cm).

Ezek – ellentétben a fenti, barnás színű, archaikusabb darabokkal – nyúlánkabbak, peremát-mérőjük a magasságnak mindössze 60–85 %-a. Az edények legnagyobb szélessége a váll ma-

gasságából a has felé csúszott, a peremátmérő a legnagyobb szélesség 75–88 %-a. A fazékperemek a 13. századi kettős tagolású peremekből kialakult, jellegzetes 14. századi formákat mutatják (3–6. kép; 5., 7. tábla). A nehéz korong nemcsak az edények formáját tette szabályos forgástestté, de megváltoztatta azok díszítését is: korábban gyakori bekarcolt vonalakat a hornyolt dísz váltotta fel. Az edények vállán vagy hasán feltűnő keskeny, hornyolt sávok barázdái nemritkán átmenetet mutatnak a bekarcolás és a valódi hornyolás között. A korszak fazekainak gyakran megfigyelhető jellegzetes vonása, hogy az edény nyakát a válltól kívül keskeny, éles borda választja el. A vörös anyagú fazekak további sajátossága, hogy köztük gyakran lehet azonos méretű példányokat találni. A 6. kép 2–3. edényének méretei csaknem tökéletesen egyeznek, egy további, igen hasonló méretű darab a töredékek közül került elő (7. tábla 1.) analóg peremkiképzéssel és a fentiekéhez igen közel álló peremátmérővel (15,9 cm). Ezek a hasonlóságok véleményünk szerint annak egyértelmű bizonyítékai, hogy piacra termelő, sorozattermékeket előállító fazekasok árujával állunk szemben.

A feltárt és kiegészített edények városi-mezővárosi jellegét az asztali kerámia magas számaránya (a 15 edényből hét példány) is hangsúlyozza. Valamennyi a korábbi időszak soványítóanyagánál apróbb szemű, kvarcos homokkal egyenletesen soványított agyagból készült. Viszonylag vékony falú, egyenletesen korongolt edények, a nehéz gyorskorongon történt felhúzás világos nyomaival. Valamennyit leemelték a korongról, majd egyenletes tűzben vörösre égették őket.

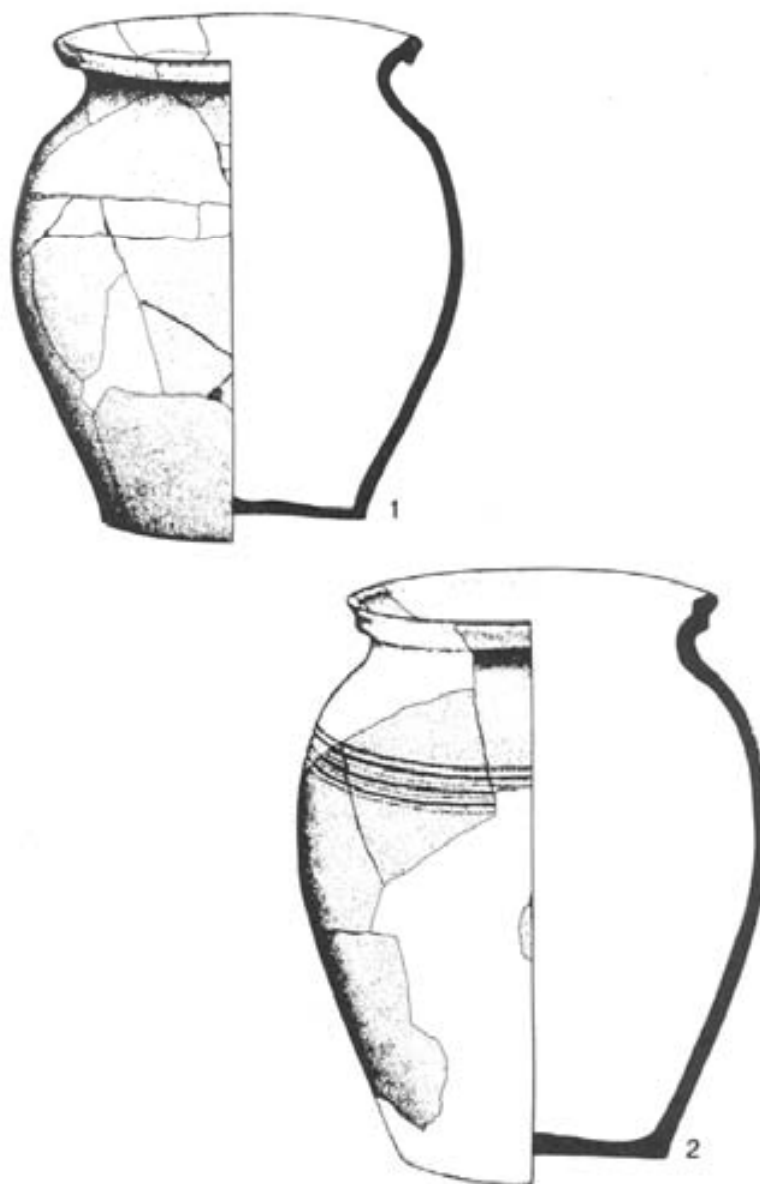
Egyedi darab egy fül nélkül készült palackszerű edény, tölcséresen kihajló, sajnos hiányos peremmel (töredékes m: 18,4 cm), nyakán kettős barázdával (7. kép 3.; 6. tábla 2.).

A számos kancsó között különleges darab egy téglavörös, finom, kissé iszapos jellegű agyagból korongolt, töredékes kancsó, melyet kívül agyagmázzal vontak be és felületesen fényeztek. Feltűnő, hogy az edény egyébként finom anyagát túlságosan nagy szemű homokkal soványították. Kiöntőcsőr nyomát mutató, karéjos pereme letörött, nyakát és vállát hullámvonallal díszített lapos borda választja el (töredékes m: 23,3 cm). Hasán három sekély, vízszintes barázda fut körbe (7. kép 2.; 5. tábla 4.). Egy másik, barnászöld kancsótöredék finom anyagát hasonlóan nagy szemű, kvarcos homokkal soványították, fülén és hasán gyenge fényezésnyomok láthatók (7. tábla 13.).

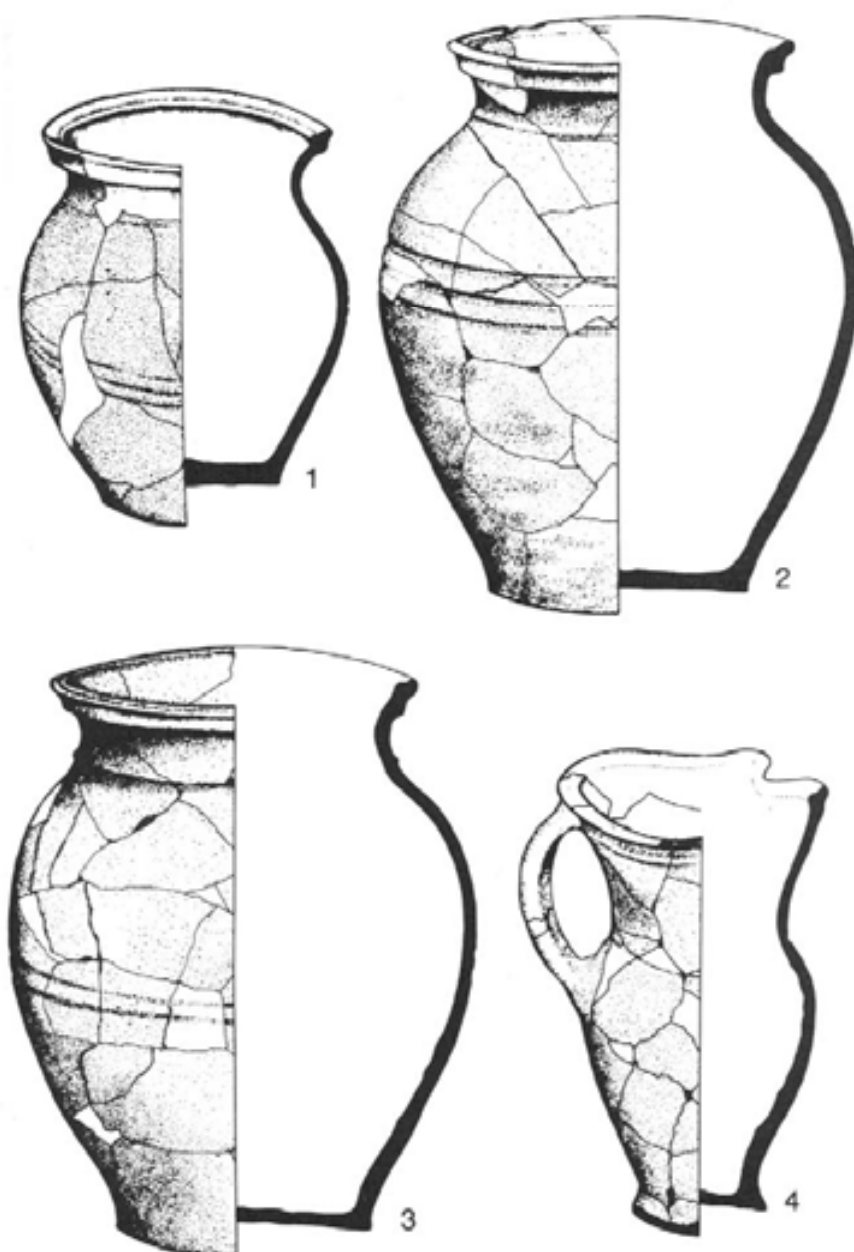
Az egyetlen kiegészíthető, vörös anyagú kancsó peremére erőteljes kiöntőcsőrt formáztak. Alja feltűnően keskeny, nyaka tölcséresen szélesedik (m: 19,5 cm, pá: 11,8–12,1 cm, fá: 6 cm). Nyakát a válltól lépcsőszerű tagozat választja el, hasa enyhén barázdált, belsejében erőteljes korongolási bordák látszanak (6. kép 4.; 6. tábla 1.).

További három, közepes méretű kancsót sajnos csak igen hiányosan sikerült összeállítani. Két példány profilált aljjal készült (fá: 7 és 7,9 cm), hasukon barázdák futnak körbe, vállukat a nyaktól borda választja el (7. kép 1.; 6. tábla 3, 6.). Az épebb kancsótöredék fülét kívül mély, hosszanti árkolás tagolta. Egy másik, kiöntőcsőrös kancsónak csak nyak- és válltöredékeit tapasztották be a kemencébe. Nyakát két körbefutó barázda díszíti (6. tábla 4.).

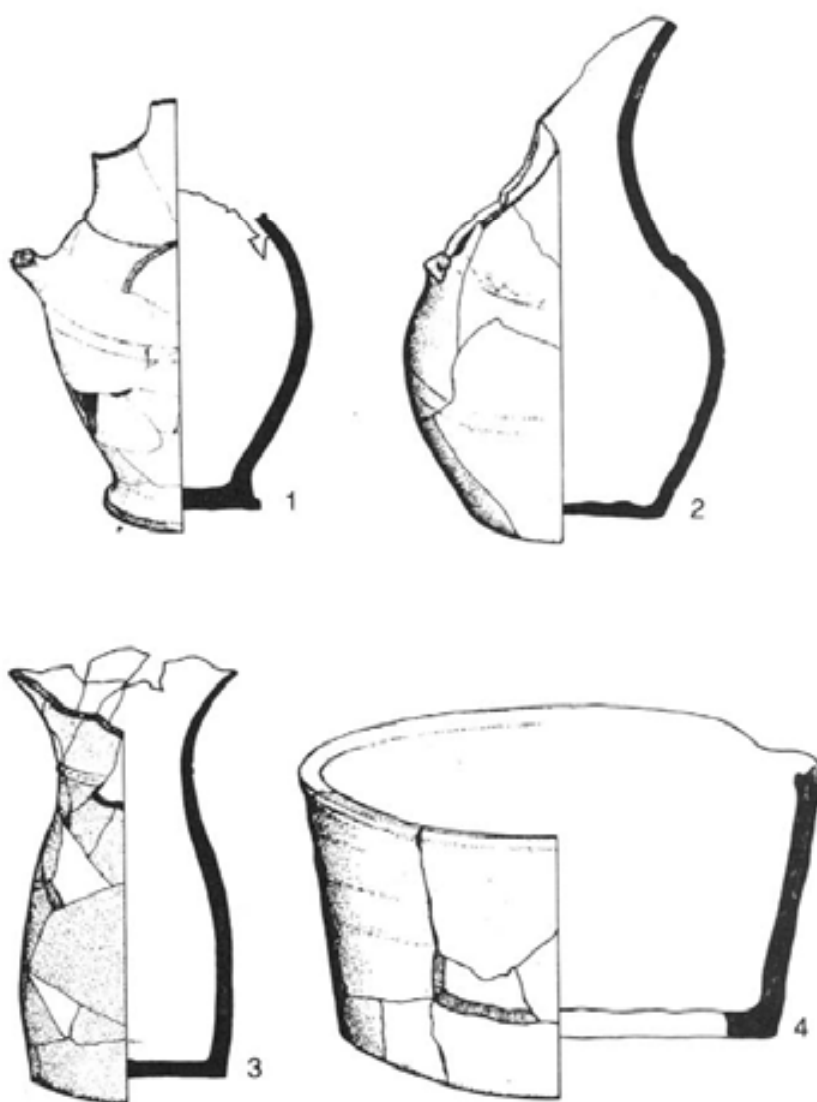
Egyedi darab egy kiöntőcsőrös, mély tál töredéke is (m: 12,4 cm, pá: 24,7 cm, fá: 19,8 cm). Belsejében erős, szabályos korongolásnyomok maradtak, vastag fala egyenletesen vörösre égett, csak a törésfelület közepén figyelhető meg keskeny, szürke csík (7. kép 4.; 6. tábla 5.).

5. kép: kerámia (14. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusából
(1–2: M = 1:3)

6. kép: kerámia (14. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusából
(1–4: M = 1:3)

7. kép: kerámia (14. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusából
(1–4: M = 1:3)

II. Szabadság tér 47. (volt Könyvesbolt, korábban Halexi-féle vegyeskereskedés)

Az épület – jelenleg magánház – udvarán és pincéjében 1992–1993 folyamán zajlott leletmentő ásatás. A ház udvarát csatornaárokmal vágták át. A mai felszíntől mért 80 cm-es mélységben macskaköves felület bukkant elő, mely a kaputól a pince bejáratáig követhető volt. Fölötte 17–19. századi rétegek húzódtak, erősen töredékes, szemét jellegű leletanyaggal.

A ház alatti pince nagymérvű átalakítása előtt a székelykeresztúri múzeum leletmentő ásatást kezdeményezett, abban a reményben, hogy a nem túl mély pince padlószintje alatt még középkori

telepnyomok rejtőzhetnek.⁴⁰⁷ Az ásatás során az újkori pince padlója alatt egy késő középkori, a mai ház tájolásával azonos fekvésű pince nagyobb részlete került elő.

A 15–16. századi pince gödrét 40–50 cm vastag, agyagba rakott lapos homokkő darabokból épített fal szegélyezi, mely körben mintegy 60–100 cm magasságban épen megmaradt. Egy helyen a pincébe omlott fal köveit eredeti helyükön lezuhanva sikerült megfigyelni (l. metszetrajz), ennek alapján számolva a pince magassága legalább 1,8 m lehetett.

A pince belső szélessége 3,5–3,6 m volt, hosszát nem sikerült megállapítani, ugyanis É-i térfele a mai épület alappincézetlen része alá nyúlt. E feltáratlanul maradt részt hosszú vasrudakkal szurkálva kiderült, hogy a pince 4,3 m-nél hosszabb volt. A D-i pinceoldal közepén 2,5 m széles, lapos és görgetegkövekkel befalazott nyílás mutatkozott (50. tábla 1.).

A középkori pince sekély gödrökkel tagolt, legalsó, agyagos járószintje a mai külső talajfelszíntől mérve 2,7 m mélyen húzódott. Erre a szintre később homokos kavicsréteget terítettek el (egyenetlen vastagsága a pince Ny-i szélén 1 cm, K-i térfelén már 10 cm volt), melybe elszórtan lapos köveket ágyaztak, majd alaposan letapostak. E réteg alatt, a legalsó szinten három kiegészíthető fazék került elő. Közülük az egyiket (9. kép 1.) érdes, kvarcos homokkal szemcsésre soványított, világosbarnára égetett agyagból formálták és leemelték a korongról, a két másik fazék (9. kép 4. és 16. tábla 3.) világosbarnára, illetve halványvörösre égetett anyagában az érdes, homokos soványítás mellett apró mészszerkezeteket is találunk. Mindkettőt levágták a korongról. Egy finom, szürke anyagú, redukált égetésű tál peremét belül bepecsételt minta díszíti (16. tábla 1.). A legalsó szint felett talált leletek sorát egy tál alakú kályhaszem vörös anyagú peremtöredéke, továbbá egy díszítetlen, sima agyaglap darabja egészíti ki. Ez utóbbi tárgy koromfoltos hátoldalán – miként a korabeli, rokon anyagú kályhacsempék hátán – lécdarabbal végzett simításnyomok láthatók.

A megújított padlón II. Ulászló évszám nélküli, égett és törött dénára (Huszár 803.; 1490–1502)) feküdt. A feltárt leletanyag tanúsága szerint a pince a 16. század folyamán telt meg földdel és hatalmas mennyiségű beledobált szeméttel. Az egykor fölötté állt házra az utal, hogy a kő pincefal koronája fölött átégett, vesszőlenyomatos paticsdarabokkal kevert földréteg feküdt. Ennek alapján bizonyosnak látszik, hogy a kőpince fölé faházat építettek.

Leletek

Kerámia

A pince betöltéséből előkerült leletanyag kevés, a 13–14. századtól a 15. század elejéig terjedő időszakból származó kerámiát is tartalmazott. Odakerülése feltehetően úgy magyarázható, hogy a felhagyott pince gödrébe különböző objektumok kiásásából származó földet és ezzel együtt korábbi leleteket is dobtak. Ez utóbbiaknak keltező értéke természetesen nincs.

A leletanyag döntő többségét képező 16. századi háztartási kerámia százalékos összetétele:

vörös, érdes, mázatlan kerámia: 93%

vörös, mázas kerámia: 6%

vörös, finom anyagú kerámia : 0,4%

fekete kerámia: 0,6%

⁴⁰⁷ Itt mondunk ismételt szíves köszönetet a pince akkori tulajdonosának, Szabó Attilának, hogy az 1992 őszétől 1993 májusáig elhúzódozó pinceásatást lehetővé tette.

Vörös, érdes anyagú, mázatlan kerámia

a–e. Fazekak

a. Legömbölyített peremű fazekak és tárolóedények

Kihajló, legömbölyített peremmel készült fazekak, a perem belső oldalán fedőhoronnyal (a háztartási kerámia 11 %-a).

Érdes anyagukban a szemcsés homokos soványítóanyag mellett apróra őrölt, mésszerű kis szemcséket is megfigyelhetünk. Az egyes edények színe a sárgászöröstől számos árnyalaton át az élénk világosvörösig változik (17. tábla 1–9.).

Az edények többsége fületlen, peremén koromfoltos főzőfazék. A peremátmérők alapján három gyakoribb méretet sikerült megfigyelni: 8–8,5 cm peremátmérőjű fazekak, 12–14 cm-es edények (ez a leggyakoribb méret), végül 19–20 cm peremátmérőjű nagyobb edények. Az egyetlen kiegészíthető fazék kisebb méretű (m: 13,9 cm, pá: 10,8 cm, fá: 5,8 cm), nyúlánk formájú, kis átmérőjű, korongról levágott aljjal. A nyakat és a vállat keskeny hornyolt sáv választja el (17. tábla 1.). Egy bögre méretű, füles edényt (m: 9,1 cm, pá: 9,1 cm) szintén levágtak a korongról, hasán mély horony fut körbe (17. tábla 2.).

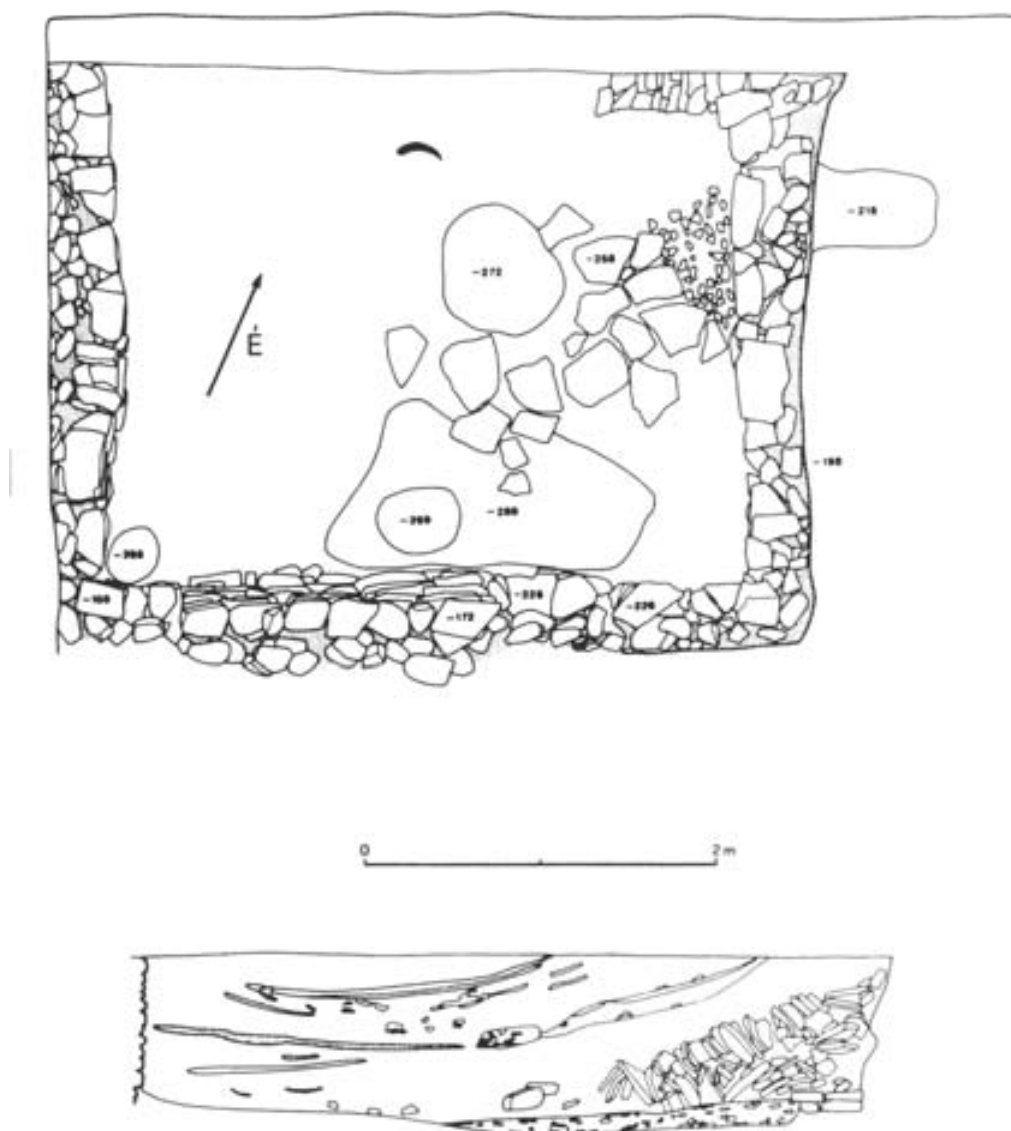
b. Felül erőteljes fedőhoronnyal tagolt peremű tárolóedények (12 %)

Anyaguk a fenti csoportéval megegyezik. Eltérő peremkiképzésük mellett lényeges különbség, hogy peremük nem kormos, ami arra utal, hogy a viszonylag nagy méretű fazekakat tárolásra használhatták (9. kép 3–4.; 18. tábla 1–8.). Az edényperemek átmérője zömmel a 19,5–21 cm közötti tartományba esik, de kimutatható egy kisebb csoport 22–23 cm-es peremátmérővel. Kivételesen 27–31 cm-es peremátmérő is mérhető volt. A pince padlójából előkerült, kiegészített, viszonylag kis méretű példány (9. kép 4.) még e típus 15. század végi előzményét szemlélteti (m: 22,6 cm, pá: 17,7 cm, fá: 10,5 cm). A betöltésből kibontott egyetlen kiegészíthető darab (9. kép 3.) széles szájú, nyúlánk alakú fazék (m: 30,7 cm, pá: 21 cm, fá: 13,2 cm). A sok egyforma perem, illetve az egymáshoz közel álló peremátmérők arra utalnak, hogy sorozatban, azonos méretekben készült tömegáruval állunk szemben. A fületlen edények mintegy felénél a peremet alul borda zárja le, a nyakat a válltól gyakran hornyolt sáv választja el. Egy peremen rácsöppent zöld mázfolt látható.

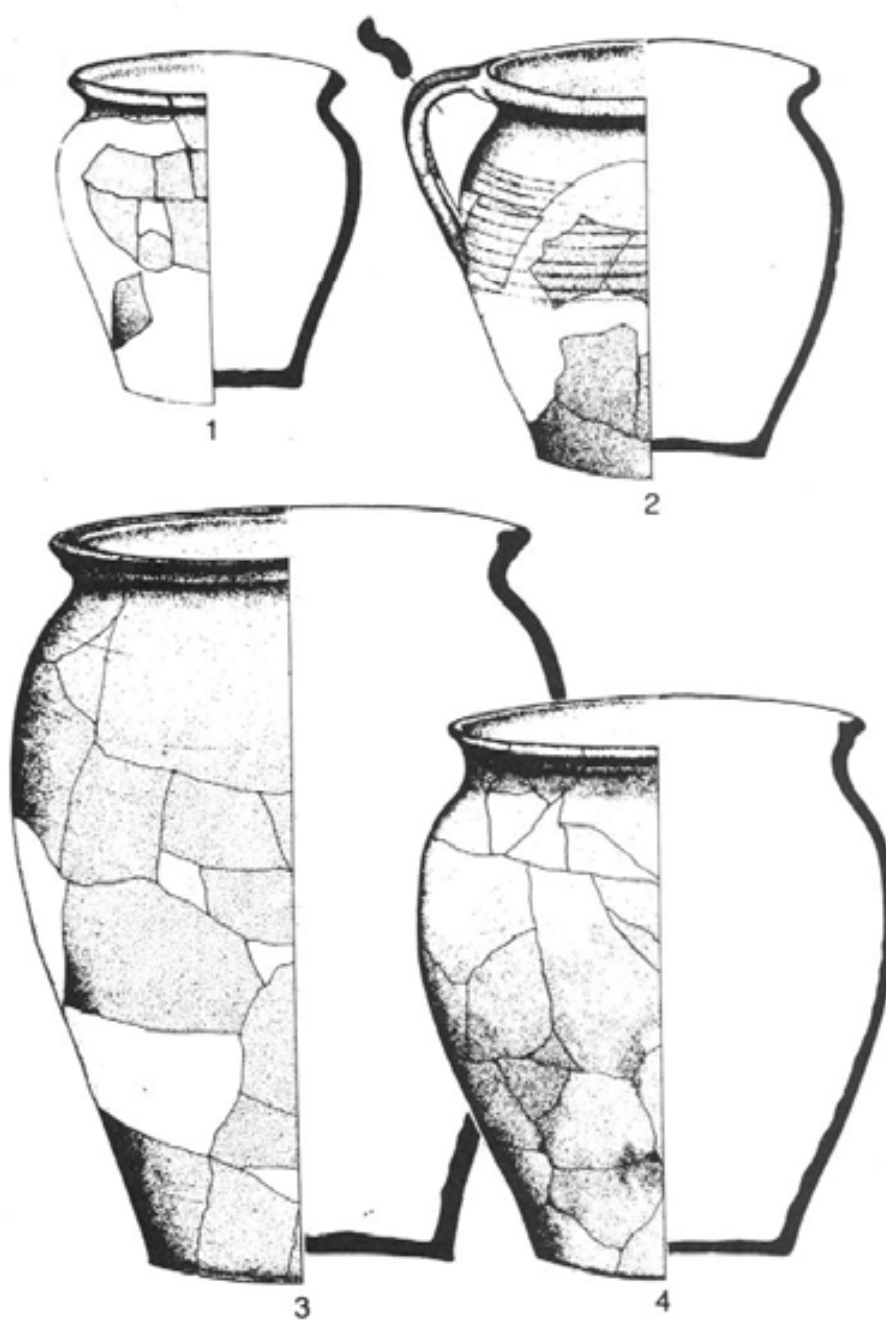
c. Széles, tagolt szalagperemmel készült edények (48 %)

Ezzel a jellegzetesen 16. századi peremtípussal különböző méretű, alapvetően főzésre használt *füles fazekak* készültek (19. tábla 1–8.; 20. tábla 1–8.; 21. tábla 1–5.). Néhány töredék kvarcos homokkal soványított anyaga világos sárgásbarnára égett. Az ide tartozó kerámia döntő többsége az érdes homokos soványítás mellett apró, mészkőszerű fehér szemcséket is tartalmaz; az így soványított agyag világos- vagy élénkvörösre égett. A jól korongolt, vékony falú, jól égetett, általában kormos peremű edények arányai eltérnek az előző két csoportétól, amennyiben a fentiekkel szemben inkább tojásdad alakúak, válluk kevésbé erőteljes, rövid nyakuk erősen megtörik, e ponton a peremet a válltól gyakran körbefutó borda vagy bordaköteg választja el. A széles, tagolt perem belső oldalán erősen hangsúlyozott fedőhorony fut körbe, kívül ennek megfelelően széles domborulat látható. Néhány esetben a széles peremet sűrű bordázás tagolja (21. tábla 3–5.), máskor a perem szélét csipkésre alakították (21. tábla 1–2.). A peremátmérő leggyakrabban 14 vagy 16 cm körül ingadozik, egy kisebb leletcso-

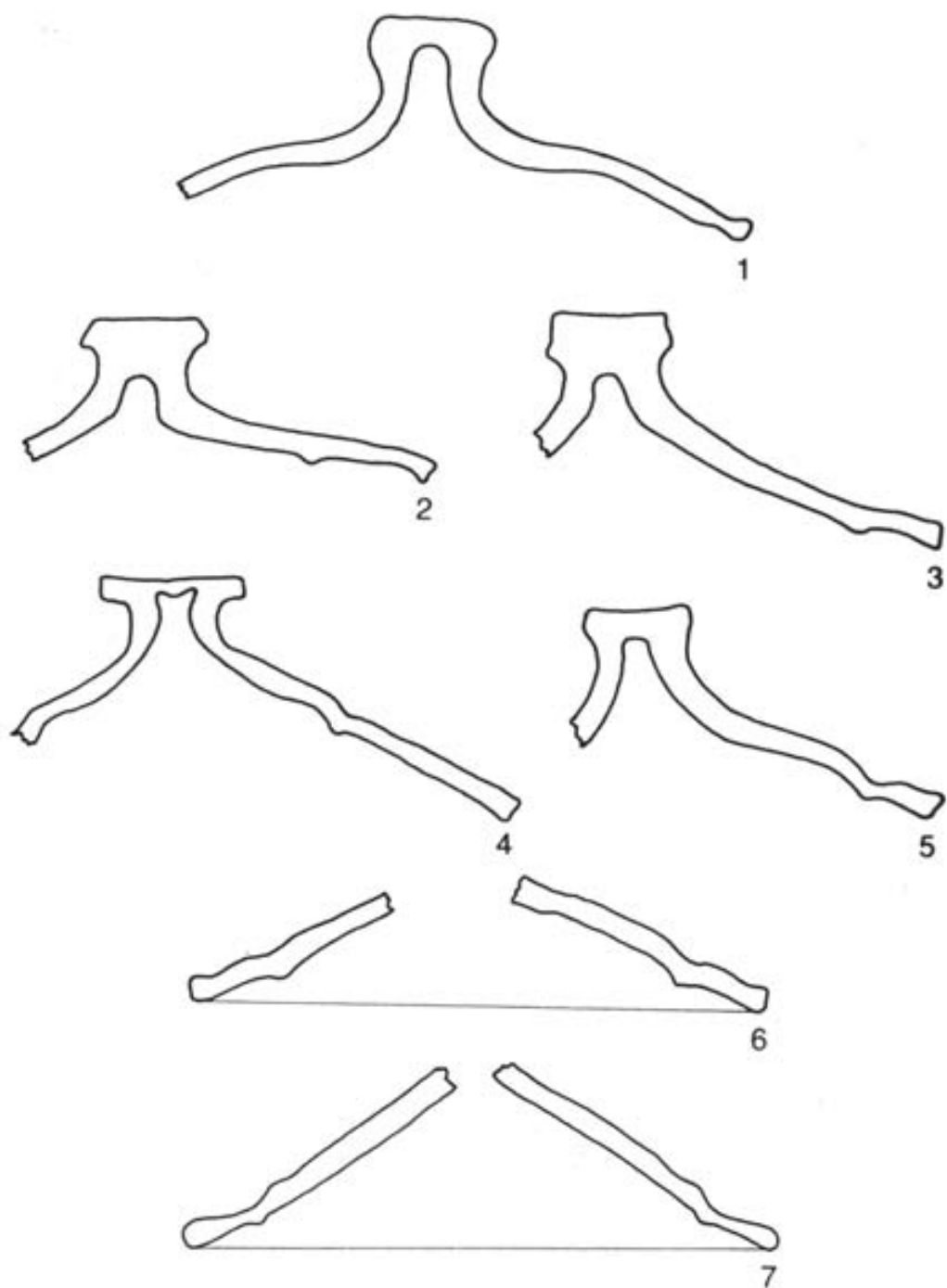
portnál 19,5–20 cm-es átmérőt mértünk. Egy feltűnően nagy méretű, 28 cm peremátmérőjű fazék belsejét világos rózsaszín angób borítja.

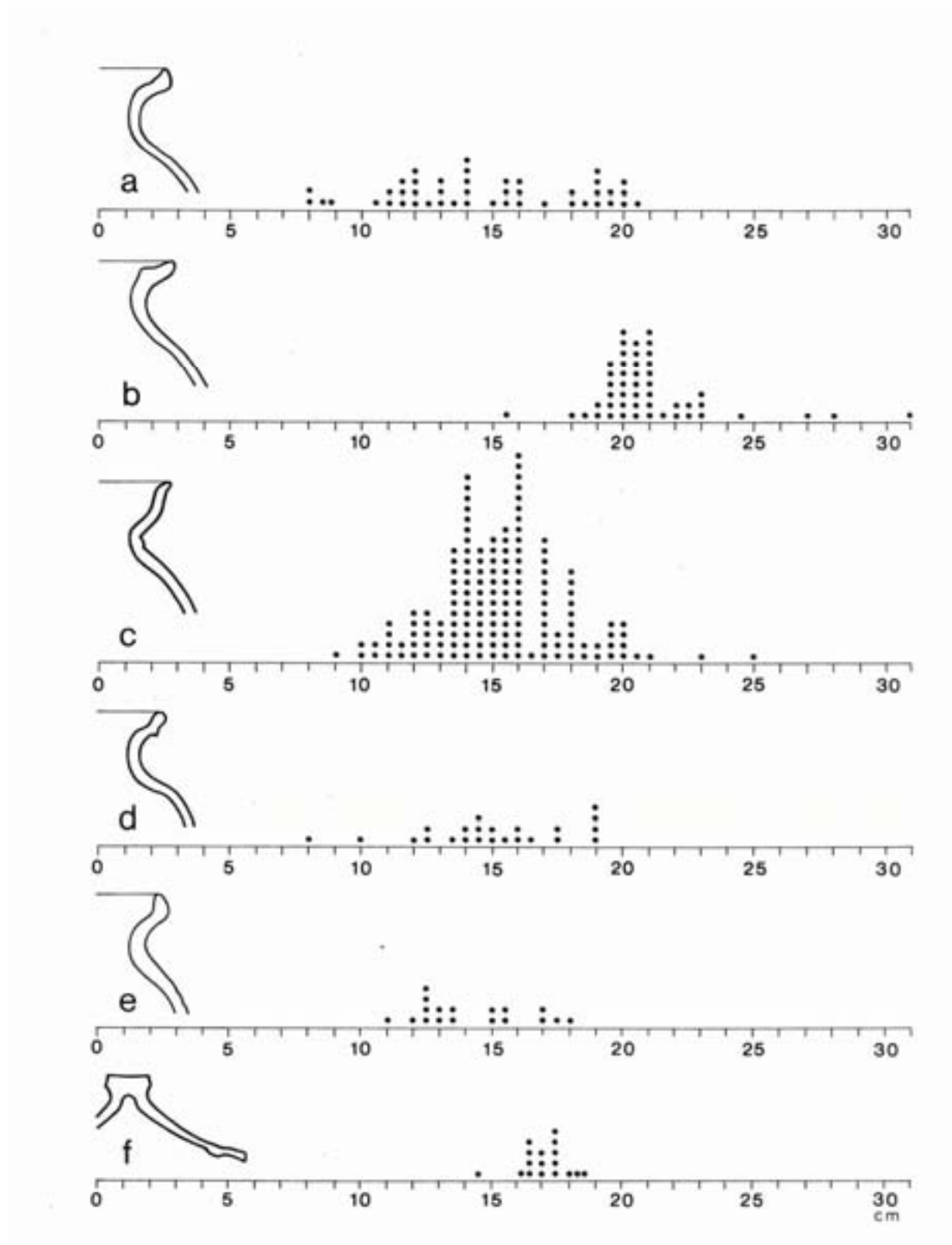
8. kép: késő középkori pincerészlet alaprajza és metszete – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47.

9. kép: kerámia (15-16. század) – 1, 4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince padlójából; 2-3 uo. pince betöltéséből (1-4: M=1:3)
(1-4: M = 1:3)

10. kép: fedőprofilok (16. század) – 1-7: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből; 2-3 uo. pince betöltéséből (1-4: M=1:3)
(1-7: M = 1:2)

11. kép: fazekak (a-e. típus) és fedők peremátmérői (16. Század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., lelezek a késő középkori pince betöltéséből

d. *Kettős tagolású peremmel készült fazekak (9 %)*

Érdes felületű, vékony falú, ritkán barnászörösre, leggyakrabban különböző árnyalatú vörösre égetett fazekak, melyek pereme valószínűleg a fenti (c.) típusból alakult ki. Egy töredék füles fazékból származik. A változatos méretű peremátmérők között egy 14–15 cm-es és egy 19 cm-es csoport különül el (21. tábla 6.).

e. *Legömbölyített peremű füles fazekak (7 %)*

A pincében feltárt kerámia egyik legkésőbbi, 16. század végi csoportja. A hasonlóan profilozott peremű edényeket magába foglaló *a.* csoporttal ellentétben ez a kerámiaféleség apró szemű homokkal sokkal finomabban iszapolt és sötétebbre, sötétvörösre vagy élénk középvrösre, illetve barnásvörösre égették. A minden esetben füles fazekak válla nem kihangsúlyozott és sűrű, sekély hornyolás díszíti. A töredékeken gyakran találhatók rácsöppent zöld mázfoltok. A viszonylag kevés töredékből kiszámítható peremátmérők közül a leggyakoribb egy 12,5 cm körüli méret, de több darab készült 15–17 cm-es átmérővel is (22. tábla 1–4.).

f. *Fedők (3 %)*

Két csoportjuk különíthető el. A korábbi jellegű csoport – legalább 6–7 fedő töredékei – anyaga apró szemű, érdes, kvarcos homokkal soványított (mészszemcsék nem vagy minimális mennyiségben láthatók benne), az edényfal belül rétegesen sötétszürkére vagy kékesszürkére égett (10. kép 1, 3, 7.). A többi töredék – legalább 16 fedő darabja – mészrögöcskéket is tartalmazó, vörösre égetett anyagból készült (10. kép 2, 4–6.). Egy töredéken fehér földfestéssel festett rácsmintát (21. tábla 7.), egy másikon zöld és barna mázcsöppet (10. kép 6.) láttunk. E későbbi jellegű csoport fedői tagoltabb peremmel készültek, belül éles bordával és jobban profilált fedőgombbal.

A fedők átmérője feltűnően szűk sávban váltakozik: döntő többségük a 16,6–17,5 cm-es tartományon belül van. Ez azt jelenti, hogy a fedők zömmel a 17–18 cm-es peremátmérőjű fazekak számára készültek.

Az *a–f.* csoportokhoz tartozó töredékek peremátmérőit mérve feltűnt, hogy ezek eloszlása a legkisebb és a legnagyobb érték között nem egyenletes és nem is véletlenszerű, mivel egyes méretek (11–12; 14–14,5; 20–21; 23 cm) feltűnően gyakoriak. A kiugró értékek kb. 2,5 cm-enkénti növekedése a *hüvelyk*⁴⁰⁸ használatára utal, egyben arra, hogy a sorozattermelésre berendezkedett fazekasok meghatározott méretű és ürtartalmú edényeket készítettek. Kockázatosnak tűnik azonban méréseink alapján kísérletet tenni annak meghatározására, vajon milyen hüvelyket használtak a keresztúri kerámiát előállító fazekasok.

g. *Tálak*⁴⁰⁹

Érdes, élénkvrösre vagy barnásvörösre égett anyagú, fordított csonkakúp alakú, vaskos edények. Általában T alakban kiszélesedő peremüket hosszanti barázdák tagolják. Egy kiegészíthető példány oldalán két hornyolt sáv fut körbe. Miként a fenti típusokat, e tálakat is levágták a korongról, majd barázdált szalagfüllel látták el őket (23. tábla 1–4.).

h. *Köcsög*

A pincebetöltés leletanyagában igen ritka, élénk világosvrös edényfajta széles szájjal és alig tagolt vállal készült (27. tábla 5.).

⁴⁰⁸ Vö. Bogdán 1978. 70–71.

⁴⁰⁹ A *g–n.* típusokba sorolt ritkább vagy különleges edényféleségek együtt is csak a kerámia 3%-át teszik ki.

i. Poharak

Anyagunkban mindössze néhány töredék képviseli őket. Az egyik típus apró szemcsés soványítású, vörösre égett anyagból készült, korongról levágott talpa szélén körbefutó, benyomkodott mintával (16. tábla 5.; 27. tábla 8.). Előkerült egy sötétbarna keménycserépből készült importdarab aljtöredéke⁴¹⁰ is (27. tábla 6.).

j. Korsók, kancsók

Igen apró szemcséjű homokkal soványított anyaguk jóval finomabb a fazekakénál. A korsókat egy nagyobb váll- és oldaltöredék képviseli vörös, festett mintával. A kancsótöredékekből nem sikerült nagyobb edényrészletet összeállítani. Az oldaltöredékeket kívül fehér angób borítja, fölötte vörös festéssel és szederszerű, bogyós rátétekkel (27. tábla 2, 7, 9–10.).

k. Bögrék

A ritka edénytípus finom szemcsés, vörös anyaga a fenti kancsó- és korsótípusával azonos. Egy töredék vállán kerek, szederszerű rátétek futnak körbe (27. tábla 4.).

l. Gyertyamártó edények⁴¹¹

Két edény töredékei, mindkettő homokkal és mészszeresekkel soványított, érdes, vörösre égett anyagból készült (24. tábla 1–2.). A fenék síkjában szimmetrikusan elosztott három bütyök nyúlik ki, amivel a felborulástól védtek az egyébként magas edényeket. Az épebbik példányt kikorongolás után kétoldalt laposra formálták, ennek megfelelően pereme is lekerekített téglalap alakú, a perem egyik rövid oldalához fül csatlakozik. Oldalán kívül koromfolt látható, belseje a nyakrészről lefelé erősen megfeketedett.

m. Cserépiüst

A harang alakú, 44 cm peremátmérőjű töredékes agyagüst kvarcos homokkal soványított, érdes, halványvörösre égett anyagból készült. A kihajló peremrészt belülről kifelé mintázófával ütögetve alakították ki, ugyanis csak korongolással ezt nem sikerült megformázni. A peremből egy helyen íves vonallal kis darabot kivágtak. Az edény aljrésze hiányzik, belsejében koromfoltok láthatók. Feltehetően lepárlásra, égetett szeszesital előállítására használhatták (25. tábla 1.).

n. Sütőharangok

Barna, kvarcos homokkal durván soványított anyagból korongon formált vaskos, nagy méretű, kúpos agyagedények peremtöredékei. A darabok két edényből származnak; peremátmérőjük 43,4, illetve 65,6 cm. Belsejük feketére füstölődött (25. tábla 2.).

⁴¹⁰ A bögréknél keskenyebb vállú, nyúlánkabb edényfajta nevét Igaz–Kresz 1965. 106. nyomán használom.

⁴¹¹ Az edények funkcióját Molnár István, a Székelykeresztúri Múzeum nyugalmazott igazgatója határozta meg néprajzi analógiák alapján.

o. Gyertyatartók

A töredékek legalább 7–8, barna vagy barnászvörös anyagú cserép gyertyatartóból származnak (26. tábla 1–3.). Különleges az a példány, mely több gyertya elhelyezésére is alkalmas volt; hengeres, barna, érdes anyagú testét a peremrész alatt kerek lyukak törték át (26. tábla 1.).

Vörös, mázas kerámia

A háztartási kerámiának feltűnően kis részét, mindössze 6 %-át kitevő mázas edények anyaga apró szemű homokkal soványított, a 16. század első felének szokványos, érdes anyagánál finomabb jellegű, annál sötétebb vörösre vagy vörösesbarnára égetett cserép. Az edények anyaga azt sejteti, hogy a mázas kerámia a teljes 16. századi leletanyagban belül viszonylag késői horizontot képvisel.

Az edényeket fehér angób fölött leggyakrabban különböző árnyalatú zöld (világoszöld, fűzöld, haragoszöld) ólomház fed, ritkán olivbarna vagy sárgászöld mázzal is találkozunk. Egy nyilvánvalóan nem helyben készült, üvegedényt utánzó töredékes agyagserleget kissé irizáló, sötétbarna ház borít (28. tábla 11.).

A leggyakoribb mázas edény a belül zöld mázas, három hegyes lábon álló, 10,4–16,5 cm peremátmérőjű, füles agyaglábos (28. tábla 3, 6–7.), de előfordulnak kis és közepes méretű füles fazekak (28. tábla 5, 8.), füles bögre az aljára lecsorgott nagyobb máztömeggel (28. tábla 9.), fordított csonkakúp alakú, nyúlánk virágcserephöz hasonló edény (28. tábla 2.), ritkán korsó (28. tábla 1, 4.) és serleg töredéke is.

Vörös, finom anyagú, mázatlan kerámia

A pincebetöltés anyagában alig néhány töredék képviseli (0,4 %). Egy élénkpiros anyagú mély tál kihajló peremrészét belül fényezték (27. tábla 1.). Egy finom, világospiros anyagú, egyenletesen átégett kancsót kívül és peremét belül szintén polírozták (27. tábla 3.).

Szürke, redukált égetésű kerámia

A fenti anyagféleséghez hasonlóan a kerámialeletek igen kis részét teszi ki (0,6 %). Két csoportja különíthető el:

a. Szemcsés anyagú, sötétszürkére égett füles fazekak töredékei, továbbá egy bepecsételt díszű mély tál peremtöredéke a pince padlójából (16. tábla 1.).

b. Igen finoman iszapolt, fényezett felületű, átluggatott szűrővel és szopókás füllel ellátott korsók darabjai (16. tábla 4.).

Kályhaszemek

A pince betöltéséből előkerült kályhaszemtöredékek legalább 43 példányból származnak. Valamennyi tál alakú, négyzetes peremű kályhaszem darabja.

Anyaguk, méreteik és részletformáik alapján a kályhaszemtöredékek meglehetősen heterogén képet mutatnak.

a. A legkorábbi, még a 15. századot idéző típust egyetlen töredék képviseli. A magas, vaskos falú kályhaszem (m: 20,5 cm, f: 14,8 cm) kvarcos homokkal érdesre soványított anyaga foltosan barnára égett (a törésfelületen szürke csík húzódik), az elkészült darabot a korongról leemelték (12. kép 1.).

b. Több töredéket vörös anyaguk és jellegzetes soványításuk kapcsol össze, az ide sorolt darabok számos eltérő részlete azonban nem utal egységes, zárt csoportra. Általában halványvörös vagy sárgászörös színűek, jellemző rájuk, hogy soványítóanyagként az egyenletes, nem túl nagy szemcseméretű érdes homok mellett valamilyen fehér, mésztartalmú őrléményt is kevertek anyagukba. Jól korongolt, egyenletesen égetett darabok, valamennyit levágták a korongról. Méreteik, részben díszítésük alapján három csoportot különítettünk el közöttük:

b1. Díszítetlen, viszonylag kis peremhosszal készült darabok (12. kép 2–3.). A két kiegészíthető példány egyben egy alacsonyabb és egy magasabb változat létét bizonyítja. Az alacsonyabb, vaskosabb példány peremhossza 21,8–22,8 cm, magassága 14 cm, fenéktátmérője 9,5 cm. A magasabb kályhaszem peremhossza 22,5 cm, magassága 16,8 cm, fenéktátmérője 9 cm.

b2. Díszítetlen, nagyobb peremhosszal készült kályhaszemek. Az előbbieknél lényegesen gyakoribb darabok, a töredékek legalább 16–18 kályhaszemből származnak. A kissé szabálytalan négyzet alakúra formált peremek oldalhossza 23,6–25,7 cm (23,6x24,3 cm; 24,8x25 cm; 25x25,7 cm); a szemek magassága ennél jóval nagyobb ingadozást mutat (13,6–18,6 cm). A fenéktátmérők 9,6–11,6 cm közöttiek, a magasabb daraboknak az alja is szélesebb.

Legalább kilenc kályhaszemből származó töredéknél nagyobb, 25,3–27,3 cm-es peremhosszat mértünk (25,3x25,5 cm; 25,7x26,5 cm; 25,8x27,3 cm), magasságuk 15,2–16,3 cm volt (12. kép 4.).

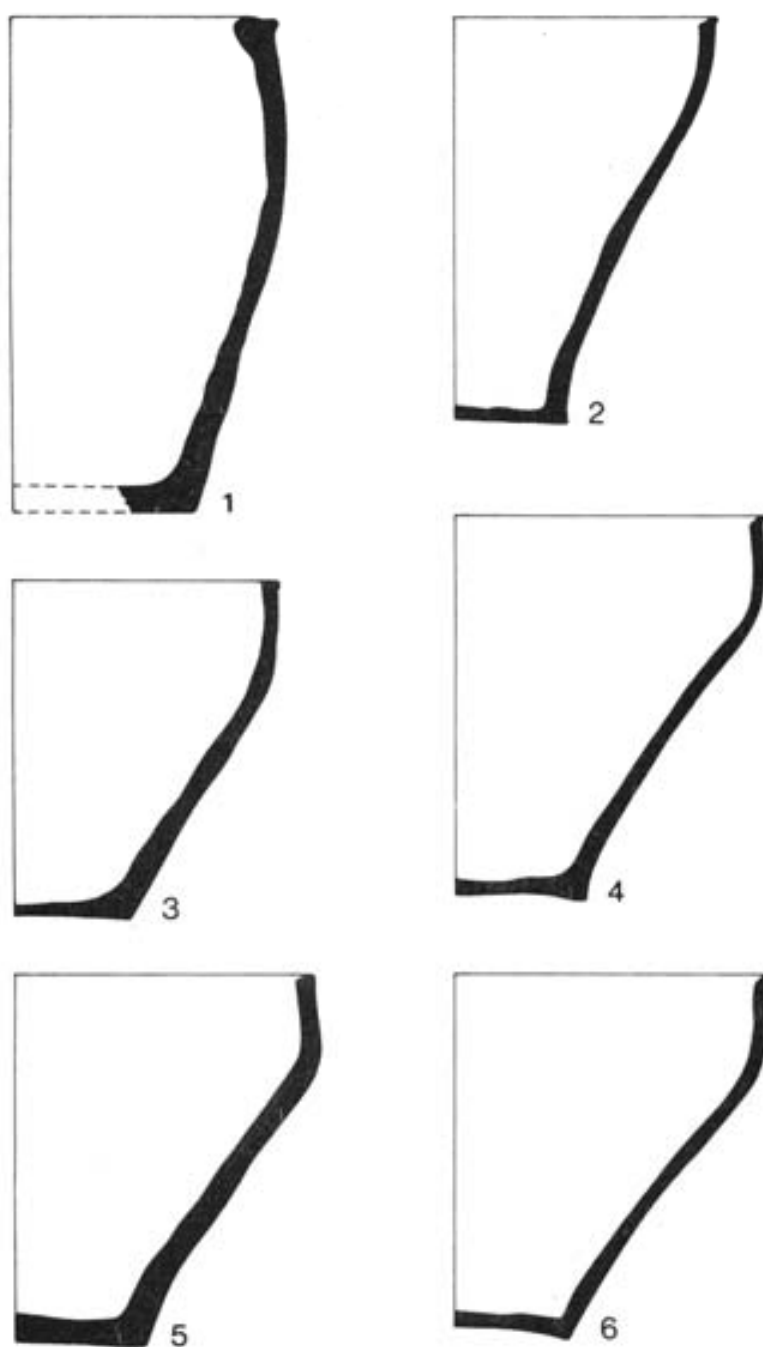
b3. A meszes soványítású, vörös vagy sárgászörös anyagú kályhaszemek között külön alcsoportot képez több, belső oldalán díszített, gyakran vörös festésű példány (13. kép 3–4.; 41. tábla 5.). Belső díszítésüket egyszeres vagy többszörös, körbefutó, gyakran benyomkodásokkal tagolt bordák adják, néhány esetben a bordák közötti üres sávba fésűszerű eszközzel mintát szurkáltak. Különleges díszítése miatt figyelemre méltó az a kályhaszem (13. kép 3.), melynek belsejében a plasztikus bordákat vörös földfestéssel hangsúlyozták ki, sarkaiba pedig elnagyolt sarokleveleket festettek.

A magas, ívelt profilú kályhaszemek peremhossza 23,7–25,1 cm, magasságuk 14,5–16 cm, fenéktátmérőjük 9–11,5 körül ingadozik.

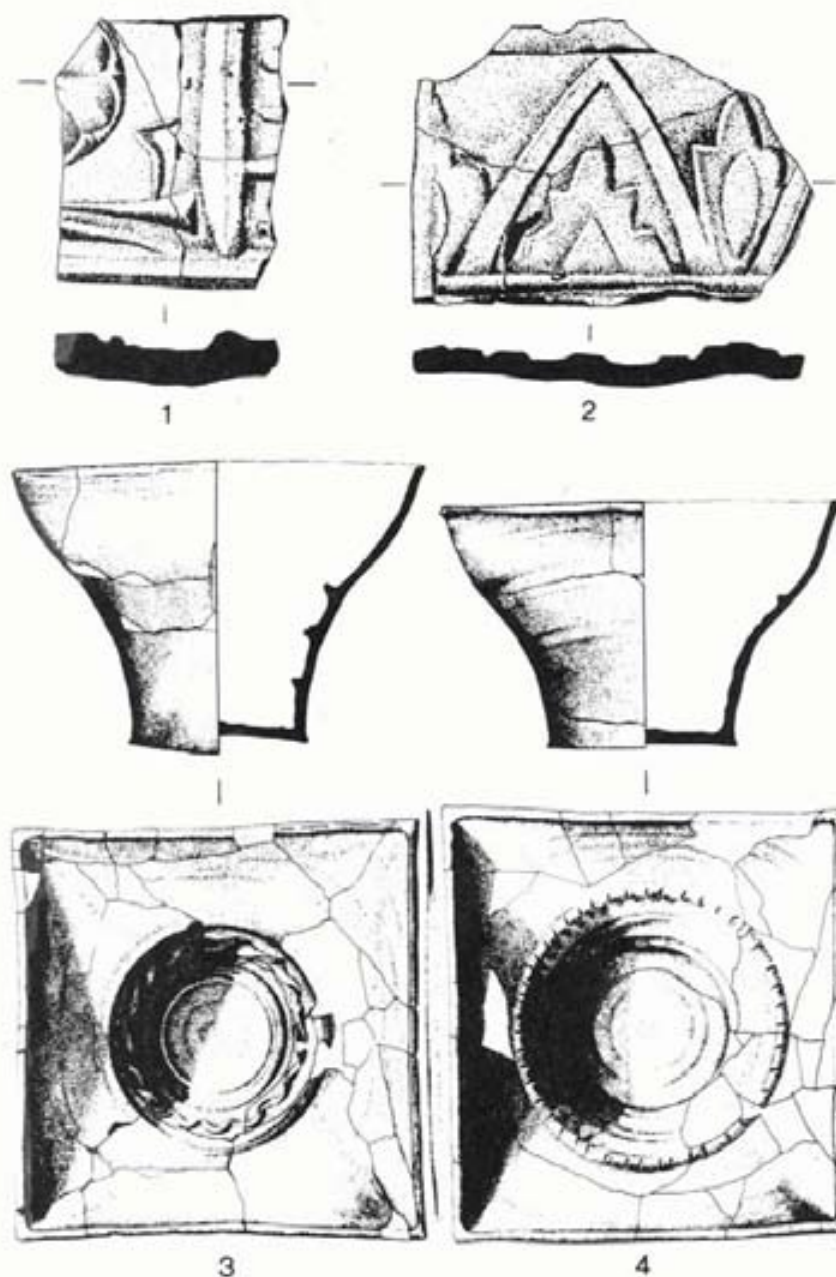
A pincebetöltésen belüli, relatív kronológiájuk szempontjából érdekes, hogy az egyik, belül bordákkal tagolt és festett kályhaszem a pince padlóján széttaposva hevert.

c. Jól elkülönülő csoportot képeznek a barna (szürkésbarna, vörösbarna), csak homokkal soványított anyagú, vaskos falú kályhaszemek töredékei (12. kép 5–6.). Ezeket a kályhaszemeket is – akárcsak a *b*-vel jelölt csoport tagjait – levágták a korongról. Legalább hat-hét kályhaszem sorolható e csoportba, peremhosszuk 25,4–27,3 cm között váltakozik, magasságuk 14,9–16,2, fenéktátmérőjük 10,2–12 cm.

d. Egy barnászörös töredék – anyagunkban egyedi darab – valószínűleg háromszögű oromkályhaszem csúcsdíszé lehetett (16. tábla 6.).

12. kép: kályhaszemek (1: 15. század; 2–6: 16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–6: M = 1:3)

13. kép: kályhaszemek és kályhacsempék (16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–2: M = 1:2; 3–4: M = 1:4)

Kályhacsempék

a. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Világosbarna, érdes anyagból készült. Egyszerű léckerettel szegett előlapján négylábú állat pikkelyes törzsének és szárnyának részlete, ráma nélküli hátoldalán ujjnyomok láthatók. A típust egyetlen töredék képviseli (16. kép 1.).

Magassága és szélessége nem mérhető.

b. Mázatlan kályhacsempe két töredéke. Barnászvörös anyagát apró szemcsés homokkal érdesre soványították. Egyszerű léckeretes előlapját bordázott szalagokból alakított rácsminta borítja. Ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. A nagyobbik töredék hátoldalán látható nagy ko-

romfolt már a csempe széttörése után keletkezett, ugyanis nem folytatódik a hozzáragasztott kisebbik darabon (14. kép 1.).

Magassága és szélessége nem mérhető.

A következő, *c–g.* típusok feltételezésünk szerint összetartoznak, ezt látszik igazolni hasonló anyaguk mellett az is, hogy együtt kerültek elő egy másik székelykeresztúri leletegyüttesben is (Benkő 1992. 162.; 69–71. tábla),⁴¹² azonban az alább ismertetendő darabok azokénál egyszerűbb kivitelben, hátoldali ráma nélkül készültek.

c. Máztatlan kályhacsempe töredéke. Érdes anyaga vörösre égett. A más leletegyüttesekből jól ismert, lilomos vakmérműves csempetípushoz (Benkő–Ughy 1984. 31. és 46. rajz; Benkő 1992. 69. tábla 1.) tartozó kis töredék angób és festés nélküli előoldalán körbe foglalt háromkaréjos motívum látható. Egyetlen csempe részlete került elő.

Magassága és szélessége nem mérhető.

d. Máztatlan kályhacsempe töredéke (analógia: Benkő 1992. 69. tábla 2.). A vaskos csempe barnászvörös, erősen szemcsés anyagában kéesszürke sáv húzódik. Egyszerű léckeretes előlapját csontolt ágú indákból alakított mintasor fölött egymást metsző körívekből kinövő, lilomos vakmérmű díszíti. Az előlapot fehér angób borítja, a mintát vörös festés hangsúlyozza ki. A ráma nélküli csempe hátoldala ujjnyomos (15. kép 2.; 40. tábla 4.). Egy másik csempéből származó töredék előlapját nem fedi angóbréteg.

sz: 13,8 cm

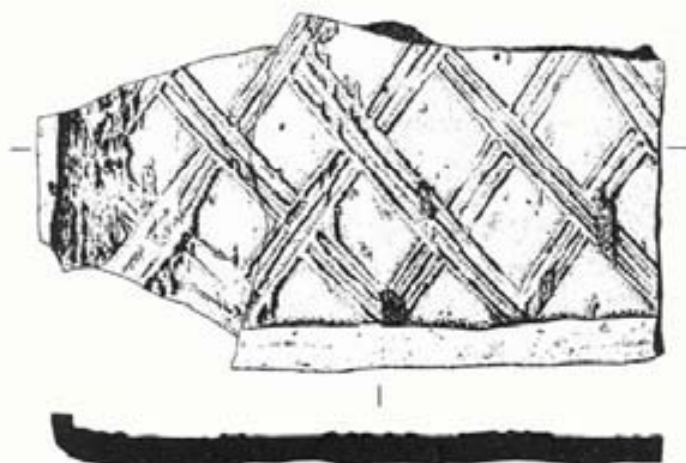
e. Máztatlan kályhacsempe. Élénk világosvörös anyagába a homok mellett apró mészszerű szemcséket is kevertek, törésfelületén szürke csík látszik. Léckerettel és pálcataggal szegett, vékony angóbréteggel borított előlapját bordázott, szögletesen megtörő végtelen szalagfonat kilenc részre osztja. A csempe középpontjában lévő kis négyszöget plasztikus golyó, a négy sarok-négyszöget rozetták töltik ki. A négy sarok-négyszög közötti téglalap alakú mezőkben egy-egy S betűre emlékeztető motívum látható (analógia: Benkő 1992. 69. tábla 4.). A ráma nélküli csempe hátoldala kormos és ujjnyomos (15. kép 3.; 40. tábla 5.).

m: 27,3–27,6 cm; sz: 21,8–22,4 cm

f. Máztatlan kályhacsempe töredéke. Világosbarna, kvarcos homokkal erősen érdesre soványított anyaga a tárgy belsejében rétegesen szürkére égett. Előlapján körívekből szerkesztett minta részlete (analógia: Benkő–Ughy 1984. 50. rajz, Székelykeresztúr IV/8. típus), a mintát fehér angób alapon vörös festés emeli ki. A csempe hátoldali ráma nélkül készült.

Magassága és szélessége nem mérhető.

⁴¹² Azokat a kályhacsempéket, melyeknek azonos dűcből kikerült párdarabjait más leletegyüttesekből már korábban is ismertük, az első vagy a legrészletesebben leírt előfordulás és a szakirodalom megjelölésével ismertetjük.

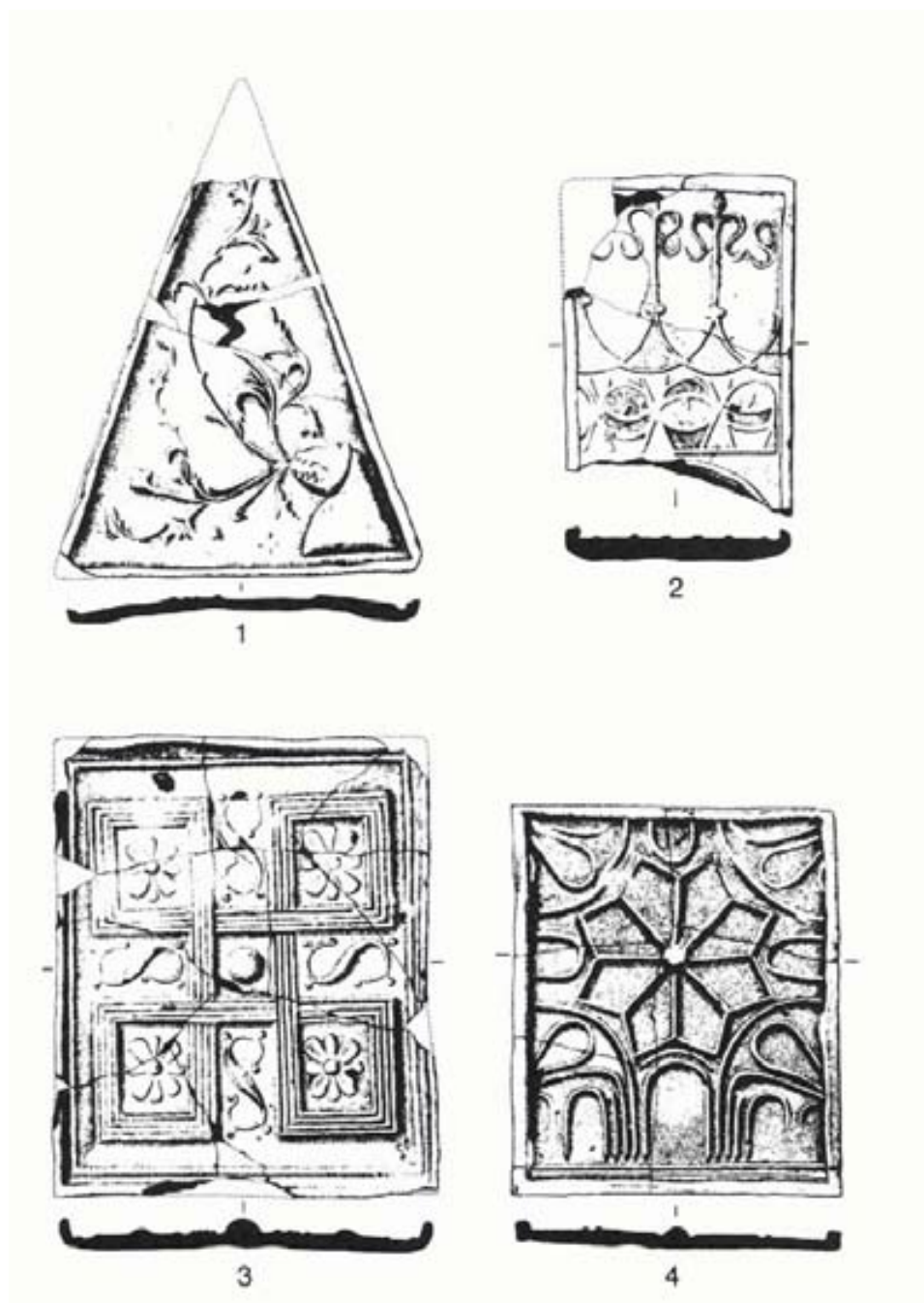

1

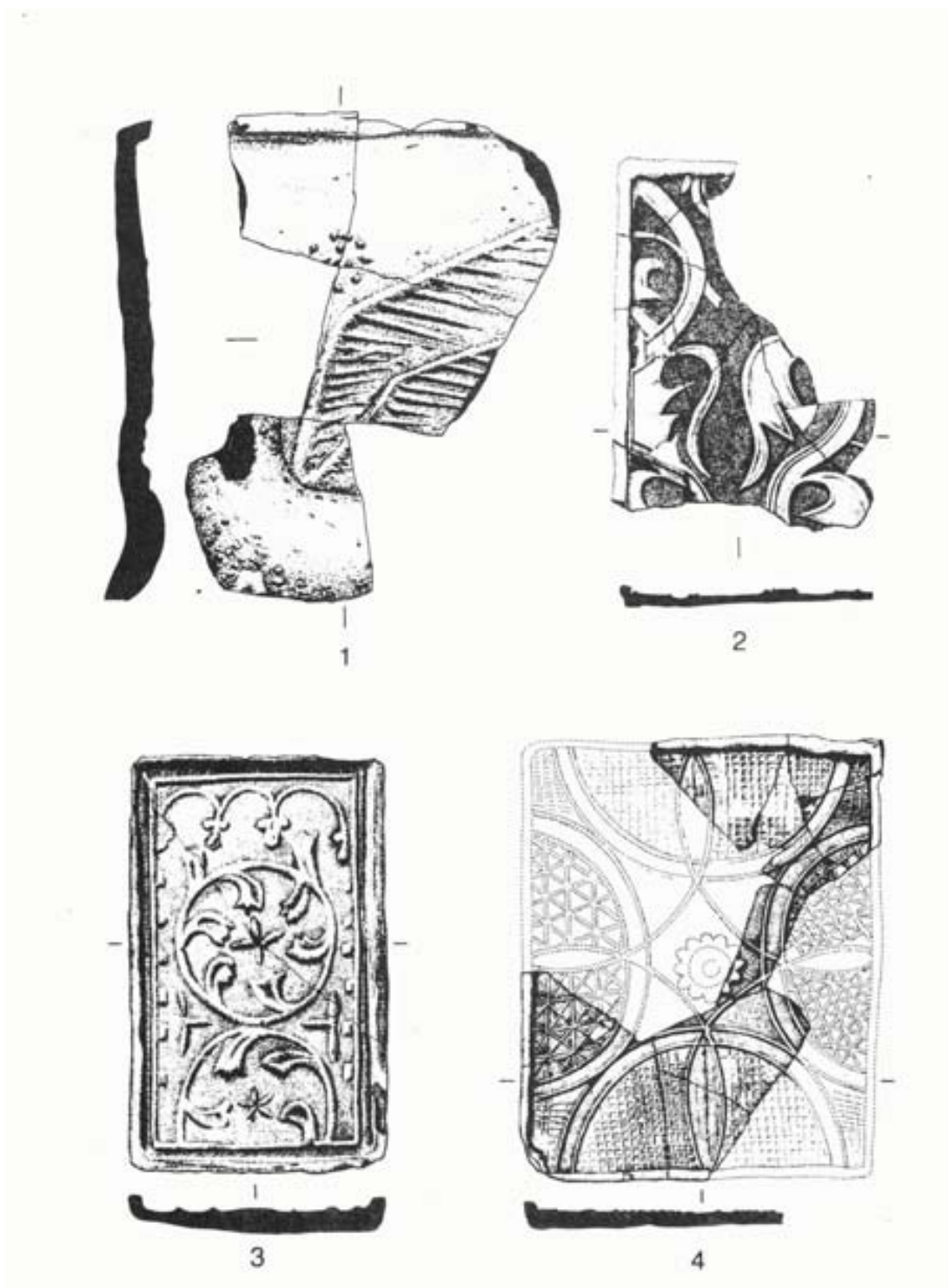

2

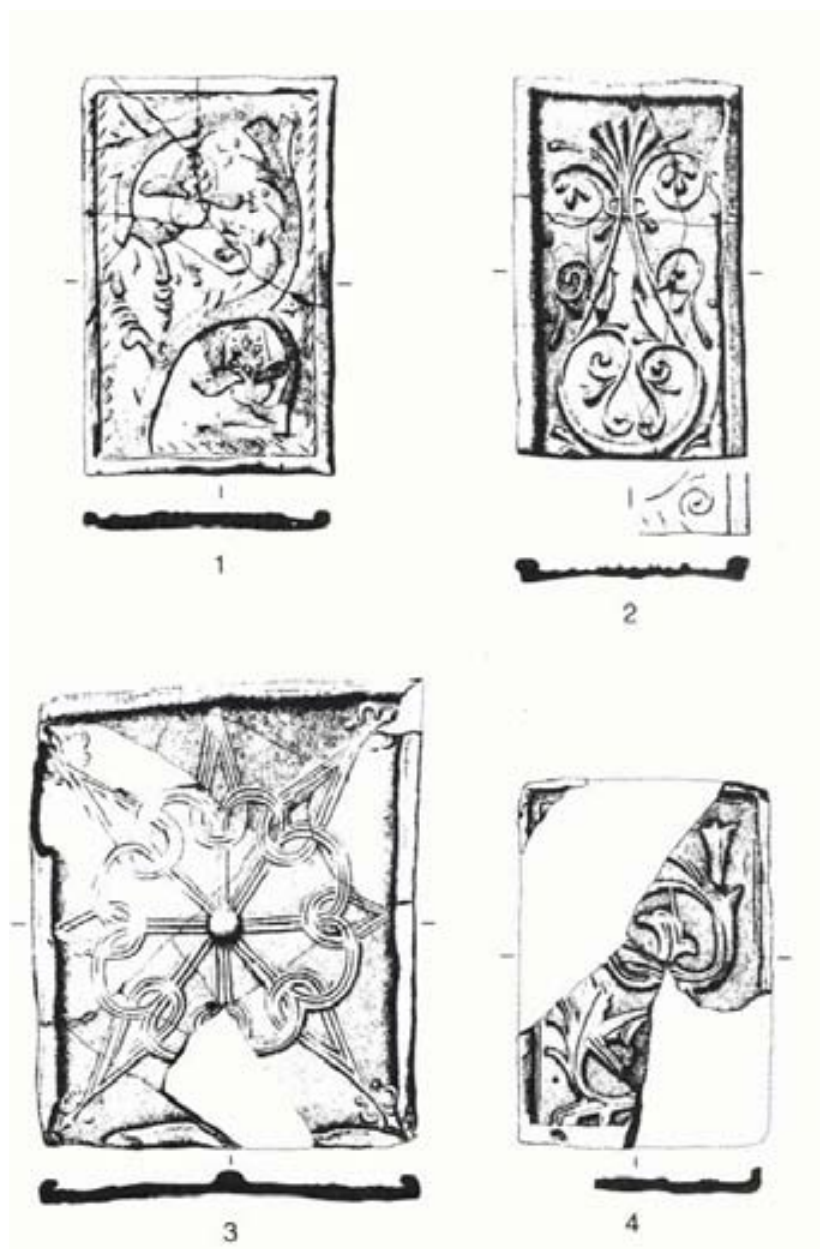
14. kép: kályhacsempék (15–16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–2: M = 1:2)

15. kép: kályhacsempék 15–16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pin-
ce betöltéséből (1–4: M = 1:4)

16. kép: kályhacsempék (15–16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1: M = 1:2; 2–4: M = 1:4)

17. kép: kályhacsempék (16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből
(1–4: M = 1:4)

g. Máztatlan oromcsempe töredékei. Élénk világosvörös anyagában kis mészszeccsék látszanak. Egyszerű léckerettel szegett, vékony, rózsaszín árnyalatú angóbbal borított előlapját szörny szájából kinövő leveles indák borítják (analógia: Benkő 1992. 71. tábla 2.). Ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. A töredékek két csempéből származnak (15. kép 1.; 40. tábla 1.).

alap: kb. 21,5 cm; m: kb. 28,5–28,7 cm

A következő csempén egy ismert késő gótikus motívum erőteljesen népi átformálását találjuk:

h. Máztatlan kályhacsempe. Élénk világosvörös, jól átégett anyagát homokkal és ritkán kis mészszeccsékkel soványították. Egyszerű léckerettel szegett előlapja aszimmetrikusan díszített. Sematikusan megformált, félköríves záródású árkádok fölött nagy méretű, csillagszerű, nyolcküllös rozetta tölti ki. A lapos, ráma nélküli csempe hátoldalán ujjnyomok láthatók. A

pince betöltéséből egyetlen, összeilleszthető darabokra tört csempe került elő (15. kép 4.; 40. tábla 6.).

m: 23,4 cm; sz: 19,6–19,9 cm

Az alábbi, *i–m.* típusokat rokon méretük és a késő gótika–reneszánsz korának bútordíszítésére, karzat- és mennyezetfestésére emlékeztető mintakincs köti össze.

i. Mázatlan kályhacsempe töredékei. Világosvörösre égett, érdes anyagból készült. Léckerettel, ezen belül kötélfonatot utánzó mintával keretelt előlapját átlósan ívelt, kétfelé ágazó inda tölti ki, az indák végén egy-egy nyitott kelyhű, erősen stilizált akantuszvirággal (analógia: Benkő–Ughy 1984. 3. rajz, Alsóboldogfalva I/4. típus). A bemutatott ép példány előoldalát fehér angób fedi, az indát hevenyészve, figyelmetlenül meghúzott vörös vonal hangsúlyozza. A lapos csempe ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. További két, angóbos példány töredékei is előkerültek, az egyiken vörös festésnyomok látszanak. A csak angóbos, festetlen kályhacsempe vaskosabb, anyaga durvábban soványított és szürkésbarnára égett (17. kép 1.; 41. tábla 3.).

m: 24,5 cm; sz: 15,5–15,8 cm

j. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Anyaga világos barnásvörös. Léckerettel, ezen belül pálcataggal szegélyezett előlapját széles ívben kanyargó, leveles inda díszíti. Ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. A töredékek egyetlen csempéből származnak (17. kép 4.; 41. tábla 7.).

m: 23 cm; sz: 15,8 cm

k. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Anyaga élénk világosvörös. Léckerettel és pálcataggal keretelt előlapját nagy, szabdalt leveles indamotívum tölti ki. Előlapját vékony, rózsaszínes angób borítja, ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. Mindössze egy csempe töredéke került elő (16. kép 2.; 41. tábla 4.).

sz: kb. 17 cm

l. Mázatlan kályhacsempe. Anyaga élénk világosvörös vagy világos barnásvörös, felülete feltűnően durva. Előlapját pálcatagos léckeret övezi, az ezen belüli mezőt felül csüngő liliomsor, kétoldalt kis négyzetekből álló díszítősor szegélyezi. Az előlapot két forgórózsa tölti ki, a felső közepén négyszirmú virág, az alsó, alul elvágott rozetta közepén ötágú csillag látható. Az egyetlen ép példány előlapját fehér angób borítja, ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. További négy példányból csak kisebb töredékek kerültek elő, közülük az egyik angóbos, a másik angóbos és vörössel festett, kettő pedig angóbozás és festés nélkül készült (16. kép 3.; 41. tábla 2.).

m: 25,8 cm; sz: 15,9 cm

m. Mázatlan kályhacsempe. Apró szemcsés anyaga világosbarnára égett. Vaskos léckerettel szegett előlapját palmettás minta díszíti. A bemutatott ép példány (17. kép 2.; 41. tábla 1.) alját a fazekas a minta egy részével együtt még képlékeny állapotban levágta, ezért itt a keretelés is hiányzik. Egy másik, alul hasonlóképpen elvágott csempe segítségével a minta kismértékben kiegészíthető. A két lapos, ráma nélküli csempe hátoldala ujjnyomos.

m: 23,6 cm; sz: 14,4 cm

A következő két csempét, eltérő stílusú díszítőmotívumaiktól függetlenül, méreteik rokonítják:

n. Mázatlan kályhacsempe. Világosbarnára égett anyagát apró szemű homokkal soványították. Egyszerű léckeretes előlapján bordázott szalagból font nyolcküllös rozetta látható, melynek íves szirmai hegyes, mandulamag alakú díszítmények fogják össze. A csempesarkok felé mutató hegyek végére egy-egy kis liliomot mintáztak. Ráma nélküli hátoldalán ujjnyomok

maradtak. Összesen négy csempe töredékei kerültek elő, közülük három világosbarna, egy pedig halványvörös anyagú, ez utóbbi darab előlapját vékony angóbréteg fedi (17. kép 3.; 41. tábla 6.).

m: 28,4–29 cm; sz: 23–23,5 cm

o. Máztatlan kályhacsempetöredékek. Anyaguk érdes, barnásvörös. A léckeretes előlapot félkörökből szerkesztett geometrikus minta fedi, a csempe közepén, az egymást érintő, illetve metsző félkörök között rozetta található (16. kép 4.). A lapos csempe ráma nélküli hátoldala ujjnyomos. Legalább három csempe töredékei kerültek elő, az egyik előlapja angóbos.

m: 27,5 cm; sz: 22,1 cm

p. Máztatlan kályhacsempetöredék. Érdes anyaga halvány barnásvörösre égett. Előlapján rozetta és évszám töredéke. A jellegzetesen 16. századi formájú ötös alapján a hiányos évszám [15.]5 lehetett. A lapos, hátrész nélküli csempe hátoldalát ujjnyomok borítják (13. kép 1.).

Magassága és szélessége nem mérhető.

q. Máztatlan kályhacsempe töredékei. Mintája többszörösen tagolt keretbe foglalt nagy méretű liliom (analógia: Benkő–Ughy 1984. 24. rajz, Rugonfalva, 2. típus). A két csempéből származó töredékek eltérő anyagból és eltérő kerettel készültek. Az egyik érdes, világosbarnára égett anyagból készült, hátoldalán durva szövésű zsákvászon lenyomatával. A másik darabot apróbb szemű homokkal soványított, barnásvörösre égett anyagból formálták, hátoldalán finomabb szövésű vászon lenyomatával.

Magassága és szélessége nem mérhető.

r. Máztatlan kályhacsempe töredéke. Anyaga világosbarna, apró szemcsés homokkal soványított. Előlapján király és királyné alakja (analógia: Benkő–Ughy 1984. 60. rajz, Székelykeresztúr V/4. típus). Keskeny hátoldali rárával készült, háta ujjnyomos. Egyetlen csempe töredéke került elő.

Magassága és szélessége nem mérhető.

s. Máztatlan kályhacsempetöredékek. A két csempéből származó töredékeken Sámson és az oroszlán ismerhető fel (analógia: Benkő–Ughy 1984. 23. rajz, Rugonfalva, 1. típus; Benkő 1992. 73. tábla 6., Alsóboldogfalva, 1. típus). Az egyik csempe előlapja angóbos, hátoldala mindkettőnek textillenymatos.

Magassága és szélessége nem mérhető.

t. Máztatlan kályhacsempe töredéke. A többi csempe anyagánál sötétebb barnásvörösre égett, homokkal és igen apróra őrölt mészszeremcsékkel soványított agyagból készült. Előlapját magas léckeret, ezen belül pálcát szegélyezi. Az előlap mezejét felül félkörív zárja le, kétoldalt az ív és a keret között egy-egy saroklevéllel. A félköríves fülkében férfifej és ördög látható (a töredékes jelenet valószínűleg Jézus megkísértését ábrázolta). A helyi anyagban szokatlan ez a rendkívül erős kiülésű relief. A csempe rövid hátoldali rárával készült, hátán textillenymat maradt. Egyetlen töredék került elő (14. kép 2.; 40. tábla 3.).

Magassága és szélessége nem mérhető.

u. Máztatlan kályhacsempe töredékei. Apró szemcsés anyaguk barnára égett. Léc- és félhengertaggal keretelt előlapján kezében dárdát tartó, sisakos-páncélos lovas alakja látható (analógia: Benkő–Ughy 1984. 59. rajz, Székelykeresztúr, V/3. típus). A lapos, ráma nélküli csempék hátoldala textillenymatos (40. tábla 2.). A töredékek két csempéből származnak, az egyik előlapját vékony, fehér rózsaszín angóbréteg fedi.

Magassága és szélessége nem mérhető.

v. Máztatlan kályhacsempe töredékei. A negatív mintájú, két koronás uralkodót, fejük között a csempe felső szélénél lefelé fordított, osztrák szív-pajzsos magyar címet ábrázoló, már régebben ismert csempe (Benkő–Ughy 1984. 28. rajz, Székelykeresztúr, I/2. típus) kis töredéke (8,6 x 4,4 cm), mely a rendkívül hiányos, antikva betűs csempefelirat tükörfírásos dátumát egészíti ki:

[...O?]/BRI 1 5 7 1

János Zsigmond 1571. március 14-én halt meg, a lefelé fordított, osztrák szív-pajzsos magyar címer így a Szapolyai-dinasztia magvaszakadtára utal. A csempén látható, erősen népies megfogalmazású, szinte karikatúraszerű jelenetet a török vazallus János Zsigmond tisztelgéseként értelmezzük hűbérura, Szelim szultán (1566–1574) előtt.⁴¹³ A ráma nélküli csempelap hátoldala ujjnyomos.

szerkesztett m: 39 cm; sz: 24 cm

z. Zöldmázás oromcsempe töredékei. Apró szemcsés anyaga vörösesbarnára égett. Előoldalát fehér angób fölött sötétzöld máz fedi. Ívsoros, de a csempelap áttörésével nem hangsúlyozott mintája a Székelykeresztúr V/9. számú oromcsempe típus (Benkő–Ughy 1984. 63. rajz) változata. Két csempe töredékei kerültek elő. Mindkettő lapos, hátrész nélküli darab, az egyik háta ujjnyomos, a másik textillenymatos.

Magassága és szélessége nem mérhető.

x. Máztatlan oromcsempe töredéke. Apró szemcsés, érdes anyaga barnára égett. Előlapját háromszögű mezőkbe helyezett stilizált akantuszlevelek díszítik. Az egyetlen töredék hátoldala textillenymatos (13. kép 2.).

Magassága és szélessége nem mérhető.

y. Máztatlan, díszítetlen agyaglapok. A kályhacsempékkel együtt homokkal érdesre soványított anyagú, barnára égetett, koromfoltos agyaglapok is előkerültek. A 0,7–1,6 cm vastag, ráma nélküli agyaglapok egyik oldalán ujjnyomok, a másikon fűrészelt deszka lenyomata látható. A töredékek legalább négy példányból származnak (42. tábla 1–4.).

m: 32,4 cm; sz: 20,6 cm

Üveg

A pince feltárásakor előkerült apró töredékek döntő többsége romlott, átlátszatlan, barna (ritkában átlátszatlan sötétzöld) árnyalatú üveg. A felismerhető formájú edénytöredékek között szerepel sárgásbarna, áttetsző anyagú „kotyogós” palack tölcseresen kiszélesedő peremtöredéke (32. kép 4.), barna, romlott anyagú üvegedény keskeny, hengeres nyaka ráfolyatott cseppel (32. kép 2.), palackok ferde kannelúrával díszített válltöredékei (32. kép 5, 7, 9.). Ez utóbbiak anyaga romlott barna, egy esetben átlátszatlan sötétzöld.⁴¹⁴ Egy serleg vagy pohár romlott sötétzöld peremtöredékét vízszintesen futó, ráfolyatott üvegszál tagolja (32. kép 3.).

Két szintelen, átlátszó töredék kerek ablakszemből származik. Szerkesztett átmérőjük 10,5–10,6 cm (32. kép 6, 10.).

⁴¹³ Korábban – Benkő–Ughy 1984. 16, 60–61. – a csempét a 16. század első felére kelteztük és ábrázolását hipotetikusán az I. Ferdinánd és Szapolyai János között létrejött váradi békéhez (1538) kapcsoltuk. A csempén szereplő 1571-es évszám ezt a feltételezésünket természetesen megdöntötte. János Zsigmond török vazallus voltát végrendelete is jól tükrözi: Heckenast 1990.

⁴¹⁴ 15–16. századi analógiák Kőszegről: Holl 1992. 64. kép 1–3. (16. század eleji rétegből), 166. kép 3.

19. kép: érmék (16. század) – 1: hamis dénár I. Ferdinánd korából (1531 vagy 1551); 2: dénár I. Miksa nevével, 1577. 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből

Fémtárgyak

A pincét kitöltő földben sok piskótafejú, erősen rozsdás vasszeg volt, az ép példányok hossza 7,7–8 cm. Rajtuk kívül néhány vaskos, bogláros, továbbá egy hurkos fejű szeg is napvilágot látott. A szegek mellett néhány kis méretű, ácskapocsszerű iszkábaszeg (h: 4,5–8,4 cm) is a múzeumba került.

A vas használati tárgyak közül a legnépesebb leletegyüttest a kések alkotják. A különböző méretű, nyéllemezes kések fányelét rézsögecsekkel erősítették a markolatlemezhez, a nyelet általában pajzs alakú, préselt, átfúrt rézveret zárta le, melyet a vasnyél végéből kinyúló tüske visszalapálásával rögzítettek.⁴¹⁵

Előkerült egy nyújtott ovális alakú csiholó (35. kép 12.), egy fúró, melyet a túlrestaurálás miatt már csak az előzetes körvonalrajz alapján közölhetünk (35. kép 11.), egy nyéltüskés vasár, valamint egy ovális vaskarika.

A viseletet két csizmapatkó képviseli, ezenkívül két gömbös fejű réz hajtű is előkerült, hosszuk 6,8–6,9 cm, a gömb átmérője 0,43 cm.

⁴¹⁵ Miként a Kereskedelmi Bank telkén feltárt 13. objektum 15. századi kései (34. kép 1–6, 8.) esetében sem, a restaurálatlan késeken itt sem sikerült még mesterjegyeket azonosítani. A minden bizonnyal osztrák, styri késekre és a többi, valószínűleg szintén import késre a fenti objektum fémleletei ismertetésekor még visszatérünk.

Pénzek

a. II. Ulászló (1490–1516) évszám nélküli dénára, K–B verdejeggyel (Huszár 803., változat). A pince padlóján került elő.

b. II. Lajos (1516–1526) 1518-ban vert dénára, K–G verdejeggyel (Huszár 841.). A betöltés alján, kevésbé a pince padlója fölött hevert.

A pince gödrét kitöltő földből a következő pénzek kerültek elő:

c. I. Ferdinánd (1526–1564) 1537-ben vert dénára, K–B verdejeggyel (Huszár 935.)

d. I. Ferdinánd 1543-as dénára, K–B verdejeggyel (Huszár 935.)

e. I. Ferdinánd hamis dénára, 1531-es vagy 1551-es évszámmal, zavaros körirattal, K–B verdejeggyel (Huszár 935. hamisítványa; 19. kép 1.)

f. Miksa (1564–1576) nevére vert dénár 1577-ből, K–B verdejeggyel (Huszár 993.; 19. kép 2.)

III. Szabadság tér 44., Román Kereskedelmi Bank

A 19 m széles és kb. 120 m hosszú telken 1993-ban kezdődtek el a Kereskedelmi Bank építési munkálatai. Ezt megelőzően lebontották az idővel U alaprajzúvá bővült, múlt századi Wolf (Farkas)-féle kőházat, melynek helyén a Székelykeresztúri Múzeum, a szóban forgó telek közvetlen szomszédjaként, több szakaszban leletmentő ásatást végezhetett (1993–1995).

Az ásatás során igen kis munkaerővel, hatalmas mennyiségű újkori törmelék eltakarítása után számos középkori objektum, köztük földbe ásott házak részletei, kemencék, gödrök, továbbá egy késő középkori, fával bélelt pince és egy másik, késő középkori–kora újkori kőpince került elő, mindkettő betöltésében igen jelentős leletanyaggal. Az építkezést megelőző, kezdetben szondázó jellegű, majd fokozatosan terjeszkedő ásatás csak a teleknek a tér felé eső kisebbik részét érintette. Az időközben meginduló építkezés földmunkái és a telket mélységében átvágó közműárkok ennél lényegesen nagyobb területet bolygattak meg. Itt a markoló nyomán több objektumnak csak a pusztta létét lehetett rögzíteni egy-egy metszetrajzzal; ezeknél a telepnyomoknál a kormeghatározás a metsztfalakból gyűjtött leleteken alapul. Számos tárgy az építkezés területéről elszállított föld utólagos átválogatásakor került elő.⁴¹⁶

A hosszan hátranyúló telek D-i, garázsokkal beépített végének néhány településmaradványát a Kereskedelmi Banktól kiinduló szennyvízcsatorna árkával vágta el, egy további objektum a garázsok között végzett szondázó ásatások során került elő.⁴¹⁷

⁴¹⁶ A leletmentés dokumentációjában az ásatással feltárt objektumok római számot, a gépi földmunka nyomon követése során csak részben megfigyelt telepjelenségek arab számot kaptak. Az alábbiakban ezt a jelölést egységesítettük, az egyes telepjelenségeket pedig nem előkerülésük sorrendjében, hanem időrendben mutatjuk be. A telek déli végén feltárt objektumok leletei „Garázsok”, ill. „Garázköz” jelzéssel kerültek múzeumba, ezeket is a Szabadság tér 44. szám alatt ismertetjük, ugyanis a telek legújabb kori felszabdálása előtt ide tartoztak. A garázsoknál az utolsó objektumot 1995 őszén tárta fel Demeter István és Székely Attila.

⁴¹⁷ A garázsok területén végzett szondázó ásatásokat az indokolta, hogy ezen a területen középkori telepjelenségek mellett egy kora népvándorlás kori temető kisebb, módszeresen kirabolt részlete is előkerült (az első sír leletei: Benkő 1992. 173., 16. tábla 12–13.). A lassan gyarapodó, eddig 5 síros, szegényes temetőrészlet (az újabb leletek: vaskés, egysoros, enyhén ívelt hátú fésű, kézzel formált edény) közlésére más alkalommal kerítünk sort.

1. objektum, árok (eredeti jelölése: 4. objektum)

A telek É-i vége mentén, a járdával párhuzamosan 123–130 cm széles, 130–140 cm mély árok húzódott, melynek két rövid szakaszát sikerült is feltárni a gépi földkitermelés szüneteiben. Betöltéséből 13–14. századi kerámia, többek között egy, az árok alján szétterített cserepekből összeállított fazék (22. kép 4.), kancsó vagy palack bekarcolt hullámvonalköteggel díszített válltöredéke, korai típusú lábas lábának kis darabja és fazekak széles, hornyolásszerű barázdákkal tagolt oldaltöredékei kerültek elő.

2. objektum, gödör (eredeti jelölése: 12. objektum)

Kerek gödör részlete, mely a telek mai, É-i széle felől már a járda alá nyúlt. Mélysége 160 cm volt. Kevés és jellegtelen, 13–14. századi kerámiát és egy levél alakú, tüskés felerősítésű vas nyílcsúcsot tartalmazott (35. kép 1.).

3. objektum, tűzhely (eredeti jelölése: 5. objektum)

Tűzhely átégett aljának részlete, 170 cm mélyen. Az 5. objektumnál korábbi tűzhely háromnegyede a földmunkák során megsemmisült. A bontásakor előkerült kevés kerámia a 14. századra keltezi.

4. objektum, ház (eredeti jelölése: 6. objektum)

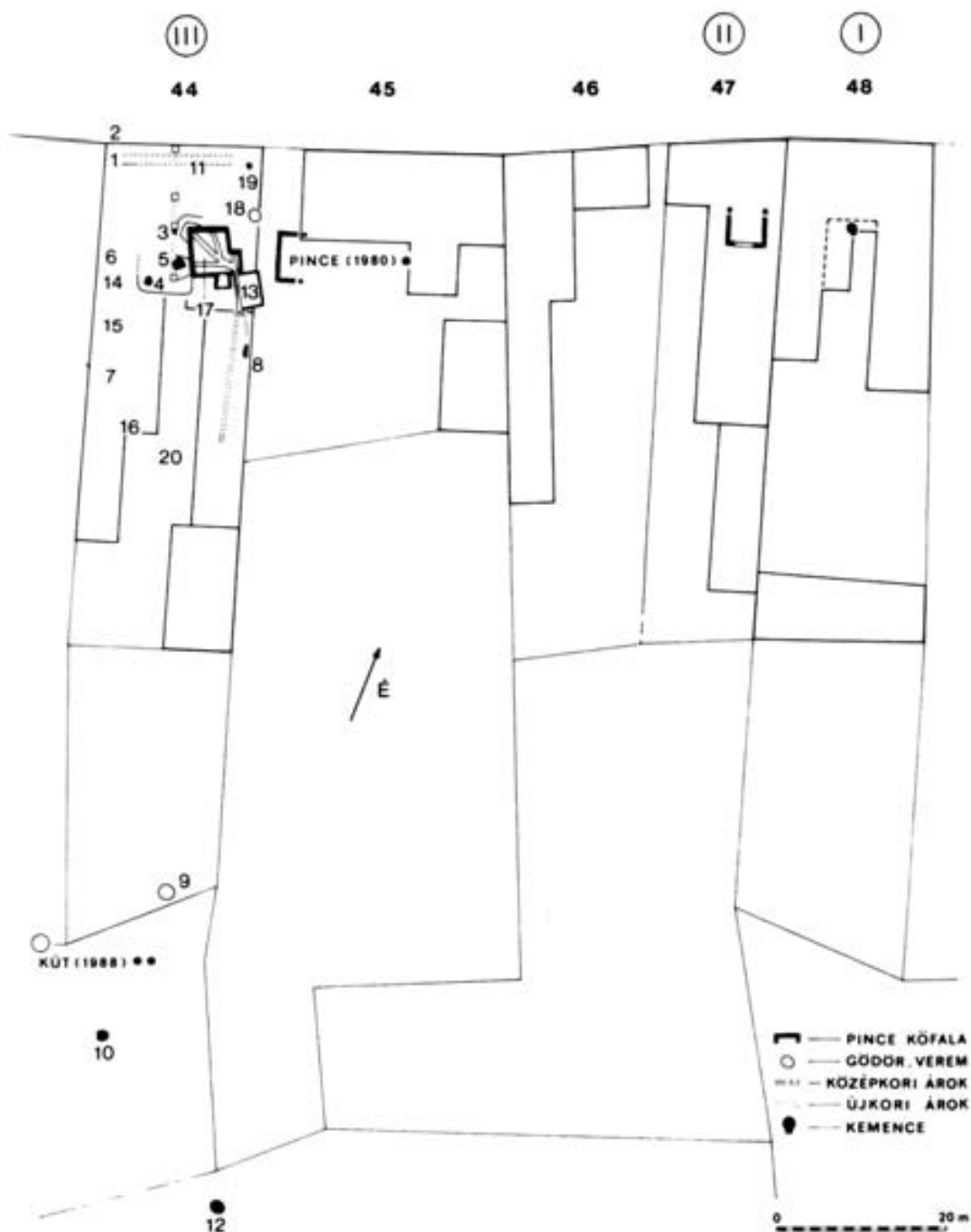
Az 5. objektum (ház) alatt egy korábbi, földbe ásott ház részletét sikerült megfigyelni. A négyszögletes, egyik oldalán 6,5 m széles beásás alját 20–25 cm vastag, sárga agyagpadló borította, mely 180 cm mélyen húzódott. A beásás D–DNy-i sarkába kis méretű kemencét építettek, melynek sütőfelülete épen megmaradt, szája É felé nyílt. A ház betöltése 14. századi kerámiát tartalmazott. A kerámiaanyagnak több mint a fele (53 %) lassú forgású korongon, szélesen kihajló vagy kettős tagolású peremmel készült, feketés- vagy szürkésbarnára égetett, még Árpád-kori vonásokat mutató fazekak töredékeiből áll (9. tábla 1, 4.). Az egyenletesebben soványított, barnászöröstre égett, galléros peremű, jellegzetesen 14. századi fazéktöredékek a leletanyag további 46 %-át teszik ki (9. tábla 2–3, 5.). A fényezett felületű asztali kerámiát mindössze két darab (1 %) képviseli, az egyik töredék apró szemcsés soványítású, érdes anyagú, kívül felületesen fényezett kancsó(?)részlet, a másik finomabb anyagú, vöröstre égetett kerámiatöredék.

5. objektum, ház (eredeti jelölése: II. objektum [kemence], III. objektum [földbe ásott ház részlete])

Az udvar mai, macskaköves burkolata alatt, 53–59 cm mélyen egy másik, kora újkori, kis kövekből kirakott macskaköves felület húzódott, a kövek között 14–17. századi cserepekkel. Ez utóbbi alatt további 60 cm-rel nagyobb kiterjedésű, szabálytalan négyszög alakú beásás részlete jelentkezett; alja a mai felszín alatt 117 cm mélyen került elő. Az ismeretlen méretű beásás délkeleti sarkában egy, a gödör aljánál valamivel magasabban fekvő kemencealjat sikerült kibontani. A mai talajfelszín alatt 110 cm mélyen talált kemence lekerekített sarkú, szabálytalan négyszög alaprajzú volt, fala 5–6 cm vastagon átégett. ÉNy, azaz az utca felé nyíló szája 40–45 cm széles volt, hossza (a kemencetorok nélkül) 95 cm, a csonkult kemence szerkesztett szélessége kb. 120 cm lehetett. Egyperiódusú sütőfelülete alá a házszerű beásás leleteihez igen hasonló, 14. századi cserepeket tapasztottak. A kemence alja alatt korábbi településnyomok is mutatkoztak, melyek kutatására idő hiányában nem kerülhetett sor.

Az egységes, 14. századi leletanyag és a hasonló mélységadatok alapján már a leletmentés során felvetődött, hogy esetleg összetartozó objektumokról, egy nagyobb kiterjedésű, enyhén

földbe ásott, kemencés ház részleteiről van szó. A kézenfekvő feltevésnek a kemence és a gödör eltérő tájolása ellentmondani látszik, a több oldalán csonkult beásás gyors feltárásakor rögzített sommás megfigyelések és a vázlatos rajzok sajnos nem segítenek a kérdés megnyugtató tisztázásában. A kemence és a mellette feltárt beásás leleteit ezért külön ismertetjük.

20. kép: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44–48., középkori–kora újkori telepnyomok
 *(pince, 1980): Benkő 1992. 163. – **(kút, 1988): Benkő 1992. 172–173.

A kemence („II. objektum”) feltárásakor előkerült kerámia két csoportra oszlik. A leletek mintegy 36 %-át durva szemű, kvarcos homokkal soványított, szürkésbarnára égetett, kissé szabálytalanul formált, 14–15 cm peremátmérőjű fazekak alkotják (10. tábla 1–2, 4.). Kettős tagolású peremük még a késő Árpád-kort idézi, archaikus vonásuk továbbá az edényvállra karcolt vízszintes vonalakból vagy hullámvonalból álló díszítés, valamint az edények alján gyakran megfigyelhető fenékbélyeg.

A kerámia nagyobbik hányadát (64 %) vörös vagy barnászvörös színű, egyenletesebben soványított és a fenti csoporthoz képest igen jól égetett, változatosabb edényfélések (fazekak, fedő, lábas, kancsók) teszik ki. Az általában 16–18 cm, kivételesen 21,4 cm peremátmérőjű fazekak nyakát és vállát gyakran keskeny, éles borda választja el egymástól (10. tábla 5–6.). A korongról leemelt edények alján nincs fenékbélyeg. Egy barna, érdes, jól égetett anyagú, csonkakúp alakú fedőtöredék (10. tábla 3.) 16–17 cm peremátmérőjű fazékhoz készült. Egy szemcsés anyagú, kívül barnára, belsejében sötétszürkére égett kancsótöredék a második kerámiacsoport gyengébben égetett tagja, a korai kancsókra jellemző kis kerek, szervetlenül illeszkedő füllel (13. tábla 2.). Az edény külső felületén alig észrevehető, függőlegesen futó vörös festéssávok láthatók. Egy másik kancsótöredék élénkpirosra égetett agyagból készült (13. tábla 1.). A 14. századi székelykeresztúri anyagban ritka leletnek számít a vörös, érdes anyagú, nagy méretű, vaskos lábú lábos (13. tábla 5, 8.).

A kemence feltárásakor három vasbucatóredék is előkerült.

A kemence és a mellette feltárt, földbe ácsott létesítmény kerámiaanyaga nagyon közel áll egymáshoz, ami szintén e két objektum egyidejűségére és összefüggésére utal.

A nagy valószínűséggel földbe ácsott ház részletének tekinthető beásás anyagában szintén elkülöníthető egy barnásfeketére, barnásszürkére vagy világosbarnára égett edénycsoport, mely főként fazekakból áll (11. tábla 1–5, 9.). A viszonylag gyengén égett, hurkatechnikával formált fazekak kettős tagolású vagy tölcselesen kihajló, széles peremmel készültek (peremátmérő: 12–18,8 cm), vállukon bekarcolt egyenes vagy hullámvonalak futnak körbe. A 11. tábla 3. sz. töredékén a vállat díszítő vonalköteg már átmenetet képez a hornyolt barázdákból álló díszítés felé. A különböző méretű fazekak mellett egy hasonló anyagú és égetésű, belsejében hullámvonallal díszített tálka töredéke is előkerült (11. tábla 4.). Az e csoportba tartozó töredékek a teljes leletanyag 28 %-át teszik ki.

A leletek nagyobbik része (63 %) a fenti csoportnál valamivel finomabban soványított és jobban korongolt edényekből áll, melyeket egyenletesen barnászvörösre vagy foltosan vörös-barnás-feketére égettek. A fazekak ebben a csoportban is többségben vannak. Az egyetlen ép példány (12. tábla 4.) arról árulkodik, hogy a fenti, még az Árpád-kori fazekashagyományt követő edényekkel szemben a fejlettebb technikával készült edények arányai is megváltoztak. Gyakoriak lettek a tagoltabb, galléros peremtípusok (peremátmérő: 14–16 cm), a fazekak vállán hornyolt sáv fut körbe (12. tábla 1–3, 5–6.). Csak egy esetben találtunk jól korongolt, vörös oldaltöredéken hullámvonalkötegből álló díszítést. A fazekak mellett kis bögre (11. tábla 10.), füles kancsó, lábas (a töredék ugyanabból a lábasból származik, melynek két darabját a kemence leletanyagának ismertetésekor már bemutattuk!) és kormos peremű mécsesek (11. tábla 6–8.) darabjai kerültek elő.

Egy aljtöredék mázas pohárból származik (13. tábla 4.). A korongról leemelt, érdes, sötét szürkésvörös anyagú, igen erősen átégett poharat angób nélkül felvitt fényes, barnászöld máz fedi (13. tábla 4.).

Hat töredék (2 %) apró és közepes szemű kvarcos homokkal egyenletesen érdesre soványított, világos szürkésbarnára égetett asztali edényből (kancsó?) származik. Az egyes darabok külső oldalát csokoládébarna agyagmázzal vonták be és fényezték. A legnagyobb töredék profilált aljú

edény, minden bizonnyal kancsó darabja, oldalán abroncsszerű borda fut körbe (13. tábla 6.). Egy másik oldaltörédket hasonló borda tagolja (uo. 7.).

A kerámia jellegzetes csoportját képezik az igen finom, iszapszerű anyagból korongolt, fényezett vagy simított felületű, narancsvörösre vagy világosbarnára égett, karéjos peremű kancsók darabjai (12. tábla 7–11.). Az ide tartozó töredékek a kerámia 7%-át teszik ki.

A ház betöltéséből a kerámialeletek mellett egy gótikus vaskulcs (35. kép 6.), salakrög, két vasbucatóredék és állatcsontok kerültek elő. A betöltés felső részében az ásatók szárnyas csontjait tartalmazó edényt találtak (12. tábla 4.).

6. objektum, gödör (eredeti jelölése: 7/a. objektum)

Nagyobb verem részlete. A metszetrajzról leolvasható átmérője 205 cm, lapos, enyhén ívelődő aljának legnagyobb mélysége a mai felszíntől mérve 247 cm. Betöltése 14. századi kerámiát és egy vasbucadarabot tartalmazott. A kerámialeletek 20 %-a képviseli a még Árpád-kori jellegzetességeket mutató, barnásfeketére égett fazekakat; velük szemben a jól korongolt és égetett, vörös színű edénytöredékek – döntő többségükben fazekak darabjai, továbbá egy mély tál peremtöredéke – a leletanyag 77 %-át teszik ki. Az érdes anyagú, kívül fényezett kerámia 1%-kal, a finoman iszapolt, vörösre égetett asztali edények cserepei 2%-kal szerepelnek. A 6. objektum és egy belevágó, újkori mészgödör határán középkori, öntött bronz csat (35. kép 9.) került elő, amely minden bizonnyal a 6. objektum leleteihez tartozik.

7. objektum, beásás (eredeti jelölése: 9. objektum)

Nagyobb kiterjedésű, a gépi földmunka során megsemmisült objektum. A metszetrajzról leolvasható szélessége 400 cm, lapos, 198 cm mélyen húzódó aljába 228–264 cm-ig két gödör mélyedt (átm: 143 cm, 146 cm). Betöltése igen leletszegény volt, de a verem aljába ásott egyik gödör sok 14. századi kerámiát (fazék-, kancsó- és mécesstörédekeket), vasbucadarabokat, feltört állatcsontokat tartalmazott. A lassú korongon formált, barnásfeketére égett, még Árpád-kori jellegű kerámia (9. tábla 7, 15.) a leletek mindössze 13 %-át teszi ki, szemben a jól korongolt, 14. századi peremtípusokat felvonultató, vörösre égetett kerámia 83 %-os számarányával (22. kép 1.; 9. tábla 6, 8–14, 16.; 14. tábla 1.). Az érdes anyagú, fényezett felületű edénytöredékek 1,5 %-kal szerepelnek (egy felületesen fényezett kancsótöredék nyakrészét és hasát borda választja el, egy másik töredéket kívül fényes, élénkvörös agyagmáz borít), a finoman iszapolt, halványvörösre égetett kancsótöredékek a leletanyag fennmaradó 2,5 %-át teszik ki. A verem helyéről markolóval kiemelt földben az ásatók I. Lajos 1346–1349 között vert dénárára bukkantak (Huszár 529.). Jóllehet nem igazolható kétségtelen hitelességgel, hogy az érem valóban a veremből származik, az itt feltárt 14. századi kerámiaanyag ezt valószínűvé teszi.

8. objektum, kemence (eredeti jelölése: 13. objektum)

A kemence a K-i telekhatár alatt 302 cm mélyen került elő, nagyobbik része a Múzeum szabadtéri kiállítási csarnoka alá nyúlt, így kibontani az omlásveszély miatt csak részben sikerült. Hossza 166 cm, szélessége kb. 110 cm, a feltárt részen megroskadt falának 55 cm magas részlete még megfigyelhető volt. Agyaggal tapasztott sütőfelülete épen került elő. A beomlott kemence belsejében kevés 14. századi kerámia, állatcsontok és két vasbuca volt.

9. objektum, gödör (eredeti jelölése: Garázköz mögött)

Kerek, kúposan földbe mélyülő, kútszerű verem. Foltját 130 cm mélyen figyelték meg, miután a fölötte lévő földet markolóval kitermelték. Ezen a szinten kerek, 177 x 180 cm-es gödörként je-

lentkezett, mely lefelé fokozatosan szűkült és a mai szinttől mért 180 cm alatt leletszegénnyé vált. 290 cm-nél a feltörő talajvíz miatt nem lehetett tovább bontani, átmérője itt 80 cm-re csökkent.

21. kép: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 9. objektum: V. István (1270–1272) kori szlavón báni dénár, a 14. században is használt *banalis antiquus*

A leletek a gödör betöltésének felső részében voltak. A középkori tárgyak mellett előkerült egy ásóval kicsorbított peremű népvándorlás kori kis edény is, mely az itt elterülő kora népvándorlás kori temető egyik, még a középkor folyamán megbolygatott sírjából származhat.

A veremből előkerült középkori kerámia a 14. századra keltezhető, annak ellenére, hogy a betöltés V. István (1270–1272) igen jó megtartású szlavón dénárját is tartalmazta (Unger 1976. III. 12., S–R jegy). A feltárt kerámiaanyagban csak elvétele fordul elő néhány szürkésbarna, gyengébben égetett, még az Árpád-kori edénművességre emlékeztető töredék (8. tábla 1, 8.). A leletek többsége apró szemű, enyhén csillámos homokkal soványított, egyenletesen korongolt és barnásvörösre vagy foltosan világosbarnára égetett töredékből áll. A fazekak pereme jellegzetesen tagolt, az edénnyakat a válltól éles, keskeny borda választja el, oldaluk enyhén hornyolt, az egyik fazék alján elmosódott, kör alakú fenékbélyeg látható (uo. 3, 7, 9–10.). Egy fedőtöredék (uo. 5.) jól illeszkedik a 14,4–16,4 cm peremátmérőjű fazekakhoz. Hasonló anyagból formálták egy palack váll- és nyaktöredékét, melyen belül jól megfigyelhető a hurkatechnika nyoma (uo. 2.); a vállon kívül barázdált sávok láthatók. Egy kancsó karéjos peremének töredéke (uo. 4.) élénk világosvörös, apró szemű homokkal és mésszerű őrlémmel érdesre soványított anyagból készült. Egy másik kancsó nyaktöredékének (uo. 6.) anyaga igen apró szemű, csillámos homokkal finomra soványított, vörösesbarnára égetett agyag. A nyakat kívül széles barázdák közé fogott hullámvonalakkal díszítették, alatta az edény testét körbefutó, benyomkodott mélyedések tagolják.

A gödör legfontosabb leletegyüttesét egy csontfeldolgozó műhely szemétre dobott hulladéka képezi. A műhely szarvasagancs megmunkálásával foglalkozott, a hulladék között a feldolgozásnál hasznavehetetlen, levágott agancsrózsa és számos agancshegy is volt. Az agancs külső, tömör rétegéből kézvonószerű eszközzel lenagyolt csíkokat és pálcikákat vágtek (1. tábla 10, 24–26.). A csíkokból egyik oldalukon lapos, a másikon profilozott vagy bekarcolt és vésett mintával díszített, átfűrt csontlapocskák készültek (uo. 11–16, 20–23.), a pálcikákból pedig egyik oldalán sima, domború, másik oldalán kötélfonattal vagy hosszanti barázdával díszített, esetenként ugyancsak átfűrt csonttárgyakat állítottak elő (uo. 1–9.), és előkerültek az átlukasztott faragványok felerősítésére szolgáló csontszegek is (uo. 17–19.). A csontfaragványok rendeltetése egyelőre még nem világos. A díszített csontlapok és pálcikák felvidéki és német analógiáit a kutatás csontborítású

ládikák tartozékának tekinti,⁴¹⁸ a keresztúri darabok – hangsúlyozzuk: rontott töredékek – meghatározása azonban még további anyaggyűjtést igényel.

10. objektum, kemence (eredeti jelölése: Garázsköz, 2. kemence)

A Kereskedelmi Banktól kivezető szenny- és esővízcsatorna árka a mai felszín alatt 65 cm mélyen fekvő kemence Ny felé nyíló száját és kb. egynegyedét elvágta. A lekerekített sarkú trapéz alakú K-i vége 128, Ny-i végénél (ahol az árok belevágott) már csak 107 cm széles volt. Alján 1–3 cm-es hamuréteg maradt, mely a kemenceszáj felé vastagodott. Kb. 5 cm vastagon átégett aljába sok cserepet tapasztottak. Boltozata beomlott, agyagból tapasztott oldala 15–20 cm magasan maradt meg. Belsejét sok tapasztásdarab, kő és kerámatöredék töltötte ki, köztük számos olyan égett agyagdarab is, melyen cserepek és kövek lenyomata látszott. A kemence betöltésében előkerültek rendkívül erősen, esetenként az olvadásig megégett tapasztásdarabok és vasbucák is, ami arra utal, hogy a felhagyott kemencébe más közeli kemencék omladékát is dobták, köztük egy, a bucák újraizzítására szolgáló kemence maradékát is. Ez utóbbi közeli kovácsműhely létét bizonyítja.

A kemence bontásakor igen sok 14. századi edénytöredék került elő, melyekből nagyobb fazékrészleteket sikerült összeállítani (22. kép 2–3.). A hasonló méretű, egységes jellegű fazekak díszítetlen sorozattermékeknek látszanak, vállukon ritkán hornyolás, egy esetben – jól korongolt és jól égetett, vörös anyagú töredéken – bekarcolt hullámvonal található. Peremátmérőjük 14–17,6 cm között váltakozik, egy kivételesen nagy fazék 16,4 cm-es peremátmérővel készült. A korongról leemelték őket, aljukon fenékbélyeg nem fordul elő, csupán a korongcsap nyoma látható.

11. objektum (eredeti jelölése: 2. objektum)

Nagyobb méretű, szögletes beásás sarka a telek É–ÉNy-i szélén, az 1. objektum (árok) fölött. Alja 130 cm mélyen húzódott, az utca felőli oldala lépcsőzetes kialakítású volt. Betöltéséből 14. századi, esetleg 15. század eleji kerámia jutott napvilágra, mely közé néhány 17. századi darab is keveredett. A leletek sorát egy felismerhetetlenségig elrozsdásodott vastárgy, valamint egy juhszarv egészíti ki.

12. objektum, kemence (eredeti jelölése: Garázsköz, 1. kemence)

A Kereskedelmi Banktól hátrafelé, D-re vezető csatorna árkanak gépi kitermelésekor hosszában átvágták a telek D-i térfelét. Eközben egy középkori sütőkemencét romboltak szét, melyről a leletmentést végző Székely Attilának csak vázlatos rajzot sikerült készíteni. Eszerint a mai járószint alatt 100 cm-rel fekvő, földbe vájt kemence kb. 210 cm hosszú és 150 cm széles, ovális alakú volt, kinyúló, mintegy 60 cm széles szája Ny felé nyílt. A kemence hátsó, K-i végénél Székely Attila lapos homokkődarabokból összeállított, „kürtő”-szerű építmény maradványát találta. A kemence 4–5 cm vastagon átégett alját agyagból tapasztották, alája nem terítettek el cserépréteget. Oldalfala 27–30 cm magasan megmaradt. Benne és körülötte sok 15. század eleji edénytöredék hevert. Érdesre soványított, esetenként kis mészszemcséket is tartalmazó, halványvörösre égetett agyagból széles, tagolt vagy galléros peremű, korongról leemelt fazekak készültek (14. tábla 2–5.). Néhány füleskancsót szemcsés, világosbarna anyagból korongoltak (uo. 9–10.). A leletek között feltűnően sok volt a sárgászöld, igen finom anyagból korongolt, karéjos peremű füleskancsótöredék, melyek sorát néhány hasonló

⁴¹⁸ Slivka 1984. 429., VII. tábla 24–25; Röber 1995. 897. A leletek egy része akár nyeregkápa vagy tegez díszítéséhez is készülhetett, vö. Pálóczi Horváth 1989. 32. és 41. kép.

anyagú, vörös festéssel díszített korsótöredék egészítette ki (uo. 6–8, 11.). Egy hornyolt oldaltöredék szürke, redukált égetésű fazékból származik.

A kemence mellett valamilyen hozzá tartozó objektumot (házat vagy az előtér gödrét) nem sikerült megfigyelni.

13. objektum, pince (eredeti jelölése: IV. objektum)

A 17. objektum bontásakor feltűnt, hogy a 17. századi, kőfalú pince közvetlenül egy korábbi, fával bélelt pince mellé épült. Ez utóbbi, a benne talált leletek tanúsága szerint, a 15–16. századból származik, és tájolása is megegyezik a 17. századi pincéével, így joggal feltételezhető, hogy – a fölé épült és nyomtalanul elpusztult faházzal együtt – a 16–17. században emelt kőpincés ház közvetlen előzményét jelenti, ugyanazon késő középkori telken.

A fával bélelt pince DNY-i térfelét 1993-ban, a 17. objektummal egy időben tárta fel Székely Attila és Demeter István, másik, a múzeum telkére átnyúló ÉK-i felét 1995-ben sikerült kiásni.

A téglalap alakú, 4,5 x 3,5–3,7 m-es pince hossz tengelye ÉNy–DK tájolású volt, lejárata – akárcsak a 17. századi pincénél – a fel nem tárt D-i oldalon lehetett. A pince kiásott gödrét belülről, a földfalak mentén lefektetett, a sarkoknál csapolt talpgerendák szegélyezték, melyek a falak függőlegesen felállított deszkákból készült borítását támasztották. A Ny-i oldalnál megfigyelhető volt, hogy a pince gödre és a deszkabélés közötti 10–15 cm-es hézagot vízzáró agyaggal töltötték ki. A pince alja sötét színű, keményre taposott, kavicsos, 6–10 cm vastag földréteg volt, mely a mai felszín alatt 269–285 cm mélyen húzódott. A padlóba a pince hossz tengelyével párhuzamosan húzódó, ászokfának ásott árok mélyedt korhadt famaradványokkal. A pince gödrét kitöltő földből sok feltört állatsont került elő.

A pincebetöltés leletanyagának döntő többsége a 15. század második felétől a 16. század elejéig terjedő időszakból származik, benne mázas kerámia még nem fordul elő. Néhány későbbi fazéktöredékről (24. kép 1, 5.) a feldolgozáskor nem tudtuk eldönteni, hogy a betöltés legtegyéről származó kései lelet vagy pedig a pince gödrét fedő 16–17. századi réteg tartozéka volt-e.

Leletek

Kerámia

A pincében feltárt késő középkori edénytöredékek százalékos összetétele:

vörös, érdes kerámia: 90,5 %

vörös, finom anyagú asztali kerámia: 9,5 %

Vörös, érdes kerámia

Az anyag döntő többségét különböző méretű és funkciójú *fazekak* teszik ki.

a. Jellegzetes csoportot képez néhány nagy méretű, vállán hornyolt sávval díszített fazék (pá: 18–21 cm), melyek peremén belül széles és mély (fedő)horony fut körbe. Kiegészíthető kortárs analógiái a Szabadság tér 47. sz. alatti pincéből kerültek elő (9. kép 3–4.). Anyagukat kvarcos homokkal soványították, néhány töredék anyagában ezenkívül apró mészszegek is megfigyelhetők. Színük a világosvöröstől a sárgásbarnáig terjedő árnyalatot ölt, olyan megoszlásban, hogy a korongról leemelt darabok inkább világosbarna vagy barnásszürke árnya-

latúak, a korongról levágott és jobban égetett példányok világosvörösek. Koromnyom egyik töredéken sem látszik, tehát nem főző-, hanem tárolóedények voltak.

b. Hasonlóképpen kisszámú töredék legömbölyített, kívül barázdával tagolt peremű fazekakból származik. A kormos oldalú, 12–17,5 cm peremátmérőjű főzőfazekak kvarcos homokkal és kevés mészszeccsel érdesre soványított, világos sárgásbarnára, ritkábban vörösesbarnára égetett anyagból készültek, vállukon több esetben hornyolt sáv fut körbe, de díszítetlen darabok is előkerültek (25. kép 4.).

c. A fazekak döntő hányadát egyszerűen lekerekített, belül fedőhoronnyal ellátott peremű edények képezik, melyek változatos mérete a kisebb bögrétől (pl. m: 6,5 cm, pá: 5,8 cm) a nagyobb, füles fazékig (pl. m: 24,5 cm, pá: 17,6 cm) terjed (24. kép 2–4.; 25. kép 2–3.; 26. kép 8.). Az edények legnagyobb szélessége hornyolt válluknál mérhető, innen fokozatosan keskenyednek kis átmérőjű aljuk felé. Általában koromfoltosak, a nagyobb példányok néha füllel készültek. Közöttük korongról leemelt és levágott példányok egyaránt előfordulnak. Peremátmérőjük általában 11–15 cm között váltakozik.

d. Néhány töredéken már a 16. századi fazekak jellegzetesen széles szalagperemét ismerhetjük fel.

e. Hasonlóképpen késői az a kisszámú fazéktöredék is, mely egyenletesen apró szemcsésre soványított, élénk vörösre égetett agyagból készült, legömbölyített peremmel, csapott, tagolatlan vállukon a 16–17. századi edények sűrű barázdált díszítésével (24. kép 1, 5.).

A *fedőket* kevés és töredékes anyag képviseli. Néhány korábbi típusú, csonkakúp alakú, barnásvörösre vagy szürkésbarnára égett töredéktől eltekintve (26. kép 2–3.), ahol a fogórész a csonkakúp tetejének egyszerű kiszélesedésével jön létre, a fedők döntő többsége a késő középkorban általánossá váló, profilált fogógombos típushoz tartozik (26. kép 1, 5–7.). Ez utóbbi darabok apróbb szemű, érdes homokon kívül apróra őrölt mészszeccsel egyenletesebben soványított, világosvörösre égetett agyagból készültek. A fedőátmérők 14 és 19 cm között váltakoznak, a leggyakoribb a 15–17 cm-es átmérő, ami azt jelenti, hogy a fedők az anyagunkban kimutatható legnagyobb főzőfazekakhoz készültek. Sajátos, a székelykeresztúri anyagban egyedi típust képvisel a 26. kép 4. számánál látható fedő.

Az összefoglalóan vörösnek nevezett, valójában halványvörös, világos vörösesbarna és sárgásbarna árnyalatot egyaránt mutató érdes kerámia edényféleségeinek sorát két mázatlan, érdes világosbarna anyagú lábastöredék, gyertyamártó edény aljtöredéke (27. kép 7.), különböző típusú, erősen töredékes füleskorsók, kancsók (27. kép 2.) darabjai és mécesstöredékek (27. kép 3, 5–6.) gazdagítják. Egy nagy méretű, meredek falú, vödörszerű edény alját korongolás után késsel körben kivágták (27. kép 4.). Az így nyert, kiégetett széles agyagső alján, a vágásfelületet is beleértve, kormos agyagtapasztás nyomai láthatók. Egy másik mély cseréptál átlukasztott aljához kívülről – ma már körben letöredezett – agyagsövet ragasztottak. Az edény alja a lyuk körül erősen kormos (27. kép 1.). Valószínűleg mindkét edény desztillálóberendezés része volt. Vörös, érdes anyagból hengeres, bordázott peremű füleskancsó is készült (22. kép 5.).

Vörös, finom kerámia

Az ide tartozó, vörössárga, okker vagy szürkésárga színű edények igen finoman iszapolt agyagból készültek, külső oldalukat simították vagy fényezték.

Egy tálka alakú gyertatartó peremtöredékétől eltekintve (28. kép 1.) az anyag kizárólag asztali kerámiából áll. Feltűnően magas az ivóedények (poharak, bögrék) számaránya. A sok pohártöredék között hengeres testű, profilált aljú darabok (28. kép 6–9.) és korongról levágott, for-

dítt csonkakúp alakú, a késő középkor ötvösművű fém poharait utánzó példányok (28. kép 2–4.) is előfordulnak. Gyakoriak a különböző magasságú (8–10,5 cm) füles bögrék négykaréjosra formált peremmel (28. kép 5, 10.). Miként a poharakat, ezeket is levágták a korongról.

Több nagyobb aljtöredékről nem lehet eldönteni, hogy füles kancsó vagy korsó darabja-e. Korongról leemelt és levágott példányok egyaránt előfordulnak, az előbbieket közé tartozik egy nagyobb fenéktöredék körbe foglalt pontot ábrázoló fenékbélyeggel (15. tábla 10.). Mai ismereteink szerint ez a fenékbélyeg legkésőbbi előfordulása Székelykeresztúron és környékén. Egy másik töredék lábazatszerűen kiszélesedő alj részét benyomkodott mintával tagolták (29. kép 6.). Az oldaltöredékeken vörös festést (15. tábla 7, 9, 11–14.) és bepecsételt mintát (15. tábla 5–6, 8.) egyaránt találunk, ez utóbbi azonban a 15. század első felének leletanyagához képest érezhetően megritkul. A kancsókat széles, karéjosztott szájú darabok (29. kép 3, 5.; 15. tábla 1–3, 7.), a korsókat egy szűk szájú, füles perem- és válltöredék (29. kép 2.) képviseli. Néhány kisebb, kiöntőcsőrös peremtöredék a nyak íve alapján zömökebb formájúnak sejthető, szűk peremnyílású kancsóból származik (29. kép 1.; 15. tábla 4.).

Az érdes vörös és a finom, esetenként fényezett vörös kerámia között kimutatható egy min-dössze néhány töredéket számláló átmeneti csoport is, melybe igen apró szemű, kissé csillá-mos homokkal soványított, jól korongolt és egyenletesen élénk világosvörösre égetett edé-nyek tartoznak. Az ide sorolható töredékek bögréből (25. kép 2.) és amfóraszerű tárolóedény-ből származnak, az utóbbi edény nyakát és erősen kiszélesedő vállát sűrű hornyolás, alatta befésült hullámvonalköteg díszíti (25. kép 1.).

Kályhaszemek

A pince betöltéséből kevés és erősen töredékes kályhaszemanyag jutott napfényre.

Két fontos csoport különíthető el:

a. A leletek mintegy 20 %-át a 15. század derekán feltűnő, Székelykeresztúr környékén leg-korábbinak számító kályhaszemtípusok teszik ki. Anyaguk kvarcos homokkal és apró mész-darabkákkal érdesre soványított, vörösre égetett agyag. Közös jellegzetességük, hogy pere-müket – szemben a későbbi, egyenesen levágott kályhaszemperemekkel – kiszélesítették és profilozták. Egy esetben ez a profilkiképzés még az edényekére emlékeztet (30. kép).

Az általában kisebb töredékekből a szemmel láthatóan eltérő nagyságú korai kályhaszemek egyik méretét sem lehet meghatározni.

b. A többi, világosvörös töredék hasonlóan soványított, de jobban kiégetett agyagból készült. Ezek már a tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemek klasszikus formáját idézik. Egyszerűen levágott peremük szélessége 0,5 és 0,9 cm között váltakozik. Az aljtöredékek arra utalnak, hogy valamennyiüket leemelték a fazekaskorongról. Két példány méreteit lehetett megmérni, illetve kisserkeszteni:

b1. oldalhossz: kb. 21,5 cm; peremvastagság: 0,7 cm; magasság: 17,5 cm; fenéktér: kb. 12 cm

b2. oldalhossz: kb. 21,2 cm; peremvastagság: 0,7 cm; magasság: 15,5 cm, fenéktér: 11,8 cm

Kronológiai szempontból igen lényeges, hogy a kályhaszemleletek között csupán egyetlen töredék volt – hacsak ez is nem utólag keveredett a pincebetöltés leletei közé –, melynek bel-sejét a későbbi időszakra jellemző bevagdostott borda díszítette.

Kályhacsempék

A pince betöltéséből előkerült, erősen töredékes csempeanyagot eddig feltárt székelykeresztúri analógiái a 15–16. századra kelteznek.

a. Máztatlan kályhacsempe töredékei (Székelykeresztúr, I/5. és IV/1. típus, Benkő – Ughy 1984. 61, 66. és 31, 46. rajz; Benkő 1992. 69. tábla 1.). Vörösesbarna, érdes anyagú csempe. Pálcatagos léckerettel szegett előlapjának felső mezejét egymást metsző, fölfelé nyitott félkörökből kinövő liliomsor, alsó térfelét félkörívbe foglalt vakmértű díszíti, a mértű két felső sarkában egy-egy liliummal. A mintát fehér angób fölött vörös festés hangsúlyozza ki. Hátoldalára széles rámat ragasztottak. Egy angób és festés nélküli példány hátrész nélkül készült. A töredékek legalább két csempéből származnak (39. tábla 1, 3.).

A *b–e.* típus csempéit a fafaragásra emlékeztető minták, a feltűnően kis szélesség és az egysegesen, simítófával kialakított lapos, ráma nélküli hátoldal rokonítja.

b. Máztatlan kályhacsempe töredékei (Székelyszentmihály, I. típus, Benkő–Ughy 1984. 74., 73. rajz). Érdes, kvarcos homokkal és apró mészszeccsel soványított, vörösesbarnára, illetve feketésszürkére égett agyagból készült. Előlapján pálcatagos keretben körbe foglalt, erősen kiemelkedő rozetta látható, a sarkokat stilizált tölgylevelek töltik ki. Sima, ráma nélküli hátoldalán a simítófa nyoma látszik. A töredékek három csempéből származnak (39. tábla 7.).

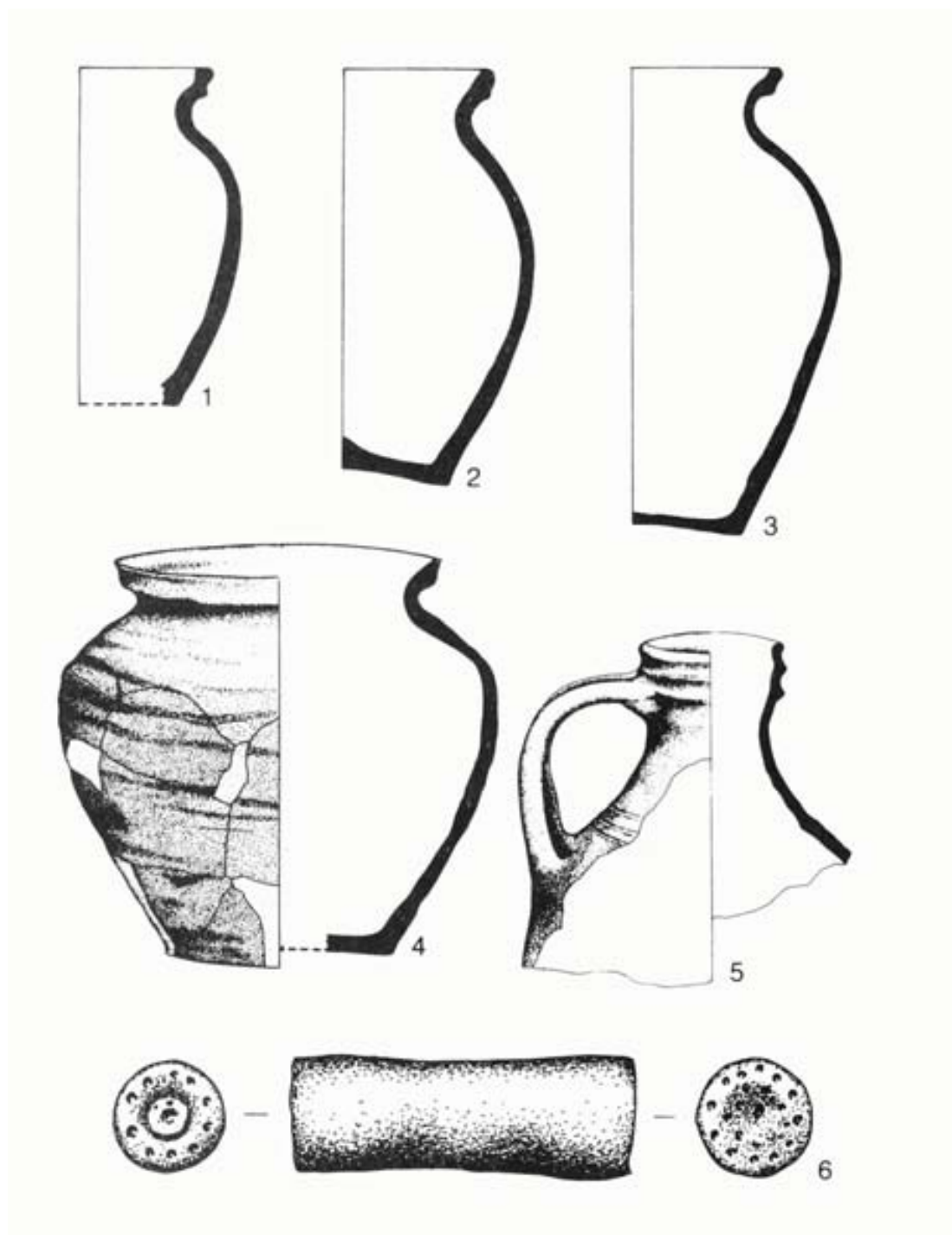
sz: 12 cm

c. Máztatlan kályhacsempe töredéke (Székelykeresztúr, V/6. típus, Benkő–Ughy 1984. 70., 62. rajz). Érdes homokkal soványított anyaga barnászvörösre égett. Léckeretes, keskeny előlapját két, körzővel szerkesztett, körbe írt rozetta tölti ki. Lapos hátoldalán simítófa húzásnyomai. A töredékek legalább két csempéből származnak (31. kép 3.).

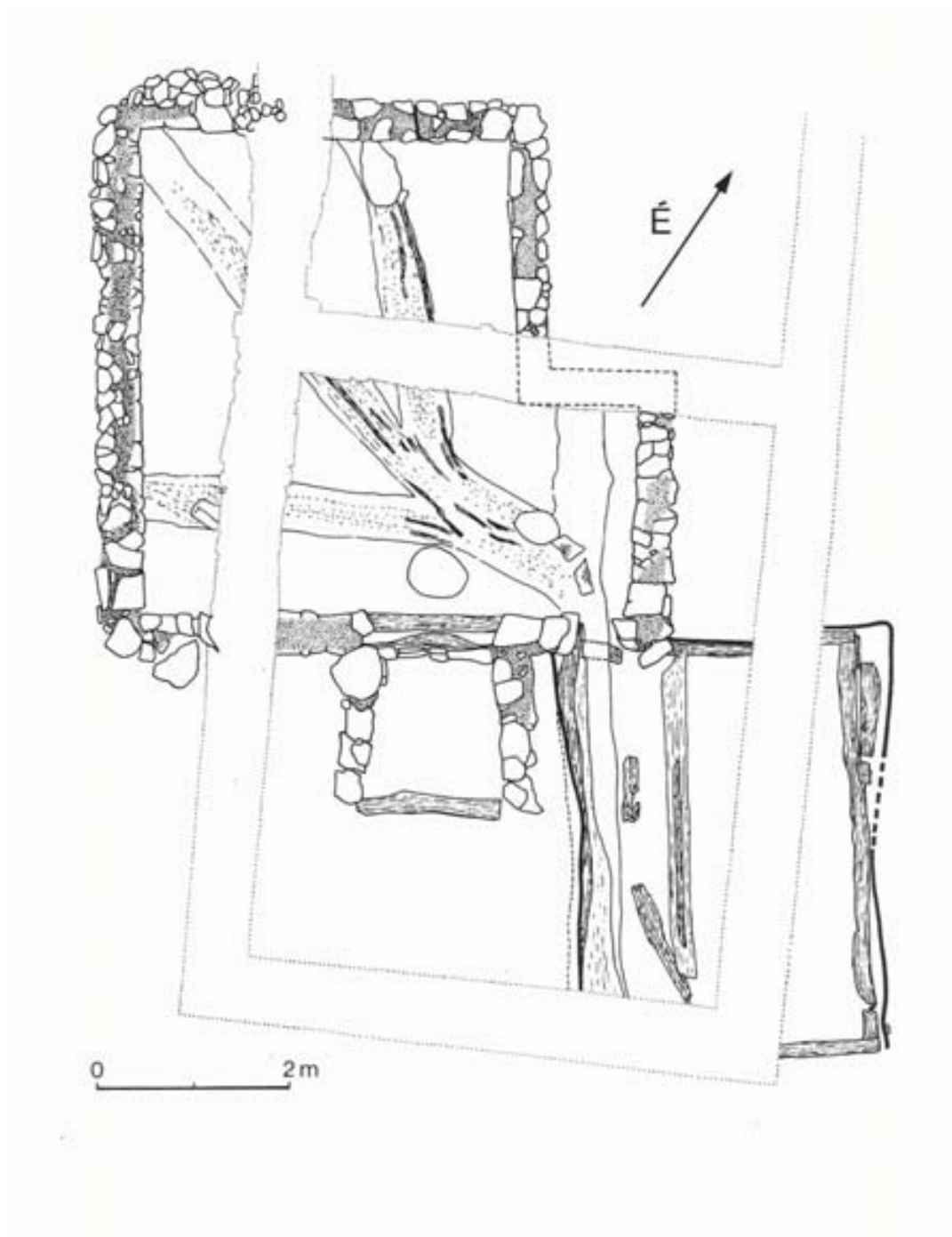
sz: 12,6 cm

d. Máztatlan kályhacsempe töredéke. Kvarcos homokkal érdesre soványított anyaga vörösesbarnára égett. Keskeny pálcataggal szegett előlapját egymásba vágó, körzővel szerkesztett, nagy és kis rozetták díszítik. Sima, enyhén kormos hátoldalán simítófa nyoma (31. kép 4.).

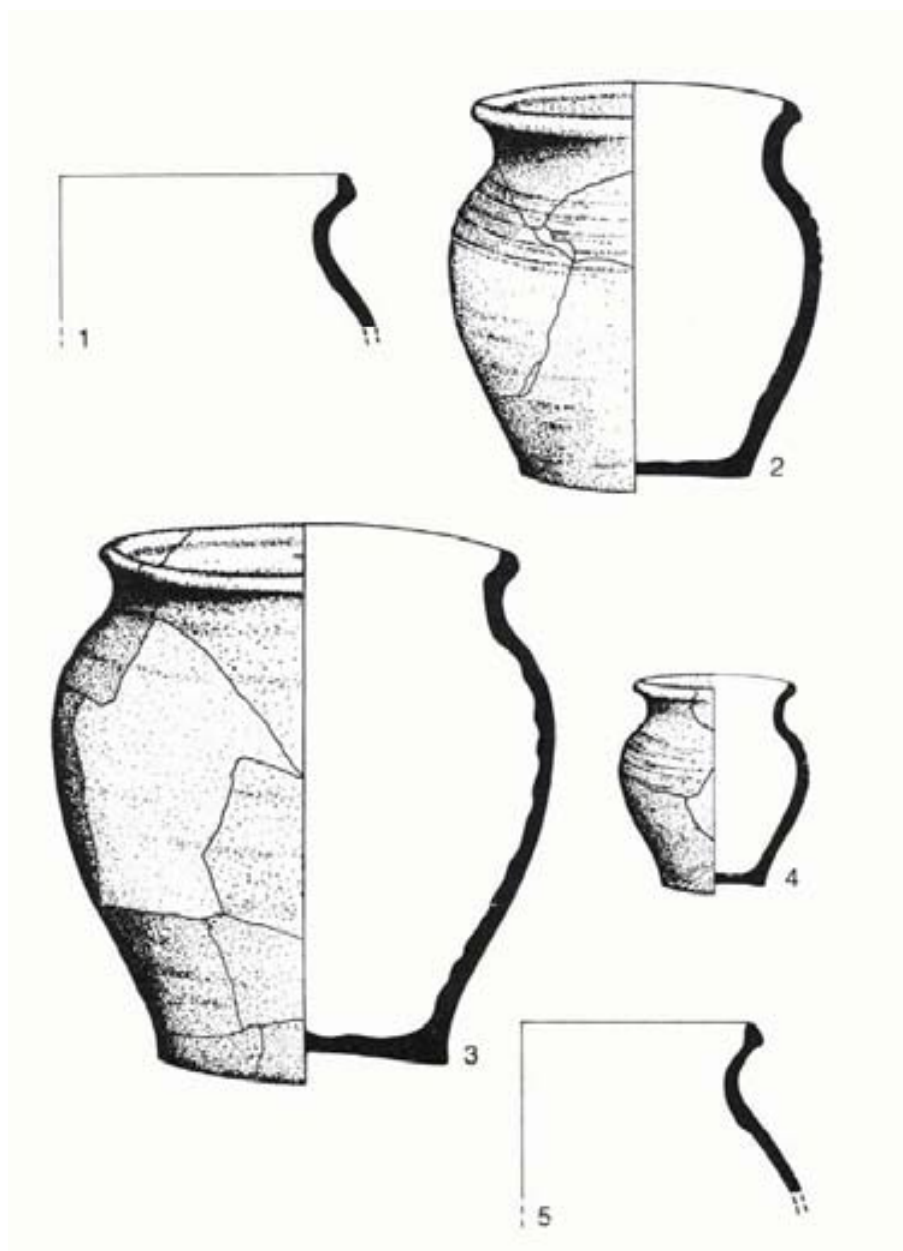
sz: 13,6 cm

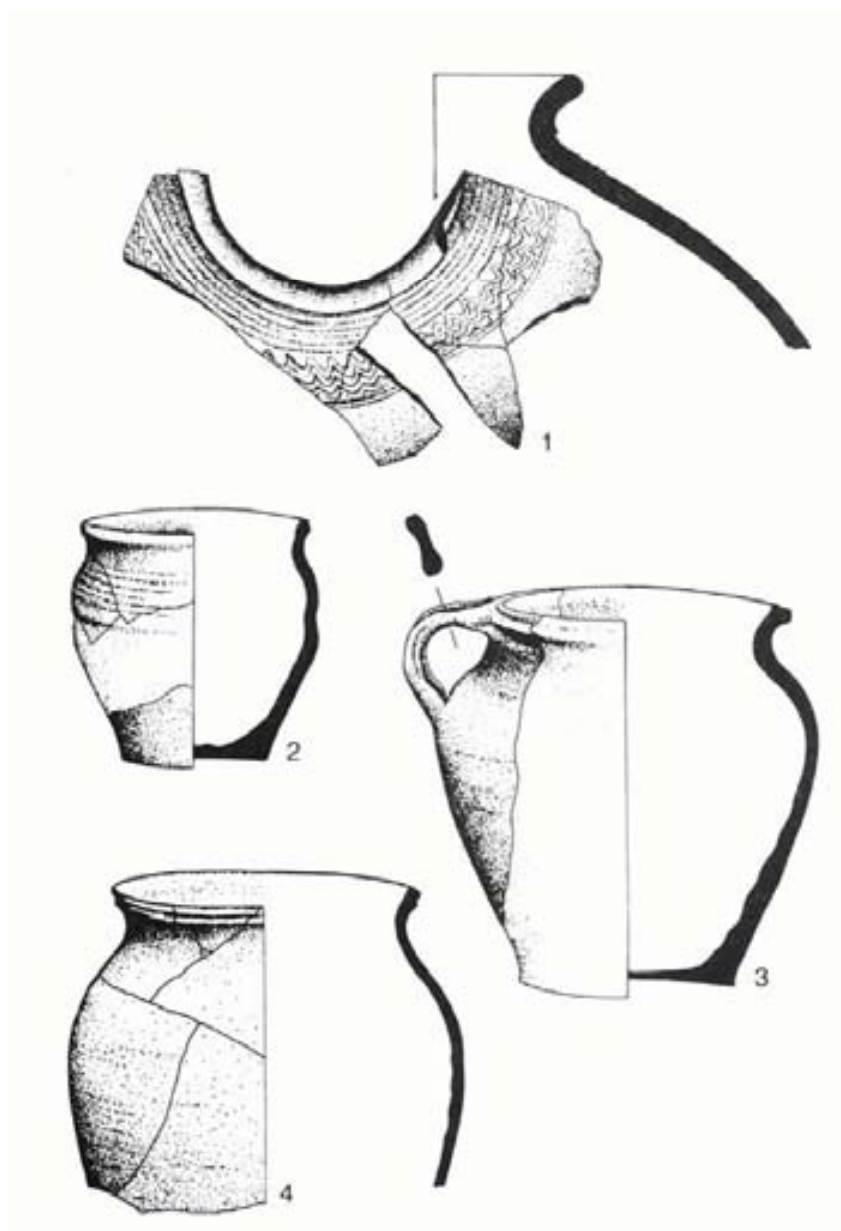
22. kép: kerámia – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 7. objektum (14. század); 2–3: uo., 10. objektum (14. század); 4: uo., 1. objektum (14. század); 5: uo., 13. objektum (15–16. század); 6: uo., 15. objektum (17. század) (1–5: M = 1:3; 6: M = 1:1)

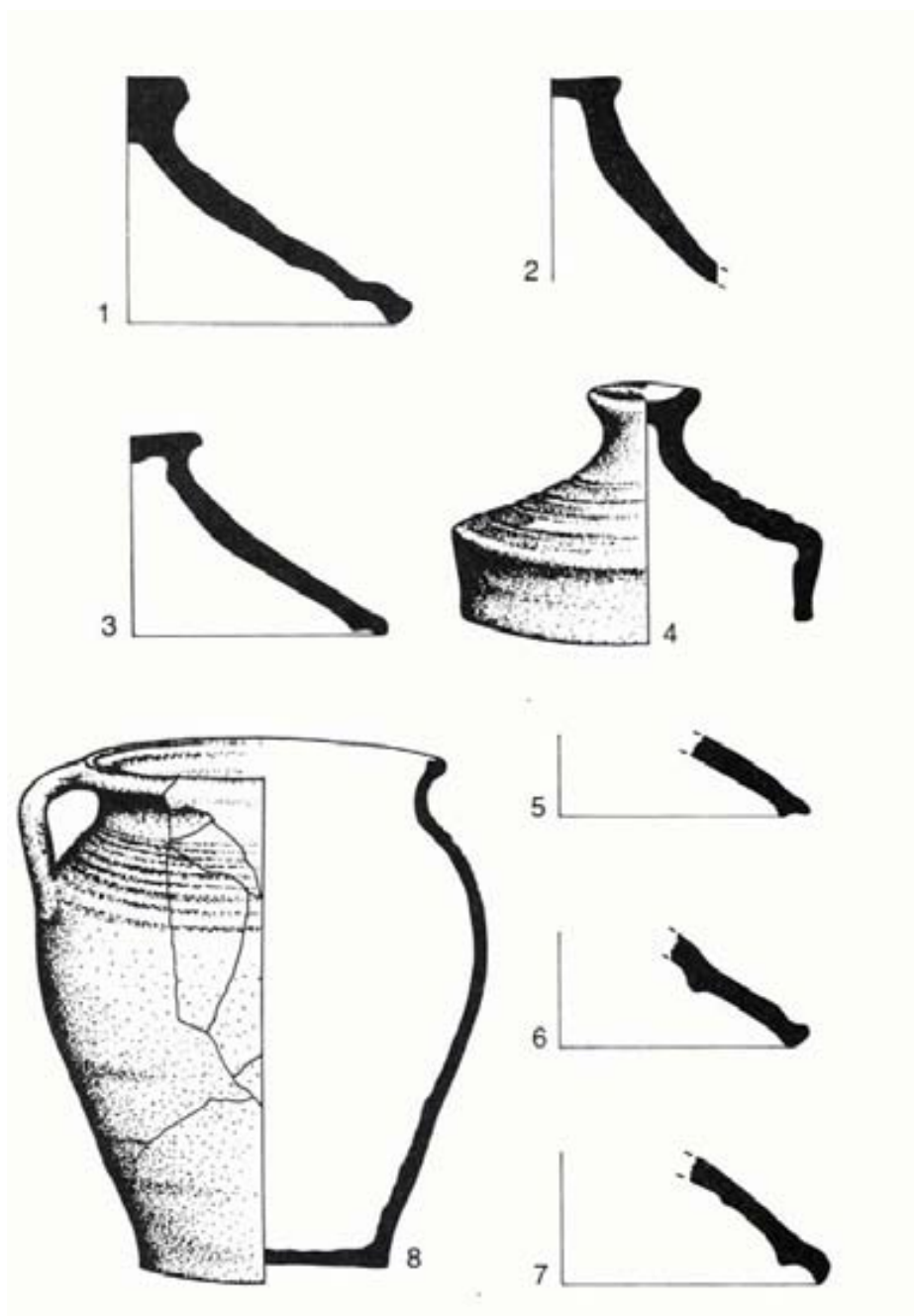
23. kép: 15–16. századi, fával bélelt pince (13. objektum) és 17. századi kőpince (17. objektum).
Székelykeresztúr, Szabadság tér 44.

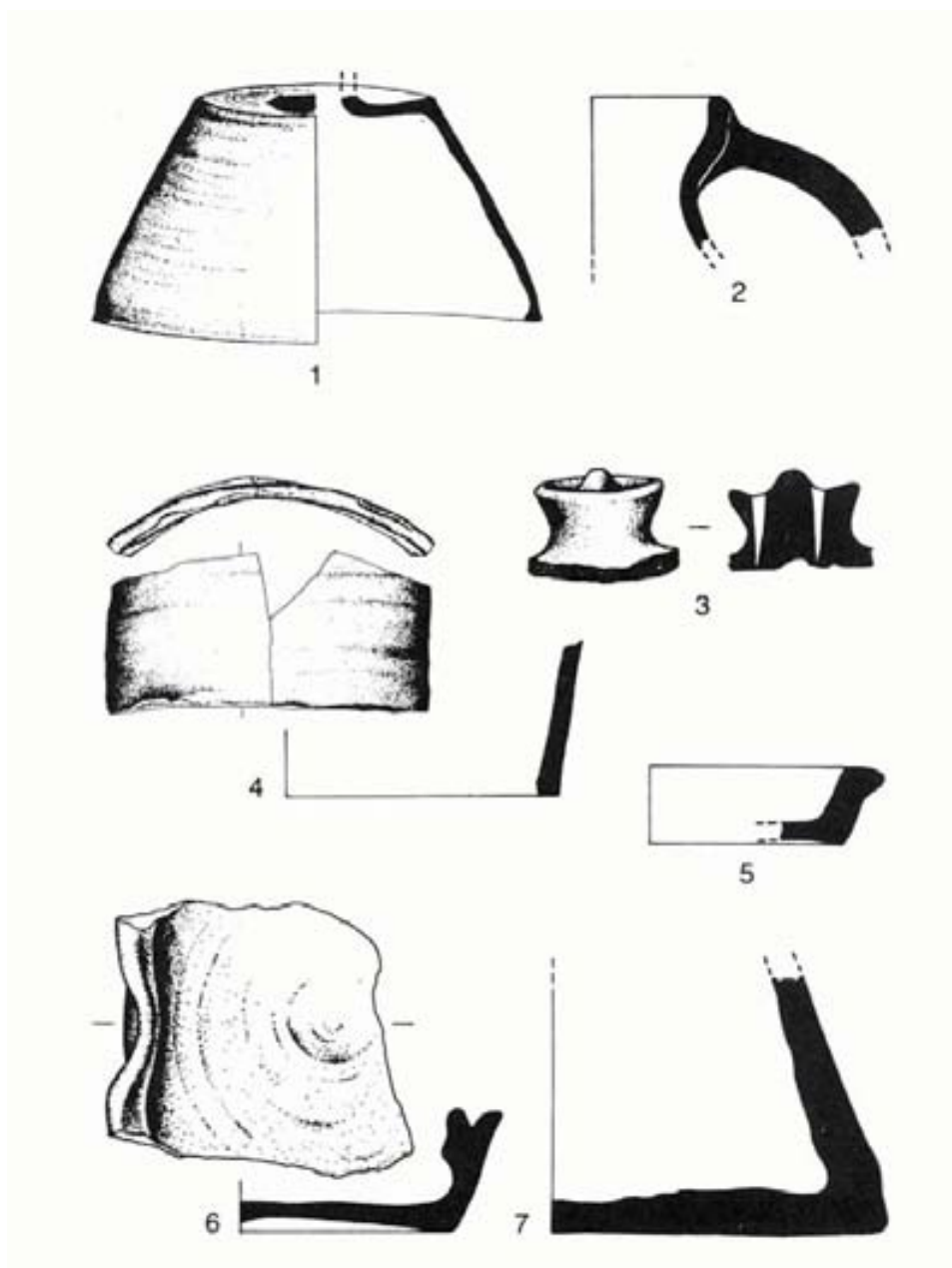
24. kép: vörös kerámia (15–16. század) – 1–5: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1–5: M = 1:2)

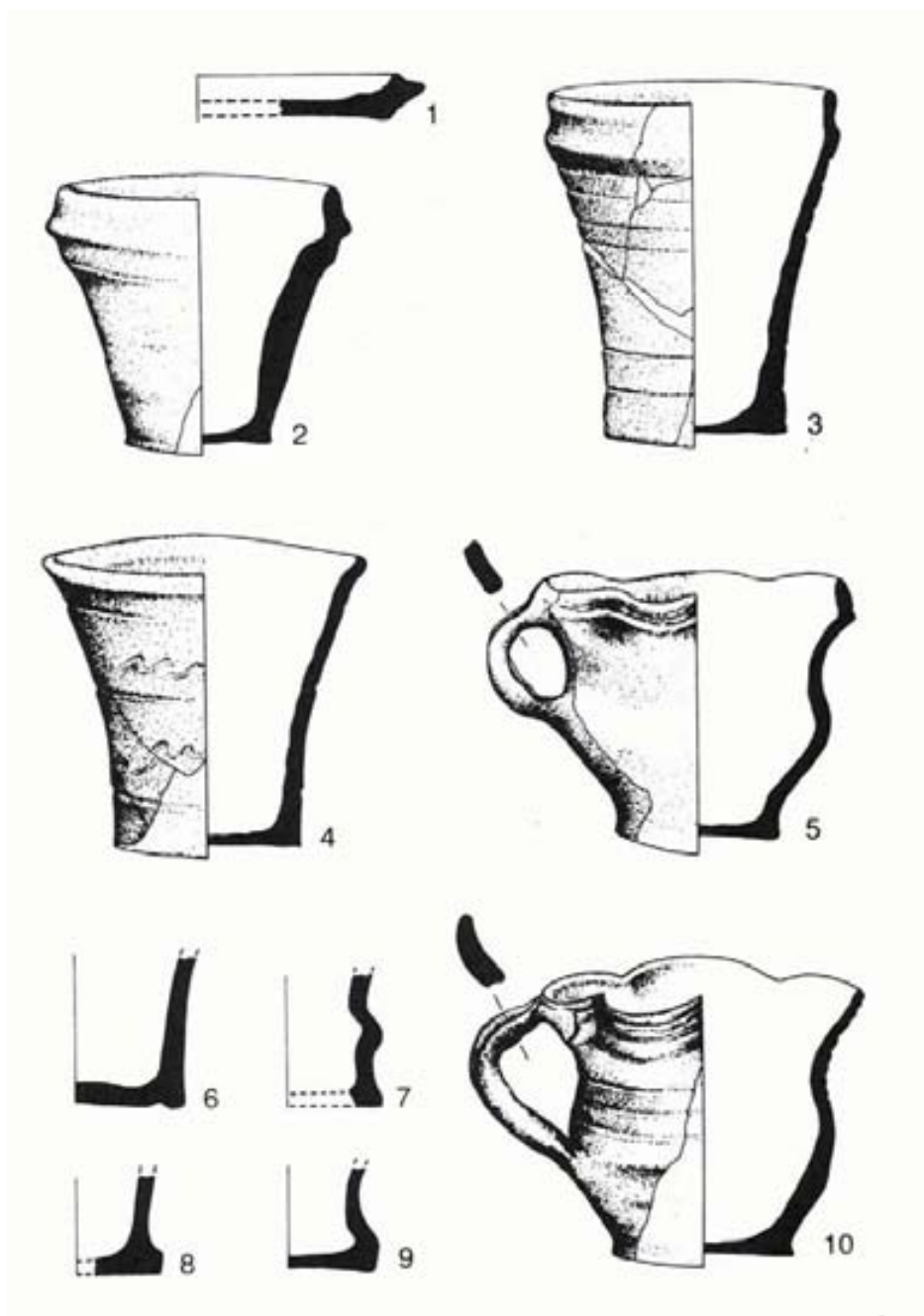
25. kép: vörös kerámia (15–16. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1, 4: M = 1:3; 2–3: M = 1:2)

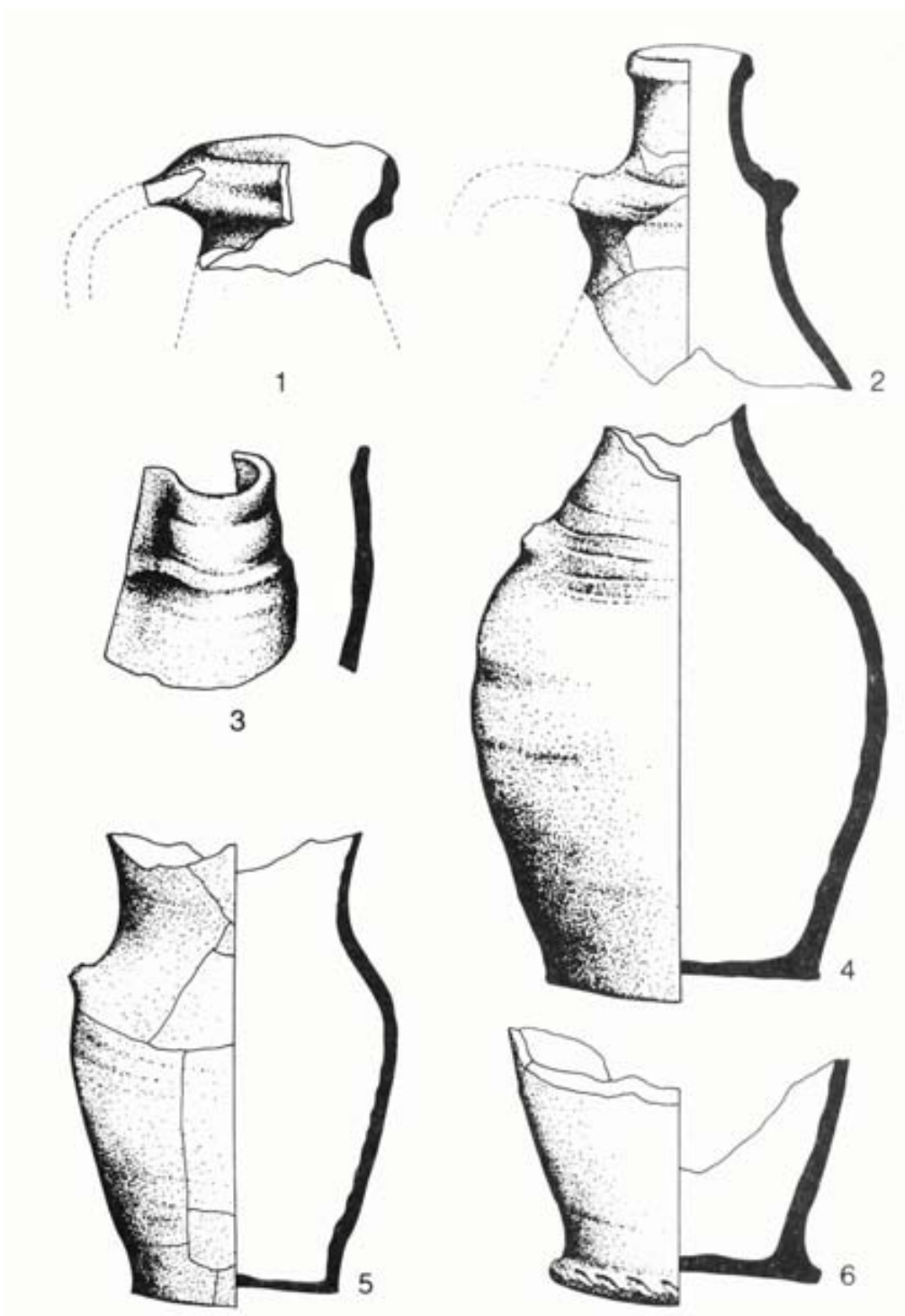
26. kép: vörös kerámia (15–16. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1–7: M = 1:2; 8: M = 1:3)

27. kép: vörös kerámia (15–16. század) – 1–7: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1, 4: M = 1:4; 2–3, 5–7: M = 1:2)

28. kép: finom, vörös kerámia (15–16. század) – 1–10: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1–10: M = 1:2)

29. kép: finom, vörös kerámia. (15–16. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1–4, 6: M = 1:2; 5: M = 1:3)

e. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Székelykeresztúr, II/7. típus, Benkő–Ughy 1984. 64., 40. rajz). Keskeny léckeretes előlapját körbe szerkesztett sugaras rozetta foglalja el, a kör és a keret közötti mezőt rovátkolással töltötték ki. Lapos, koromfoltos hátoldalát simítófával egyengették el (31. kép 1.).

sz: kb. 12 cm

f. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Csekefalva, 2. típus, Benkő–Ughy 1984. 49., 6. rajz). Világosbarna, érdes anyagú csempe rózsaszín angóbbal borított előlapján halhólyagba foglalt háromszirmú virágok láthatók. Koromfoltos hátoldala ujjnyomos.

g. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Apró szemcsés, érdes homokkal és kis mészszerű szemcsékkel soványított anyaga barnásvörösre égett. Keskeny léckeretes előlapján egy végtelen minta részeként hurokba tekeredő bordázott szalag hét golyócskából kialakított kis virágot fog körbe. Enyhén kormos hátoldala ujj- és simításnyomos (39. tábla 8.).

h. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Székelykeresztúr, II/4. típus, Benkő–Ughy 1984. 63., 37. rajz). Érdes homokkal és kis mészszerű szemcsékkel soványított anyaga barnásvörösre égett. Az egyszerű léckerettel szegett előlapon nagy méretű kör részlete, a kör és a csempeszél között gyémántmetszést imitáló sáv látható. Hátoldala ujjnyomos (39. tábla 6.).

i. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Nagykadács, 1. típus, Benkő–Ughy 1984. 57., 22. rajz). Érdes anyaga barnásszürkére égett. Fehér angóbbal fedett előlapján, egymást metsző bordázott szalagok által határolt téglalap alakú mezőben fekvő S-hez hasonló, töredékes jel. Erősen kormos hátoldalán ujjnyomok.

j. Mázatlan kályhacsempe töredékei (Székelykeresztúr, II/1. típus, Benkő–Ughy 1984. 62–63., 34. rajz). A világosbarna, illetve szürkésbarna töredékek kereteletlen előlapját bordás szalagokból kialakított végtelen fonat díszíti. Hátoldalukon simítófa húzásnyomai (39. tábla 4.).

k. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Apró szemű homokkal érdesre soványított anyaga barnásvörösre égett. Egyszerű léckerettel szegett, fehér angóbbal borított előlapján egymást metsző, leveles indák láthatók. Lapos, hátrész nélküli csempe, hátoldalán ujjnyomok és angóbfolt (39. tábla 2.).

l. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Homokkal és apró mészszerű szemcsékkel érdesre soványított anyaga vörösre, a csempe belsejében rétegesen kékesszürkére égett. Egyszerű léckeretes előlapján nagy méretű kör részlete látható, melyet négyágú csillagokkal díszített szegély fog körbe. A csempesarkot akantuszvirág tölti ki. Lapos, hátrész nélküli csempe, egyetlen hátoldalán erőteljes ujjnyomok maradtak (31. kép 2.).

m. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Érdes, téglavörös anyaga a belsejében sötétszürke maradt. Párkányszerűen felemelkedő perem kereteli, előlapján nyolcszirmú rozetta látható. Lapos, ráma nélküli csempe, hátoldala ujjnyomos (39. tábla 5.).

Üvegleletek

A kevés üveglelet döntő többsége barna, illetve barnásszürke, romlott anyagú palackokból származik (32. kép 1.; 33. kép 3–4.), az előbbi töredéken a kettőskónikus palackok jellegzetes szájkiképzését ismerhetjük fel.⁴¹⁹ A talpszegéllyel ellátott, keskeny hengeres nyakú, gyűrűs peremű edények formáját a kis darabokból nem sikerült kiserkesztenünk.

Egy áttetsző anyagú, égett és irizáló felszínű üvegtöredék 10 cm átmérőjű ablakszem része.

⁴¹⁹ Holl 1992. 27. kép 2., 163. kép 2. (15. század vége)

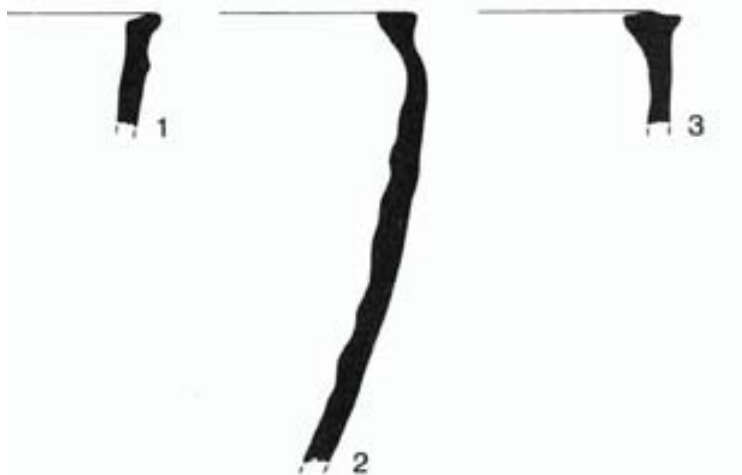
Csont

A betöltés faragott csontleleteit mindössze két, állati hosszúcsontból alakított korcsolya képviseli.

Fémleletek

A pince betöltéséből számos nyéllemezes vaskés került elő. Markolatukat a nyéllemezre rézsögecsekkel erősített falapocskákból alakították ki; a nyél és a penge találkozását haránt irányban futó keskeny rézcsík hangsúlyozza. A markolat végét e típusnál pajzs alakú rézveret zárja le, melyet úgy rögzítettek a nyélhez, hogy a nyéllemez végéből kialakított kis tüskét átdugták a záróvereten e célból kialakított nyíláson, majd elkalapálták. A záróveretek mérete a kések nagyságával arányos; néhány töredéken e veret már hiányzott (34. kép 1, 4, 6, 8.). Az egyik nagyobb méretű késnyéldarabbal együtt előkerült egy rozsdával átitatott, tagolt rézlemezzel burkolt fatöredék is, mely esetleg késtok részleteként határozható meg (34. kép 2.). Egy további, két darabra törött kés a fentiektől eltérő típust képvisel: kissé ívelt nyéllemezét félköríves, a végein visszapödrött vasveret zárja le (34. kép 3.). Az egykori fanyélre már csak a rozsdá által konzervált farostok utalnak.⁴²⁰

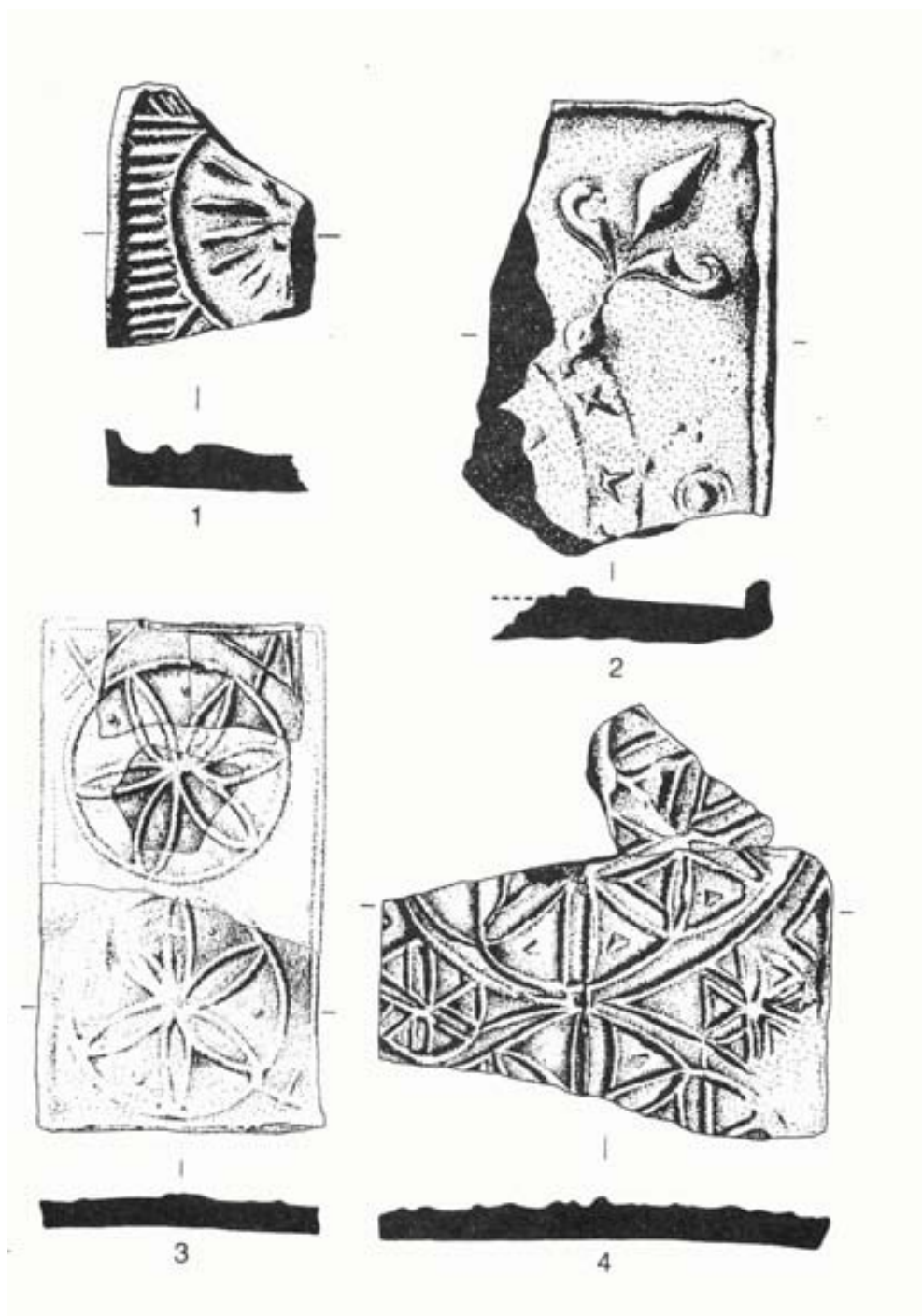
Ritka tárgy, árhoz vagy kis nyárshoz hasonló, fanyelű evőeszköz töredéke a 34. kép 5. sz. alatti darab, amely már önmagában is a falusi szintnél igényesebb életformára utal. Réz záróverettel ellátott, kis késnyélre emlékeztető nyele a steiri kések köréhez kapcsolja.⁴²¹

30. kép: korai típusú kályhaszemek (15. század vége) – 1–3: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum (1–3: M = 1:2)

⁴²⁰ A nyél végén pajzs alakú záróverettel ellátott, a keskeny nyéllel azonos szélességű pengével készült analóg példányokat Holl Imre az ausztriai Steyrből származtatja (Holl Imre: *A középkori kések mesterség.* Archaeologiai Értesítő, sajtó alatt). Hasonlók már korábban is kerültek elő Keresztúrszék területén: Csekefalva, 5. épület (Benkő 1992. 78. tábla 2–3.) 16. századi leletekkel. A 34. kép 3. sz. alatti kés analógiája Kőszegről, 16. század eleji rétegből: Holl 1992. 172. tábla 2–3. Egy 1600-ból származó, udvarhely-széki adat menyasszonynak ajándékozott prágai késről szól: SzOkl ú.s. III. 178. (Szentegyházasoláhfalu). Az erdélyi habán kések termékeit az 1627. évi limitáció sorolja fel (EOE VIII. 415.).

⁴²¹ A különleges tárgy funkciójára Holl Imre hívta fel a figyelmet. Késő középkori analógiái: Sarvaly (Holl–Parádi 1982. 130. kép 8.); Kőszeg (Holl 1992. 86. kép 32., 15. század második fele).

31. kép: kályhacsempék (15–16. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum
(1–2, 4: M = 1:2; 3: M = 1:3)

A késektől eltekintve szegényes fémanyagot egy hurkos végződésű kis vaspánt részlete (35. kép 10.), apró lyukasztó (35. kép 2.) és hasonlóképpen csak finom munkákra alkalmas kis véső (35. kép 3.) egészíti ki.

A pincebetöltés rétegei fölött kora újkori (?), erősen korrodálódott vaskulcs (35. kép 5.) hevert.

14. objektum (eredeti jelölése: 7/b. objektum)

Lépcsősen lemélyülő, ismeretlen kiterjedésű beásás, lapos alja 200 cm mélyen került elő. Betöltésében jellegzetes profilú, néha már füles, 16. század eleji fazekak töredékei, mázatlan kis csempetöredék (két állati láb látható rajta), négyzetes peremű, tál alakú kályhaszem részlete és egy vasbucadarab került napfényre.

15. objektum (eredeti jelölése: 8. objektum)

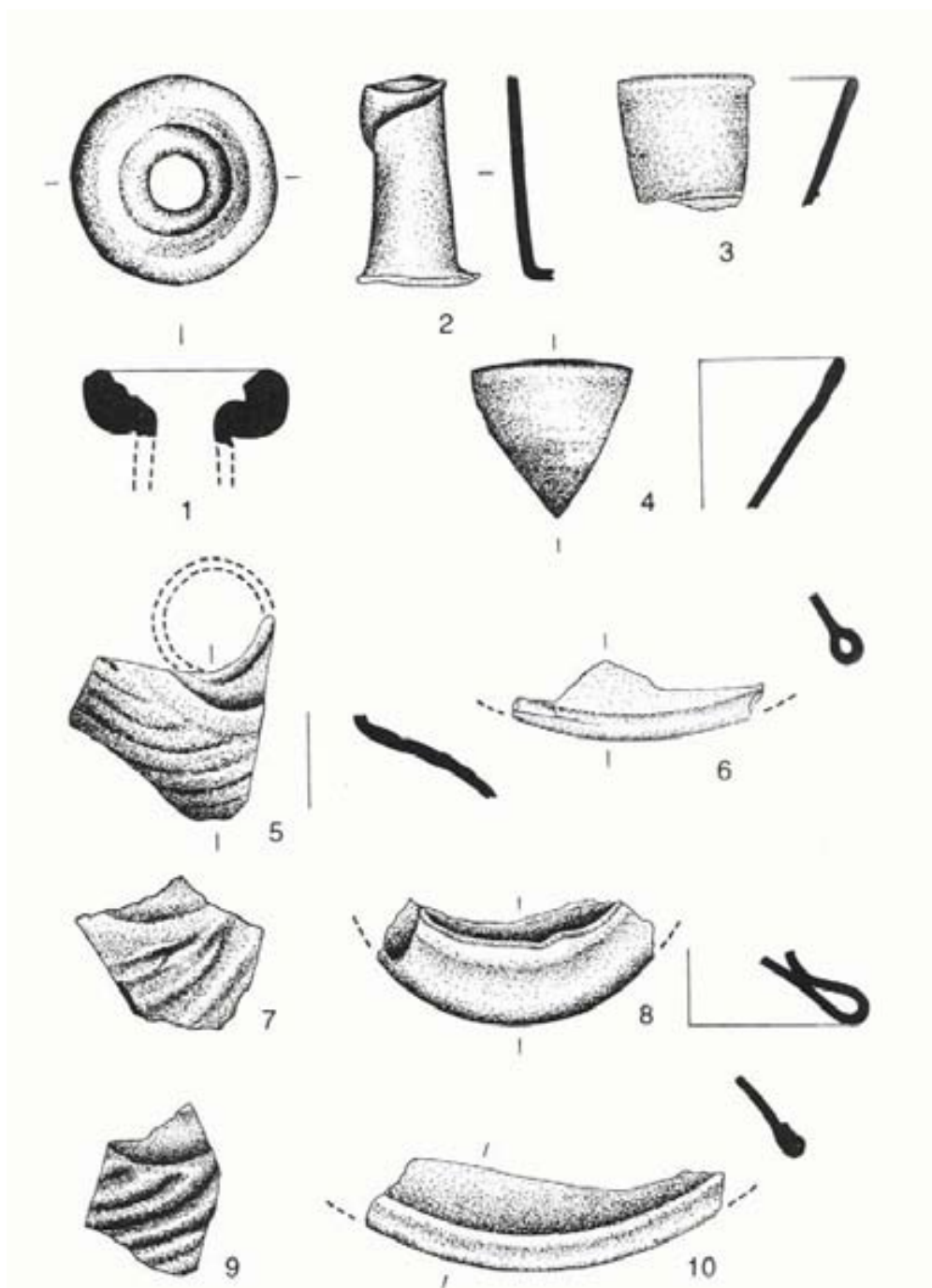
Ismeretlen kiterjedésű és rendeltetésű beásás, melyből mindössze egy markolónyi földet sikerült megmenteni és átvizsgálni. A sok cserepet tartalmazó földben főleg 15–16. századi kerámia volt (edény-, kályhaszem- és kis csempetöredékek), de előkerült néhány 13–14. századi cserép és kevés 17. századi, mázas darab is. Ez utóbbi korszak igen jelentős lelete egy finoman iszapolt, barnászörösré égett agyagból készült, hengeres, edénypecsételezésre szolgáló fazekaseszköz volt (22. kép 6.), melynek egyik végére rozetta, a másikra pontsorról övezett szederszerű rátét nyomására alkalmas negatív mintát mélyítettek (h: 5,4 cm). A tárgy jól érzékelhetően kopott.

16. objektum, verem (eredeti jelölése: 10. objektum)

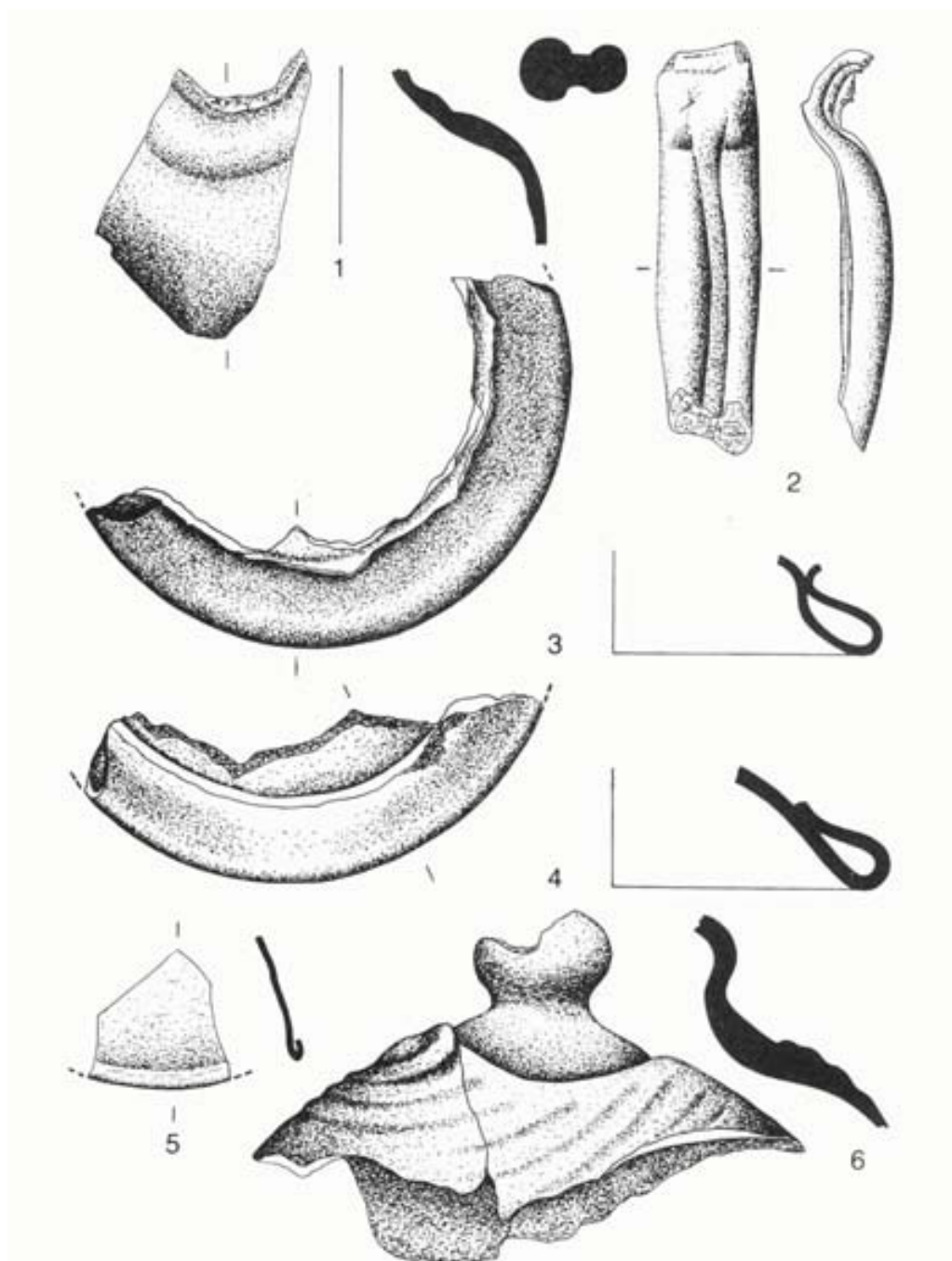
Az újkori építkezésekkel nagyrészt már szétrombolt, ismeretlen kiterjedésű és méretű verem most megkutatott részletéből 15. századi, kisebb részben 16. századi kerámia, állatsontok és egy habarcsos tégladarab került elő.

17. objektum, pince (eredeti jelölése: I. objektum)

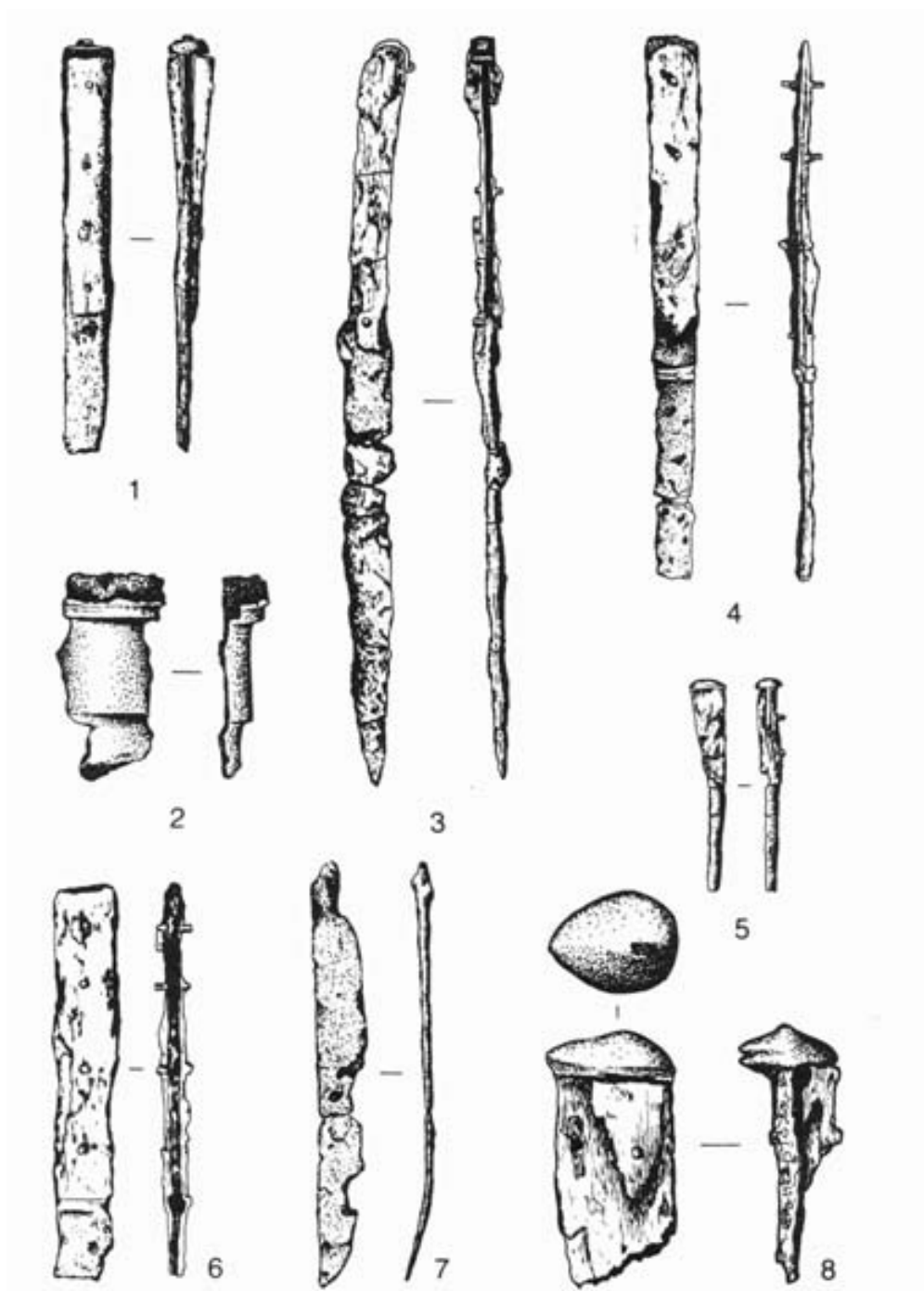
A kissé szabálytalan L alakú pince a telek É-i szélétől, azaz a mai járda vonalától 10 m-rel D-re került elő. 150–160 cm magasan álló falai nagyjából homokkő anyagú gömbkövekből hasított lapokból, továbbá a Nagy-Küküllő folyóból gyűjtött nagyobb görgetegkövekből épült. A 40–50 cm vastag, habarcsos kőfal külső, a pince egyenetlenül kiásott földfalához támaszkodó oldala szabálytalanul falazott, míg a fal belső síkját viszonylag gondosan alakították ki. Ez utóbbi felületen vakolás vagy meszelés nyoma nem mutatkozott. A pince 150 cm szélesen induló, majd 118 cm-ig keskenyedő, lejtős-lépcsős lejárata a déli oldalon nyílt. Vele szemben, az északi falon pinceablak maradványát figyeltük meg. A pince belmérete észak–déli irányban 4,9–5 m, kelet–nyugati irányban 3,9–4,1 m, ez utóbbi méret a téglalap alakú pincegödört L alakúvá bővítő keleti kiszögellésnél 4,9 m-re nőtt (23. kép; 50. tábla 2–3.; 51. tábla).

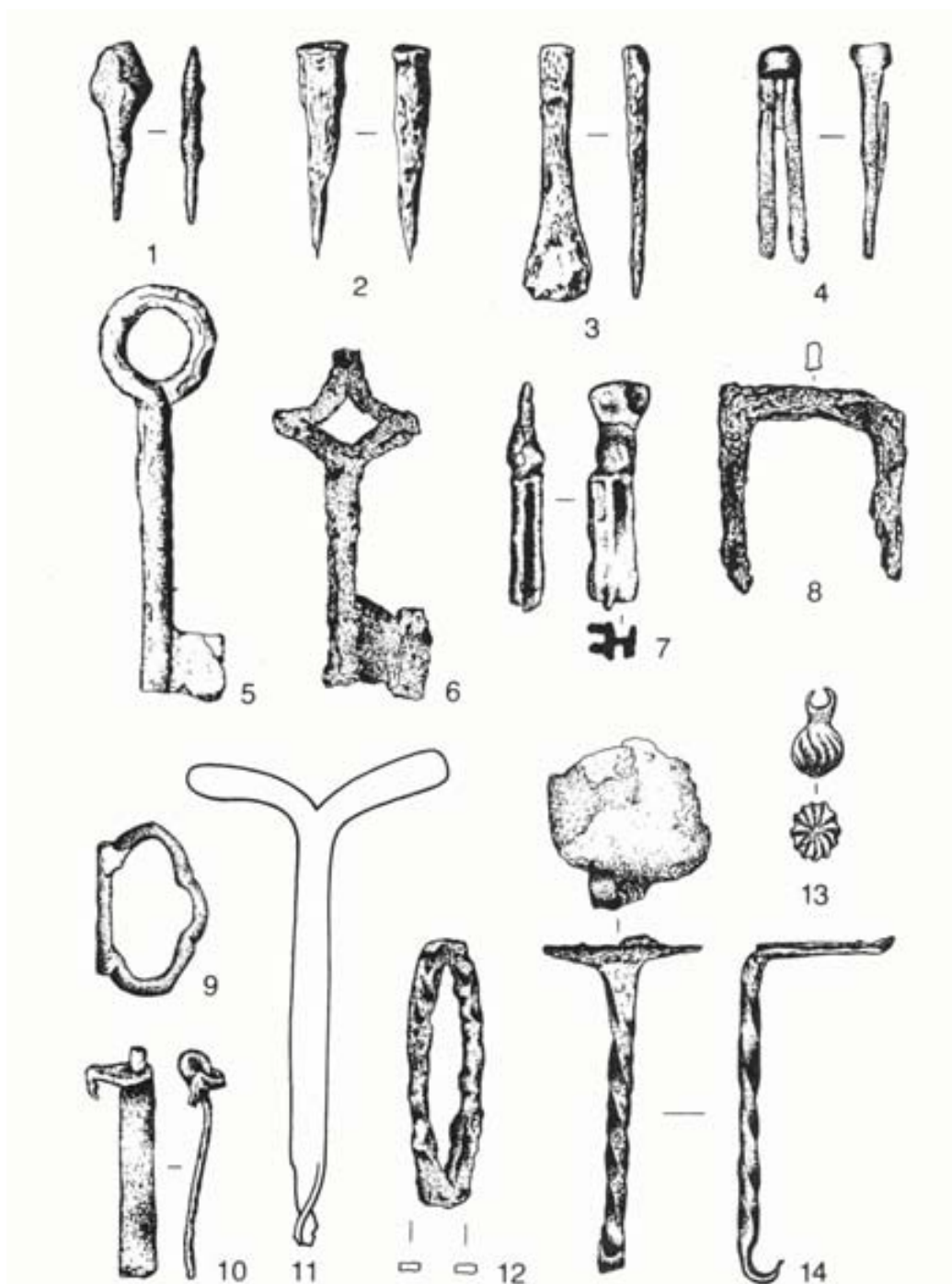
32. kép: üveg (15–16. század) – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum; 2–10: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–10: M = 1:1)

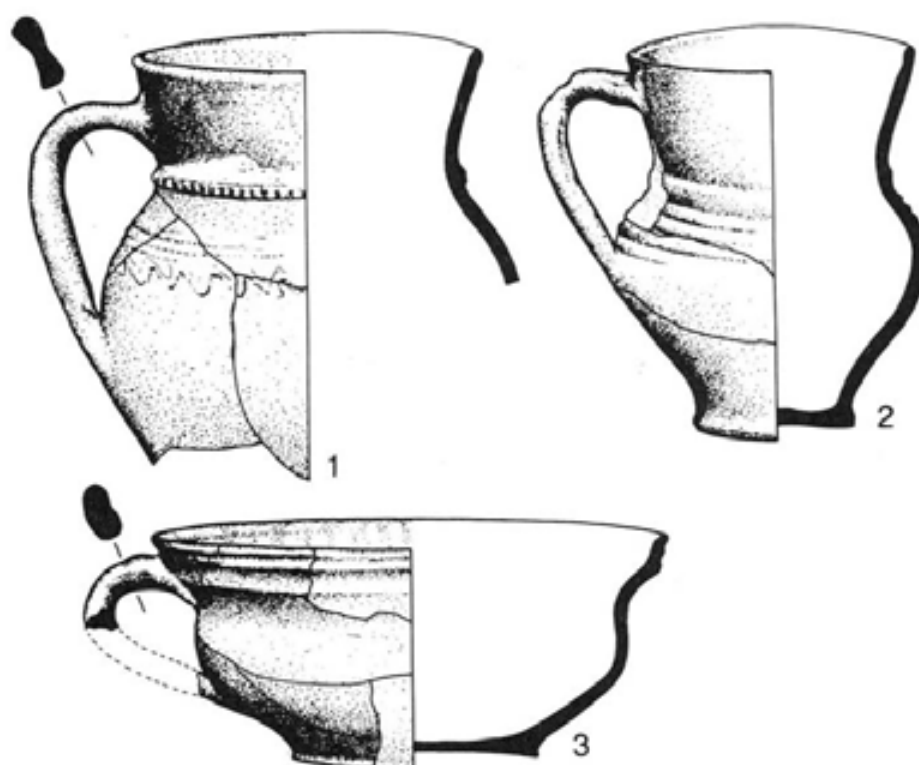
33. kép: üveg (15–17. század) – 1–2, 5–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum; 3–4: uo., 13. objektum (1–6: M = 1:1)

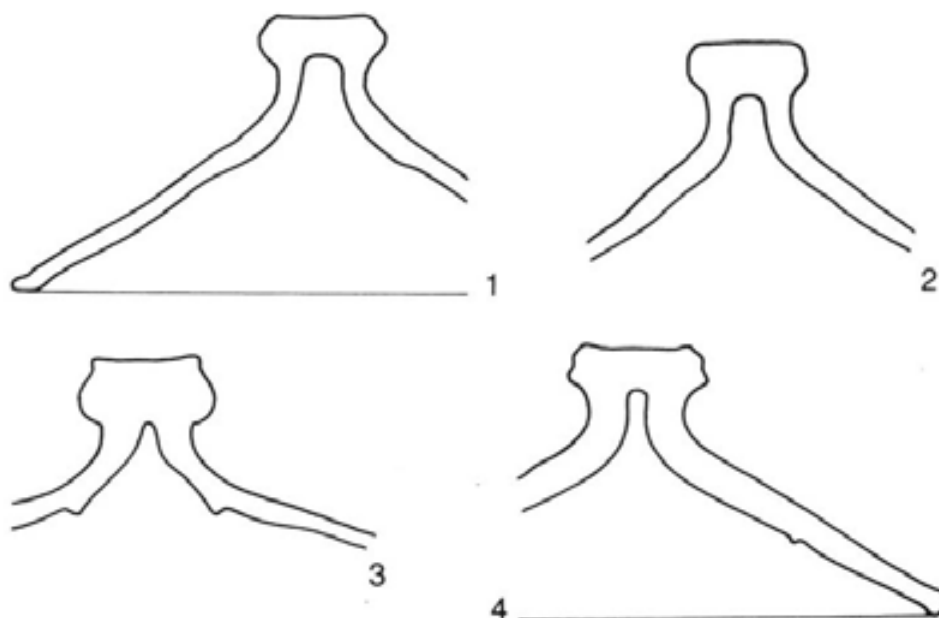
34. kép: fémleletek – 1–6, 8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum (15–16. század);
7: uo., 17. objektum (17. század) (1, 3–7: M = 1:2; 2, 8: M = 1:1)

35. kép: fémleletek – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 2. objektum; 2–3, 10: uo., 13. objektum; 4, 7–8, 13–14: uo., 17. objektum; 5: uo., 13. objektum fölött szórvány; 6: uo., 5. objektum; 9: uo., 6. objektum; 11–12: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–8, 10–12, 14: M = 1:2; 9, 13: M = 1:1)

36. kép: vörös kerámia (17. század) – 1–3: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–3: M = 1:2)

37. kép: fedőprofilok (17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–4: M = 1:2)

A pince legkorábbi padlója a mai járdaszinttől mért 230–233 cm mélyen került elő, 3–6 cm vastag, keményre ledöngölt homokos kavicsréteg formájában. Ezt 6–10 cm-es homokréteg választja el a fölötté húzódó későbbi, kavicsos padlórétegtől, melynek felszínére 215–221 cm mélyen találtunk.

A padló megújításával sem tudták elérni, hogy a talajvíz ne törjön fel a pincében. Ennek elvezetésére igen ötletes, mai ismereteink szerint egyedi módszert alkalmaztak. A pince padlójába négyfelé ágazó, a korábbi járószinteket átvágó, 20–30 cm széles árkot ástak, melyet fenyődeszkával béleltek és rözsével töltöttek ki, majd föléje a pince egész belső terét elborító, 5–10 cm vastag agyagréteget terítettek el. A szivárgó nedvesség elvezetésére hivatott árokszakaszok egy közös árokba torkolltak. Ez utóbbi, hasonlóképpen ágakkal kitöltött mély árok át-törte a pincefalat, és kétfelé ágazva a vizet a telek D-i vége felé, a kertek mögötti egykori malomárokba vezette. A pincén kívül az árkoknak csak kisebb szakaszait sikerült feltárni, a belőlük megrajzolható nyomvonal azt bizonyítja, hogy a telekhatár a késő középkor óta itt lényegesen nem változott.

A pincét kitöltő földben ugyan csak 17. századi leletek kerültek elő, de az egyébként leletmentes padló többszöri megújítása arra utal, hogy maga a köpince még a 16. században készült. A fölötte álló ház pusztulása után szemetes földdel feltöltött pincét egyenletesen 3–5 cm vastag, szenes réteg borította, rajta egy 1714-es veretű poltúrával (l. Pénzek).

Leletek

Kerámia

A pince feltárása során előkerült jelentős mennyiségű (2906 db) edénytöredék százalékos összetétele a következő:

vörös, érdes, mázatlan kerámia : 39 %

vörös, mázas kerámia: 51 %

vörös, finom anyagú kerámia: 8 %

fekete kerámia: 2 %

Vörös, érdes kerámia

A pincében feltárt edények döntő többsége apró szemű homokkal egyenletesen soványított, jól korongolt és igen jól, élénkvörösre, nemritkán erőteljes sötétvörös színűre égetett agyagból készült. A 15. század végétől egy évszázadig igen jellemző halvány sárgásbarna vagy sárgászöld színárnyalat e későbbi időszak kerámiájában már csak ritkán tűnik fel. Néhány töredék rétegesen barnásszürkére, illetve vörösre égett (31. tábla 2.). Nem tudjuk eldönteni, hogy az edényégetés utolsó, lefojtott szakaszának redukáló tüze vagy pedig utólagos égés okozta-e az edényfelület színváltozását.

Az érdes, vörös anyagú kerámia leggyakoribb edényformáját a különböző méretű, többségükben mázatlan füles fazekak alkotják. Peremük általában erőteljesen kihajlik, ennek megfelelően ívelt nyakukat gyakran borda vagy többszörös barázda tagolja. Válluk kevésbé hangsúlyozott, az edények legnagyobb szélessége általában már nem itt, hanem a hasnál, az edénymagasság felénél mérhető. Kis átmérőjű aljukon a korongról való levágás nyoma látható.

Peremképzésük alapján több csoportjuk is elkülöníthető. Az egyszerűbb változat legömbölyítve – ritkán csak szögletesen levágva –, kihajló peremmel készült, a perem belső oldalán fedőhoronnyal (31. tábla 1–2, 4, 8.). Ennél valamivel gyakoribb a keskeny, kettős tagolású, néha csipkézett perem (31. tábla 5–7.; 32. tábla 1–2, 4.). E típus csak enyhén tagolt peremei néha megnyúlnak, tölcselesen tágulnak, és átmenetet képeznek a tölcsekes nyakú, fazékszerű edények (32. tábla 7.; 36. kép 1.), illetve a hasonlóképpen szélesedő szájú, a bögre- és a bókályforma között elhelyezkedő kis, füles köcsögök (32. tábla 3.; 36. kép 2.) felé.

Az edények vállát általában fehér angóbbal festett minta díszíti, mely vízszintes, néha ferde rovátkolással tagolt sávokból, hullámvonalakból áll, a vízszintes, festett vonalkötegekbe gyakran hullámvonalat karcoltak.

Végigtekintve a mérhető fazéktöredékeken, megállapíthatjuk, hogy a peremátmérők ez alkalommal sem egyenletesen szóródnak a legkisebb és a legnagyobb edényméret között, hanem 10,6, 14 és 16–17 cm-nél a leggyakoribbak. A fedőátmérők az utóbbi két fazékmérethez kötődnek.

Néhány füles fazekat mázaztak is. Vállukat kívül a már bemutatott fehér angóbozás díszíti, és angóbos bevonat fedi a perem és a nyak belső oldalát is, ahonnan gyakran angóbsíkok csurognak a fazék alja felé. A perem- és nyakrész belső oldalát az angób fölött fényes, élénk fűzöldre égő máz borítja, az edények belsejében angób nélkül felvitt vékony, áttetsző, barnás- vagy sárgászöld mázréteget találunk (34. tábla 7–8.).

A viszonylag kevés fedőtöredék mintegy kétharmada mázas volt. A finomra szitált homokkal egyenletesen soványított – esetenként a finom, vörös kerámia minőségét megközelítő –, halvány vagy középvrösré égetett, kúp alakú fedőket tagolt gombbal látták el. Kívülre fehér angóbbal – ritkán angób bevonat fölött angolvrösré festékekkel – körbefutó egyenes és hullámvonalakat festettek (37. kép 1, 3.). Gyakori eljárás, hogy a fedőkre festés után sárgászöld, illetve fűzöld mázfoltokat csöppentettek (37. kép 2.). E sajátos, „csepegtetett” díszítés a fedők egy részét az alább ismertetendő, hasonló díszű bögrék műhelyéhez köti. Néhány kisebb töredék kívül fehér angób fölött egyenletesen zöldre mázazott fedőből származik. A legnagyobb méretű fedőkhöz (átmérő kb. 21,5–23 cm) tartozó fazekak darabjait a pincebetöltés anyagában nem találtuk meg.

A számos fazék mellett feltűnően kevés lábastöredék került elő. Az egyik, erősen kormos darab belsejét, lecsurgó angóbsíkok fölött, fényes barnászöld máz fedi (37. tábla 5.).

A sütés-főzésre használt konyhai edények sorát néhány töredékes sütőtál egészíti ki. Világosvrösré, apró szemcsés soványítású, esetenként mésszerű kis szemcséket tartalmazó anyagból készült vályú alakú edények ezek, melyeket egy aljjal korongolt, majd hosszában kettévágott agyaghengerből készítettek úgy, hogy a lapított aljú félhenger szabad végét kiöntőcsücskösre formálták, és egyenes peremére fület ragasztottak. Töredékeink között fület nem találtunk. A közeli Csekefalva egyik hasonló korú leletegyüttesében a sütőtálra hengeres nyelet erősítettek (Benkő 1992. 61. tábla 8.), ugyanakkor a helyi néprajzi anyagban fellelhető, pecsenye alá való vagy zsírcsöpögtető tálnak nevezett, igen közeli analógiák félkörívesre formált, kerek átmetszetű fülel készültek. A fülel szemközti peremük erősen égett, koromfoltos. Mázatlan (32. tábla 8.) és mázas változatuk (37. tábla 4.) egyaránt előkerült (minimum két-két példány darabjai). Az utóbbiak belsejét vékony fehérés angóbréteg vagy lefolyt angóbsíkok fölött sötétzöld máz borítja.

Néhány vörös anyagú töredék kis méretű, mély, csészeszerű tálból származik. E típus formailag olyan lábasokra hasonlít, melyeknek nem ragasztottak lábat. Az egyik, mázatlan, füles példány belsejében lecsurgott fehér angóbsíkok láthatók (32. tábla 6.; 36. kép 3.), egy másik töredék peremét belül fényes fűzöld máz fedi, belsejében a fehér angóbsíkok felett vékony, zöldes máz ül (37. tábla 6.). Vörös, érdes anyagból fehérrel festett, nagyobb méretű cseréptál (32. tábla 5.) is készült.

Egy apró szemű, érdes homokkal soványított, vörös anyagú töredék nagy méretű, mintegy 38–39 cm peremátmérőjű, üstszerű cserépedényből származik (38. tábla 15.).

A vrösré égetett, mázas kerámia jellegzetes csoportját képezik a legkisebb főzőfazekak méretéhez közel álló füles bögrék ($m = 11\text{--}13\text{ cm}$, a nagyobb, de töredékes példányok magasságát nem ismerjük). Felületüket kívül fehér angób borítja, melyre vörös földfestékekkel vízszin-

tes vonalkötegeket és hullámvonalakat festettek. Tölcséresre kihúzott, csak enyhén tagolt peremüket zöld máz fedi, az edények vállán odacsöppentett zöld és barna mázfoltok láthatók. Ez utóbbiak a díszítés legjellegzetesebb elemei. Az angób fölötti mázazás a perem belső oldalára is kiterjed, ez alatt az edénybelső vagy mázatlan, lecsorgó angób- és mázcsíkokkal, vagy pedig angób nélküli, áttetsző, vékony sárgászöld vagy világosbarna mázréteg borítja (33. tábla 1–10.). Egy nagyobb példány kivételével koromnyomok nem látszanak rajtuk; minden bizonnyal ivóedények voltak.

A bokályokból egyetlen töredékünk van. Finom szemcsés homokkal soványított, barnászörösre égetett agyagból készült, külső oldalát fehér angób fedi, melyre írókával festett díszítés került: barna hullámvonalak közé fogott sakktábla minta fehér és barna mezőkkel, a barna mezők közepén egy-egy kék mázcsöppel. Az edény hasán valószínűleg szimmetrikusan elosztott évszámból egy 8-as látható. Külsejét szintelen, áttetsző máz, belsejét sárgászöld, fényes mázréteg borítja (33. tábla 11.).

A mázas kerámia igen tekintélyes részét vaskos falú mélytányérra emlékeztető dísztálak képezik, melyek belső oldalán többszínű mázzal készült díszítést, kívül a falra való felfüggesztést elősegítő kis, vízszintesen átfúrt bütyökfület találunk. A töredékek nagy többsége két csoportra osztható:

a. A fehér alapon díszített tálak finomra szitált homokkal soványított anyaga világos barnászörösre vagy világosbarnára égett. Belsejüket fehér angóbbal vonták be, amire írókával, sötétbarna kontúrvonalakkal geometrikus dísz, gyakrabban azonban különféle virágmintákat festettek. A virágok szirmait, leveleit okkersárga, világosbarna és világoszöld színekkel töltötték ki, majd az edénybelsőt áttetsző, halványan sárgás vagy sárgászöld árnyalatú ólom mázzal fedték (35. tábla 1–7.). A 35. táblán látható 2. és 3. számú aljtöredék virágmotívumát világoszölddel és világosbarnával színezték. Egy másik tál belsejébe sötétbarna vonalakkal meghúzott sakktáblaszerű rácsmintát festettek, melynek egyes mezőit fehérén hagyták, illetve világosbarnával színezték, a fehér négyzetek közepére pedig egy-egy zöld csöppecske került (uo. 9.). A tál díszítése az imént bemutatott bokálytöredékéhez áll közel. A mérhető töredékek alapján megállapított peremátmérők: 22 cm, 24 cm, 26,3 cm és 26,6 cm.

b. A sötét alapon fehér angóbbal festett tálak belsejében a perem és az edényoldal tányérszerű megtörése közötti sávot, valamint a tál alját vörös földfestékekkel színezték, melyre fehér angóbbal kis spirálisokat, egyszerű, stilizált virágokat, leveleket és fogazott íveket festettek, majd az edénybelsőt áttetsző mázzal borították. Alatta a fehér minták sárgának vagy világos sárgásbarnának, a vörösre festett felületek sötétbarnának látszanak (36. tábla 1, 3–4.; 37. tábla 1–3.). A 36. tábla 4. számú táltöredékének anyaga igen jól iszapolt, világosvörös cserép, melyről a gyenge, áttetsző fedőmáz nagyobb felületeken lepattogzott. Az előbbi csoport táljainál valamivel nagyobb és vaskosabb díszedények átmérői: 23,6 cm, 24,3 cm, 24,4 cm, 27 cm, 29 cm.

c 1–3. Három darab a lelőhely anyagában egyedi, mindössze egy-egy töredékkel képviselt tálfajtából származik. Egy nagy méretű (átmérő = 34 cm), a többi tál anyagánál lényegesen durvább soványítású, szemcsés homokkal és őrölt cserépdarabkákkal kevert, világosbarnára égetett anyagú tál fehér angóbos belsejében sgrafittós pikkelyminta fut körbe. A pikkelyeket világosbarna foltokkal hangsúlyozták, a tál belsejében lévő, töredékessége miatt kivehetetlen minta fűzöld színű. Mindezt áttetsző, zöldessárga fedőmáz borítja (35. tábla 8.). A pincebetöltés 17. századi anyagánál valamivel korábbinak tűnik. Egy másik tál belsejét koncentrikusan futó sötétbarna és világos kékeszöld sávok díszítik. Egy élénk vörös, apró szemcsés soványítású tál török hódoltsági területről került Keresztúrra, amint ezt belsejének jellegzetesen folytatott, sárgásfehér-sárgászöld-zöld-barna máza alapján vélhetjük (36. tábla 2.).

A pince betöltéséből igen kevés mázas korsó- és valamivel több, de szintén alacsony számú, az anyag töredékessége miatt nehezen csoportosítható kancsótöredék került elő. Az előbbiekből egy kiöntőcsőrös, belül fehér angób fölött világos fűzöld mázas korsóperemet (34. tábla 6.), továbbá egy nagyobb váll- és oldaltöredéket említünk. A kívül mázatlan korsótöredék vállát karcolt angóbsáv díszíti, szennyszürkés angóbbal fedett belsejébe túléggett, sötét zöldesszürkés mázcsíkok folytak le (uo. 9.).

A kancsók igen jellegzetes csoportját képviseli néhány apró szemű homokkal soványított, élénkvörösre égetett edénytöredék. Ezek egy részét kívül csak fehér angób borítja (34. tábla 4.), a többiekénél az angób fölött fűzöld mázat találunk, belsejüket angób nélkül felvitt, áttetsző sárgásbarna máz fedi (uo. 1, 3.). Közös vonásuk, hogy a széles peremrészén és a nyakon kerek, szederszerű rátéteket találunk. Egy nagyobb, kívül éles, körbefutó bordával, alatta barázdákkal tagolt kancsóperem mindkét oldalát fényes, jó minőségű zöld máz borítja, az edény alul mázatlan belsejébe angóbsíkok folytak le (uo. 11.).

Barnásszürkés anyaga és bepecsételt mintája miatt elkülönül a többi lelettől egy karéjózott peremű kancsó töredéke, melynek pecsételt levélmintával díszített külső oldalán világoszöld mázazás húzódik, belső oldalát áttetsző, a sötét agyagszín miatt feketésen csillogó vékony, angób nélküli mázréteg borítja (uo. 2.). Az edény apró szemcsés, szürkésbarna anyaga igen keményre égett, ami elkülöníti a pincében előkerült többi lelettől.

Vörös, finoman iszapolt kerámia

A székelkeresztúri késő középkori leletegyüttesek e jellegzetes, igen jól iszapolt anyagféleségéből kizárólag asztali kerámia készült. Az ide tartozó edények kisebbik részét iszapszerűen finom agyagból korongolták; bögrék, karéjos peremű kancsók és egy alján átfúrt, kb. 15–16 cm átmérőjű, hengeres testű edény töredékei tartoznak ide, az utóbbin rácsöppentett zöld mázfolt látható. Az edényeket kívül fényezték, és besimított bordákkal, barázdákkal, valamint bekarcolt zezug-vonalakkal és hullámvonalkötegekkel díszítették, majd élénk narancsvörösre égették (38. tábla 6, 10, 14.).

A leletek nagyobbik részének anyaga valamivel szemcsézettebb és felszínük sem fényezett. Halvány fakóvörös színűek, némelyik darab felszínén vékony angóbos simítás nyoma látható. Elsősorban korsók, kisebb részben kancsók töredékei sorolhatók e csoportba; kívül angolvörös sávós festés díszíti őket (38. tábla 2–4, 7–9, 11.).

Fekete, redukált kerámia

A rendkívül kevés, keresztúri környezetében importnak tűnő töredék két belső csoportba sorolható:

a. A jól korongolt, vékony, kívül enyhén simított falú füles fazekak (38. tábla 12–13.) apró szemű homokkal egyenletesen érdesre soványított anyagból készültek és kissé foltosan sötét-szürkésre égtek (peremátmérők: 10 cm, 10,4 cm, 13,4 cm).

b. A különböző méretű vizeskorsók anyaga a fazekakénál lényegesen finomabb, törésfelülete és belseje galambszürkés, kívül fényezett és feketésszürkésre égett, gyakran fémes fénnel. A kisebb, szűk szájú korsók tömör szalagfüllel, a nagyobb példányok hosszában üreges, szopókás füllel készültek (38. tábla 1, 5.).

Kályhaszemek

A korábbi leletegyüttesekhez képest a 17. századi pince betöltése érezhetően kevesebb kályhaszemtöredéket tartalmazott. Kiegészíthető példányt nem is sikerült belőlük összeállítani.

Anyaguk a fazekak anyagához hasonló, közepesen finom szemcsésre soványított, barnásvörösre égetett agyag, de előfordulnak durvábban, érdesre soványított töredékek is; ez utóbbiaknál a barnásvörös mellett a barnásszürke árnyalat is. Kivétel nélkül négyzetes peremű, mély tál alakú, vaskos falú, korongról levágott kályhaszemek, kidolgozásuk a korábbi évszázad rokon darabjainál durvább. Belső oldalukat a fenék közelében benyomkodott vagy bevagdossított borda, illetve bordapár tagolja (47. tábla 4–5.). Egy esetben a kályhaszem alját körben benyomkodták (uo. 6.).

A méreteket két töredék esetében sikerült kiszerkeszteni:

a. belül díszítetlen kályhaszem – pá: 9,5–10 cm; m: 12 cm; peremvastagság: 0,8–0,9 cm

b. belül kettős, benyomkodott bordával díszített kályhaszem – pá: 9,6 cm; peremhossz: kb. 23,5–24 cm; peremvastagság: 0,7–0,8 cm

Kályhacsempék

A pince anyagában igen sok mázatlan csempetöredék volt, melyekből nagyobb kályhacsemperezleteket, sőt számos kiegészíthető példányt is sikerült összeállítani. A csempeméreték és -ábrázolások egyidejű figyelembevételével első látásra szinte csoportosíthatatlanul sokszínűnek tűnő anyagból először két, a 17. századnál korábbi töredéket, majd a többé-kevésbé összefüggő méretek alapján elkülönülő, álló téglalap alakú, illetőleg csaknem négyzetes darabokból álló két, 17. századi csoportot mutatunk be. A téglalap alakú csempék (*c–j.*) közül a *c–g.* típus oldalméretei megközelítőleg egyeznek, ugyanez vonatkozik a majdnem négyzetes csempék (*k–n.*) csoportjára is.

a. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Csekefalva, 3. típus, Benkő–Ughy 1984. 49., 7. rajz, illetve Székelykeresztúr, V/5. típus, uo. 70., 61. rajz). Kvarcos homokkal érdesre soványított anyaga világosbarnára égett, egy másik töredék világosvörös színű. Egyszerű léckerettel szeggett, homokkal durván leszórt előlapján rácsminta látható. A hátrész nélküli agyaglap kissé kormos hátoldalán ujjnyomok maradtak. Legalább három példány töredékei kerültek elő (47. tábla 2.).

m: 25,5 cm-nél nagyobb; sz: 19 cm-nél nagyobb

15–16. század

b. Mázas oromcsempe töredékei (Székelykeresztúr, V/9. típus, Benkő–Ughy 1984. 71., 63. rajz). Két változat különíthető el, mindegyiket egy-egy töredék képviseli:

b1. A világosvörös, érdes anyagú töredék előlapját az angób fölött világoszöld, kissé túlégett máz fedi. Pártázatának késsel kivágott közű fokait alul ívsor köti össze, az ívek és a csempe alját lezáró pálcátág közötti kis, háromszög alakú mezőkben egy-egy hármás levél található. Hátoldalán az ujjnyomokat vékony szeletekben késsel lefaragták (47. tábla 1.).

m: 13,2 cm

b2. Világos barnásvörös, az előbbinél valamivel finomabb szemcsés anyagból készült. Előlapja a b1. típuséval azonos, azonban aljából egy keskeny csíkot levágtak (vö. Székelykeresztúr, I/4. típus, Benkő–Ughy 1984. 61., 30. rajz). Az agyaglap hátoldalán sűrű szövésű vászon lenyomata látható.

m: 9,1 cm

16. század

Álló téglalap alakú csempék

A következő öt csempe méretei közel állnak egymáshoz, elképzelhető, hogy eltérő keretelésük, díszítésük és kisebb méretbeli különbségeik ellenére egyazon tüzelőbe építették be őket, esetleg csak néhányukat:

c. Mázas kályhacsempe (Székelykeresztúr, V/10. típus, Benkő–Ughy 1984. 71., 64. rajz). Világos barnásvörös vagy vörös, apró szemcsés soványítású anyagból készült. Sárgásfehér angób fölött világoszöld, foltosan irizáló mázzal fedett előlapját többszörösen tagolt, rézsűsen mélyülő keretben gerezdelt testű olaszkersóból kinövő indákon csüngő tulipánok díszítik. A korsó füléről kétoldalt bogyós inda lóg le. Durva textillenymattal borított hátoldalára keskeny ráámát ragasztottak. A töredékek három csempéből származnak (38. kép 2.; 48. tábla 3.).

m: 26,3–26,8 cm; sz: 13,3–14 cm

d. Mázatlan kályhacsempe töredéke (Székelykeresztúr, V/11. típus, Benkő–Ughy 1984. 71., 65. rajz). Apró szemcsés, vörösesbarnára égetett agyagból készült, sárgásrózsaszín angóbbal borított előlapját rézsűsen mélyülő keret szegélyezi, melyre stilizált leveles ágat mintáztak. Az előlap tükrét korsóból sugarasan kinövő, leveles szárú, tulipánszerű virágok töltik ki. Kormos, textilnyomos hátoldalára keskeny ráámát ragasztottak. A töredékek egy vagy két csempéből származnak (39. kép 2.).

szerkesztett sz: kb. 17,5 cm

e. Mázatlan kályhacsempe. Finom szemcsés homokkal soványított, vörösre vagy barnásvörösre égetett agyagból készült; csillámos előlapját rézsűsen mélyülő, pálcatagok közé fogott kötélfonattal díszített keret veszi körül. Az előlap tükrét gerezdelt testű olaszkersóból kinövő, dús levelű, stilizált virág tölti ki, a korsó két oldalára a fülek stilizálásából alakult spirális indákat mintáztak. Rámás hátoldalán ujj- és simításnyomok látszanak. Legalább 15, részben összeállítható csempe töredéke került elő (38. kép 3.; 48. tábla 6–7.).

m: 25,6 cm; sz: 17,5 cm

f. Mázatlan kályhacsempe töredékei. A barnásvörösre égett, finom agyagból készült csempe többszörösen tagolt, rézsűsen mélyülő előlapján kartusba foglalt, finom rajzú női maszk látható, mely mellé a két felső sarokba egy-egy, indás ágat tartó gyermek alakját, a két alsó sarokba a tárgy töredékessége miatt nehezen kivehető (növényi?) mintát helyeztek. Rámás hátoldalán varrott, foltozott vászon lenyomata maradt. A töredékek három csempéből származnak (39. kép 4.; 49. tábla 3–4.).

m: 23,7 cm; sz: 16,5 cm

g. Mázatlan sarokcsempe. Finoman iszapolt, világos barnásvörös anyagból készült. Kívül csillámos oldalán vízszintes varrat fut keresztül, ami azt jelzi, hogy a csempedúc két darabból készült. A varratnál a két rész elvben folyamatos, arabeszkyszerű mintája nem illeszkedik kifogástalanul. A sarokcsempe széles és keskeny oldalát egymást metsző körökből kialakított végtelen minta díszíti, az egyes körök középpontjában erős kiülésű golyót láthatunk, melyet stilizált leveles-virágos motívumok öveznek. A csempe széles oldalán a körök közötti szabad mezőbe homorú ívvel leszelt sarkú négyzetet mintáztak, közepén plasztikus golyóval. A leszelt sarkokhoz egy-egy nyolcszirmú virág került. A csempe lecsapott sarokoldalán virágos inda fut végig. Ujjnyomos hátoldalán a szélekre és a csempe közepére merevítő agyagbordát tapasztottak. Az ásatásból egyetlen épen maradt csempe került elő (39. kép 3.; 49. tábla 2.).

m: 25,7–26,2 cm; a nagy oldal sz: 16 cm, a keskeny oldal sz: 4,9 cm

h. Mázatlan kályhacsempe töredéke. Apró szemcsés homokkal soványított, finom, halvány barnásvörösre vagy vörösre égetett agyagból készült. Csillámos előlapját rézsűsen mélyülő, fafaragásra emlékeztető, ékrovatos mintával díszített keret veszi körül, az előlap tükrében

olaszkorsóból kinövő leveles virágtő áll. Rámás hátoldalán ujj- és simításnyomok vannak. A töredékek két-három csempéből származnak (38. kép 1.; 48. tábla 2.).

sz: 21,6 cm; szerkesztett m: 28,6 cm

i. Máztatlan kályhacsempe töredéke. Anyaga érdes, szürkésbarna, túlégett cserép. Előlapját homokkal durván beszórták, sűrűn rovátkolt sávval szegett, mélyülő keretében olaszorsóból kinövő virágok láthatók. Az agyaglap 2–2,5 cm-re megvastagodó széle átmenetet jelent a hátrész nélküli lapos csempék és a keskeny hátoldali rájával ellátott, későbbi példányok között. Hátoldala textillenymatos. Egyetlen csempe nagyobb töredéke került elő (48. tábla 1.).

sz: 21,2 cm

j. Máztatlan kályhacsempe töredéke. A 3–8. csempénél lényegesen magasabb csempe jól iszapolt, finom szemcsés anyagból készült és világosvörösre, illetve világos barnásvörösre égett. Erősen csillámos előlapját többszörösen tagolt, rézsús keret szegélyezi, az előlap keskeny téglalap alakú tükrét rombuszrács tölti ki, a rácsközökben kis rombuszokkal. Rámás hátoldala textillenymatos. A töredékek legalább két csempéből származnak (38. kép 4.; 48. tábla 8.).

m: 32 cm; sz: 18,6 cm

Négyzethez közelítő formájú csempék

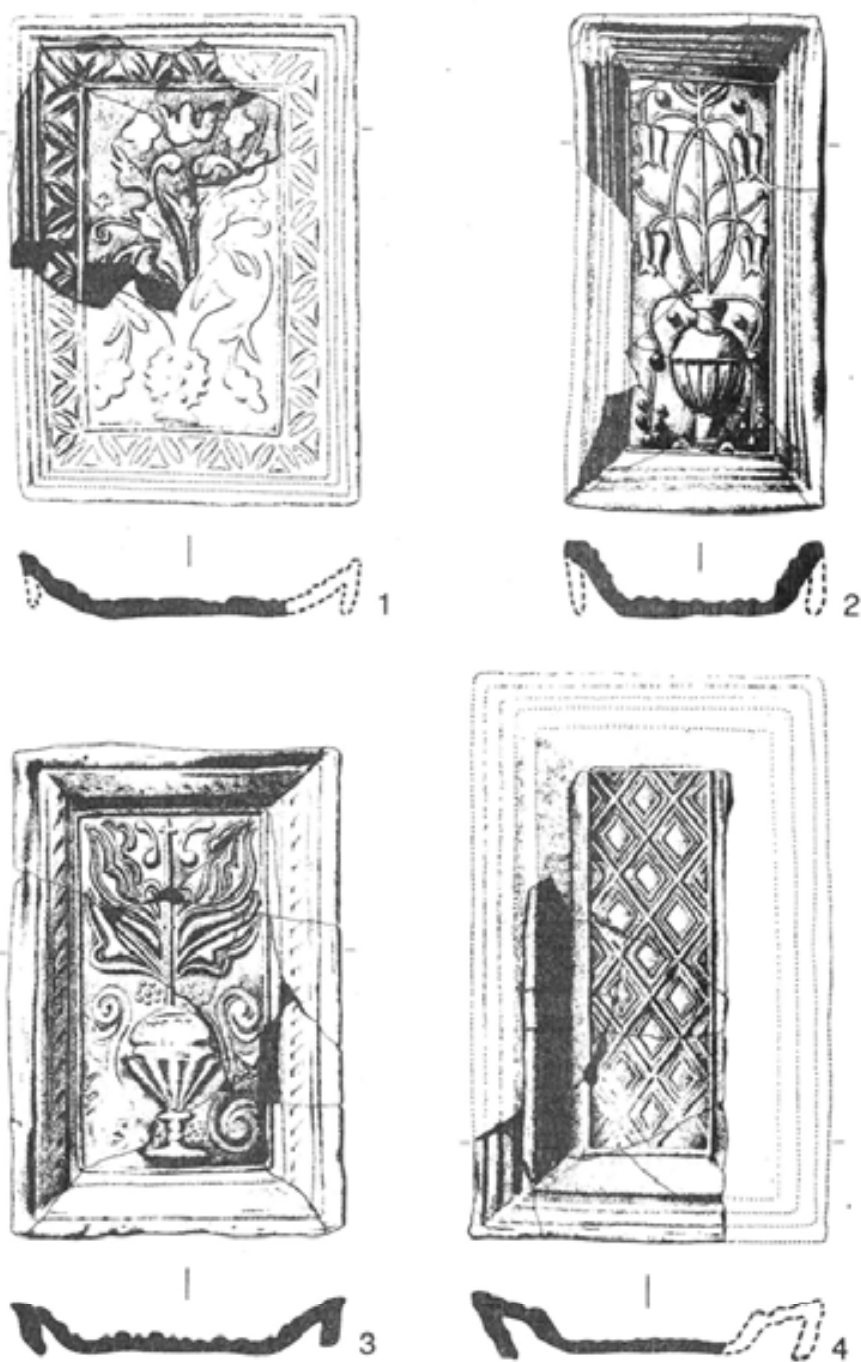
k. Máztatlan kályhacsempe. Finom szemcsés soványítású, egy esetben sötét barnásszürkére, általában azonban élénk barnásvörösre égetett agyagból készült darabok. A csillámos előlapot szegélyező széles, rézsús keretének négy oldalára elosztott antikva betűs felirat és évszám került:

KERESZTVRI : FAZ
AKAS : ISTV[AN]
ANNO [:D]OM[INI]
[16]37

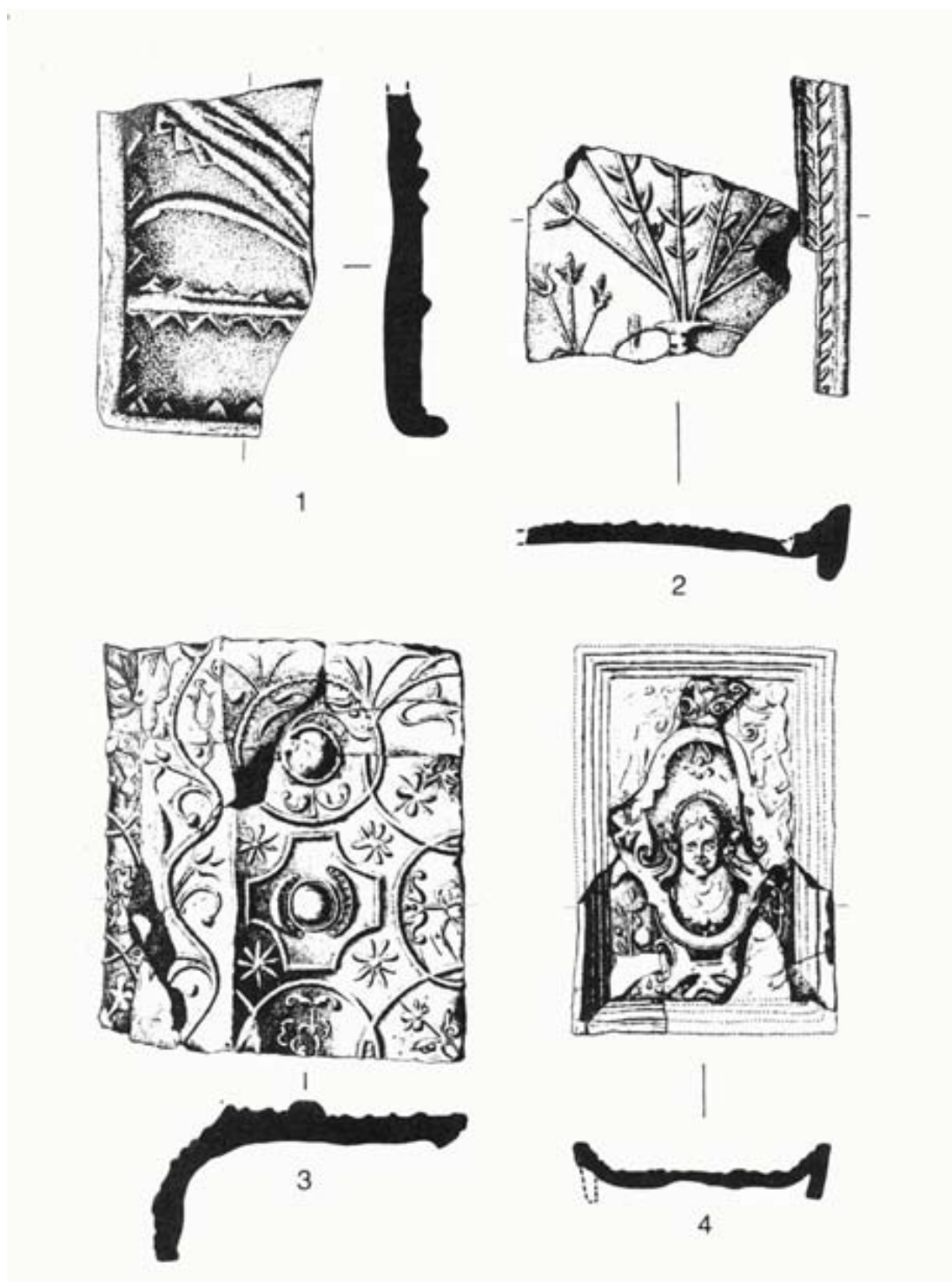
Az előlap bemélyülő tükrébe alig felismerhetővé torzult korsóból kinövő, életfaszerűen megmintázott virágtő került, két ágán szimmetrikusan elhelyezett, elmosódott madarakkal(?). A körirat világos és éles rajza éles ellentétben áll a lapos, elmosódott és zavaros hatású központi motívummal, ami valószínűvé teszi, hogy a dúc készítésekor egy másik csempe gyenge minőségű másolatát használták fel, majd feliratozták a dűcot. A töredékek legalább három csempéből származnak. Közülük a legnagyobb, itt bemutatott darabnak (40. kép 1.; 48. tábla 4.) a megvastagodó pereme – miként az előbbi kályhacsempének is – átmenetet képez a hátrész nélküli, lapos csempe és a keskeny rájával készített típusok között. Ujjnyomos hátoldalára agyag tapadt, ami arra utal, hogy a hátrész nélküli darabokat egy tüzelő agyagköpenyébe tapasztották. A többi töredék textillenymatos hátoldalára keskeny ráját ragasztottak.

m: 24,8 cm; sz: 23,4 cm

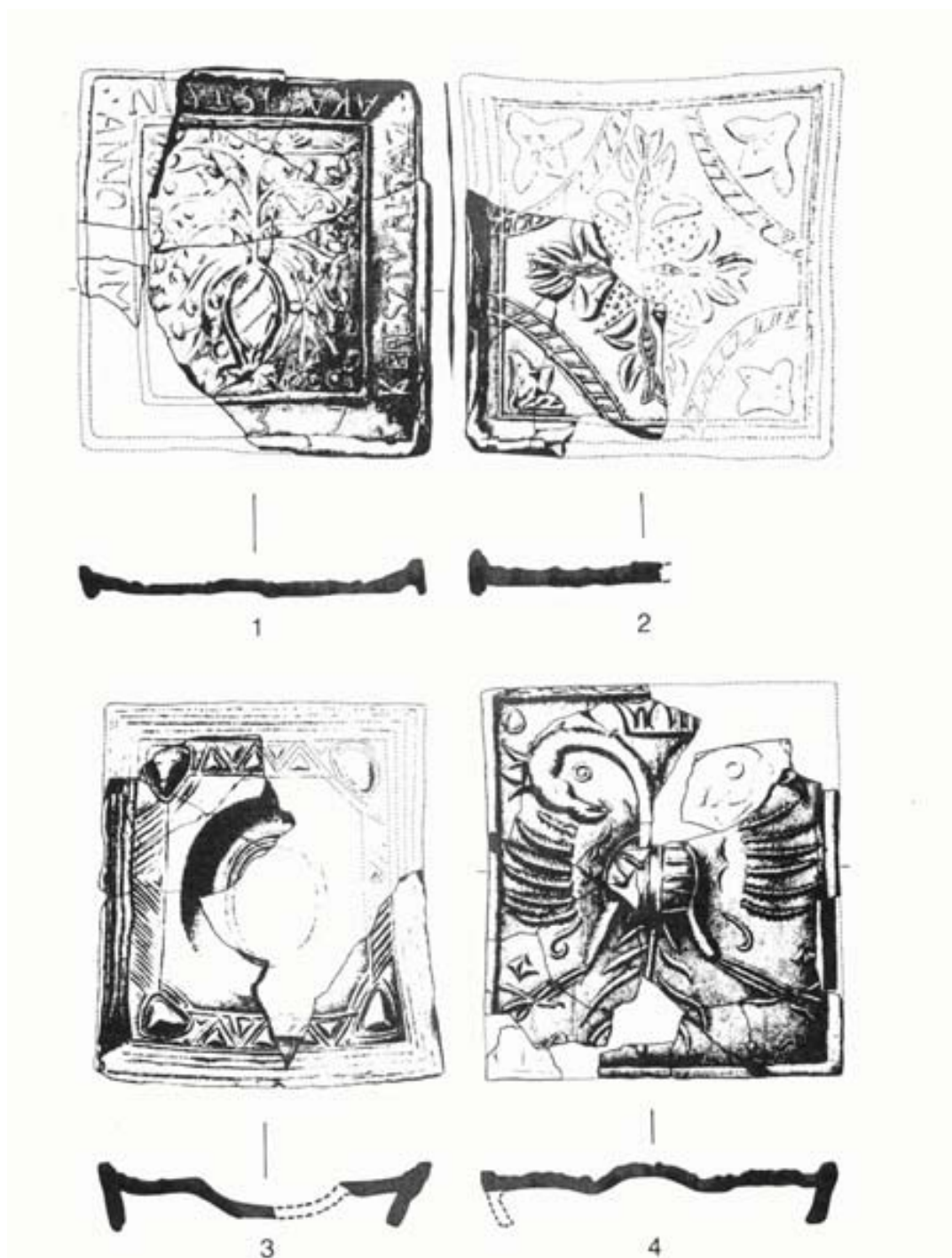
l. Máztatlan kályhacsempe töredéke (Székelykeresztúr, V/13. típus, Benkő–Ughy 1984. 72., 67. rajz). Apró szemű, érdes homokkal soványított, vörösre, illetve világos barnásvörösre égetett agyagból készült. Négyzetes, csillámmal leszórt előlapját pálcatagos léckeret övezi. Az előlap íves, rovátkolt szalagokkal leválasztott sarkaiba egy-egy háromszirmú saroklevél került, a belső mezőt csokorba kötött négy akantuszinda tölti ki. Igen keskeny, a fenti típuséhoz hasonló rájá hátoldala ujjnyomos. A töredékek legalább két csempéből származnak (40. kép 2.; 48. tábla 5.). sz: 23,4 cm

38. kép: kályhacsempék (17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum
(1–4: M = 1:4)

39. kép: kályhacsempék (16–17. század) – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum mellett szórvány; 2–4: uo., 17. objektum (17. század) (1: M = 1:2; 2: M = 1:3; 3–4: M = 1:4)

40. kép: kályhacsempék (17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum
(1–4: M = 1:4)

m. Mázatlan kályhacsempetöredékek. Apró szemű, finom, világosbarnára, illetve barnásvörösre égő agyagból készültek. Az erősen csillámos, deformálódott előlapot többszörösen tagolt, rézsúsen mélyülő keret, ezen belül fafaragásra emlékeztető, primitív ékrovatos sáv szegélyezi. A csempe közepe tányérszerűen bemélyül, a középrész keretelt díszítése – valószínűleg medaillon – sajnos nem került elő. Hátoldala textillenymatos. A töredékek két csempéből származnak (40. kép 3.).

m: 25,1 cm; sz: 21–22,3 cm

A pince betöltése fölött, az azt elborító égett réteggel megközelítőleg azonos mélységben egy további csempe került elő, amely stílusban is későbbinek látszik a pince csempe-anyagánál:

n. Máztatlan kályhacsempe. Vörös, apró szemű agyagból készült. Egyszerű léckerettel szegett, enyhén csillámos homokkal leszórt előlapját kétfejű, koronás, kitárt szárnyú sas tölti ki, a négy sarokban dátum számjegyeinek tükröképével. Az első és az utolsó jegynél töredékes évszámot 1657-nek olvassuk. A csempe rámás hátoldala textillenymatos. Egyetlen töredékes csempe került elő (40. kép 4.; 49. tábla 1.).

m: 25,4 cm; sz: 22,5–22,8 cm

Agyagpipa

A pince anyagából öt, erősen töredékes cseréppipadarab is napfényre került, igen finoman iszapolt, kívül fényezett anyaguk feketére vagy barnásszürkére égett.

Tégla, patics, habarcs

A betöltésből ... x 13,1 x 4 cm, ... x 13,8 x 3,9 cm és ... x 13,6 x 3,8 cm méretű téglatöredékek, gömbölyű gerendák, illetve sűrűn egymás mellé állított ágak lenyomatát mutató, átégett paticsdarabok és egy késő középkori jellegű habarcsdarab került elő.

Üvegleletek

A kevés üvegdarab zömmel palackokból származik. Egy, a leletanyagból teljességgel hiányzó edénynek csak a füle került elő (33. kép 2.). Gyakran barna, romlott anyagúak, pl. az imént idézett edényfűl, de előfordulnak áttetsző, világoszöld darabok is, köztük egy vállán ferde kannelúrával díszített, tűzben erősen deformálódott palack nagyobb részlete (33. kép 6.) és egy másik, hasonló edény sima, nyaka alatt bordával tagolt válltöredéke (33. kép 1.).

Néhány töredék átlátszó, enyhén kékeszöld árnyalatú, kerek ablakszem részlete (33. kép 5.). A kis darabokból 9–10 cm-es átmérőt számítottunk ki.

A három előkerült üveggyöngy közül az egyik kerek (átmérő: 0,77 cm), irizáló pirosaslila példány, két oldalán, a lyuk körül kék folttal; egy másik legömbölyített élű, hengeres kékeszöld gyöngy (átmérő: 0,43 cm), a harmadik hasáb alakú (h: 0,47 cm, sz.: 0,43 cm), sötét kékeszöld üveggyöngy.

Csont

A feltárás egyetlen csonteszköz-lelete egy levágott, belül üregesre kivájt őzágancsvég.

Fémleletek

A pincebetöltésből számos erősen korrodálódott vasszeg került elő, a leggyakoribb közöttük a mintegy 6,7–7,3 cm hosszú, szabálytalan T alakúra kalapált fejű karcsú zsindeleyszög, de előfordul hurkos fejű szög és kis méretű ácskapocsra emlékeztető iszkábaszög is (35. kép 8.).

A kevés eszközmaradvány közé egy rézlemezről domborított varrógyűszű apró töredékei, csavart szárú, sérült pengéjű teknővakaró (35. kép 14.), nyéllemezes, töredékes vaskések (34. kép 7.), béklyókat szakállas záróeleme és kulcsa (35. kép 4, 7.) tartozik. Kívül, a nyugati pincefal tövében egy rendkívül korrodálódott felületű fejsze került elő (41. kép 1.), melyről

nem bizonyos, hogy egykorú a pincével. Egy jó megtartású, valószínűleg kora újkori bárd a telek területén szórványként jutott napfényre (41. kép 2.).

A viselet fémtárgyai közül egy szíjvégszerűen összehajlított, szeglyukkal durván átütött réz-lemez (h: 3,7 cm), továbbá egy öntött bronz, aranyozott fülesgomb (35. kép 13.) került elő.

Pénzek

A pince betöltésében egy 1625-ben vert, közelebbről meghatározatlan, külföldi ezüst poltúra került elő. A betemetett pincét elborító vékony égésrétegbe egy újkori gödör vágott bele, melyben III. Károly (1711–1740) 1714-ben vert poltúrája feküdt (Huszár 1632.).

18. objektum, gödör (eredeti jelölése: 3. objektum)

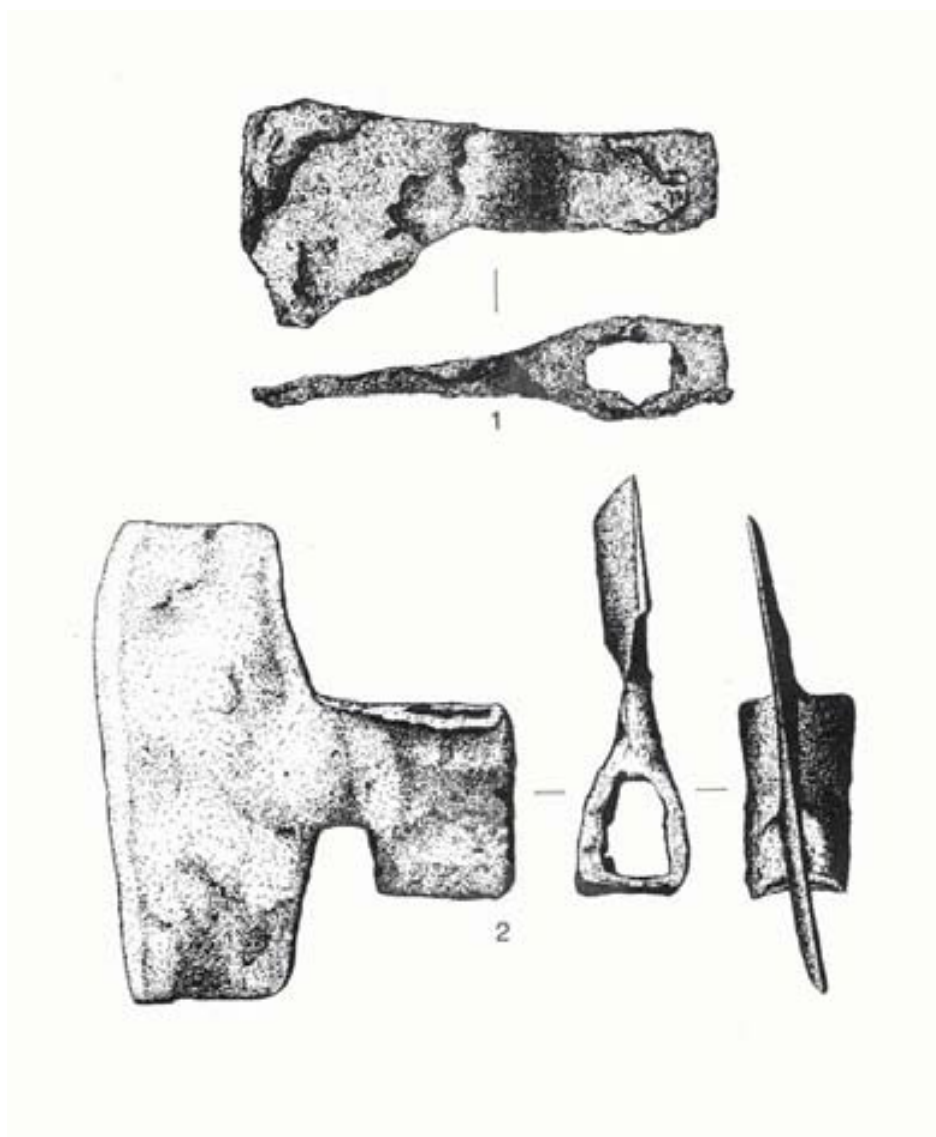
Kerek verem részlete a 17. objektumtól É-ra. Szája 140 cm széles volt. A hengeresen mélyülő, majd az alja felé katlanszerűen kiszélesedő verem 190 cm-re bővült. Kis töredékekből álló kerámiaanyaga a 15. század végétől a 17. századig terjedő időszakot ölelte át.

19. objektum, tűzhely (eredeti jelölése: 1. objektum)

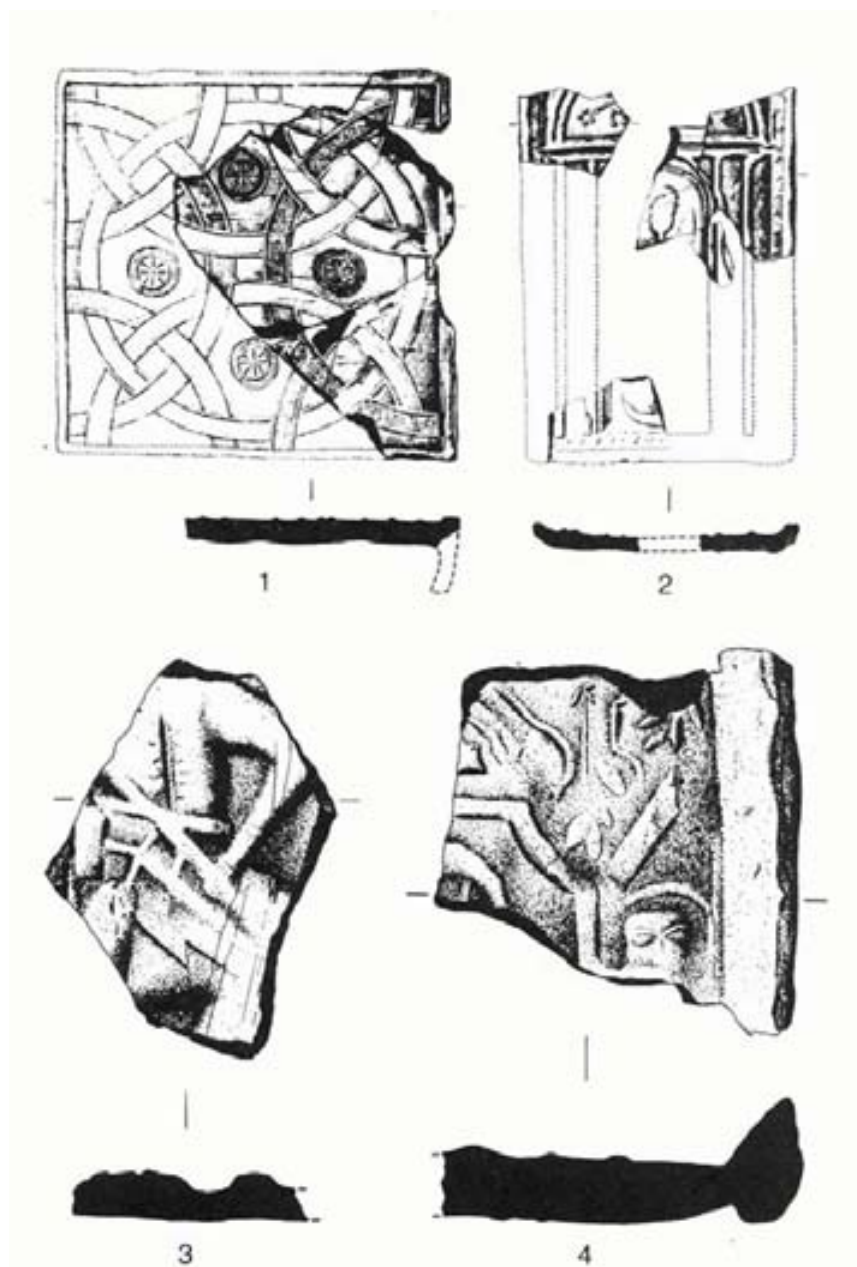
A telek É-i sarkában, 50 cm mélyen kör alakú, 80–85 cm átmérőjű tűzhely átégett alja került elő. Sütőfelületét egyszer megújították, mindkét esetben a kemence aljába kerek, lapos patak-kavicsokat tapasztottak. Leleteket nem tartalmazott, de mivel alatta húzódott az 1. sz. alatt bemutatott 14. századi árok, késő középkori vagy kora újkori lehet.

20. objektum (eredeti jelölése: 11. objektum)

Nagyobb méretű, ismeretlen rendeltetésű beásás részlete. A metszetsíkon mérve 460 cm hosszú volt, csaknem vízszintes, 163–179 cm mély aljából nagy verem mélyedt a földbe. A beásást csak a gépi földkitermelés szünetében lehetett igen kismértékben kutatni, ennek során korhatározó régészeti leletanyag nem került elő. A leletszegény, kevés szénrögöt tartalmazó betöltést 5–10 cm vastag, hamus-szenes csík tagolta.

41. kép: fejsze és bárd (késő középkor–kora újkor) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44. (1–2: M = 1:2)

42. kép: kályhacsempe (1: 15. század vége; 2: 16. század; 3–4: 17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., szórvány (1–2: M = 1:4; 3–4: M = 1:2)

IV. Kriza János u. 6., Városi Művelődési Ház (volt ref. elemi iskola)

1991 decemberében a Művelődési Ház udvarát vízvezeték és szennyvízcsatorna fektetéséhez ásott, 1 m széles árokkal átvágták. Az ároknak a ma is használt udvari kút mellett haladó szakaszán 70 cm mélységben mintegy 13 m hosszan húzódó, 10–20 cm vastag, égett, téglavörös réteg mutatkozott, melyből gerendalenyomatos paticsdarabok kerültek elő. A helyszínelést végző Székely Attila és Demeter Zs. István az égett omladékréteg alatt néhány 17. századi kályhacsempetöredéket talált.

1992 tavaszán Székely Attila kis leletmentő ásatást kezdeményezett. A kút mellé kitűzött, 5x4 m-es szelvényben a késő középkori földfelszínre épült, leégett boronaház további maradványait sikerült megtalálni. A legalább 13,5 m hosszú ház falát borító, átégett, lótrágyával kevert agyagtapasztás élénkvörös, bontáskor morzsalékony omladékként jelentkezett, melyből nagyobb darabokat sikerült kiemelni. Ezeken gömbölyű gerendák, más darabokon sűrűn egymás mellé állított vesszők lenyomata látszott (44. tábla 5.), simított, külső felületükön több rétegű meszelés nyomával. Az omladék néhány vasszeg kivételével leleteket nem tartalmazott. Alatta a ház keményre letaposott, apró kavicsos, sötét színű, 4–5 cm vastag padlója húzódott, rajta két összeroppant füles edény és további kerámiatöredékek, valamint egy vaslakat hevert. A padlóba két cölöplyuk mélyedt. Ezek vonala, valamint a paticsomladék elhelyezkedése arra utal, hogy a megközelítőleg ÉÉNy–DDK tájolású, 17. századi ház hossz tengelye nem párhuzamos a mellette álló, a főútra merőleges, 1874-ben épült régi iskolaépülettel (ma Művelődési Ház), hanem a telek 1896-ban rögzített Ny-i határvonalához igazodik. Ez utóbbi vonal nagyjából megegyezik a keresztúri főtér középkori telkeinek tájolásával.

Az ásatás során a nyilván többosztatú faház pontos méreteit és belső szerkezetét nem sikerült kihámozni. Csupán az derült ki, hogy az épület kályhájának maradványait a kút ásásakor szétrombolták, így a megmaradt kályhacsempék töredékeit a kútfalazat kövei közül, illetőleg a kút gödre és az azt bélelő kőfalazat közötti rés betömésére visszadobott földből sikerült összegyűjteni. A tetőcserepek teljes hiánya és a sok vasszeg zsindelyfedésre utal.

A Főtér házaival ellentétben ez az épület nem volt alapincézve.

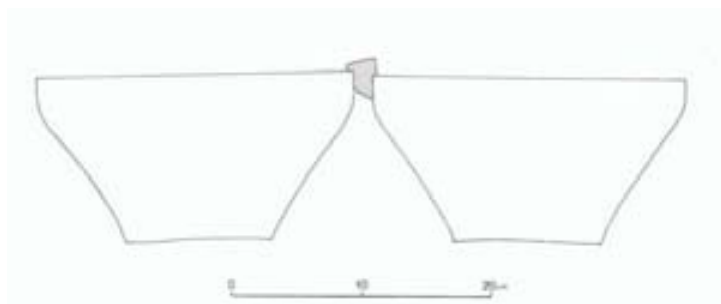
A háznál korábbi, középkori rétegekből kevés 14–15. századi kerámia került elő.

Leletek

Kerámia

Az elpusztult ház padlóján kevés, részben erősen megégett kerámiatöredék hevert. Döntő többségük apró szemcsés soványítású, vörös vagy barnászvörös anyagú, vékony falú fazékból származik.

A legnagyobb, zömök arányú fazék két füllel készült (pá: 20,4 cm), vállán fehér angóbbal festett, fogazott-sávós minta fut körbe, melybe vízszintes vonalköteget és hullámvonalat karcoltak (29. tábla 2.). Az edényen koromfoltok láthatók. A fazekak többsége egy füllel készült (29. tábla 1.; 30. tábla 5.), peremátmérőjük a 15,2–15,5 cm-es tartományba esik. A kormos főzfazekak vállát fehérrel festett minta és gyakran ebbe belekarcolt barázdák díszítik. Néhány esetben (30. tábla 5.) a fazék belsejét vékony angóbréteg fölött fűzőld máz fedi. Egy 15 cm átmérőjű, töredékes fedő ezekhez a fazekakhoz készülhetett. Sötétbarnára füstölődött, kívül fehér festett minta és ráfolyt zöld, valamint sárgásbarna mázfoltok borítják.

43. kép: kályhaszemek összeillesztési módja az előkerült agyagtapasztás-darabok alapján.
Székelykeresztúr,
Kriza János u. 6.

Egy kisebb méretű fazéktöredéken (pá: 10,8 cm) kívül fehér festés és zöld mázfoltok, belül lefolyt angóbcsíkok fölött zöld máz látható, mely csak a perem belső oldalát és a nyakrészt borítja (30. tábla 3.).

A kisebb füles fazekak mellett a kevés lábas- és bögretöredékre is jellemző, hogy belsejükben a máz alatt nem összefüggő angóbréteg, hanem csak függőlegesen lecsorgott mázcsíkok találhatók.

Egy töredékes, mázas korsó peremét, nyakát és fülét az angób fölött világoszöld máz fedi (30. tábla 1.), fülét benyomkodott minta tagolja.

A feltárt leletek között egyedi darab egy kis méretű, csak részben kiegészíthető bokály (30. tábla 2.). Jól iszapolt, igen apró szemcsés anyaga vörösre égett. A vékony falú edényt kívül fehér angóbbevonat fölött vörös, festett minta díszíti, peremét világoszöld mázzal fedték, és zöld mázfoltok csöppentek a vállára is. Alja kívül nem angóbos, belsejében lefolyt fehér angóbcsíkok látszanak.

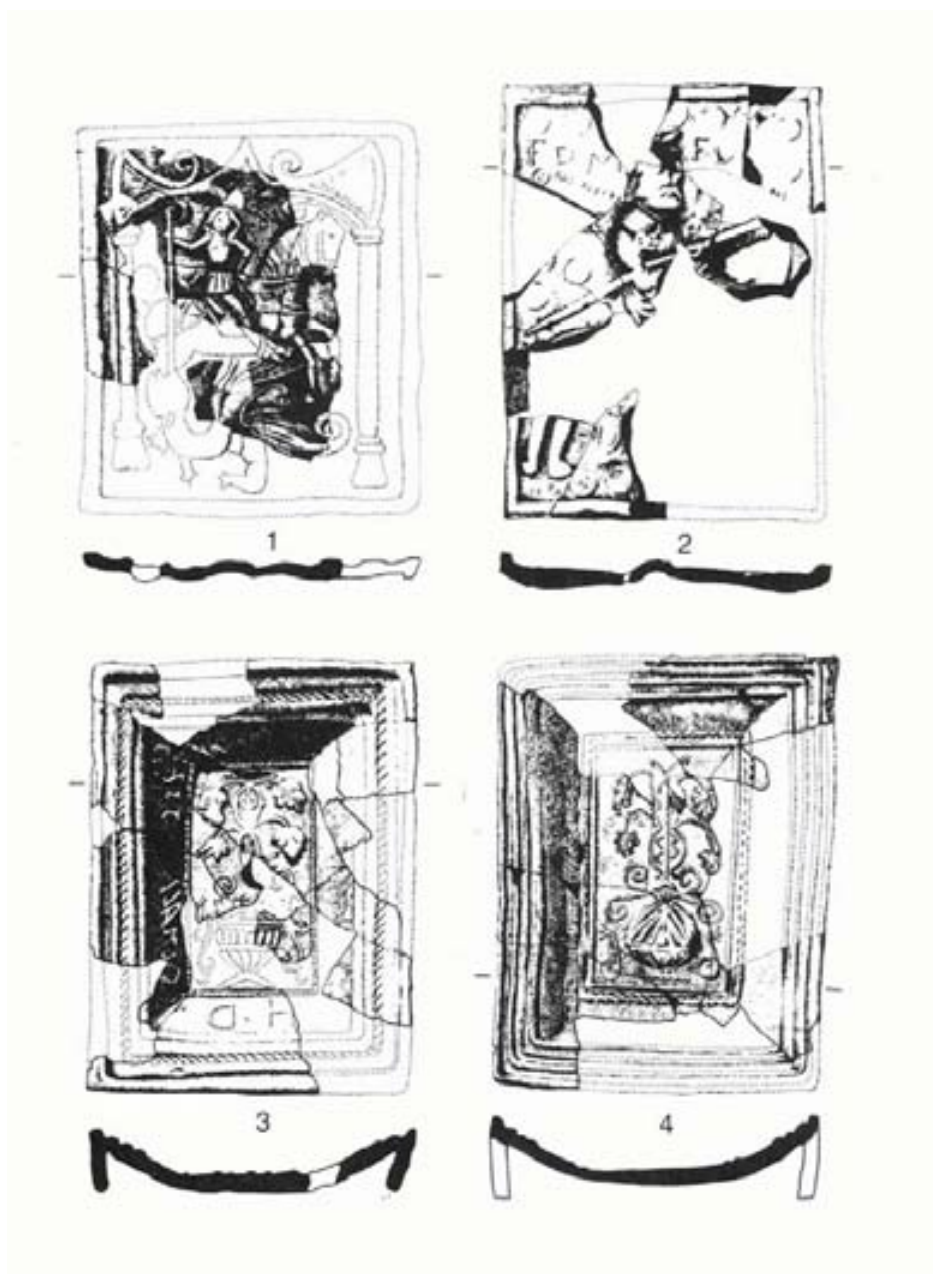
Néhány töredék igen finom anyagú, sötétszürke, redukált égetésű, kívül fémes fényű korsóból származik. Közöttük kiöntőcsőrös peremtöredék (30. tábla 4.), tölcséresen kiszélesedő, szűrőbetétes korsószájak és besimított vonalköteggel, illetőleg vízszintes barázdákkal díszített oldaltöredékek voltak.

Kályhaszemek

Az előkerült töredékek tál alakú, négyzetes peremű kályhaszemekből származnak. Apró szemű homokkal érdesre soványított anyaguk a világosbarnától a sötét barnásvörösre terjedő színárnyalatot mutat.

Kivitelezésük és anyaguk alapján két csoportjuk különíthető el:

a. Világosbarna vagy halvány barnásvörös, vékony falú és feltűnően vékony peremű (peremvastagság: 0,4–0,5 cm) darabok. A töredékekből egy kiegészíthető példányt és több nagyobb kályhaszemrészletet sikerült összeállítani. Az ép példány peremoldalhossza 23,9–24,4 cm, magassága 13,8, fenéktérője 11,2 cm. Belsejét – kivételesen – bepecsételt minta, gömböcskékből kialakított hatszirmú virágok díszítik (43. tábla 3a–b.). Két további töredék peremoldalhossza mérhető, illetve számítható ki (a méretek: kb. 23,6 cm és 25,5 cm.).

44. kép: kályhacsempék (16–17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1–4: M = 1:4)

Kívül, a perem alá, még korongoláskor vékony, körbefutó vonalakat karcoltak, hogy a kályhaszemek közét kitöltő agyag szilárdabban tapadjon az egyes darabokhoz. Valamennyi kályhaszemet levágták a fazekaskorongról.

b. Sötétebb barnászörös, vaskosabb falú darabok, törésfelületük a nagyobb falvastagság miatt szürke színű maradt. Soványítóanyaguk az apró szemű homok mellett igen kis mészszeccet is tartalmaz. Az ide sorolt kályhaszemek felülete a fenti csoporténál simább. A töredékes anyagból nem sikerült kiegészíthető kályhaszemet összeállítani. Az összeragasztott részleteken a fenténél nagyobb peremvastagságot (0,6–0,8 cm), kb. 24 cm-es peremoldalhosszot és 14,4 cm-es magasságot mértünk. Belsejüket rádlizott minta, egy esetben befésült hullámvonalak köteg díszíti, oldalukat közvetlenül a fenék fölött nagy benyomkodásokkal tagolták (43. tábla 1–2.).

Általános megfigyelés, hogy még az azonos típushoz tartozó darabok mérete sem egyforma, ráadásul az egyes kályhaszemek pereme gyakran torzult négyzetes formát mutat, összetapasztásukhoz így elég sok agyagra volt szükség. A fenti leletmentés különlegessége, hogy számos kályhaszemlenyomatos, átégett tapasztásdarab is múzeumba került (44. tábla 1–4.). A maradványokból úgy látszik, hogy a kályhaszemeket mintegy 4,5–6 cm mélységben fogta össze agyagtapasztás. Az egymás mellé kerülő, egymással párhuzamosan futó kályhaszemperemeket egy-egy agyagcsíkkal egybetapasztották. A kiégett agyagcsíkokról az olvasható le, hogy a kályhaszemek peremsíkja egybeesik, a kályhaszemekből tehát hasáb alakú tüzelőtestet állítottak össze (43. kép).

Kályhacsempék

a. Mázatlan, rövid téglalap alakú kályhacsempetöredékek. Jól iszapolt, apró szemcsés soványítású anyagból készültek, mely a töredékek többségénél sötétre, feketésbarnára vagy barnásszürkére égett. Egy darab szürkésvörös anyagú, felszínén sárgás angóbréteggel. Egyszerű léckeretes előlapjára oszlopra támaszkodó, lapos számárhátíves árkádot mintáztak, melynek mezejét Szent György és a sárkány küzdelme tölti ki. A szembe forduló, hosszú hajú, páncélos, lovas Szent György bal kezével a kantárt tartja, jobbajával függőlegesen tartott lándzsát döf a ló patái alatt tekergő szárnyas sárkány torkába. A motívum rajzi rekonstruálása több, egymást kiegészítő töredék összeforgatásával keletkezett. Az elmosódott rajzú ábrázolás valószínűleg arra utal, hogy a csempe dúca egy másik csempe átmásolásával készült. Az egyik példányon Szent György száját egy utólag bekarcolt vonalkával kihangsúlyozták. A csempe széle rámaszerűen, 2–2,5 cm-re megvastagodik, hátoldala textillenymatos. A töredékek legalább négy csempéből származnak (44. kép 1.; 45. tábla 2.).

m: 23,2 cm; sz: 20,3 cm

b. Mázatlan, rövid téglalap alakú kályhacsempe töredéke. Szürkésbarna, apró szemű, finom homokkal soványított anyagból készült, előoldala igen enyhén csillámos. Tárcsasorral szegélyezett egyszerű léckeretben jobbra forduló páncélos lovast ábrázol, jobb kezében átlósan tartott, felemelt hegyű dárdával. A lovas fejének bal oldalán antikva FDM monogram, alatta fordított rajzú Z betű olvasható, a fej jobb oldalára FD névbetűk kerültek. A ló hasa alatt elmosódott minta (esetleg évszám kis töredéke), a lovas és a ló alakja körül körbe foglalt kis kereszttek láthatók. Lapos, hátrész nélküli csempe, hátoldalán durva textillyomok maradtak. Egyetlen, töredékes csempe került elő (44. kép 2.; 45. tábla 3.).

A csempe lovas alakja a Székelykeresztúr, V/3. típus (Benkő–Ughy 1984. 69–70.) másolata. Amannál kevésbé éles, részletei elmosódottabbak és átlagosan 13–15% méretcsökkenést mutat, ami a száradáskor zsugorodó agyagba történő átmásolás biztos jele. Az átmásolás nem sikerülhetett tökéletesen, ezért a ló lábát igen primitív módon újramintázta a mester, majd pecsétlőszerű eszközzel a lovas köré lapos korongokat és körbe írt keresztteket nyomkodott. Az eredeti csempe tagolt keretelése helyett egyszerű léckeretet alkalmazott, melyet bepecsételt tárcsasorral díszített.

m: kb. 27 cm; sz: 19,5 cm

c. Máztatlan, téglalap alakú kályhacsempék. Világos barnásvörös, erősen érdes anyagból készültek. Erősen csillámos előlapjukat többszörösen, pálcátaggal és kötélfonatot utánzó, rovátkolt horonnyal tagolt, rézsűsen mélyülő keret övezi. A keret sima rézsűjére tükörírásként jelentkező antikva *HD* monogram és hasonlóképpen tükörírásos kurzív felirat került:

CzinAltA Istuan f
Mester [...]
kereszturifazakasis
tuVaN HD

Fontos részlet, hogy a csempe negatívjára először a *HD* monogram került (egy másik fazekas vagy a dúckészítő mester névbetűiként), és csak ezután írta rá *Keresztúri Fazekas István* a maga feliratát úgy, hogy az *istuVaN* név *V* és *a* betűje kismértékben belevág a *HD* monogramba. Az írásban szemmel láthatóan gyakorlatlan fazekas agyagnegatívba karcolt felirata a kész csempére tükörképként nyomódott át. A kályhacsempe belső, keskeny kötélfonattal szegélyezett mezejében olaszkersóból kinövő virágtő került. Az egyik töredéken rácsöppent zöld mázfolt látható. A csempék befelé hajló, 3,4–4,1 cm széles rárával készültek, hátoldaluk textillenyomatos. A töredékek legalább 9–10 csempéből származnak (44. kép 3.; 46. tábla 2.).

m: 26,6–26,8 cm; sz: 19,5–20 cm

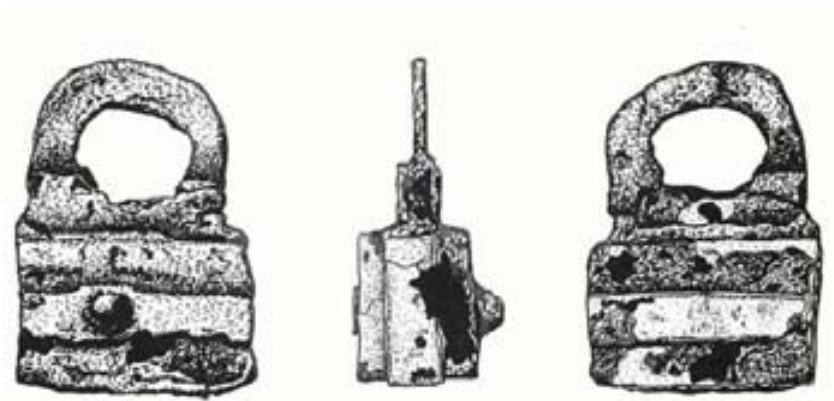
d. Máztatlan, téglalap alakú kályhacsempék töredékei. Barna, érdes anyagból készültek. Sűrűn csillámozott előlapjukat lépcsőzetesen elhelyezett pálcátaggal szegett, az előlap belső tükre felé rézsűsen mélyülő, üres sáv kereteli. Az előlap középső, téglalap alakú tükrében pálcátagos keret, ezen belül fonatot utánzó tagozat olaszkersóból kinövő virágtövet szegélyez. A csempék befelé hajló, 4,5 cm széles rárával készültek, hátoldalukon textillenyomat maradt. A még nedves csempék hátára közepén kis agyagdarabkát ragasztottak, mely száradáskor megakadályozta a középrész lerogyását. A hátoldalon látható agyagtapasztás maradványok azt mutatják, hogy a tapasztás csak két-két szomszédos csempét rögzített, a csempék közepe szabadon, betapasztatlanul állt. Ez arra utal, hogy e darabok már nem kályha, hanem csempékből kialakított füstfogó, „cserepes” részei voltak. A töredékek legalább négy csempéből származnak (44. kép 4.; 46. tábla 1.).

m: 27 cm; sz: 19,8 cm

e. Máztatlan oromcsempék töredékei. Anyaguk barnásvörösre vagy barnásszürkére égett cserép. Csillámos előlapjukat kétszeres pálcátág fölött áttört, ívsoros minta díszíti, az egyes ívek között hármass levélkével (analógia: Székelykeresztúr, V/9. típus, Benkő–Ughy 1984. 71.). Az egyik csempe mintáját nem törték át. Hátoldaluk textillenyomatos, a rajtuk látható tapasztásnyomok azt bizonyítják, hogy az oromcsempéket várfalpártázatra emlékeztető hosszú oldalukkal fölfelé rögzítették a tüzelő tetejére.⁴²² Ennek megfelelően a hátoldalon alul keskeny, a ránk maradt darabokról már letöredezett ráma nyoma látszik. A töredékek legalább négy csempéből származnak (45. tábla 1.).

m: kb. 14 cm

⁴²² Az oromcsempe árkádíves mintája alapján korábban úgy véltük – tévesen –, hogy ezeket a darabokat az áttört, pártázatos oldallal lefelé rögzítették a kályha vagy cserepes tetejére (Benkő–Ughy 1984. 61, 71; 30, 63. rajz).

45. kép: késő középkori lakat, testén réz lemezcsíkokkal – Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (M = 1:1)

Tégla

A ház omladékából egy idomtégla töredéke is előkerült (44. tábla 6.). Egyik élét párkányszerűen legömbölyítették, ezen az oldalon a téglalapját több rétegű meszelés borítja. Másik oldala koromfoltos. Nem kizárt, hogy kályha alkotóeleme volt.

Kő

Három, finom szemcsés homokkőből készült, töredékes fenőkő is napfényre jutott. A legnagyobb, négyzet keresztmetszetű (3,9x3,9 cm) darab eredetileg 17,5 cm-nél hosszabb volt és valószínűleg kasza fenésére szolgált. Egy másik töredék szintén nagy méretű, de lapos, téglalap keresztmetszetű (4,7x2 cm) fenőkőből származik. Egy erősen kopott, kis méretű töredék (négyzetes keresztmetszete 1,6x1,5 cm) a szokványos, elsősorban kések fenésére használt kövek típusát képviseli.

Üveg

A két előkerült üvegtöredék közül az egyik romlott, szürkésbarna anyagú, köldökös aljú palack fenéktöredéke, a másik áttetsző, világoszöld anyagú, megégett üvegedény barázdával tagolt fültöredéke.

Fémleletek

Az általában rendkívül rossz megtartású, erősen korrodálódott vastárgyak zömét a szegek teszik ki. A piskótafejú szegek hossza 7 cm körül váltakozik, általában 3,2–4,3 cm után derékszögben elkalapálták őket. Az ellapított és bepödrött fejú zsindeleyszegeket (h: 6–6,5 cm) csak néhány példány képviseli. Hasonlóképpen kevés a nagy méretű, piskótafejú szeg is. Mellettük néhány ácskapocs alakú iszkábaszeg (h: 4,5–8,5 cm) is előkerült.

Rajtuk kívül a fémleleteket egy elnyújtott ovális alakú vaskarika, két csizmapatkó és egy lakat képviseli. Ez utóbbi, feltűnően jó állapotban megmaradt darab hasáb alakú testét (4x2,8x2,1 cm) vörösréz lemezből kivágott csíkokkal forrasztották egybe; az egyik lemezen elmosódott mesterjegy látszik.⁴²³

⁴²³ A 16. század elejétől feltűnő, fejlettebb lakatforma analógiája Sarvalyról: Holl–Parádi 1982. 52–53., 11. kép 6.

Irodalom és rövidítések

- Albert 1991 = Albert Dávid: *A székelyudvarhelyi vár*. Székelyudvarhely 1991.
- Alexandrescu–Constantinescu 1959 = Alexandrescu, Alexandrina–Constantinescu, Nicolae: *Săpăturile de salvare de pe Dealul Șprenghei, Orașul Stalin*. Materiale și cercetări de arheologie VI (1959). 667–678.
- Artimon 1980 = Artimon, Alexandru: *Cercetările arheologice din așezarea medievală de la Tg. Trotuș, jud. Bacău*. Materiale și cercetări arheologice XIV (1980). 598–618.
- Artimon 1982 = Artimon, Alexandru: *Orașul medieval Tg. Trotuș în lumina datelor istorico-arheologice*. Carpica XIV (1982). 93–137.
- B = Bukarest, București
- Bácskai 1965 = Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Bp 1965.
- Bakk 1896 = Bakk Endre, Szentkatolnai: *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok*. Kézdivásárhely 1896.
- Balogh 1943 = Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. 1460–1541. Kolozsvár 1943.
- Batariuc 1992 = Batariuc, Paraschiva Victoria: *Atelierele pentru producerea cahlelor în Moldova medievală*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 43 (1992). 2. 207–224.
- Bătrîna 1990 = Bătrîna, Lia–Bătrîna, Adrian: *Legenda „eroului de frontieră” în ceramica monumentală din Transilvania și Moldova*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 41 (1990). 2. 165–183.
- Benkő 1992 = Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp 1992.
- Benkő 1994 = Benkő Elek: *Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz*. Magyar Nyelv XC (1994). 2. 157–168.
- Benkő–Ughy 1984 = Benkő Elek–Ughy István: *Székelykeresztúri kályhacsempék*. B 1984.
- Blăjan 1975 = Blăjan, Mihai: *Descoperiri arheologice în hotarul comunelor Unguraș (jud. Cluj) și Mălin (jud. Bistrița-Năsăud)*. Apulum XIII (1975). 619–635.
- Blăjan–Togan 1991 = Blăjan, Mihai–Togan, George: *Locuința medievală descoperită la Mediaș (jud. Sibiu)*. Sargetia XXI–XXIV (1988–1991). 689–705.
- Bogáts 1941 = Bogáts Dénes, Csikmadarasi: *Sepsiszentgyörgy története*. Székelyföld írásban és képen. Bp 1941.
- Bogdan 1967 = Bogdan, Alexandru: *Date noi privind ansamblul cetății din Tîrgu Mureș*. Studii și materiale II (1967). 79–90.
- Bogdán 1978 = Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp 1978.
- Boros 1927 = Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Cluj-Kolozsvár 1927.
- Bp = Budapest
- Busuioc 1975 = Busuioc, Elena: *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova*. B 1975.
- Busuioc–Batariuc 1984 = Busuioc, Elena–Batariuc, Paraschiva, Victoria: *Atelier de olărie la mănăstirea veche a Humorului (sec. XV)*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 35 (1984). 170–183.

- Cserey 1975 = Cserey Zoltán: *Istoria breslei cojocarilor din Tîrgu Secuiesc*. Aluta VI–VII (1974–1975). 85–112.
- Dankanits 1967 = Dankanits Ádám: *Începuturile urbanizării Tîrgu Mureşului*. Studii şi materiale II (1967). 91–97.
- Dávid 1981 = Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. B 1981.
- Entz 1982 = Entz Géza Antal: *Egy 13. századi kaputípus továbbélése Erdély építészetében a 14–15. században*. Művészettörténeti Értesítő XXXI (1982). 182–190.
- Entz 1994 = Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár 1994.
- Entz 1996 = Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár 1996.
- EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XX*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp 1876–1897.
- Fodor 1936 = Fodor István: *Várépítés a székely főváros védelmére*. Krónikás füzetek 9–10., 13–25. [Marosvásárhely] 1936.
- Fodor 1938 = Fodor István: *Marosvásárhely oklevéltára. I.* [Marosvásárhely] 1938.
- Fodor 1974 = Fodor László: *Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez. A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve*. Csíkszereda 1974. 183–190.
- Fügedi 1972 = Fügedi, Erik: *Die Ausbreitung der städtischen Lebensform – Ungarns Oppida im 14. Jahrhundert*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Hg. Rausch, Wilhelm. Linz/Donau 1972. 165–192.
- Gaiu 1979 = Gaiu, Corneliu: *Aşezarea feudală timpurie de la Vermeş (jud. Bistriţa-Năsăud)*. Marisia IX (1979). 123–126.
- Goldenberg 1974 = Goldenberg, Samuil: *Despre târgurile şi bîlciurile din Transilvania în sec. XIV–XVII*. In: *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu*. Cluj 1974. 206–212.
- Györbiró–Imreh–Kisgyörgy 1979 = Györbiró Pál–Imreh Barna–Kisgyörgy Zoltán: *Sepsiszentgyörgy helynevei*. Aluta X–XI (1978–1979). 295–343.
- Györffy 1983 = Györffy György: *Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma*. Századok 117 (1983). 5. 1108–1134.
- Heckenast 1990 = Heckenast Gusztáv: *János Zsigmond végrendelete (1567)*. In: *Collectanea Tiburtiana*. Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Szeged 1990. 155–169.
- Hermann 1993 = Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. B 1993.
- Holl 1963 = Holl Imre: *Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század)*. Budapest Régiségei XX (1963). 353–394.
- Holl 1973 = Holl Imre: *Sopron középkori városfalai. IV.* Archaeologiai Értesítő 100 (1973). 180–207.
- Holl 1991 = Holl, Imre: *Stadtarchäologie in Budapest und in Ungarn. Budapest im Mittelalter*. H. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 71–94.
- Holl 1992 = Holl Imre: *Kőszeg vára a középkorban*. Bp 1992.
- Holl–Parádi 1982 = Holl, Imre–Parádi, Nándor: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Bp 1982.
- Horedt 1956. = Horedt, Kurt: *Aşezarea de la Sf. Gheorghe–Bedeháza*. Materiale şi cercetări de arheologie II (1956). 7–39.
- Horedt 1984 = Horedt, Kurt: *Moreşti II*. Bonn 1984.
- Igaz–Kresz 1965 = Igaz Mária–Kresz Mária: *A népi cserépedények szakterminológiája*. Néprajzi

Értesítő XLVII (1965). 87–131.

- Incze 1975 = Incze László: *Céhpecsétek és céhbehívótáblák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében*. Aluta VI–VII (1974–1975). 113–141.
- Jakó 1979 = Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. In: *Székely felkelés 1595–1596*. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. B 1979. 19–34.
- Karácsonyi 1923 = Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II*. Bp 1923–1924.
- Károlyi Okl = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I–V. Bp 1882–1897.
- Kelemen 1982 = *Marosvásárhely múltjából*. In: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok. II*. Szerk. B. Nagy Margit. B 1982. 34–44.
- Keresztes 1996 = Keresztes Gyula: *Vásárhelyen vásár tartatik ...* B. 1996.
- Kolosvári–Óvári I. = Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen: *Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*. Bp 1885.
- Kós 1976 = Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*. B 1976.
- Kovách–Binder 1981 = *A céhes élet Erdélyben*. Szerk. Kovách Géza és Binder Pál. B 1981.
- M. Kozák 1984 = Mezősiné Kozák Éva: *A vértesszentkereszti bencés apátság gótikus kályhacsempéi. II*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1984. 187–204.
- Kresz 1991 = Kresz Mária: *Magyar fazekasművészet*. Bp–Novi Sad [sic!] 1991.
- Kubinyi 1971 = Kubinyi András: *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez*. Településtudományi Közlemények 23 (1971). 58–78.
- Kubinyi 1972 = Kubinyi András: *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése*. Tanulmányok Budapest múltjából 19 (1972). 39–56.
- Kubinyi 1972a = Kubinyi, András: *Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*. Hg. Rausch, Wilhelm. Linz/Donau 1972. 193–220.
- Kubinyi 1979 = Kubinyi András: *A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez*. Tanulmányok Budapest múltjából 21 (1979). 7–48.
- Kubinyi 1985 = *A középkori Magyarország középleleti része városfejlődésének kérdéséhez*. Borsodi Levéltári Évkönyv V (1985). 7–82.
- Kubinyi 1994 = Kubinyi András: *A középkori Pápa*. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. Szerk. Hermann István. Pápa [1994]. 75–124.
- Ladányi 1980 = Ladányi Erzsébet: *Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben*. Történelmi Szemle 23 (1980). 450–477.
- Major 1966 = Major Jenő: *A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei*. Településtudományi Közlemények 18 (1966). 48–90.
- Mályusz 1953 = Mályusz Elemér: *A mezővárosi fejlődés*. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. Székely György. Bp 1953. 128–191.

- Marcu 1983 = Marcu, Mariana: *Contributions archéologiques à l'histoire du pays de Bîrsa au XIVe siècle*. Dacia XXVII (1983). 1–2. 129–143.
- Medvigy 1990 = *Marosvásárhely és vártemploma*. Szerk. Medvigy Endre. Bp 1990.
- Mihály–Szöcs 1996 = Mihály Zita–Szöcs János: *A csíkszeredai Mikó-vár*. Kolozsvár 1996.
- MOL = *Magyar Országos Levéltár*, Budapest
- MonVat I. = *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia*. Bev. Fejérpataky László. I. Bp 1887.
- Nägler 1967 = Nägler, Thomas: *Un depozit de plăci ornamentale descoperite la Roșia (r. Sibiu)*. Culegere de studii și cercetări (Brașov) I (1967). 145–150.
- Nägler 1967a = Nägler, Thomas: *Die mittelalterliche Burg Tilișca nach ihrer archäologischen Erforschung*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde 10 (1967). 1. 77–85.
- Nägler 1969 = Nägler, Thomas: *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*. Studii și comunicări (Sibiu) 14 (1969). 89–121.
- B. Nagy 1970 = B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. B 1970.
- Neamțu–Cheptea I–II. = Neamțu, Eugenia–Neamțu, Vasile–Cheptea, Stela: *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*. I. Iași, 1980; II. Iași 1984.
- Niedermaier 1973 = Niedermaier, Paul: *Dorfkerne aus dem Gebiet der Sieben Stühle*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde 16 (1973). 1. 39–66.
- Niedermaier 1996 = Niedermaier, Paul: *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*. Heidelberg 1996.
- Orbán I–VI. = Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. I–VI*. Pest 1868 – Bp 1873.
- Orbán 1943 = Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kolozsvár 1943.
- Orosz 1995 = Orosz István: *Hagyományok és megújulás*. Debrecen 1995.
- Pál-Antal 1992 = Pál-Antal Sándor: *Csíkszereda mezőváros a XVI–XVII. században*. A Dunántúl településtörténete IX (1992). 81–88.
- Pálóczi Horváth 1989 = Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. Bp 1989.
- Parádi 1975 = Parádi Nándor: *Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek*. Folia Archaeologica XXVI (1975). 119–161.
- Pascu et al. 1968. = Pascu, Ștefan et. al.: *Cetatea Dăbîca*. Acta Musei Napocensis V (1968). 153–202.
- Pascu I–IV. = Pascu, Ștefan: *Voievodatul Transilvaniei*. I–IV. Cluj 1972–1989.
- Popa–Zdroba 1966 = Popa, Radu–Zdroba, Mircea: *Șantierul arheologic Cuhea*. Baia Mare 1966.
- Popa–Baltag 1980 = Popa, Radu–Baltag, Gheorghe: *Documente de cultură materială orășenească în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIII-lea*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 31 (1980). 1. 33–52.
- Röber 1995 = Röber, Ralph: *Zur Verarbeitung von Knochen und Geweih im mittelalterlichen Südwestdeutschland*. Fundberichte aus Baden-Württemberg 20 (1995). 885–944.

- RRSA = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* – Regesta regum stirpis Arpadiannae critico-diplomatica. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Bp 1923–1943; II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp 1961; II/4. Szerk. Borsa Iván. Bp 1987.
- Rusu 1995 = Rusu, Adrian Andrei: *Sticlăria medievală din Transilvania*. Ephemeris Napocensis V (1995). 301–330.
- Sebestyén 1986 = Sebestyén, Gheorghe: *Evoluția arhitecturală a orașului Tîrgu Secuiesc*. Aluta XVII–XVIII (1985–1986). 355–361.
- Slivka 1984 = Slivka, Michal: *Parohová a kostená produkcia na Slovensku v obrodi feudalizmu (Geweih- und Knochenverarbeitung in der Slowakei zur Zeit des Feudalismus)*. Slovenská Archeológia XXXII (1984). 2. 377–429.
- Spinei et al. 1993 = Spinei, Victor–Alexianu, Marius–Scorțanu, Ștefan–Ciubotaru, Elena: *Încăperez-depozit din secolul al XV-lea de la Izvoare (jud. Neamț)*. Arheologia Moldovei XVI (1993). 251–274.
- Steininger 1985 = Steininger, Hermann: *Die münzdatierte Keramik in Österreich, 12. bis 18. Jahrhundert*. Wien 1985.
- Szalay 1915 = Szalay Gyula: *Kézdivásárhelyi Szótsi István főbíró élete (1675–1760) és nemességi póre (1721–1754)*. Szamosújvár 1915.
- Szádeczky 1927 = Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp 1927.
- Székely 1948 = Székely Zoltán: *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig*. Sepsiszentgyörgy 1948.
- Szele 1913 = Szele György: *A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi póre a XVIII. és XIX. század fordulóján*. Debrecen 1913.
- SzOkl = *Székely Oklevéltár I–VIII*. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. Kolozsvár–Bp 1872–1934.
- SzOkl ú.s. = *Székely Oklevéltár, új sorozat. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek I–III*. Szerk. Demény Lajos–Pataki József–Tüdös S. Kinga. B–Bp 1983–1994.
- Szücs 1986 = Szücs Jenő: *Szlavóniai báni dénárok Erdélyben. Kereskedelem-történet a pénztörténet tükrében (1318–1336)*. Századok 120 (1986). 3. 591–640.
- Takács 1993 = Takács Miklós: *Árpád-kori településrészlet Kajárpéc – Pokolfadombon*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1993. 201–228.
- Tarisznyás 1982 = Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. B 1982.
- Tófalvi 1996 = Tófalvi Zoltán: *A sóvidéki népi fazekasság*. Marosvásárhely 1996.
- Tonk 1994 = Tonk Sándor: *Marosvásárhely*. Sepsiszentgyörgy, 1994.
- Ub = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII*. Hg. Zimmermann, Franz–Werner, Carl–Müller, Georg–Gündisch, Gustav. Hermannstadt–B 1892–1991.
- Ungar 1976 = Ungar Emil: *Magyar éremhatározó. III*. Bp 1976.
- Vámszer 1970 = Vámszer Géza: *Kézdivásárhely város különleges települési formája*. Aluta I(1970). 387–405.
- Vámszer 1971 = Vámszer Géza: *Csikszereda településtörténete és különös települési alakja*. Aluta II(1971). 303–322.
- Vámszer 1977 = Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség*. B 1977.
- Veszely 1860 = Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I*. Kolozsvár 1860.

- Vigh 1980 = *Asszonyok és férfiak tüköre. Tanúvallomások a XVII. századból.* Szerk. Vigh Károly. Bp 1980.
- Vigh 1996 = Vigh Károly: *Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közszavak.* Csíkszereda 1996.
- Weczerka 1960 = Weczerka, Hugo: *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschum im Fürstentum Moldau.* München 1960.
- Zrínyi 1975 = Zrínyi, Andrei: *Olarii din Tîrgu Mureş şi produsele lor în lumina cercetării materialului rezultat din săpături.* Marisia V (1975). 93–111.
- Zsámbéki 1983 = Zsámbéki Mónika: *14–15. századi magyarországi kincsleletek.* Művészettörténeti Értesítő XXXII (1983). 105–128.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár.* Összeállította Mályusz Elemér. I–II. Bp 1951–1958.

Elek Benkő–István Demeter–Attila Székely

Târguri medievale din Secuime

(Rezumat)

Lucrarea încearcă să sintetizeze cunoștințele referitoare la istoria și arheologia târgurilor medievale din Secuime. Datorită disproporției regretabile a cercetării, datele istorice referitoare la nouă târguri medievale (Brețcu, Cristuru Secuiesc, Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Târgu Secuiesc, Unirea (Vințu de Sus) pot fi confruntate în prezent doar cu rezultatele arheologice obținute dintr-o singură așezare, Cristuru Secuiesc.

Literatura de specialitate mai veche a fost de părere, pe baza unei diplome din 1427 (SzOkl I. 122–124), că târgurile din Secuime și-au dobândit privilegiile fără excepție de la regele Sigismund (1387–1437), cunoscut susținător al orașelor și al procesului de urbanizare. În urma cercetărilor recente am modificat această opinie răspândită, în general, în două sensuri. Pe de o parte am sesizat faptul că nu toate târgurile au obținut privilegiile de la Sigismund, dobândirea imunităților de diferite niveluri a constituit un proces îndelungat ce s-a întins de repetate ori până-n secolul al XVI-lea. În cursul acestui proces, târgurile aflate inițial pe un nivel inferior sub *ius siculicalis*, în virtutea privilegiilor regale (*ius regalis*) au ieșit de sub jurisdicția scaunelor secuiești. Pe de altă parte cercetarea arheologică a unui târg medieval de importanță mai redusă (Cristuru Secuiesc) demonstrează faptul că germeii dezvoltării orașenești (creșterea vădită a dimensiunilor așezării în comparație cu satele înconjurătoare, rolul crescând în viața scaunului și a organizației bisericești, al districtului arhidiaconal, activitatea ce depășește nivelul satelor din zonă, abundența ceramicii de caracter orașenesc) pledează pentru o perioadă anterioară domniei lui Sigismund, și anume sfârșitul secolului al XIII-lea începutul secolului următor. Numele târgurilor și denumirea scaunelor secuiești pe teritoriul cărora se află de regulă coincid, iar – cel puțin în cazul târgului Cristur – piesele arheologice provenite din faza incipientă a urbanizării indică aceeași perioadă (secolele XIII–XIV) când scaunele fuseseră organizate. Pe baza acestor coincidențe presupunem că organizarea subunităților teritoriale secuiești și începuturile târgurilor aflate pe baza acestora reflectă un proces paralel cu numeroase corelații, proces ce necesită încă lămuriri ulterioare.

În continuare, am parcurs istoria târgurilor din Secuime, de la începuturile din sec. XIV până în secolul al XVII-lea, cu privire deosebită la elementele decisive ale stării de *oppidum*, la dreptul de bălci, la înlesnirile acordate în plata dărilor și prestarea serviciilor (printre care se numără, fiind vorba de secu, și serviciile militare), la autonomia administrativă și judiciară. Capitole separate se ocupă cu dreptul de cârciumă al târgurilor, cu meseriile și breslele, cu legăturile dintre dezvoltarea târgurilor și pustiirea unor sate din împrejurimi și cu acele așezări, care în cursul secolelor XVI–XVII ajung în pragul nivelului și privilegiilor de târguri.

Partea a doua a lucrării prezintă rezultatele săpăturilor de salvare din Cristuru Secuiesc, efectuate în perioada 1991–1995, rezultate care s-au născut după elaborarea și apariția volumului de topografie arheologică a fostului scaun Cristur (Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp 1992).

Rezultatele mai importante ale celor patru săpături de salvare sunt următoarele:

I. Piața Libertății nr. 48, Farmacia: cuptor medieval, cu două perioade. Din fragmentele ceramice depuse sub platforma timpurie a cuptorului au putut fi întregite patru vase, databile la sfârșitul secolului al XIII-lea, sau începutul celui următor (fig. 2; pl. 2–3; 4/1–2), iar din

stratul de cioburi așternute sub cea de a doua platformă, înnoită s-au întregit alte 15 vase din secolul al XVI-lea (fig. 3–7; pl. 4/3–4; 5–7).

II. Piața Libertății 47: pivniță medievală târzie, căptușită cu pietre legate cu lut (fig. 8; pl. 50/1). Pe podeaua bătătorită a pivniței s-a descoperit un denar emis de Vladislav II din perioada 1490–1502, iar umplutura pivniței a fost datată de monezile lui Ludovic II (1518) respectiv Ferdinand I (1537, 1543, 1551 sau 1551). Moneda cea mai târzie a fost un denar emis în 1577 încă sub numele lui Maximilian (1564–1576). Din umplutura pivniței a ieșit la iveală a cantitate impresionantă și variată de ceramică uzuală (fig. 9–11; pl. 16–28), cahle și cahle-oale (fig. 12–18; pl. 40–42), obiecte de metal (fig. 35/11–12) și de sticlă (fig. 32/2–10).

III. Piața Libertății 44, Banca Comercială Română. Din cele 20 de obiecte dezvelite (fig. 20) amintim:

Obiectele nr. 4–5: rămășițele a două bordeie semiîngropate, parțial suprapuse, cu inventar din secolul al XVI-lea (fig. 35/6; pl. 9/1–5; 10–13).

Obiectul nr. 7: groapă sau fragment de bordei, cu un denar emis de Ludovic I (1346–1349, Huszár 529) și ceramică din secolul al XVI-lea (fig. 22/1; pl. 9/6–16; 14/1).

Obiectul nr. 9: groapă adâncă, cu un denar slavon din vremea lui Ștefan V (1270–1272, Unger III. 12), deșeurile unui atelier de prelucrat oase și coarne (pl. 1) precum și ceramică din secolul al XIV-lea (pl. 8).

Obiectul nr. 13: pivniță căptușită cu lemn, cu inventar din secolele XV–XVI, ceramică, metal și sticlă (fig. 23–31; 32/1; 33/3–4; 34/1–6, 8; 35/10; pl. 15; 39).

Obiectul nr. 17: pivniță cu zid de piatră din secolul al XVII-lea, cu inventar bogat compus dintr-o poltură din 1625, ceramică de uz comun nesmălțuită și smălțuită, cahle – printre care amintim o piesă din 1637, semnată de *Kereszturi Fazekas István* („Ștefan Olarul din Cristur”) – obiecte de metal și de sticlă (fig. 23; 33/1–2, 5–6; 34/7; 7–8, 13–14; 36–40, pl. 31–38; 47–49; 50/2–3; 51).

IV. Str. Kriza János 6, Căminul Cultural: rămășițele unei case construite pe suprafața solului, fără pivniță. Casa a fost ridicată din bârne, acoperită cu lutuială groasă, transformată în chirpici în cursul incendiului ce a mistuit clădirea. Din molozul casei au ieșit la iveală fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, printre care și alte cahle ale lui *Kereszturi Fazekas István* (fig. 43–45; pl. 29–30; 43–46).

Resturile de construcții (bordeiele, casele, pivnițele), ceramica uzuală și cahlele au fost prezentate în capitole separate.

Elek Benkő - István Demeter - Attila Székely

Mittelalterliches Marktflecken im Szeklerland

(Zusammenfassung)

Unsere Publikation wünscht die sich auf die mittelalterliche Geschichte und Archäologie der Marktflecken im Szeklerland beziehenden Angaben zusammenzufassen. Ein bedauerliches Mißverhältnis der Forschung besteht darin, daß die historischen Angaben über neun mittelalterliche Marktflecken (Neumarkt a. M./Târgu Mureş/Marosvásárhely, Miercurea Nirajului/Nyárádszereda, Ungarisch-Kreutz/Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, Odorhellen/Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, Szeklerburg/Miercurea Ciuc/Csíkszereda, Sankt-Georgen/Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, Szekler-Neumarkt/Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely, Bretz/Breţcu/Bereck, Oberwinz/Unirea/Felvinc) im Wesentlichen heute nur noch mit den archäologischen Freilegungen einer einzigen Siedlung, von Cristuru Secuiesc zu vergleichen sind.

Die ältere Fachliteratur vertritt anhand einer 1427 datierten Urkunde (SzOkl I. 122-4) die Meinung, daß die szeklerländischen Marktflecken ihre Privilegien vom König Sigismund (1387-1437) erworben hatten. Diese allgemein verbreitete Auffassung konnten wir sogar in zwei Richtungen modifizieren. Einerseits haben wir bewiesen, daß nicht alle oppida im Szeklerland von Sigismund ihre Privilegien erhalten hatten, sondern die Besorgung der Privilegien von verschiedenen Niveaus ein längerer, sogar bis zum 16. Jh. andauernder Prozeß gewesen war, im dessen Laufe die unter jus siculicalis gehörenden Marktflecken von niedrigerem Niveau sich ein königliches Privileg verschafft hatten und als vom ungarischen König privilegierten Marktflecken (jus regalis) nicht mehr der Jurisdiktion des Stuhls unterstanden hatten. Andererseits wurde von der archäologischen Erforschung eines weniger wichtigen szeklerischen Marktfleckens, von Cristuru Secuiesc nachgewiesen, daß die Anfänge der Entwicklung eines Marktfleckens (die Entfaltung einer den umliegenden Dörfern gemäß vielmehr größeren Ansiedlung, im Zusammenhang damit eine bedeutende Rolle im Leben des Stuhls, der territorialen Einheit der Szekler und des auf seinem Gebiet wirkenden Distrikts vom Archidiakonats, eine das Niveau der Dörfer übersteigende industrielle Tätigkeit, weiterhin die Erscheinung der Keramik städtischen Charakters) auf eine frühere Datierung hindeuten, als die Zeit von Sigismund, u.zw. auf das Ende des 13. oder auf den Beginn des 14. Jhs. Nachdem die Namen der einzelnen szeklerischen Stühle mit denen der auf ihren Territorien zustande gekommenen Marktflecken häufig übereinstimmen, und die frühen Funde der letzteren aus der Zeit stammen, als die Stühle der hier angesiedelten Szekler vermutlich organisiert wurden, halten wir die Entfaltung der szeklerischen territorialen Einheiten und der hiesigen Marktflecken für miteinander zusammenhängende Vorgänge, die von weiteren Forschungen geklärt werden sollen.

Im weiteren bieten wir einen Überblick über die Geschichte der einzelnen Siedlungen im 14.-17. Jh., mit besonderer Rücksicht auf die determinierenden Grundelemente der Marktflecken, u.zw. auf das Viehhaltungsrecht, auf die den umliegenden Dörfern gemäß günstigeren Steuerformen und Dienste (darunter auf das Militärdienst, nachdem die Szekler dazu verpflichtet waren), weiterhin auf eine Autonomie in der Verwaltung und in der Rechtspflege. In einzelnen Kapiteln behandeln wir die Schenkungsgerechtigkeit, die verschiedenen Gewerbe und Zünfte, ferner den Zusammenhang zwischen der Entwicklung der Marktflecken und der Verödung der Dörfer, sowie jene Ansiedlungen, die das Niveau der szeklerländischen Marktflecken erst im 16.-17. Jh. erreichen oder sich daran annähern.

Das zweite Teil der Arbeit enthält die Ergebnisse der seit der Abschließung der archäologischen Topographie des mittelalterlichen Stuhls Keresztúr (Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp 1992.) durchgeführten Rettungsgrabungen von 1991-1995 in Székelykeresztúr.

Die wichtigsten Befunde der vier Rettungsgrabungen sind die folgenden:

I. Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr.48, Apotheke: mittelalterlicher Ofen, mit einer Backplatte von zwei Perioden. Von den unter die frühere Platte verschmierten Scherben konnten 4 Töpfe vom Ende des 13. Jhs. (Abb. 2; Taf. 2–3; 4/1–2) zusammengestellt werden, die Scherben unter der späteren, erneuerten Platte ergaben 15 Gefäße aus dem 14. Jh. (Abb. 3–7; Taf. 4/3–4; 5–7).

II. Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47. Ein mit in Lehm gesetzten Steinen gemauerter Keller eines spätmittelalterlichen Hauses (Abb. 8; Taf. 50/1), auf dem abgestampften Erdboden mit einem zwischen den Jahren 1490-1502 geprägten Denar Wladislaus II, in der Einfüllung des Kellers mit einem 1518 geprägten Denar Ludwigs II sowie mit in den Jahren 1537, 1543 und 1551(?) geprägten Münzen von Ferdinand I, ferner mit einem, mit dem Namen von Maximilian (1564-1576) im Jahre 1577 geprägten Denar. Aus der Einfüllung des Kellers kamen abwechslungsreiche Keramik in ziemlich großer Anzahl (Abb. 9–11; Taf. 16–28), Ofen- und Topfkacheln (Abb. 12–18; Taf. 40–42), ferner Metallgegenstände (Abb. 35/11–12) und Glasgefäßfragmente (Abb. 32/2–10) zum Vorschein.

III. Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Rumänische Handelsbank. Die wichtigsten von den hier erschlossenen 20 Objekten sind die folgenden:

Objekte Nr. 4.-5. zwei in die Erde eingetiefte, teilweise übereinander gebaute Häuser, mit Funden aus dem 14. Jh. (Abb. 35/6; Taf. 9/1–5; 10–13).

Objekt Nr. 7: Detail einer größeren Eingrabung, mit Keramik aus dem 14. Jh. und mit einem zwischen den Jahren 1346-1349 geprägten Denar Ludwigs I. (Abb. 22/1; Taf. 9/6–16; 14/1).

Objekt Nr. 9: tiefe Grube (Brunnen?), in der Einfüllung mit Keramik aus dem 14. Jh. (Taf. 8), mit dem Abfall einer Knochen- und Geweihwerkstatt (Taf. 1) und mit dem slawonischen Denar von Stephan V (1270-1272).

Objekt Nr. 13: ein mit Holz gefütterter Keller, mit Funden aus dem 15.-16. Jh. (Abb. 23–31; 32/1; 33/3–4; 34/1–6, 8 ; 35/10; Taf. 15; 39).

Objekt Nr. 17: Steingemauerter Keller eines Hauses aus dem 17. Jh., in der Einfüllung mit einem Polturenstück aus dem Jahr 1625, mit viel Keramik und Ofenkacheln aus dem 17. Jh., darunter mit einem die Jahreszahl 1637 aufweisenden Exemplar von Keresztúri Fazekas István ('Stephan Hafner von Kreutz'), ferner mit Metall- und Glasfunden (Abb. 23; 33/1–2, 5–6; 34/7; 35/4, 7–8, 13–14; 36–40; Taf. 31–38; 47–49; 50/2–3; 51).

IV. Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6, Kulturhaus. Detail eines auf die Oberfläche gebauten, niedergebrannten Balkenhauses, mit Keramik und Ofenkacheln aus dem 17. Jh., darunter mit weiteren, mit Inschrift versehenen Kacheln von Keresztúri Fazekas István (Abb. 43–45; Taf. 29–30; 43–46).

Die während der Fundrettungen ans Tageslicht gekommenen Hausreste, Keramik, Topf- und Ofenkacheln wurden in eigenen Kapiteln ausgewertet.

Abbildungen

M – Maßstab

Abb. 1: Lage und inneres Gebiet von Cristuru Secuiesc mit den Fundorten I–IV (Weichbild nach der Katasterkarte von 1896)

Abb. 2: Keramik (13.–14. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der frühen Periode des Ofens (1–4: M = 1:3)

Abb. 3: Keramik (13.–14. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der späten Periode des Ofens (1–2: M = 1:3)

Abb. 4: Keramik (14. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der späten Periode des Ofens (M = 1:3)

Abb. 5: Keramik (14. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der späten Periode des Ofens (1–2: M = 1:3)

Abb. 6: Keramik (14. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der späten Periode des Ofens (1–4: M = 1:3)

Abb. 7: Keramik (14. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der späten Periode des Ofens (1–4: M = 1:3)

Abb. 8: Grundriß und Schnitt des spätmittelalterlichen Kellers. – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47.

Abb. 9: Keramik (15.–16. Jh.) – 1, 4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus dem Boden des spätmittelalterlichen Kellers; 2–3: ebd., aus der Einfüllung des Kellers (1–4: M = 1:3)

Abb. 10: Deckelprofile (16. Jh.) – 1–7: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–7: M = 1:2)

Abb. 11: Randdurchmesser von Töpfen (Typen *a–e*) und Deckeln (16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, Funde aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers

Abb. 12: Topfkacheln (1: 15. Jh.; 2–6: 16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–6: M = 1:3)

Abb. 13: Ofen- und Topfkacheln (16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–2: M = 1:2; 3–4: M = 1:4)

Abb. 14: Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–2: M = 1:2)

Abb. 15: Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–4: M = 1:4)

Abb. 16: Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1: M = 1:2; 2–4: M = 1:4)

Abb. 17: Ofenkacheln (16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–4: M = 1:4)

Abb. 18. Detail und Ergänzung einer Ofenkachel (1571). – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (M = 1:2)

Abb. 19. Münzen (16. Jh.) – 1: verfälschter Denar aus der Zeit Ferdinands I (1531 oder 1551); 2: Denar mit dem Namen von Maximilian (1577).; 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers

Abb. 20. Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44–48, mittelalterliche – frühneuzeitliche Siedlungsspuren – *(Keller, 1980): Benkő 1992, 163; **(Brunnen, 1988): Benkő 1992, 172–173.

Abb. 21. Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, slawonischer Denar Stephans V (1270–1272), ein noch im 14. Jh. benutzter *banalis antiquus*.

Abb. 22. Keramik – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 7 (14. Jh.); 2–3: ebd., Objekt Nr. 10 (14. Jh.); 4: ebd., Objekt Nr. 1 (14. Jh.); 5: ebd., Objekt Nr. 13 (15.–16. Jh.); 6: ebd., Objekt Nr. 15 (17. Jh.). (1–5: M = 1:3; 6: M = 1:1)

Abb. 23. Mit Holz gefütterter Keller aus dem 15.–16. Jh. (Objekt Nr. 13) und mit Stein gemauerter Keller aus dem 17. Jh. (Objekt Nr. 17). Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44.

Abb. 24. Rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–5: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–5: M = 1:2)

Abb. 25. Rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1, 4: M = 1:3; 2–3: M = 1:2)

Abb. 26. Rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–7: M = 1:2; 8: M = 1:3)

Abb. 27. Rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–7: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1, 4 M = 1:4; 2–3, 5–7: M = 1:2)

Abb. 28. Feine rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–10: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–10: M = 1:2)

Abb. 29. Feine rote Keramik (15.–16. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–4, 6: M = 1:2; 5: M = 1:3)

Abb. 30. Ofenkacheln frühen Typs (vom Ende des 15. Jhs.). – 1–3: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–3: M = 1:2)

Abb. 31. Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–2, 4: M = 1:2; 3: M = 1:3)

Abb. 32. Glas (15.–16. Jh.) – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13; 2–10: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–10: M = 1:1)

Abb. 33. Glas (15.–17. Jh.) – 1–2, 5–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17; 3–4: ebd., Objekt Nr. 13 (1–6: M = 1:1)

Abb. 34. Metallfunde – 1–6, 8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (15.–16. Jh.); 7: ebd., Objekt Nr. 17 (17. Jh.). (1, 3–7: M = 1:2; 2, 8: M = 1:1)

Abb. 35. Metallfunde – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 2; 2–3, 10: ebd., Objekt Nr. 13; 4, 7–8, 13–14: ebd., Objekt Nr. 17; 5: ebd., Streufund über dem Objekt Nr. 13; 6: ebd., Objekt Nr. 5; 9: ebd., Objekt Nr. 6; 11–12: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății

Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–8, 10–12, 14: M = 1:2, 9, 13: M = 1:1)

Abb. 36. Rote keramik (17. Jh.) – 1–3: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–3: M = 1:2)

Abb. 37. Deckelprofile (17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4: M = 1:2)

Abb. 38. Ofenkacheln (17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4: M = 1:4)

Abb. 39. Ofenkacheln (16.–17. Jh.) – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, neben dem Objekt Nr. 17, Streufund; 2–4: ebd., Objekt Nr. 17 (17. Jh.). (1: M = 1:2; 2: M = 1:3; 3–4: M = 1:4)

Abb. 40. Ofenkacheln (17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4: M = 1:4)

Abb. 41. Axt und Beil (Spätmittelalter – Frühneuzeit) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44 (1–2: M = 1:2)

Abb. 42. Ofenkacheln (1: vom Ende des 15. Jhs.; 2: 16. Jh.; 3–4: 17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Streufund (1–2: M = 1:4; 3–4: M = 1:2)

Abb. 43. Art der Aneinanderfügung von Ofenkacheln auf Grund der vorgekommenen Lehmewurfsstücken – Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6

Abb. 44. Ofenkacheln (16.–17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1–4: M = 1:4)

Abb. 45. Spätmittelalterliches Schloss, mit Kupferblechstreifen am Körper – Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (M = 1:1)

Tafeln

Taf. 1: Abfall einer Knochen- und Geweihwerkstatt (14. Jh.) – 1–26: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt. Nr. 9 (1–26: M = 1:1)

Taf. 2: Keramik (13.–14. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der frühen Periode des Ofens (1–6: M = 1:2; 7: M = 1:4; 8: M = 1:3)

Taf. 3: Keramik (13.–14. Jh.) – 1–7: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der frühen Periode des Ofens (1–5: M = 1:2; 6–7: M = 1:3)

Taf. 4: Keramik (14. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, aus der frühen Periode des Ofens; 3–4: ebd., aus der späten Periode des Ofens (1–2: M = 1:3; 3–4: M = 1:4)

Taf. 5: Keramik (14. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, späte Periode des Ofens (1–3: M = 1:4; 4: M = 1:3)

Taf. 6: Keramik (14. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, späte Periode des Ofens (1–4, 6: M = 1:3; 5: M = 1:4)

Taf. 7: Keramik (14. Jh.) – 1–13: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 48, späte Periode des Ofens (1–13: M = 1:2)

Taf. 8: Keramik (14. Jh.) – 1–10: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 9 (1, 3–4, 6, 8: M = 1:2; 2, 5, 7, 9–10: M = 1:3)

Taf. 9: Keramik (14. Jh.) – 1–5: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 4; 6–16: ebd., Objekt Nr. 7 (1–3, 6–15: M = 1:2; 4–5, 16: M = 1:3)

Taf. 10: Gräulichbraun oder braun gebrannte Keramik (1–4); rote Keramik (5–6), 14. Jh. – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt. Nr. 5. (Funde aus dem Ofen) (1–6: M = 1:3)

Taf. 11: Gräulichbraun oder braun gebrannte Keramik (1–5, 9); bräunlichrote oder rote Keramik (6–8, 10), 14. Jh. – 1–10: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 5 (1–8, 10: M = 1:2; 9: M = 1:3)

Taf. 12: Rote, rauhe Keramik (1–6); orangenrote, feine Keramik (7–11), 14. Jh. – 1–11: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 5 (1–3, 5, 7–11: M = 1:2; 4, 6: M = 1:3)

Taf. 13: Bräunlichrote und rote rauhe Keramik (1–3, 5, 7–8); rote glasierte Keramik (4); braune, rauhe, von außen mit Tonüberzug versehene und polierte Keramik (6), 14. Jh. – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 5 (1–2, 5–6, 8: M = 1:3; 3–4, 7: M = 1:2)

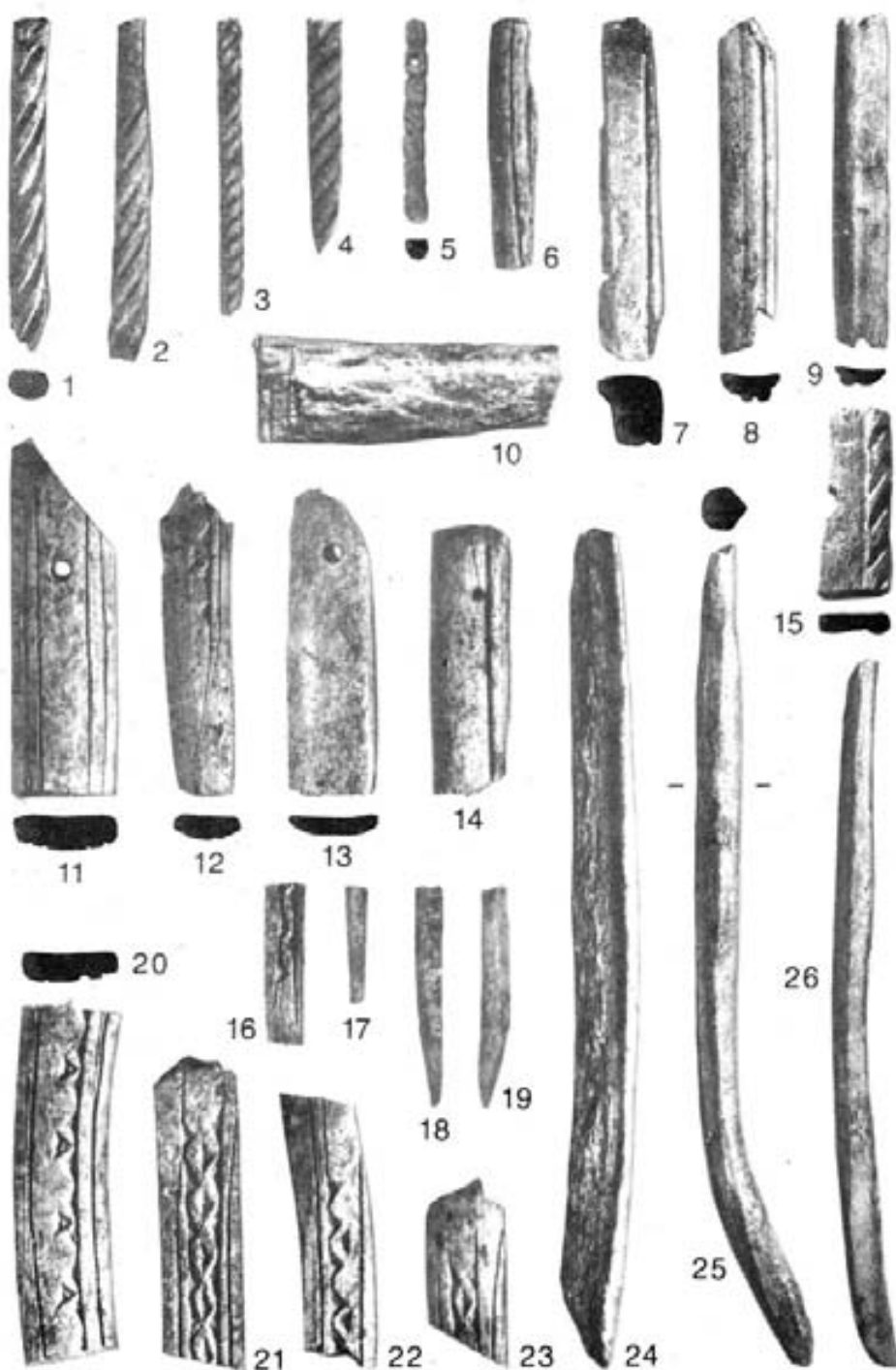
Taf. 14: Keramik (14.–15. Jh.) – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 7; 2–11: ebd., Objekt Nr. 12 (1, 10–11: M = 1:3; 2–9: M = 1:2)

Taf. 15: Feine hellrote Keramik mit roter Bemalung (15.–16. Jh.) – 1–13: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–13: M = 1:2)

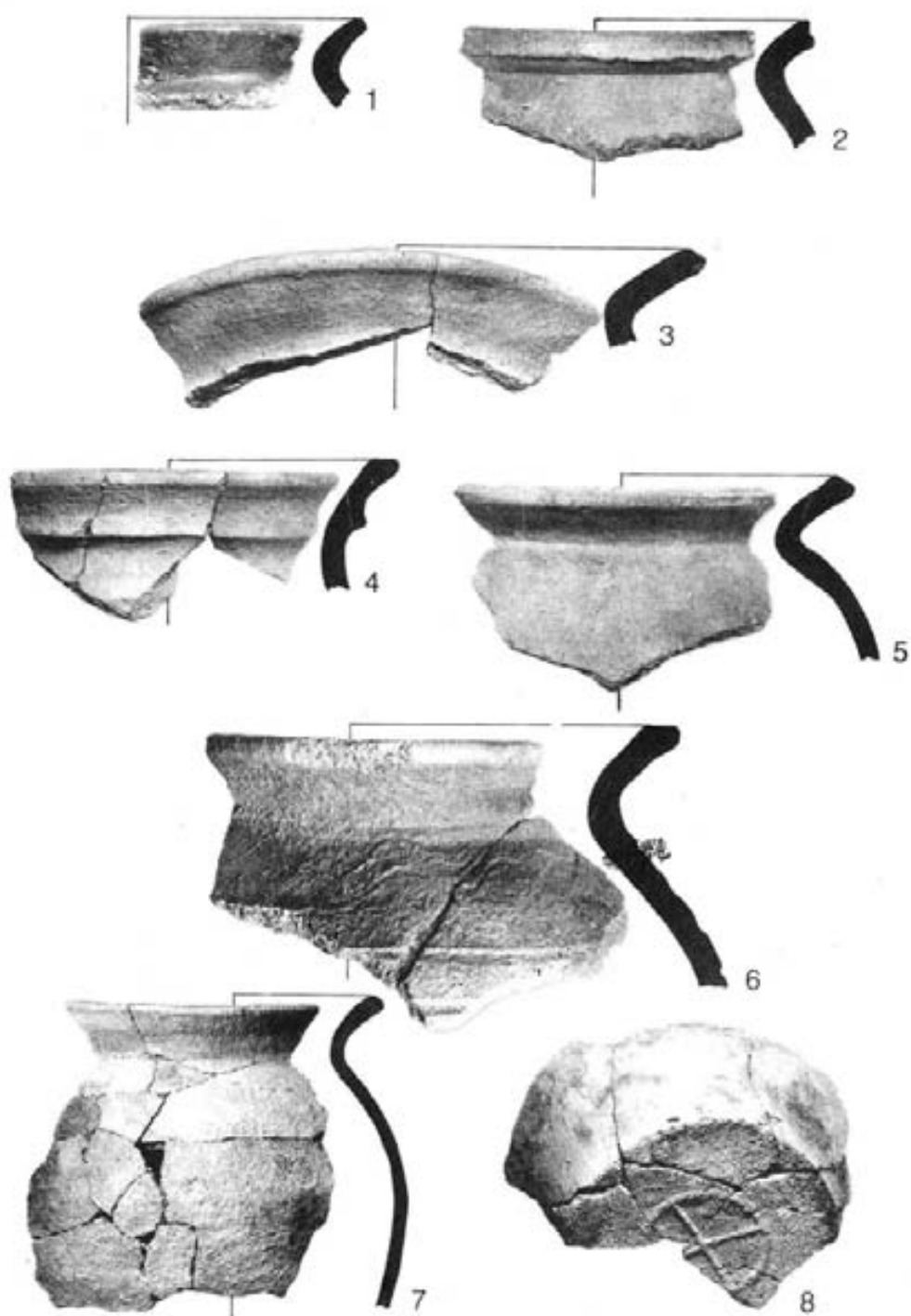
Taf. 16: Keramik (15.–16. Jh.) – Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, spätmittelalterlicher Keller. 1–3: aus dem Boden des Kellers; 4–6: aus der Einfüllung des Kellers (1–5: M = 1:2; 6: M = 1:2,5)

- Taf. 17: Unglasierte Keramik, Typ *a* (16. Jh.) – 1–9: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1: M = 1:4; 2–6, 8–9: M = 1:3; 7: M = 1:2)
- Taf. 18: Unglasierte Keramik, Typ *b* (16. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–8: M = 1:3)
- Taf. 19: Unglasierte Keramik, Typ *c* (16. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1: M = 1:4; 2–8: M = 1:3)
- Taf. 20: Unglasierte Keramik, Typ *c* (16. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–3, 5–7: M = 1:2; 4, 8: M = 1:3)
- Taf. 21: Unglasierte Keramik, Typen *c, d, f* (16. Jh.) – 1–7: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–4, 7: M = 1:2; 5: M = 1:2,5; 6: M = 1:3)
- Taf. 22: Unglasierte Keramik, Typ *e* (Ende des 16. Jhs.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = 1:2)
- Taf. 23: Unglasierte Keramik, Typ *g* (16. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = kb. 1:2)
- Taf. 24: Unglasierte Keramik, Typ *l* (16. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–2: M = 1:3)
- Taf. 25: Unglasierte Keramik, Typen *m–n* (16. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1: M = 1:5,5; 2: M = kb. 1:4)
- Taf. 26: Unglasierte Keramik, Leuchter und Deckel (16. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–4: M = 1:2)
- Taf. 27: Feine rote Keramik (1, 3); unglasierte, rauhe rote Keramik (4–5, 7); rote Keramik mit Engobe bzw. mit roter Bemalung (2, 8–10); braune Steinzeug (6) – 1–10: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (16. Jh.). (1: M = 1:3; 2, 7–10: M = 1:2,5; 3–6: M = 1:2)
- Taf. 28: Glasierte Keramik (16. Jh.) – 1–11: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1, 4, 6, 9: M = 1:2,5; 2, 8: M = 1:3; 3, 5, 7, 10–11: M = 1:2)
- Taf. 29: Keramik (17. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1–2: M = 1:3)
- Taf. 30: Keramik (17. Jh.) – 1–5: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1–5: M = 1:2)
- Taf. 31: Rote Keramik, mit weißer Engobeverzierung (17. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–2, 4–8: M = 1:3; 3: M = 1:2)
- Taf. 32: Rote Keramik mit weißer Engobeverzierung (17. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4, 6–8: M = 1:3; 5: M = 1:2)
- Taf. 33: Glasierte Keramik, von außen über weißer Engobe fallweise mit roter Bemalung (17. Jh.) – 1–11: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–10: M = 1:3; 11: M = 1:2)
- Taf. 34: Glasierte Keramik (17. Jh.) – 1–11: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–8, 10–11: M = 1:2, 9: M = 1:3)

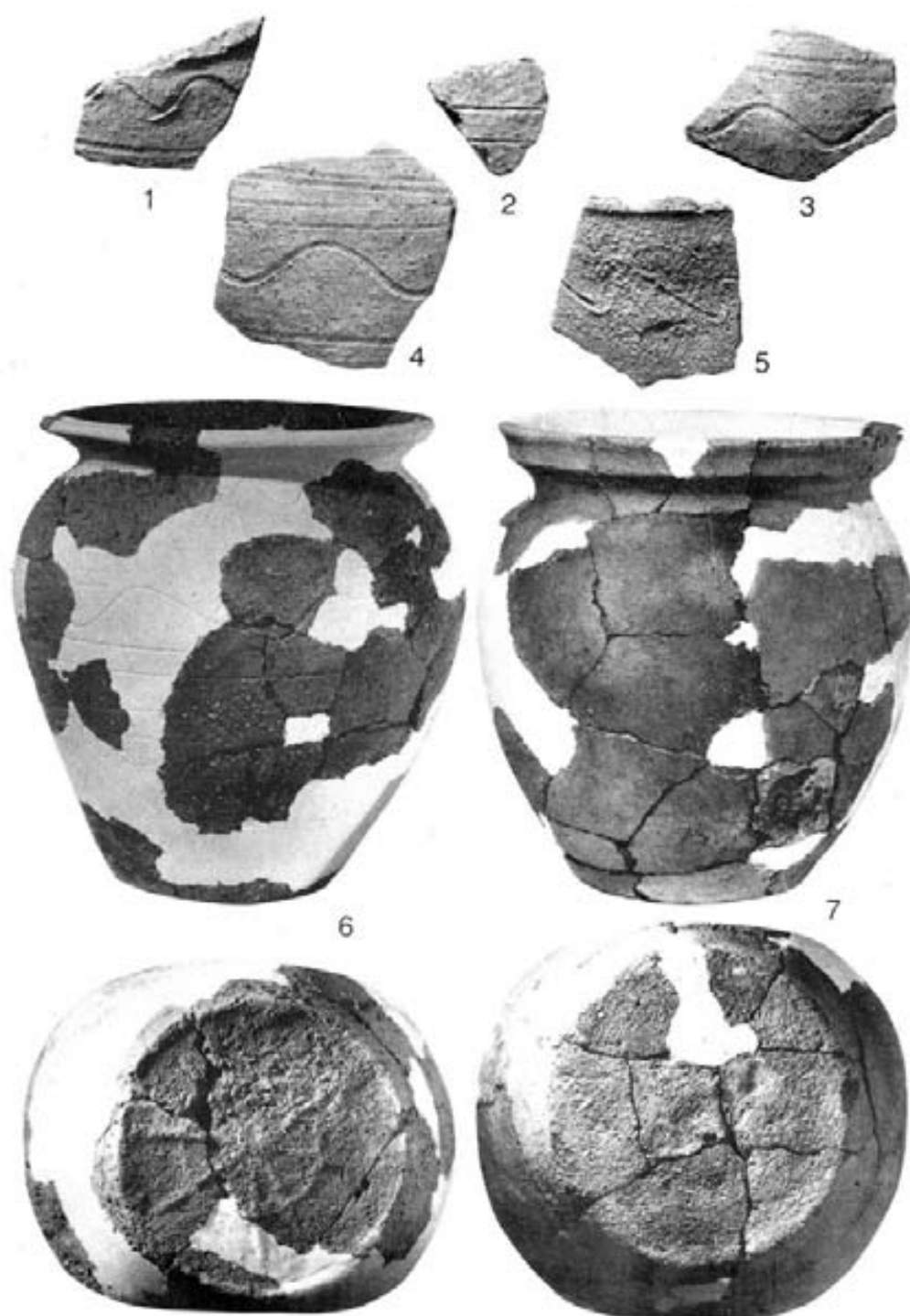
- Taf. 35: Glasierte Keramik (17. Jh.) – 1–9: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1, 3, 5–9: M = 1:3; 2, 4: M = 1:2)
- Taf. 36: Glasierte Keramik (17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = 1:2)
- Taf. 37: Glasierte Keramik (17. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4: M = 1:3; 5–6: M = 1:2)
- Taf. 38: Dunkelgraue, reduziert gebrannte Keramik (1, 5, 12–13); feine, fallweise polierte rote Keramik mit roter Bemalung (2–4, 6–11, 14); rote, rauhe Keramik (15), 17. Jh. – 1–15: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–11, 14: M = 1:2; 12–13, 15: M = 1:3)
- Taf. 39: Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 13 (1–8: M = 1:2)
- Taf. 40: Ofenkacheln (15.–16. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1, 4–6: M = 1:4; 2–3: M = 1:3)
- Taf. 41: Ofenkacheln (16. Jh.) – 1–7: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–7: M = 1:4)
- Taf. 42: Tonplatten (16. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47, aus der Einfüllung des spätmittelalterlichen Kellers (1–4: M = 1:3)
- Taf. 43: Topfkacheln (16.–17. Jh.) – 1–3: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1, 3b: M = 1:3; 2: M = 1:2)
- Taf. 44: Lehmewurf, Formziegel (16.–17. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1–6: M = 1:2)
- Taf. 45: Ofenkacheln (16. Jh.) – 1–3: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1: M = 1:2; 2: M = 1:2,2; 3: M = 1:3)
- Taf. 46: Ofenkacheln (17. Jh.) – 1–2: Cristuru Secuiesc, Str. Kriza János Nr. 6 (1–2: M = 1:3)
- Taf. 47: Ofenkacheln (1–3: 16.–17. Jh.), Topfkacheln (4–6: 17. Jh.) – 1–6: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–3: M = 1:4; 4–6: M = 1:3)
- Taf. 48: Ofenkacheln (17. Jh.) – 1–8: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–8: M = 1:4)
- Taf. 49: Ofenkacheln (17. Jh.) – 1–4: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44, Objekt Nr. 17 (1–4: M = 1:4)
- Taf. 50: Keller (16.–17. Jh.) – 1: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 47; 2–3: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44
- Taf. 51: Keller (17. Jh.) – 1–5: Cristuru Secuiesc, Piața Libertății Nr. 44

1. tábla: csontmegmunkáló műhely hulladéka (14. század) – 1–26: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 9. objektum (1–26: M = 1:1)

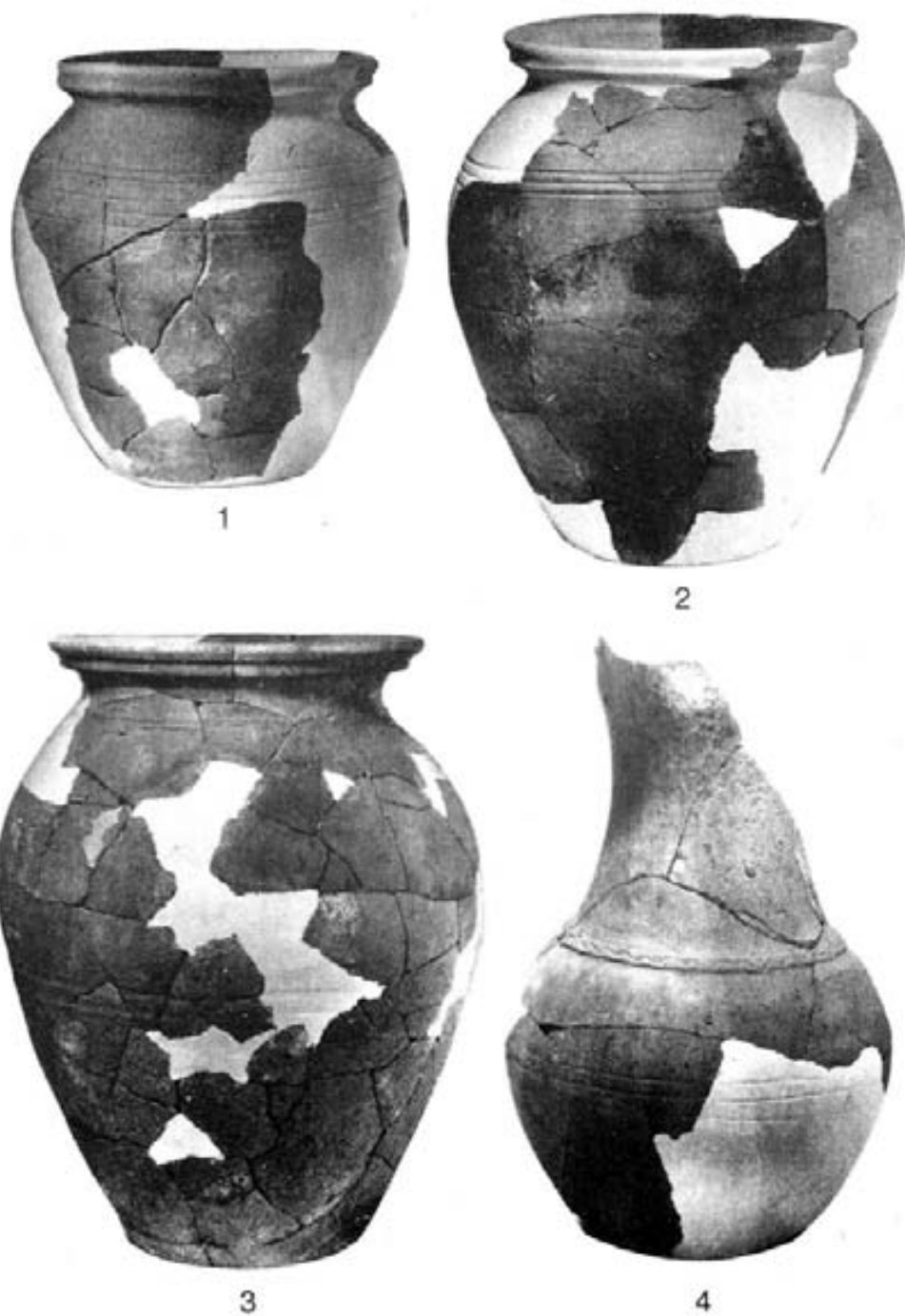
2. tábla: kerámia (13–14. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusa (1–6: M = 1:2; 7: M = 1:4; 8: M = 1:3)

3. tábla: kerámia (13-14. század) – 1-7: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusa (1-5: M = 1:2; 6-7: M = 1:3)

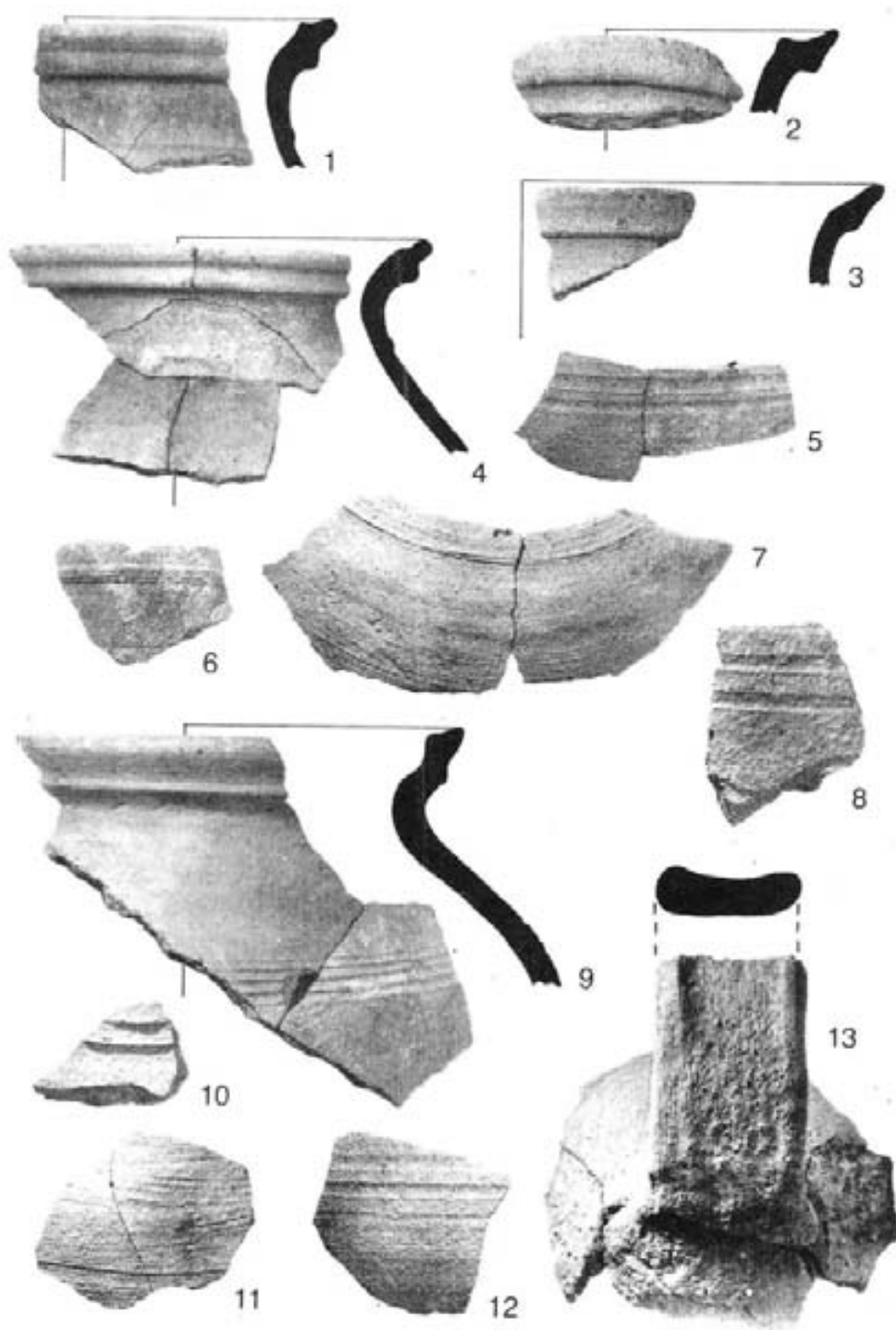
4. tábla: kerámia (14. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence korai periódusa; 3–4: uo., késői periódus (1–2: M = 1:3; 3–4: M = 1:4)

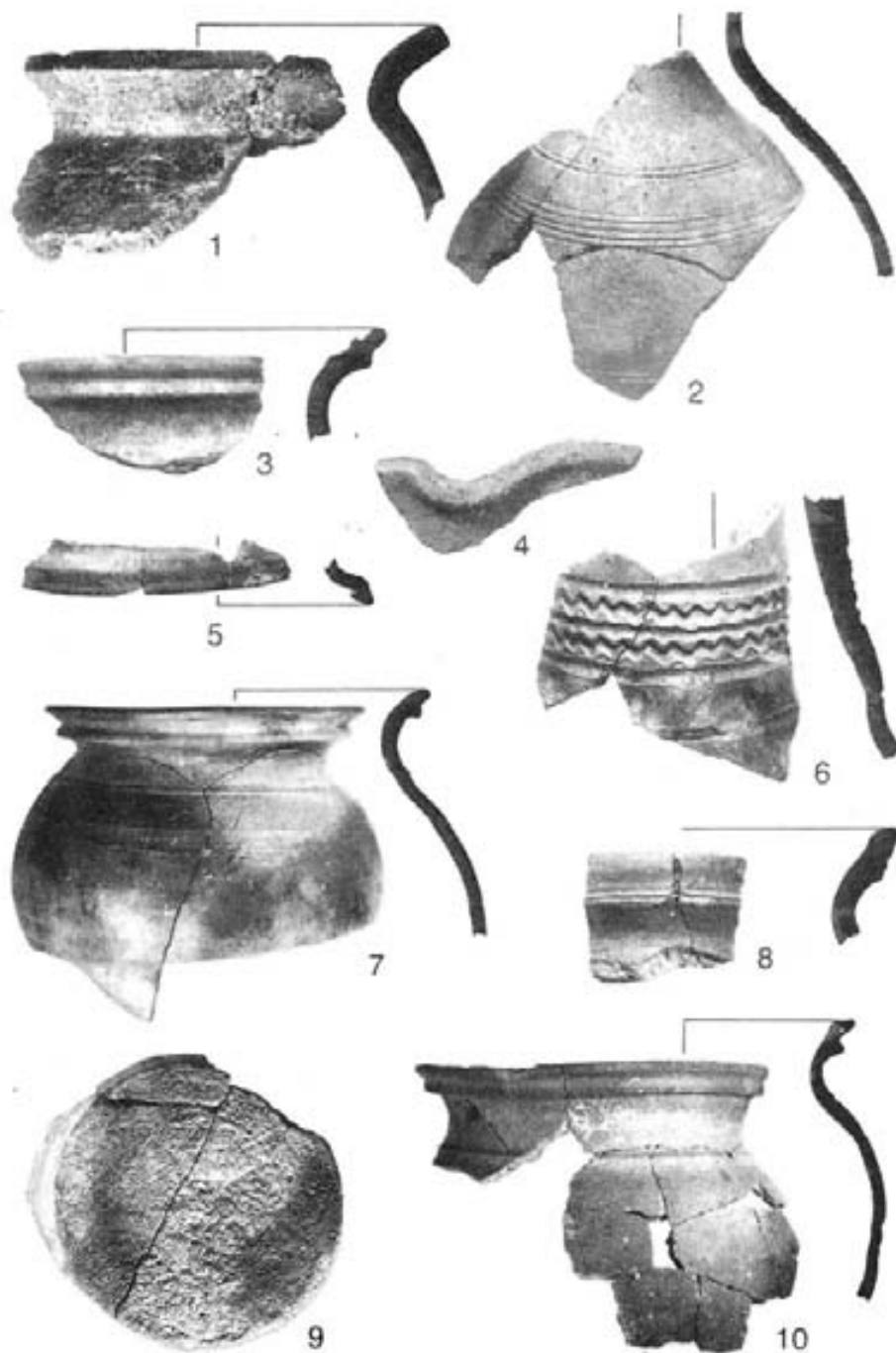
5. tábla: kerámia (14. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusa (1–3: M = 1:4; 4: M = 1:3)

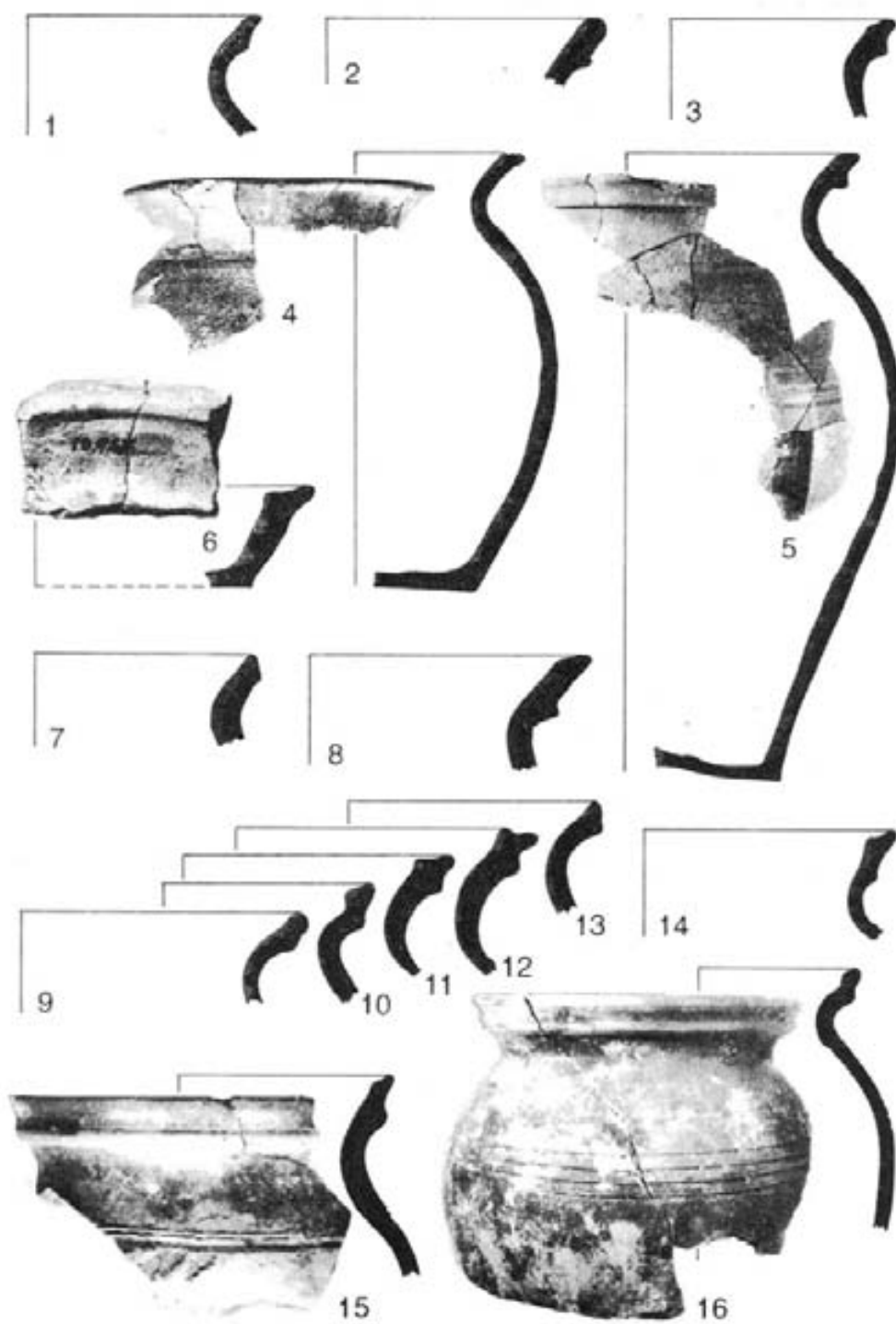
6. tábla: kerámia (14. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusa (1–4, 6: M = 1:3; 5: M = 1:4)

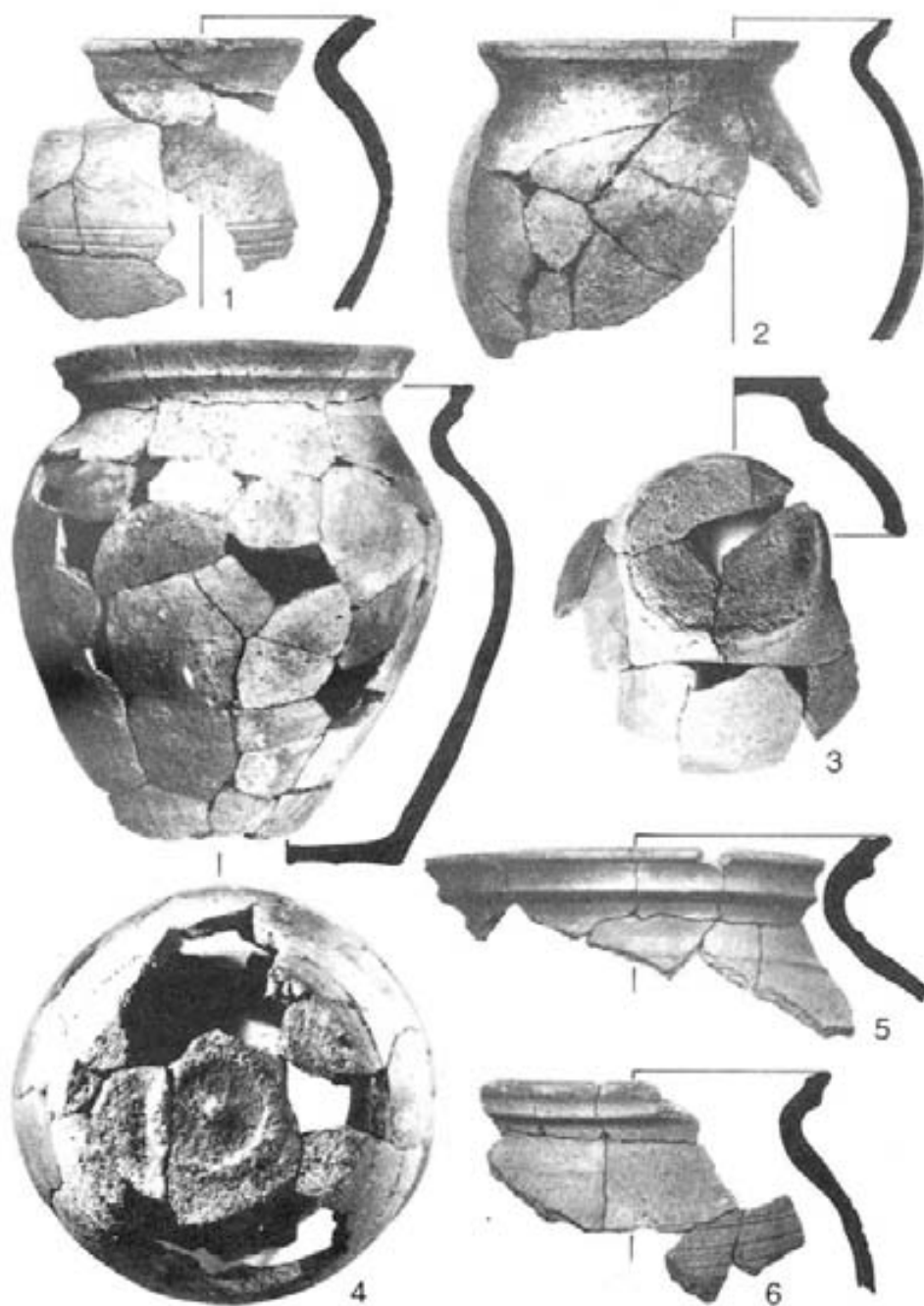
7. tábla: kerámia (14. század) – 1–13: Székelykeresztúr, Szabadság tér 48., kemence késői periódusa (1–13: M = 1:2)

8. tábla: kerámia (14. század) – 1–10: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 9. objektum
(1, 3–4, 6, 8: M = 1:2; 2, 5, 7, 9–10: M = 1:3)

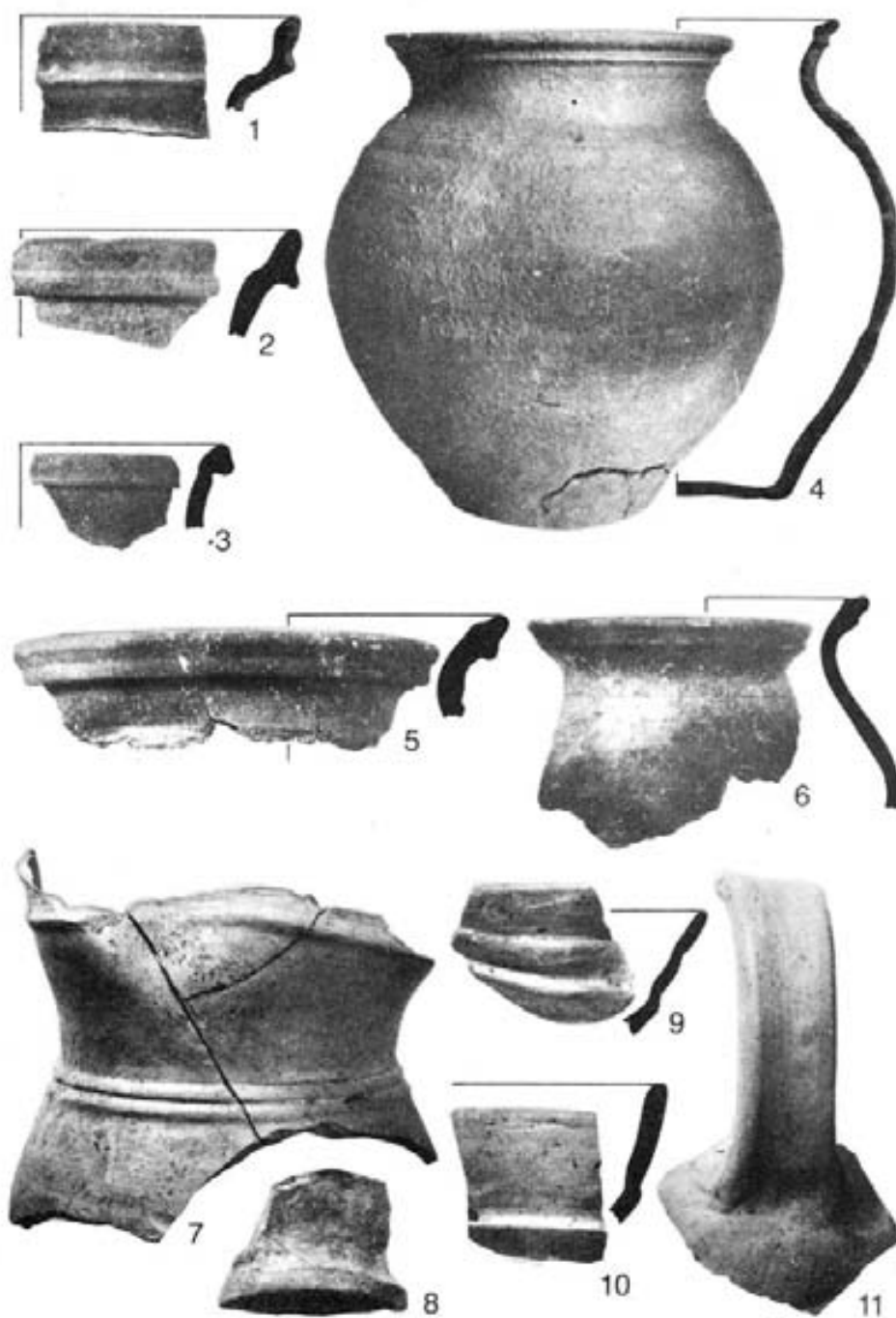
9. tábla: kerámia (14. század) – 1–5: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 4. objektum;
6–16: uo., 7. objektum (1–3, 6–15: M = 1:2; 4–5, 16: M = 1:3)

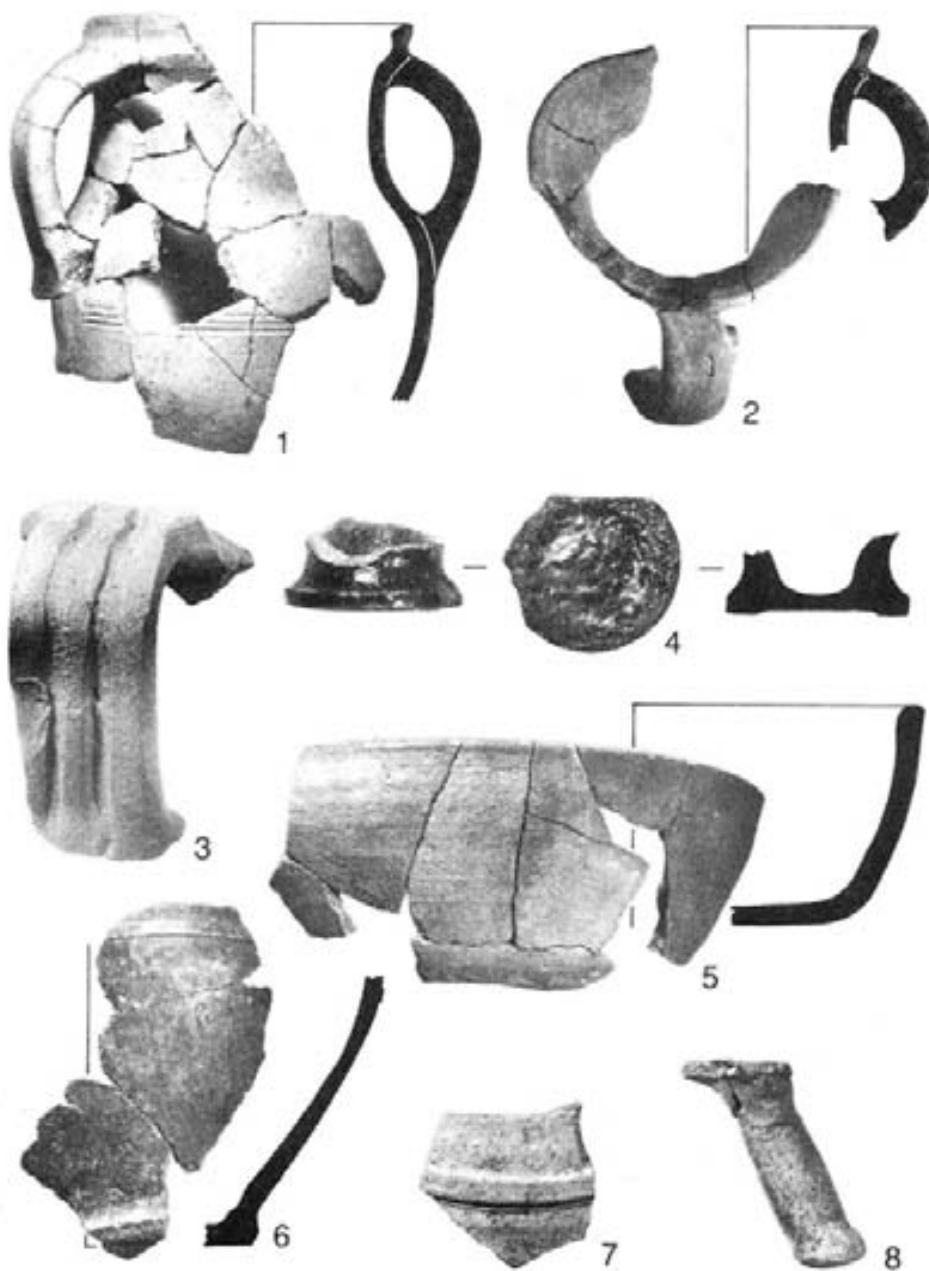
10. tábla: szürkésbarnára vagy barnára égett kerámia (1-4); vörös kerámia (5-6), 14. század – 1-6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 5. objektum (a kemence leletei) (1-6: M = 1:3)

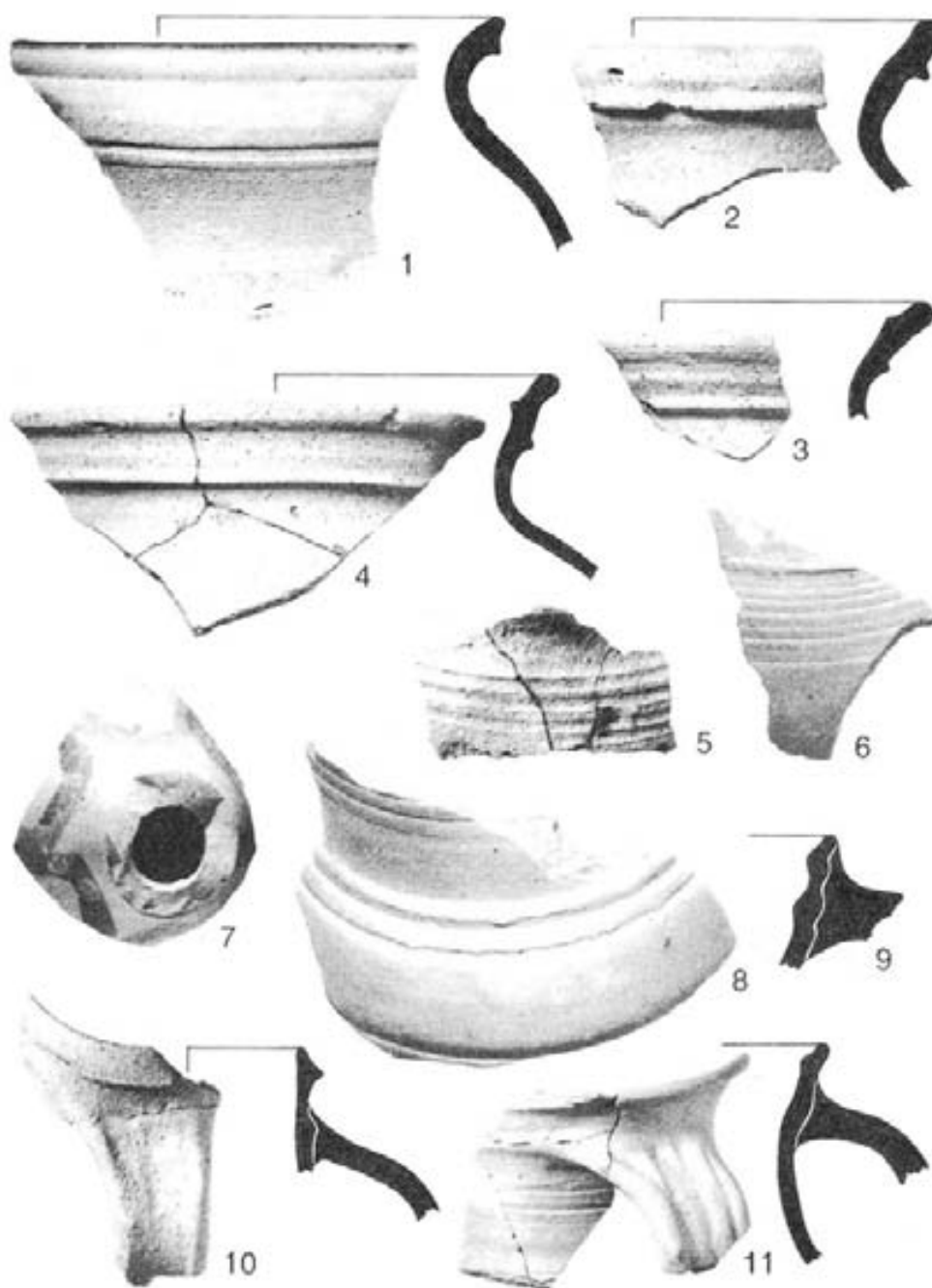
11. tábla: szürkésbarnára vagy barnára égett kerámia (1–5, 9); barnásvörös vagy vörös kerámia (6–8, 10), 14. század – 1–10: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 5. objektum (a ház beásásából) (1–8, 10: M = 1:2; 9: M = 1:3)

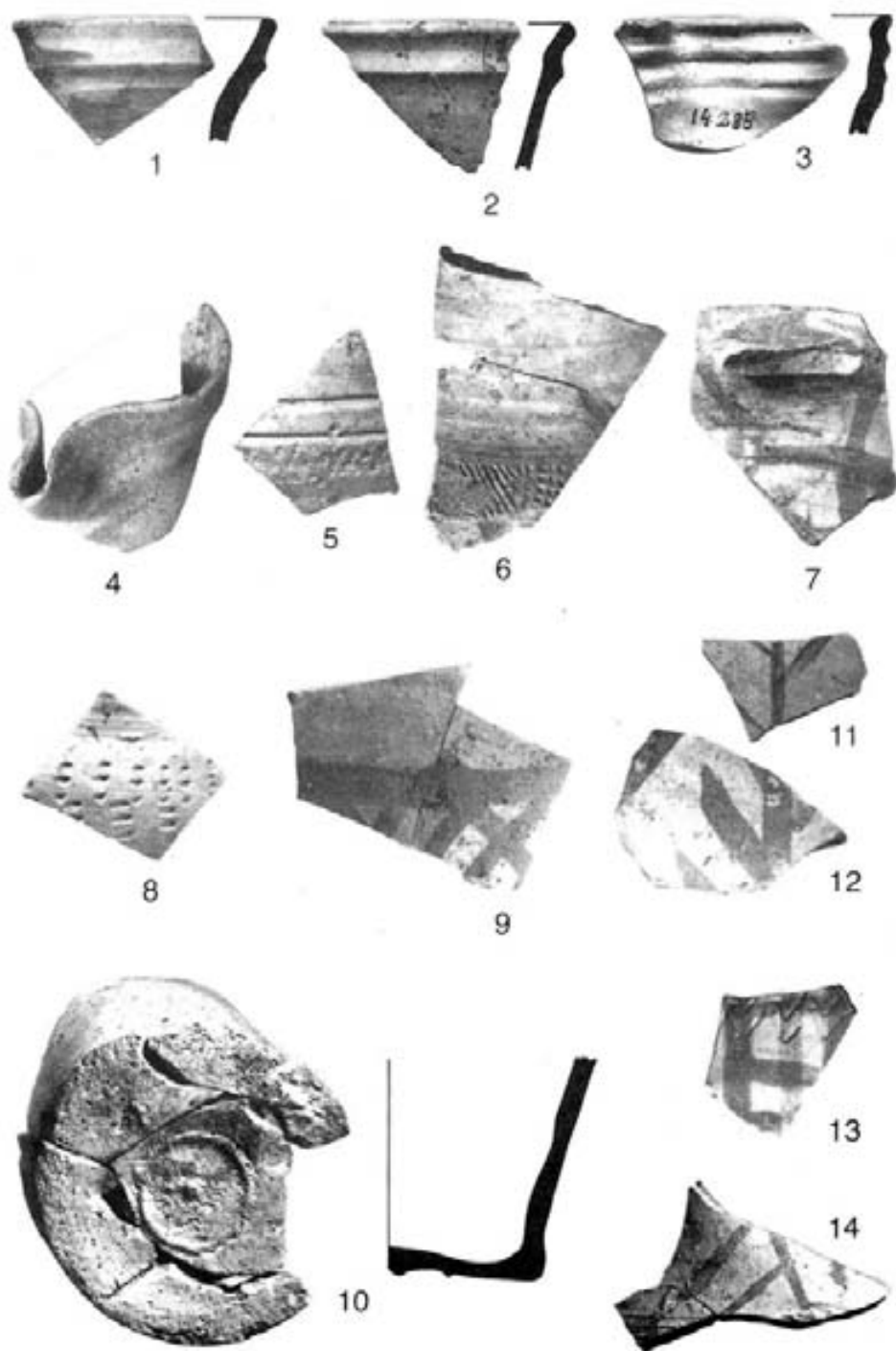
12. tábla: vörös, érdes kerámia (1–6); narancsvörös, finom kerámia (7–11), 14. század –
1–11: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 5. objektum (a ház beásásából) (1–3, 5, 7–11: M
= 1:2; 4, 6: M = 1:3)

13. tábla: barnászörös és vörös, érdes kerámia (1–3, 5, 7–8); vörös, mázas kerámia (4); barna, érdes, kívül agyagmázzal bevont és fényezett kerámia (6), 14. század – 1–2, 5, 8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 5. objektum (a kemence leletei); 3–4, 6–7: uo., 5. objektum (a ház beásásából) (1–2, 5–6, 8: M = 1:3; 3–4, 7: M = 1:2)

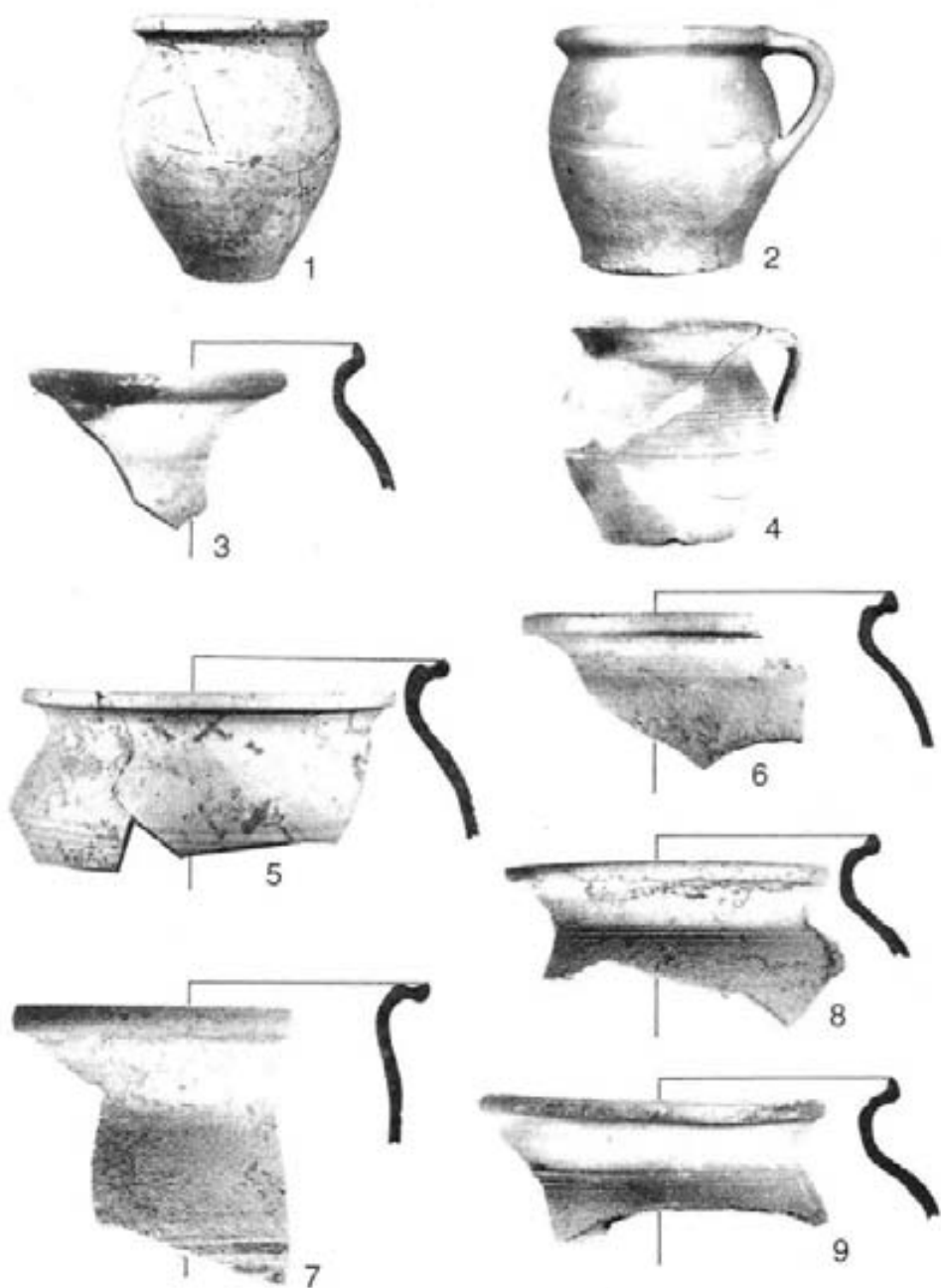
14. tábla: kerámia (14–15. század) – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 7. objektum; 2–11: uo., 12. objektum (1, 10–11: M = 1:3; 2–9: M = 1:2)

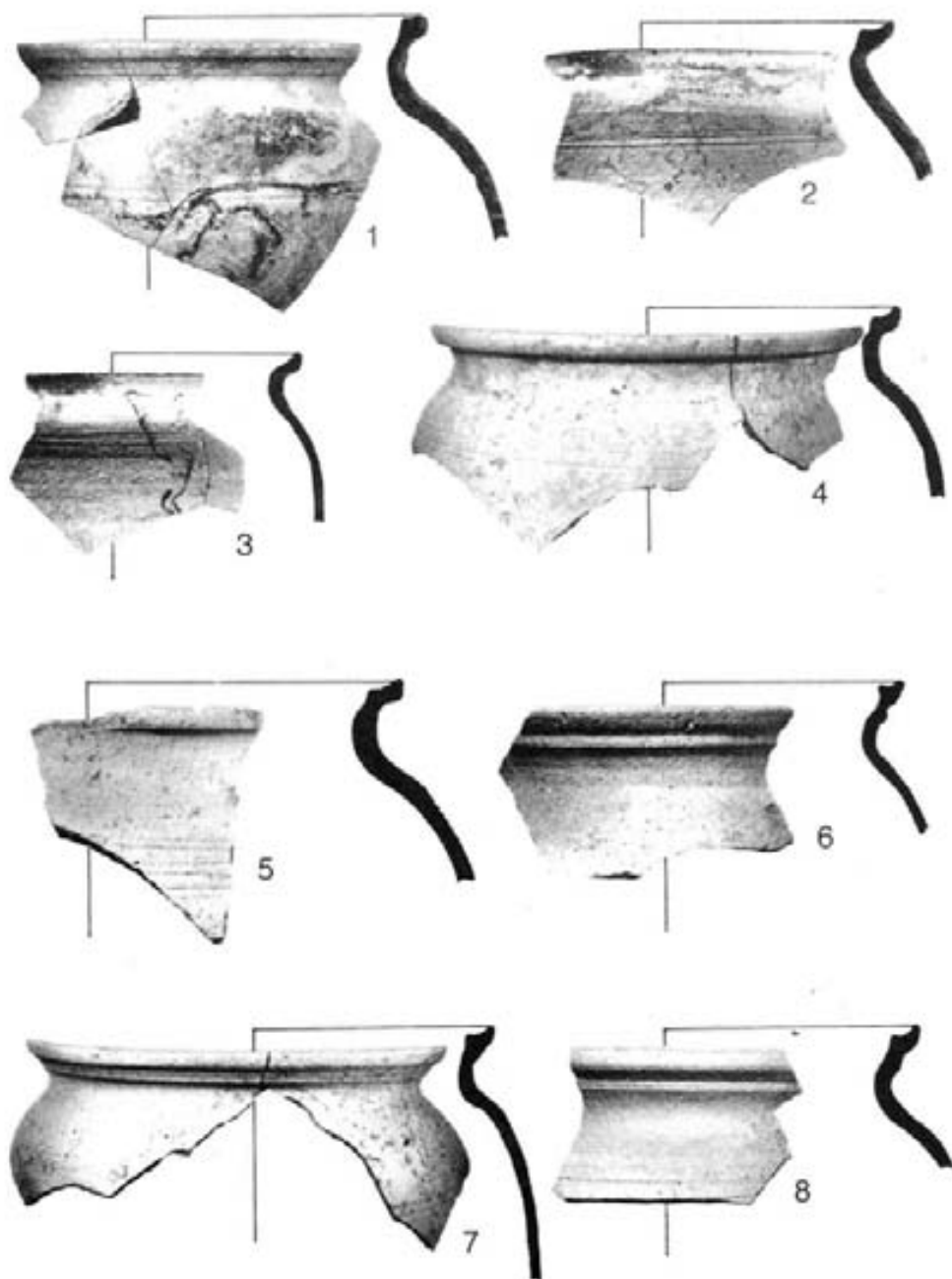
15. tábla: finom, világosvörös kerámia, vörös festéssel (15–16. század) – 1–13: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 13. objektum (1–13: M = 1:2)

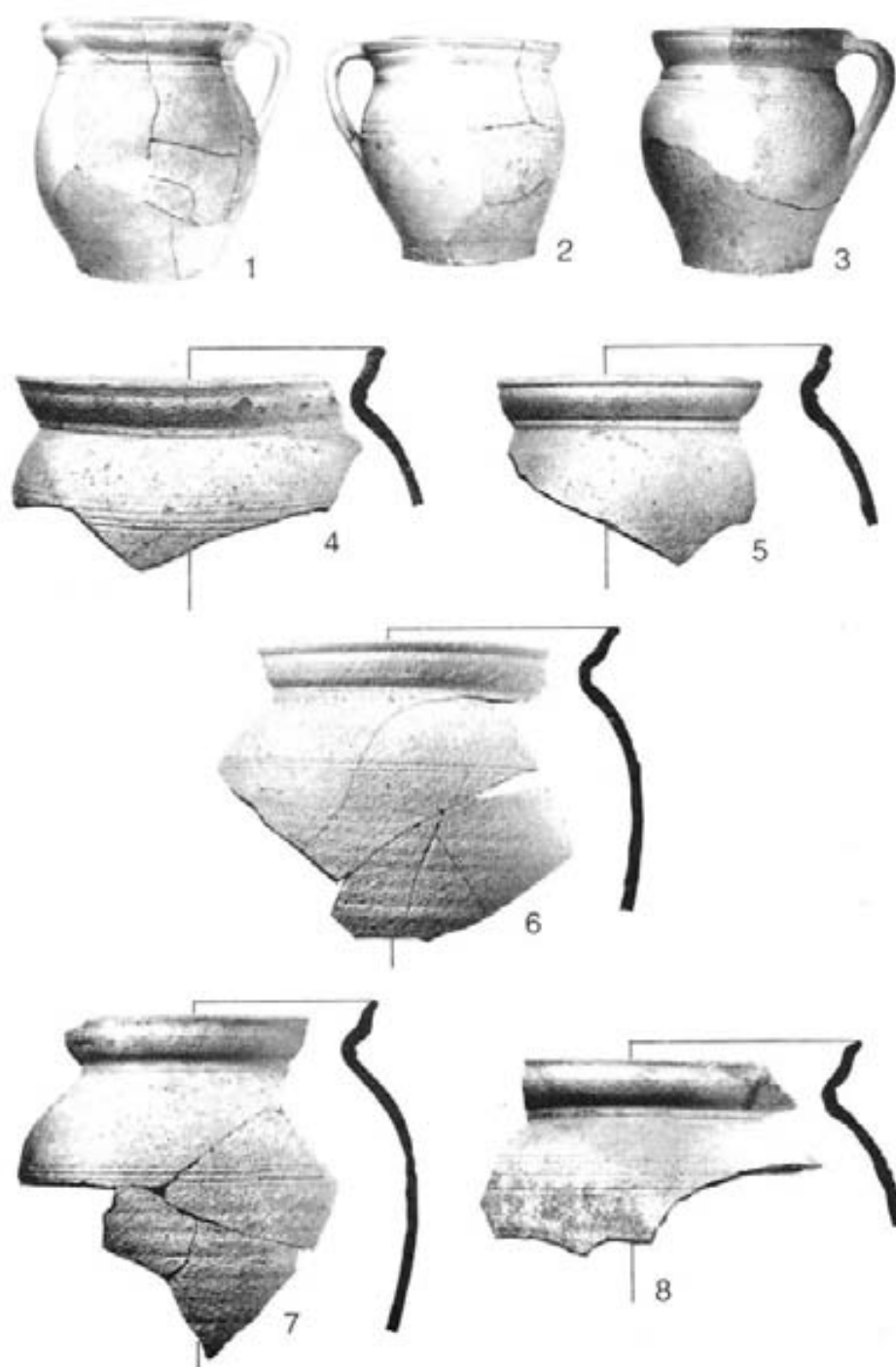
16. tábla: kerámia (15–16. század) – Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince. 1–3: pince padlójából; 4–6: pince betöltéséből (1–5: M = 1:2; 6: M = 1:2,5)

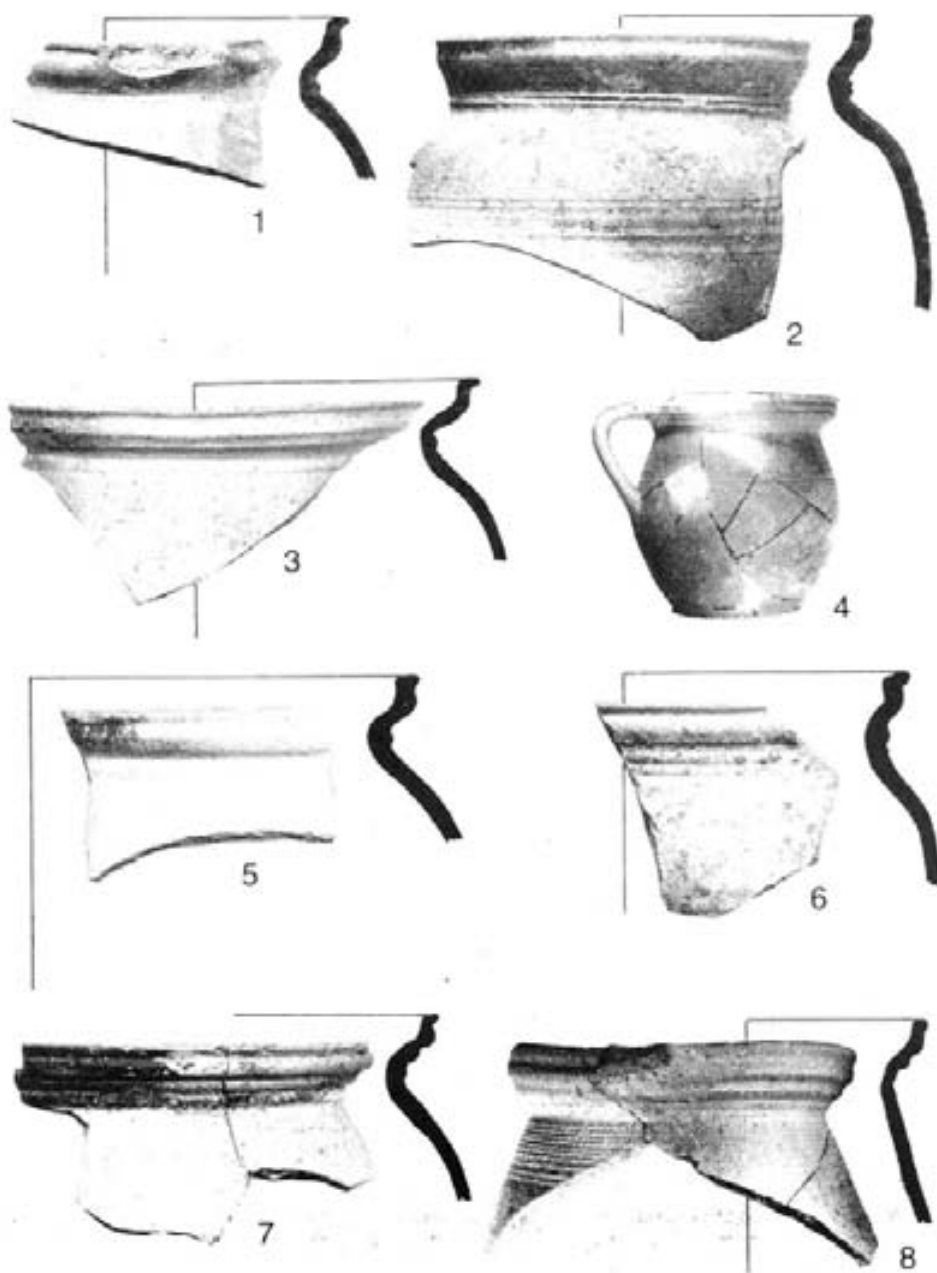
17. tábla: mázatlan kerámia, *a*. típus (16. század) – 1–9: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1: M = 1:4; 2–6, 8–9: M = 1:3; 7: M = 1:2)

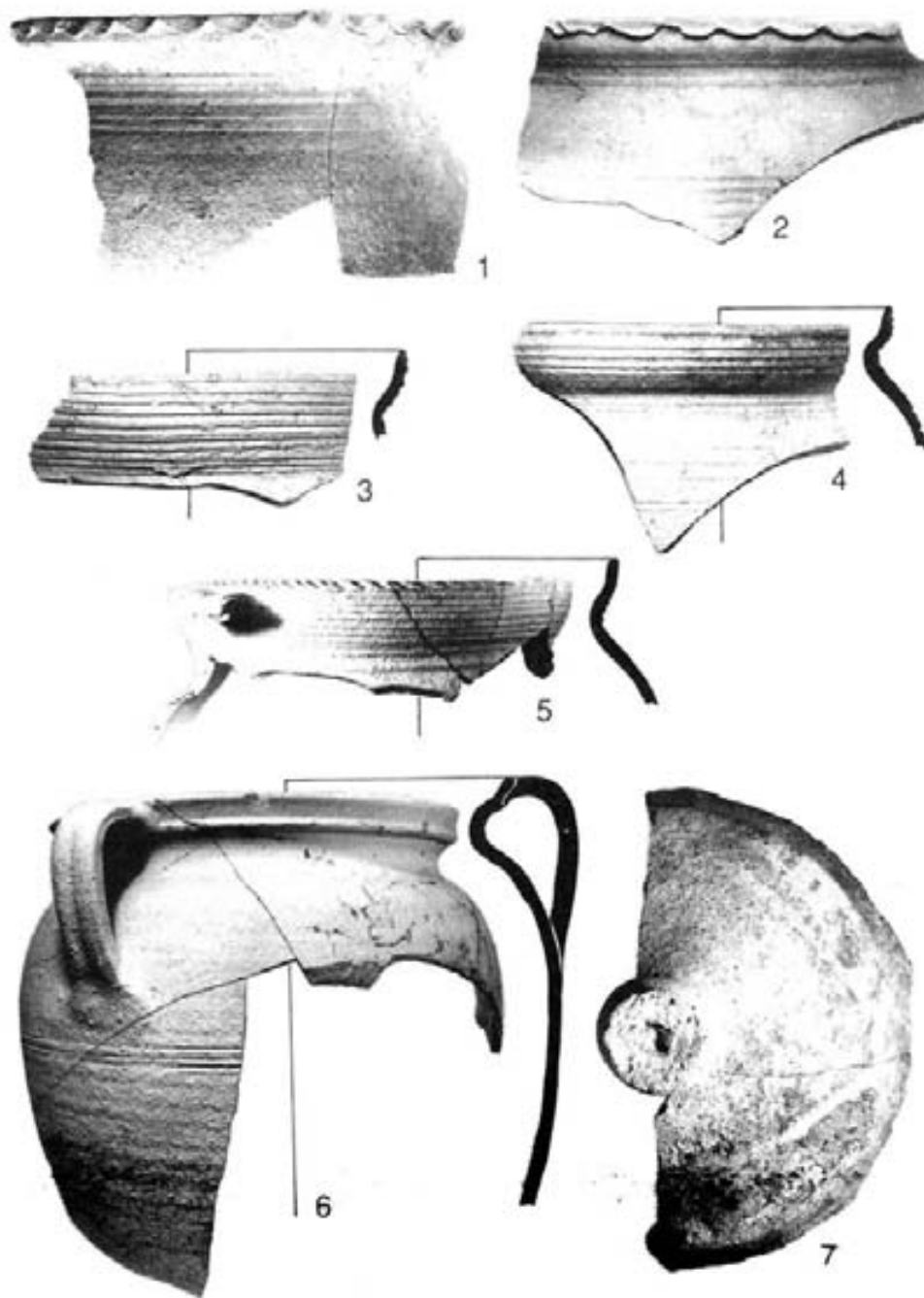
18. tábla: mázatlan kerámia, *b.* típus (16. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–8: M = 1:3)

19. tábla: mázatlan kerámia, c. típus (16. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1: M = 1:4; 2–8: M = 1:3)

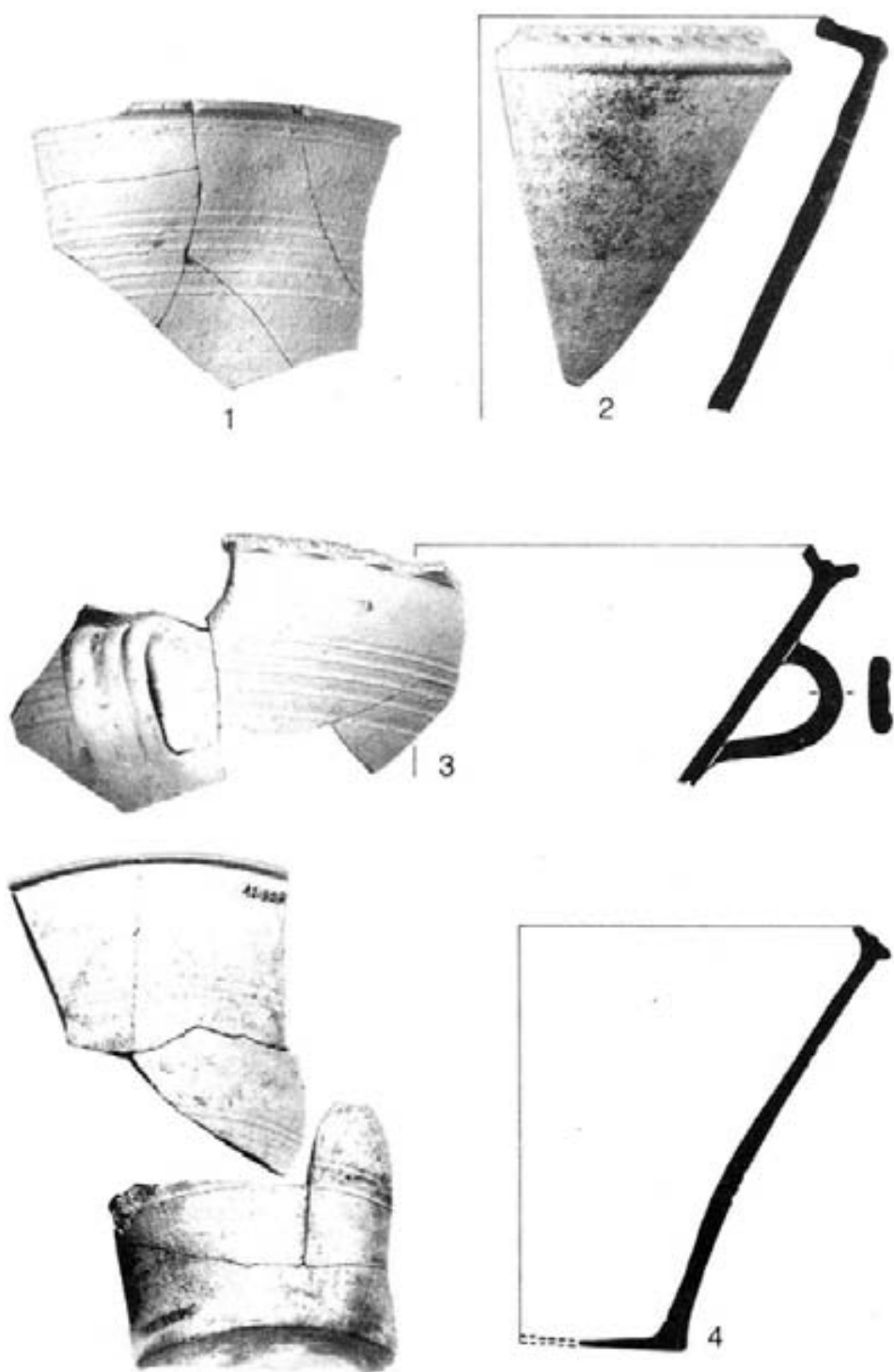
20. tábla: mázatlan kerámia, c. típus (16. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–3, 5–7: M = 1:2; 4, 8: M = 1:3)

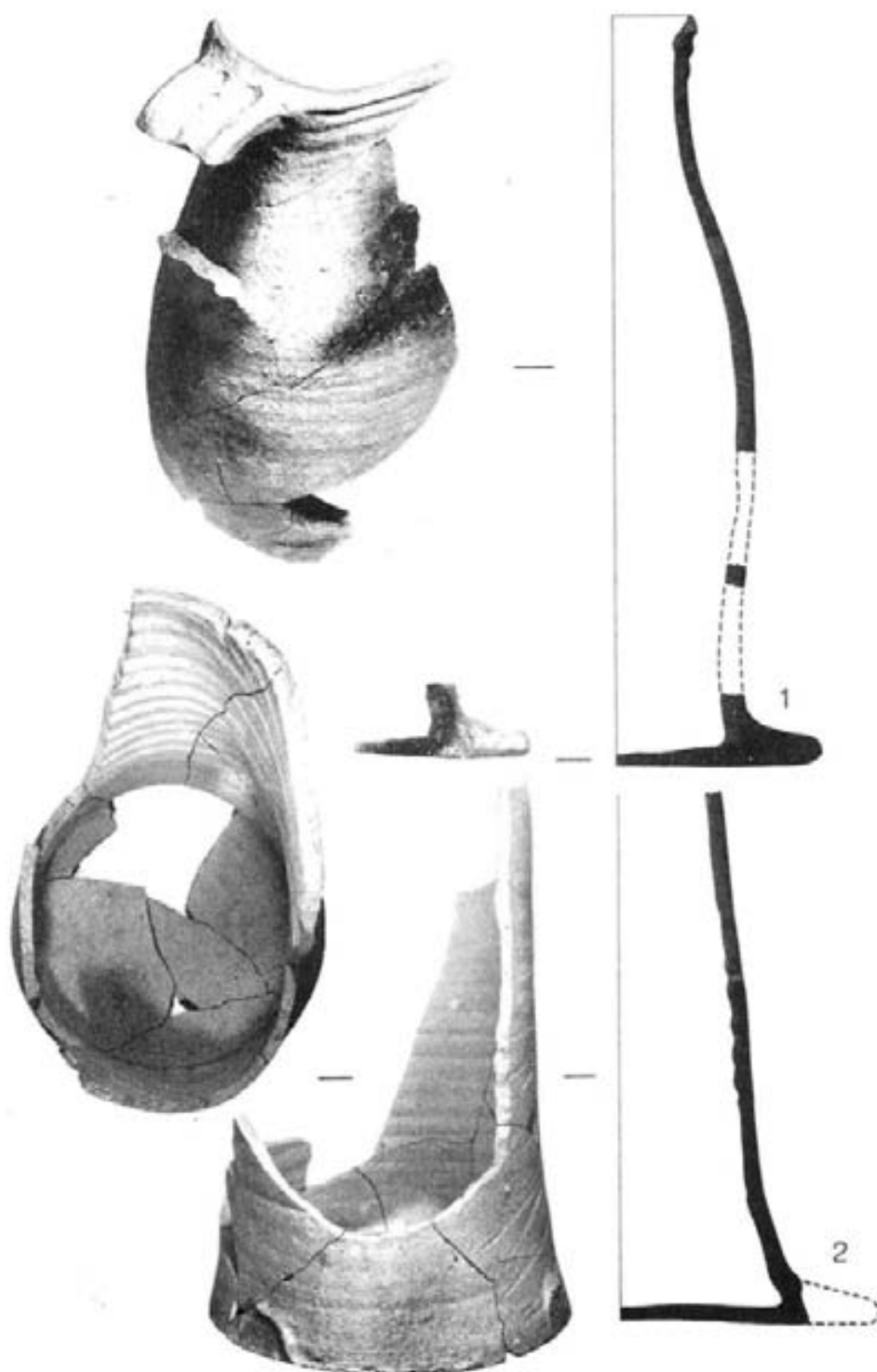
21. tábla: mázatlan kerámia, *c.*, *d.*, *f.* típus (16. század) – 1–7: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–4, 7: M = 1:2; 5: M = 1:2,5; 6: M = 1:3)

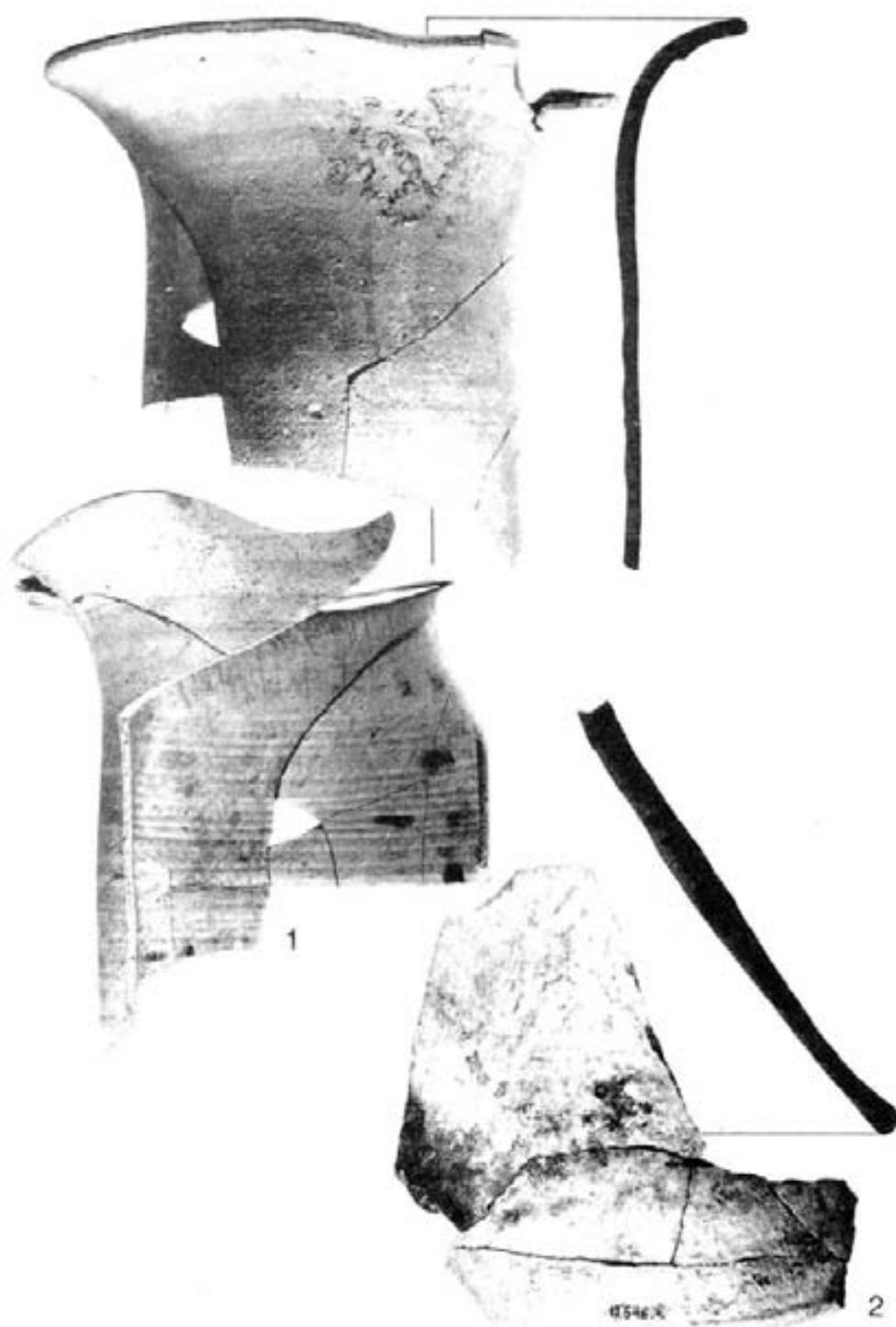
22. tábla: mázatlan kerámia, *e.* típus (16. század vége) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = 1:2)

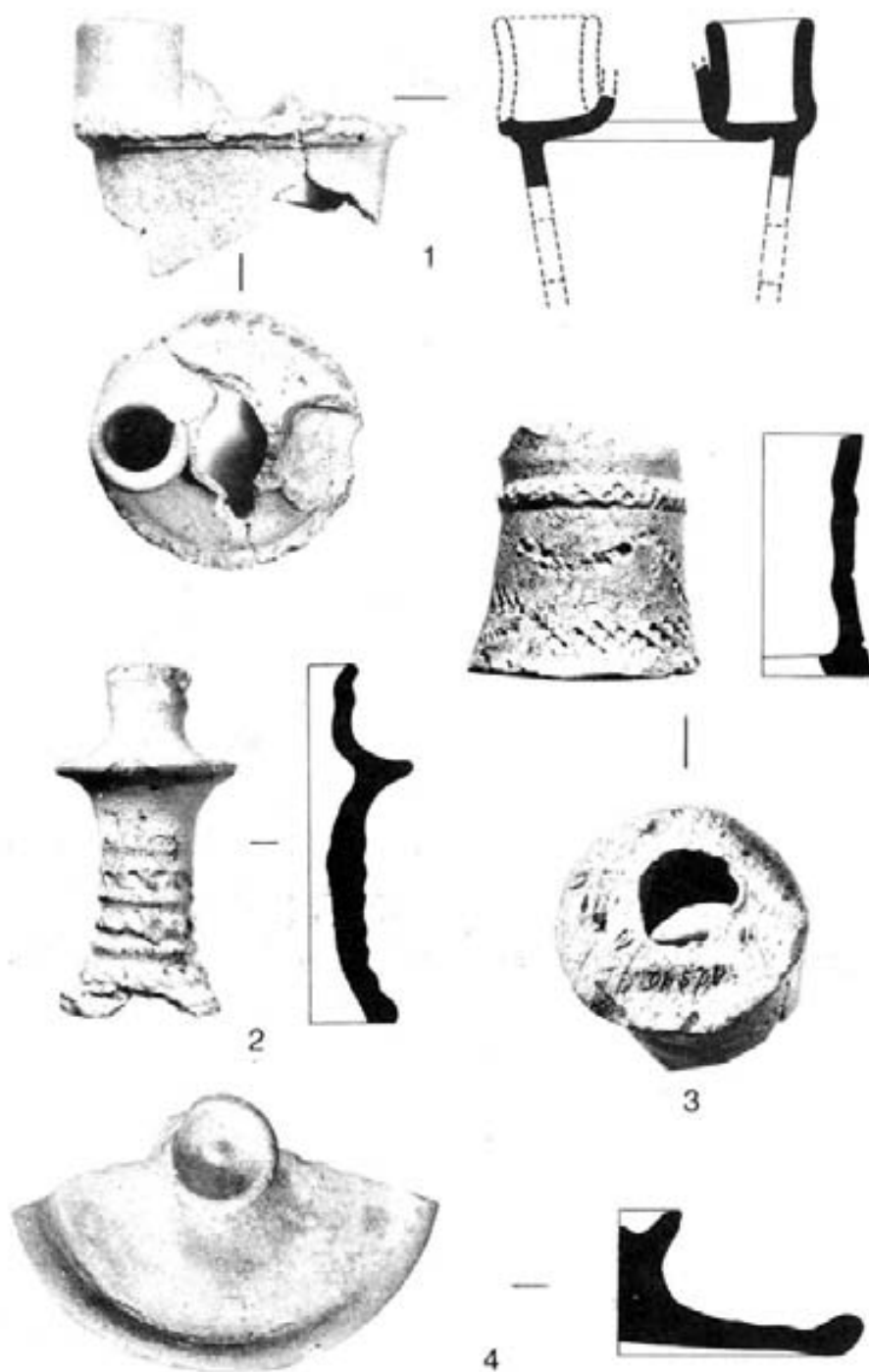
23. tábla: mázatlan kerámia, g. típus (16. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = kb. 1:2)

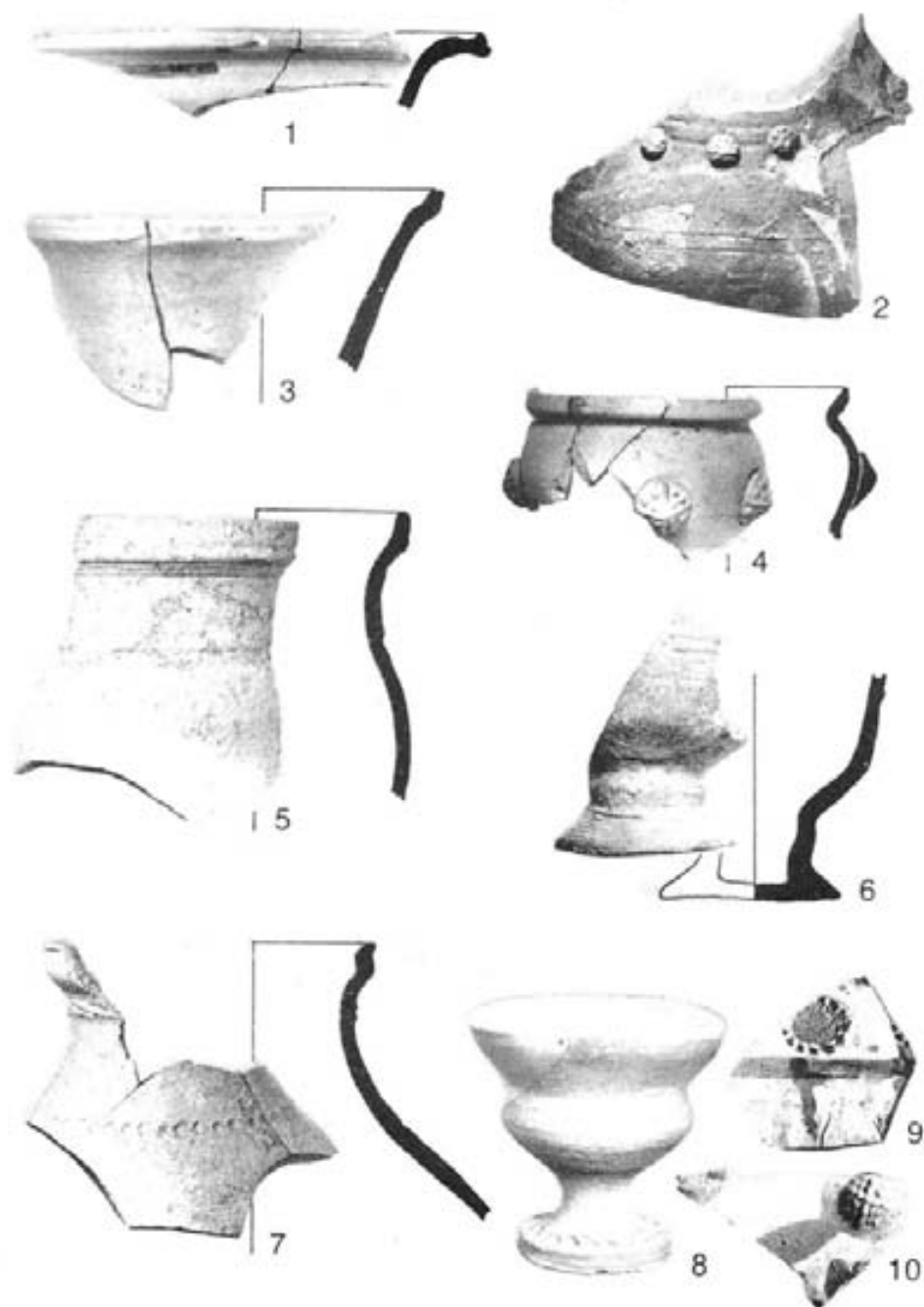
24. tábla: mázatlan kerámia, *I* típus (16. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–2: M = 1:3)

25. tábla: mázatlan kerámia, *m-n*. típus (16. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1: M = 1:5,5; 2: M = kb. 1:4)

26. tábla: mázatlan kerámia, gyertyatartók és fedő (16. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–4: M = 1:2)

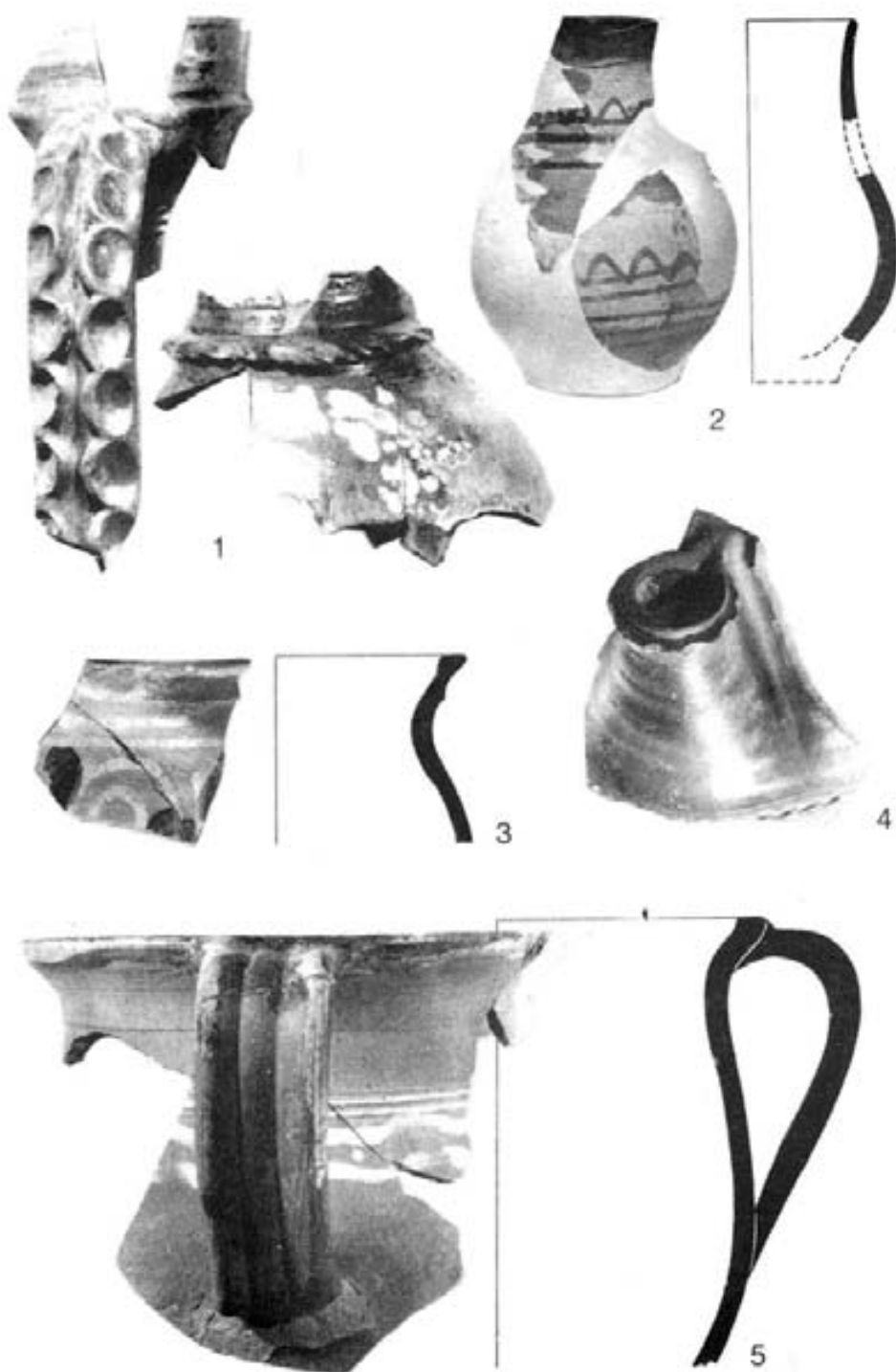
27. tábla: finom, vörös kerámia (1, 3); mázatlan, érdes, vörös kerámia (4–5, 7); vörös kerámia angóbbal, ill. vörös festéssel (2, 8–10); barna keménycserép (6) – 1–10: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (16. század) (1: M = 1:3; 2, 7–10: M = 1:2,5; 3–6: M = 1:2)

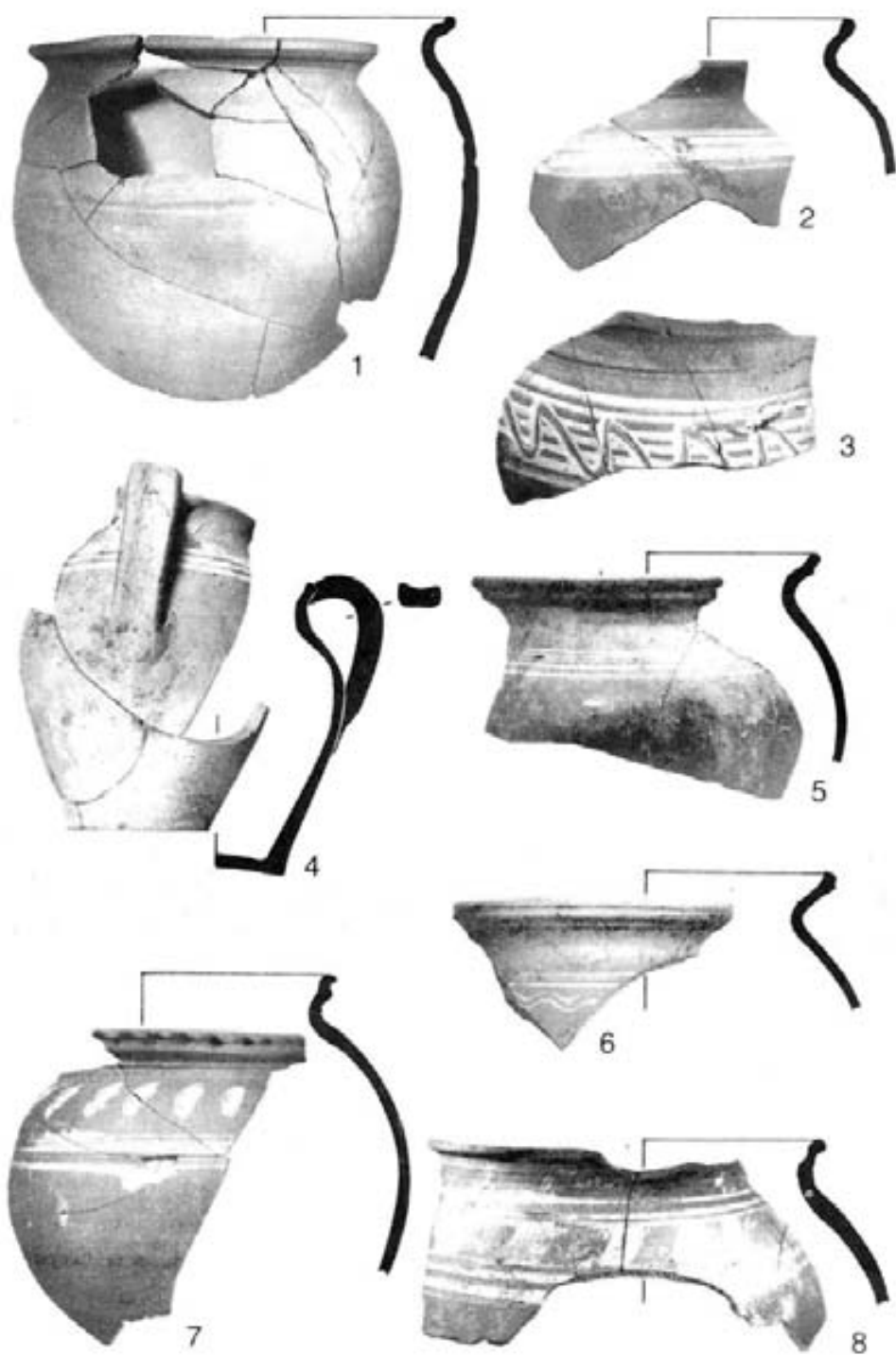
28. tábla: mázas kerámia (16. század) – 1–11: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1, 4, 6, 9: M = 1:2,5; 2, 8: M = 1:3; 3, 5, 7, 10–11: M = 1:2)

29. tábla: kerámia (17. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1–2: M = 1:3)

30. tábla: kerámia (17. század) – 1–5: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1–5: M = 1:2)

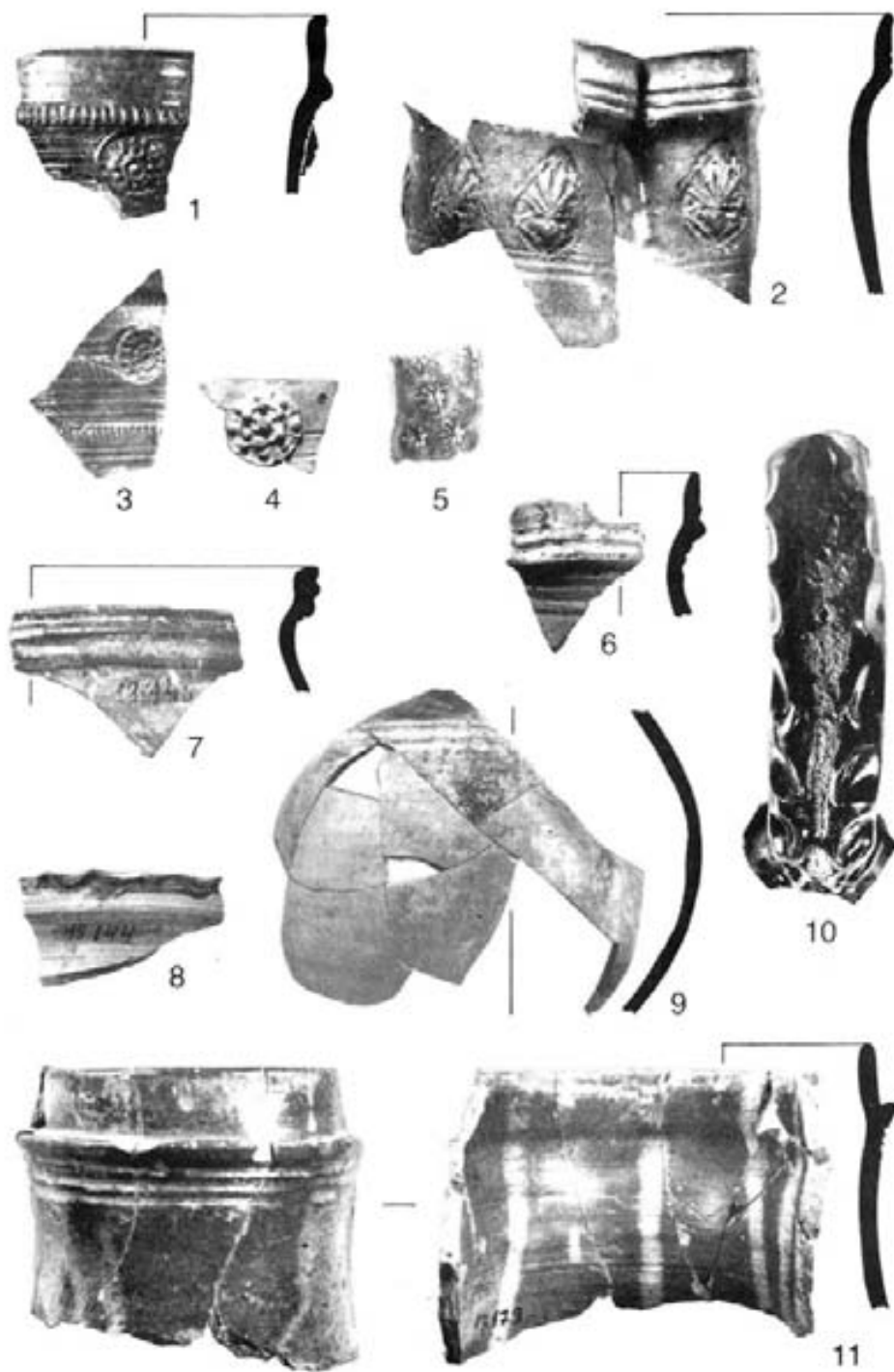
31. tábla: vörös kerámia, fehér angóbos díszítéssel (17. század). – 1–8: Székelyke-
resztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–2, 4–8: M = 1:3; 3: M = 1:2)

32. tábla: vörös kerámia fehér angóbos díszítéssel (17. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–4, 6–8: M = 1:3; 5: M = 1:2)

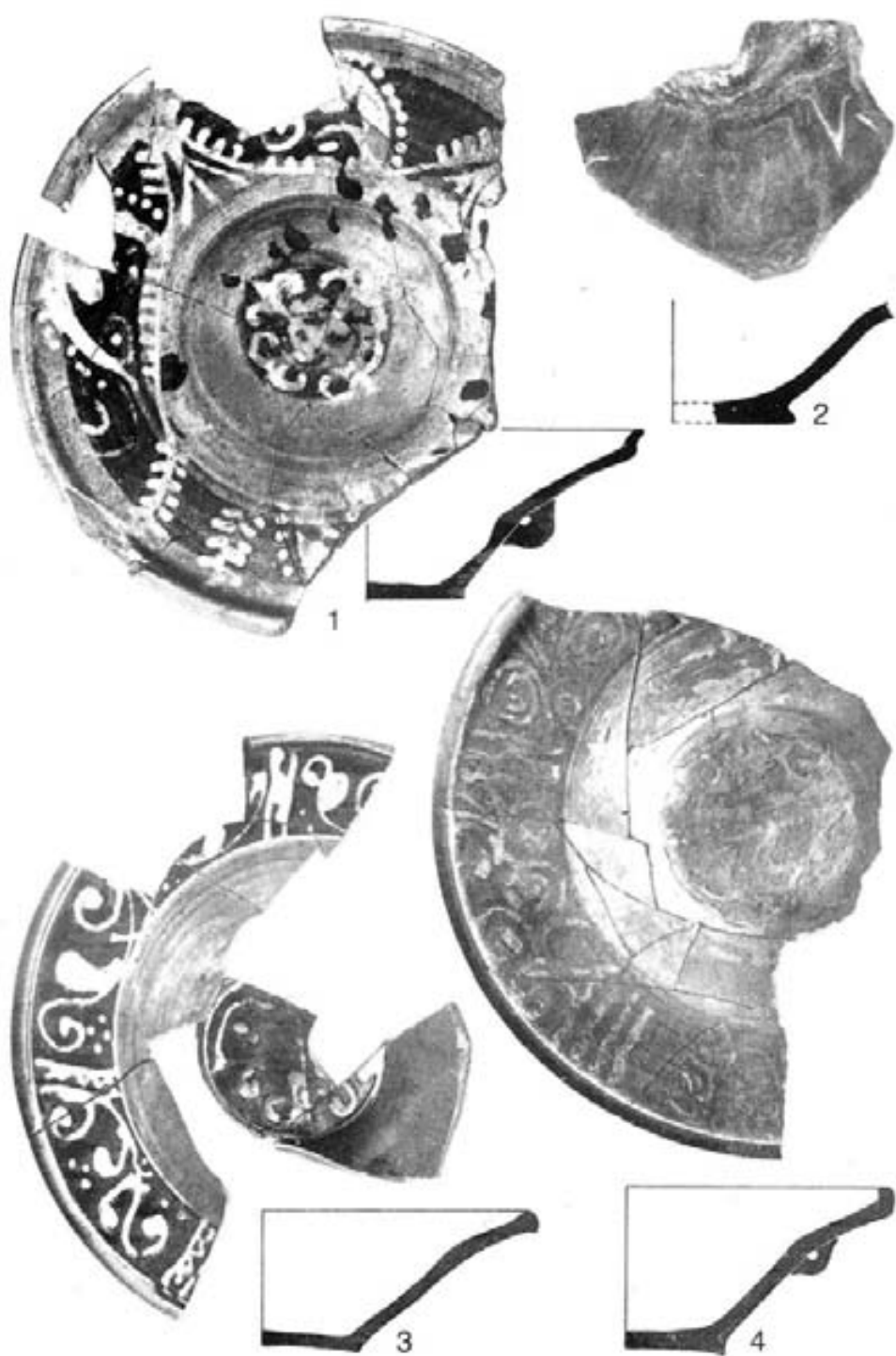
33. tábla: mázas kerámia, kívül fehér agóbb fölött esetenként vörös festéssel (17. század) – 1–11: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–10: M = 1:3; 11: M = 1:2)

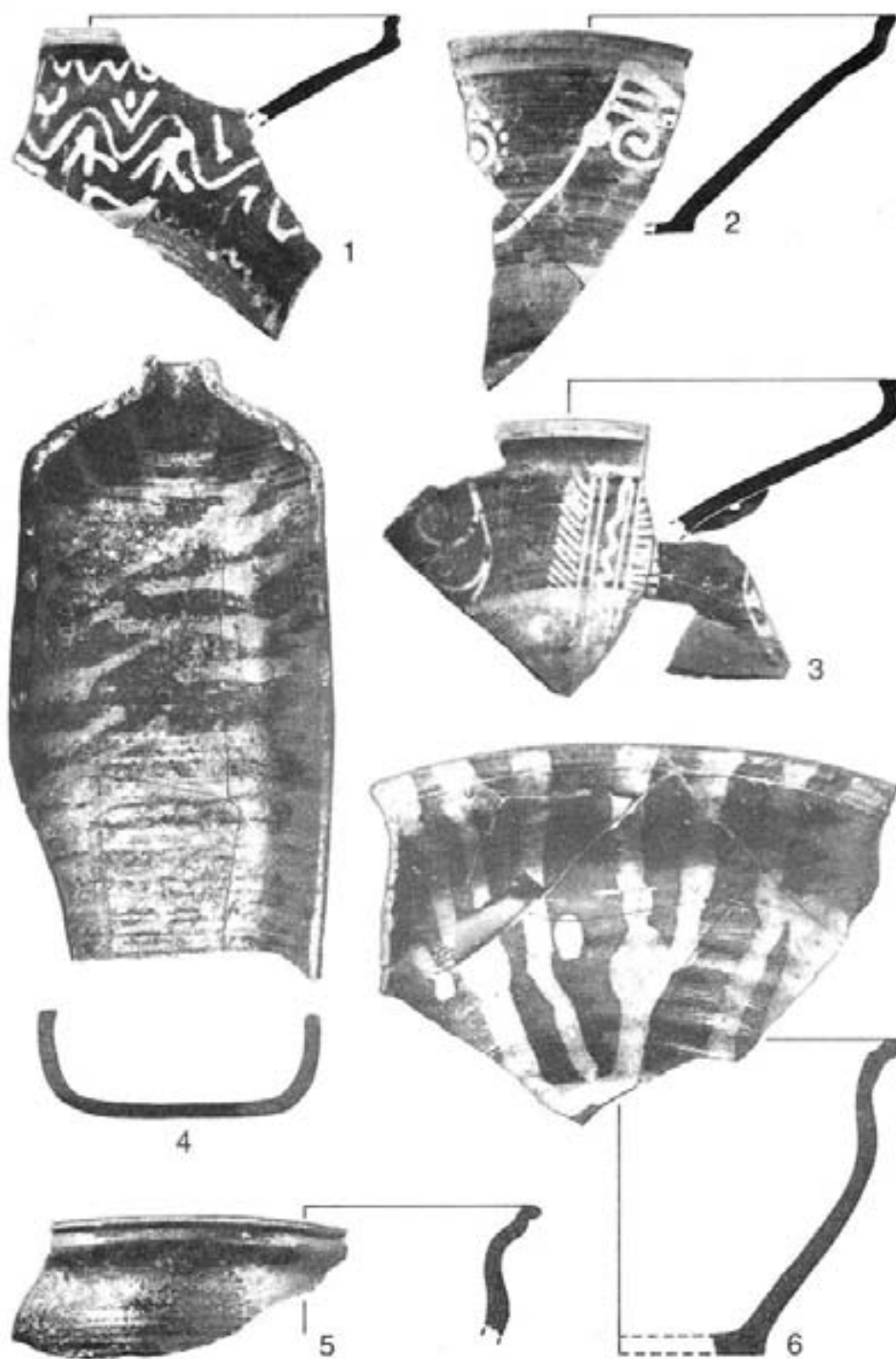
34. tábla: mázas kerámia (17. század) – 1–11: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–8, 10–11: M = 1:2, 9: M = 1:3)

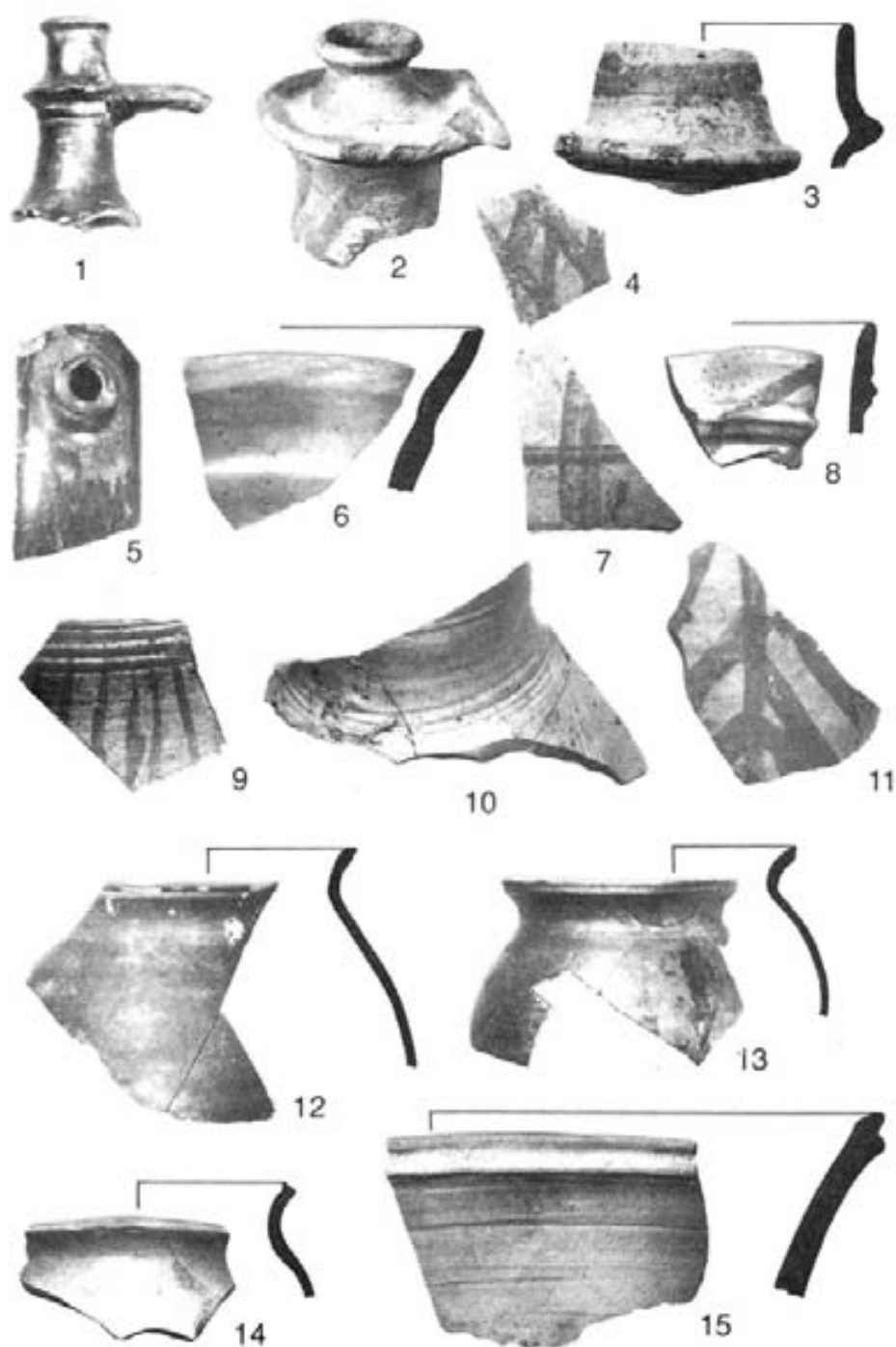
35. tábla: mázas kerámia (17. század) – 1–9: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1, 3, 5–9: M = 1:3; 2, 4: M = 1:2)

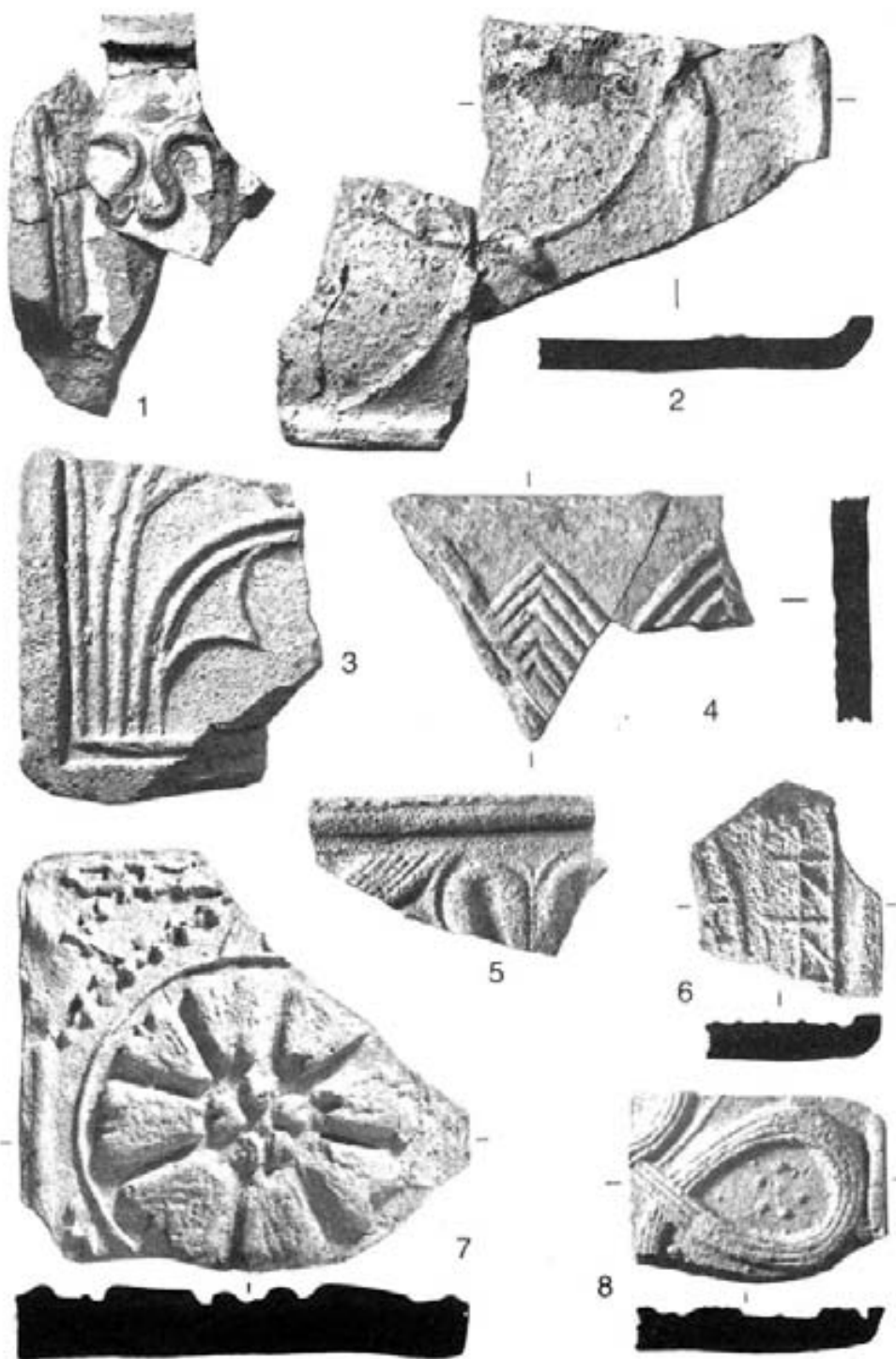
36. tábla: mázas kerámia (17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1, 3–4: M = 1:3; 2: M = 1:2)

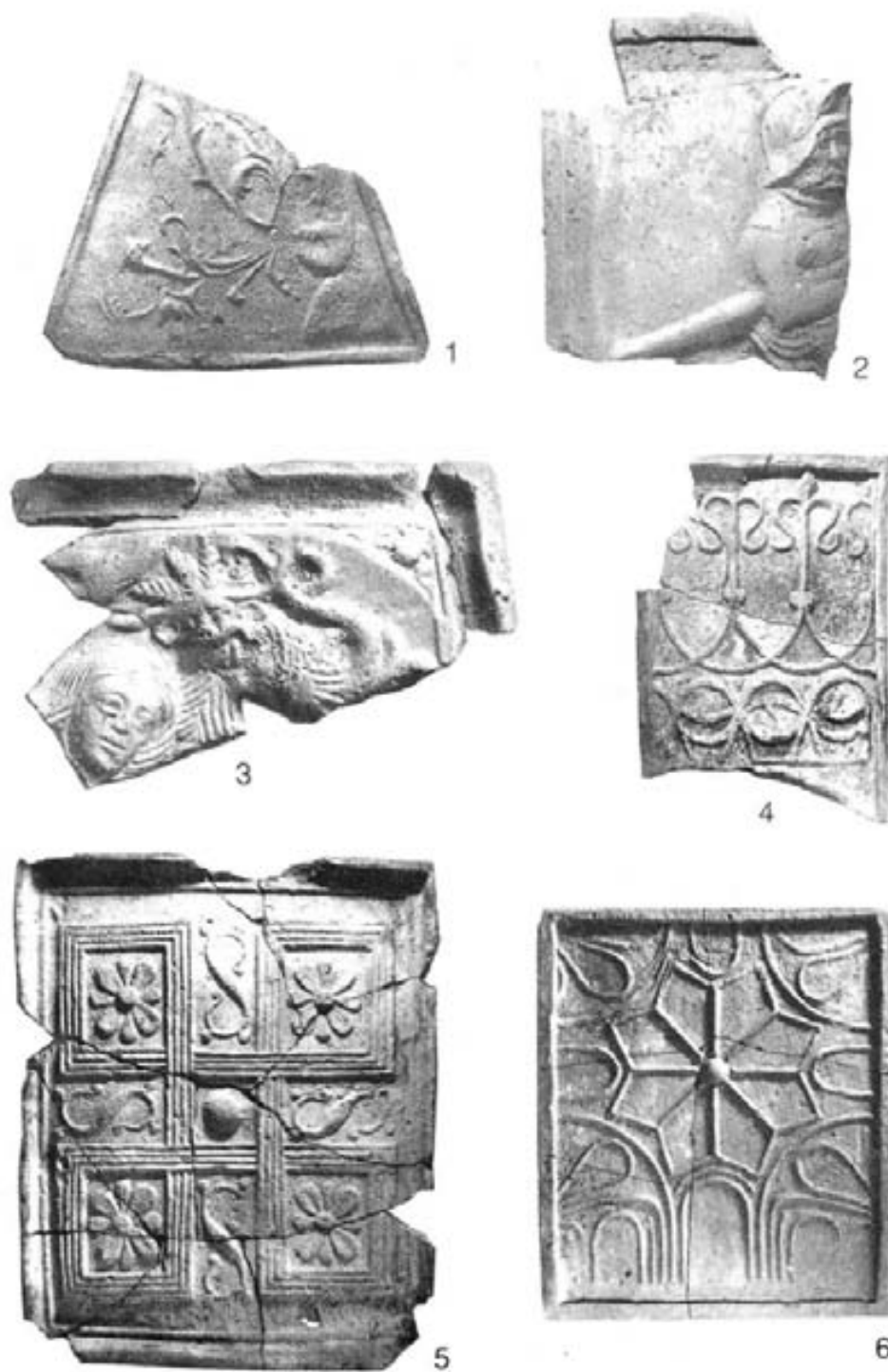
37. tábla: mázas kerámia (17. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–4: M = 1:3; 5–6: M = 1:2)

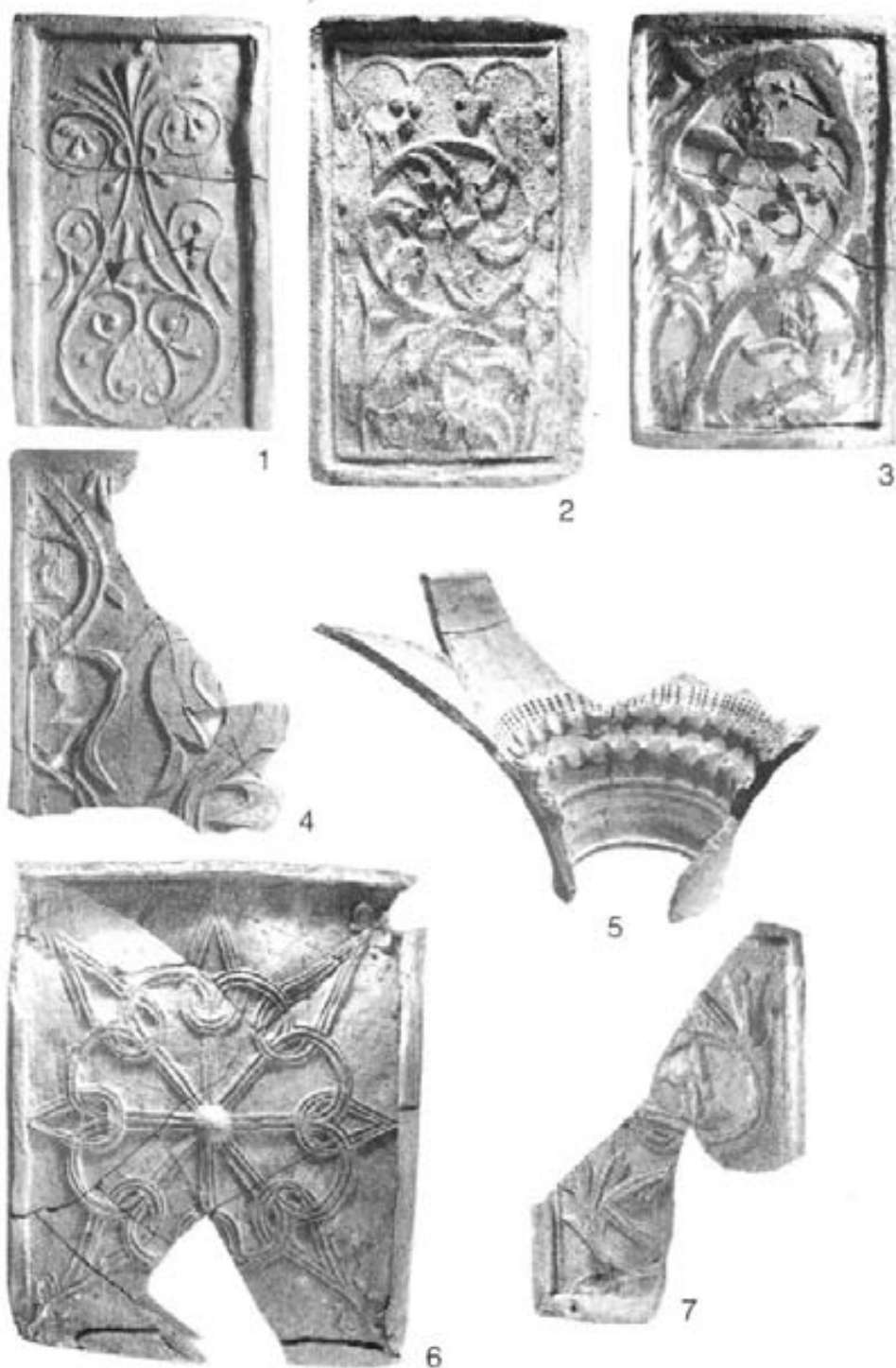
38. tábla: sötétszürke, redukált égetésű kerámia (1, 5, 12–13); finom, vörös anyagú, esetenként fényezett kerámia, vörös festéssel (2–4, 6–11, 14); vörös, érdes kerámia (15), 17. század – 1–15: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–11, 14; M = 1:2; 12–13, 15; M = 1:3)

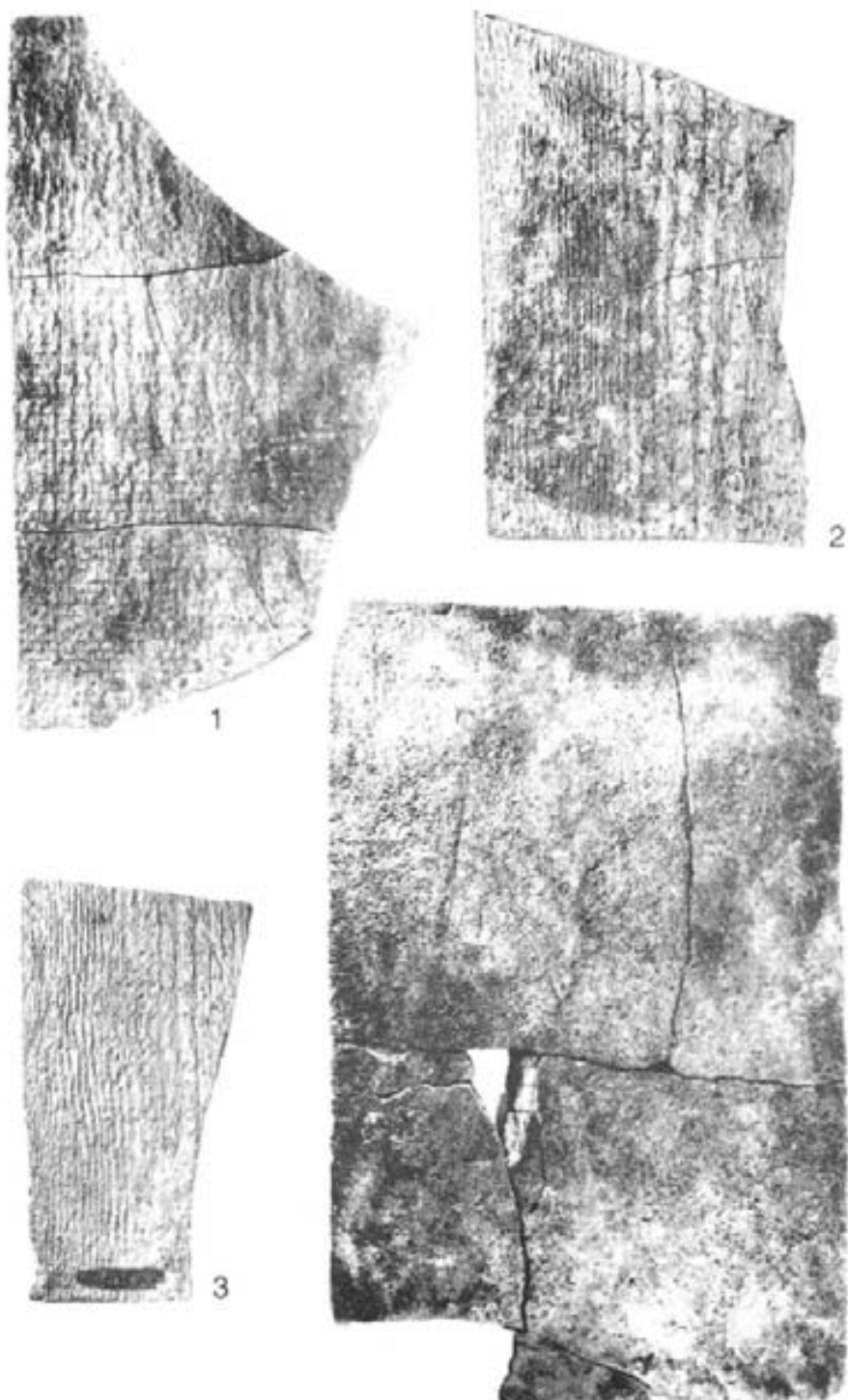
39. tábla: kályhacsempék (15–16. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44.,
13. objektum (1–8: M = 1:2)

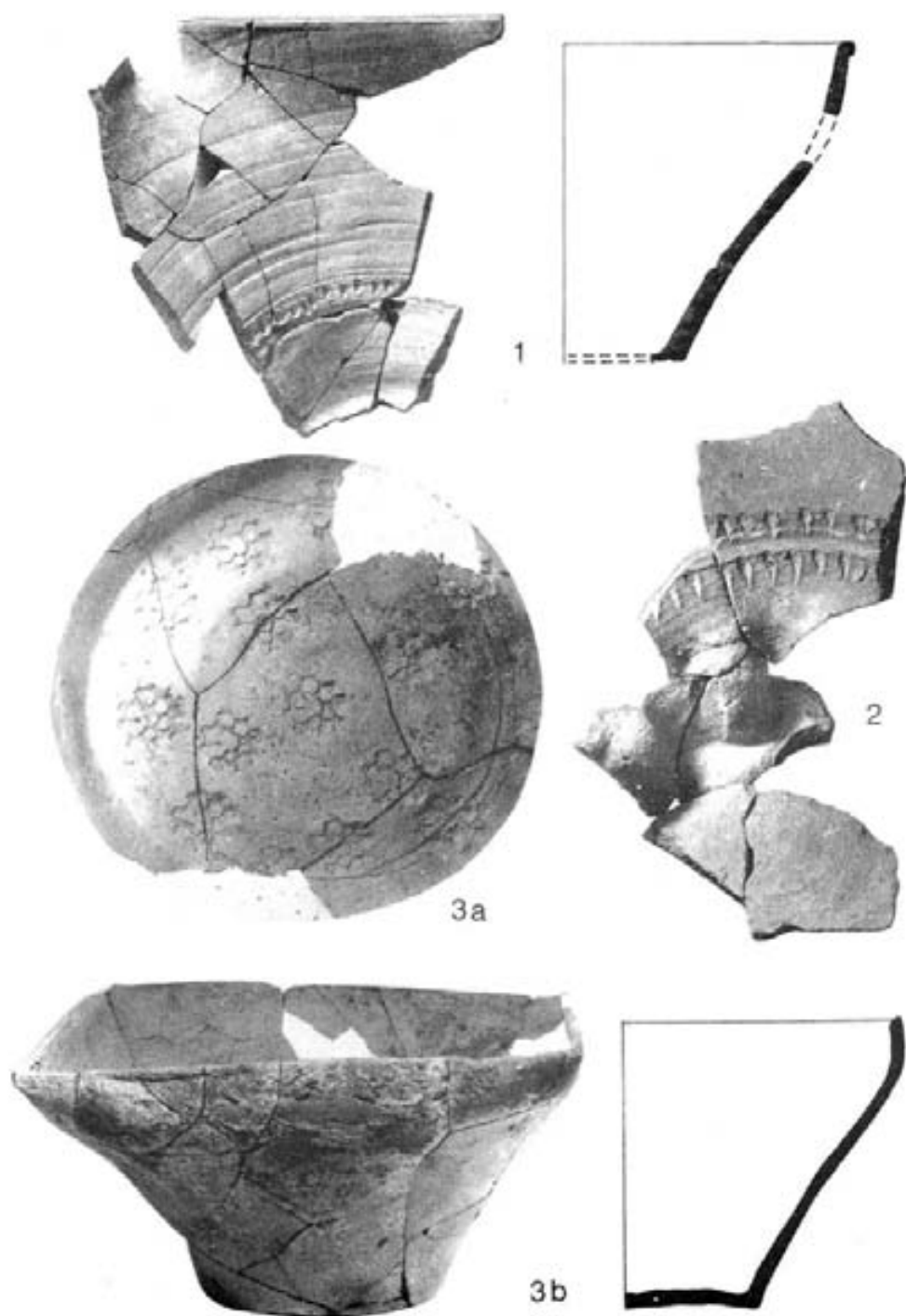
40. tábla: kályhacsempék (15–16. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1, 4–6: M = 1:4; 2–3: M = 1:3)

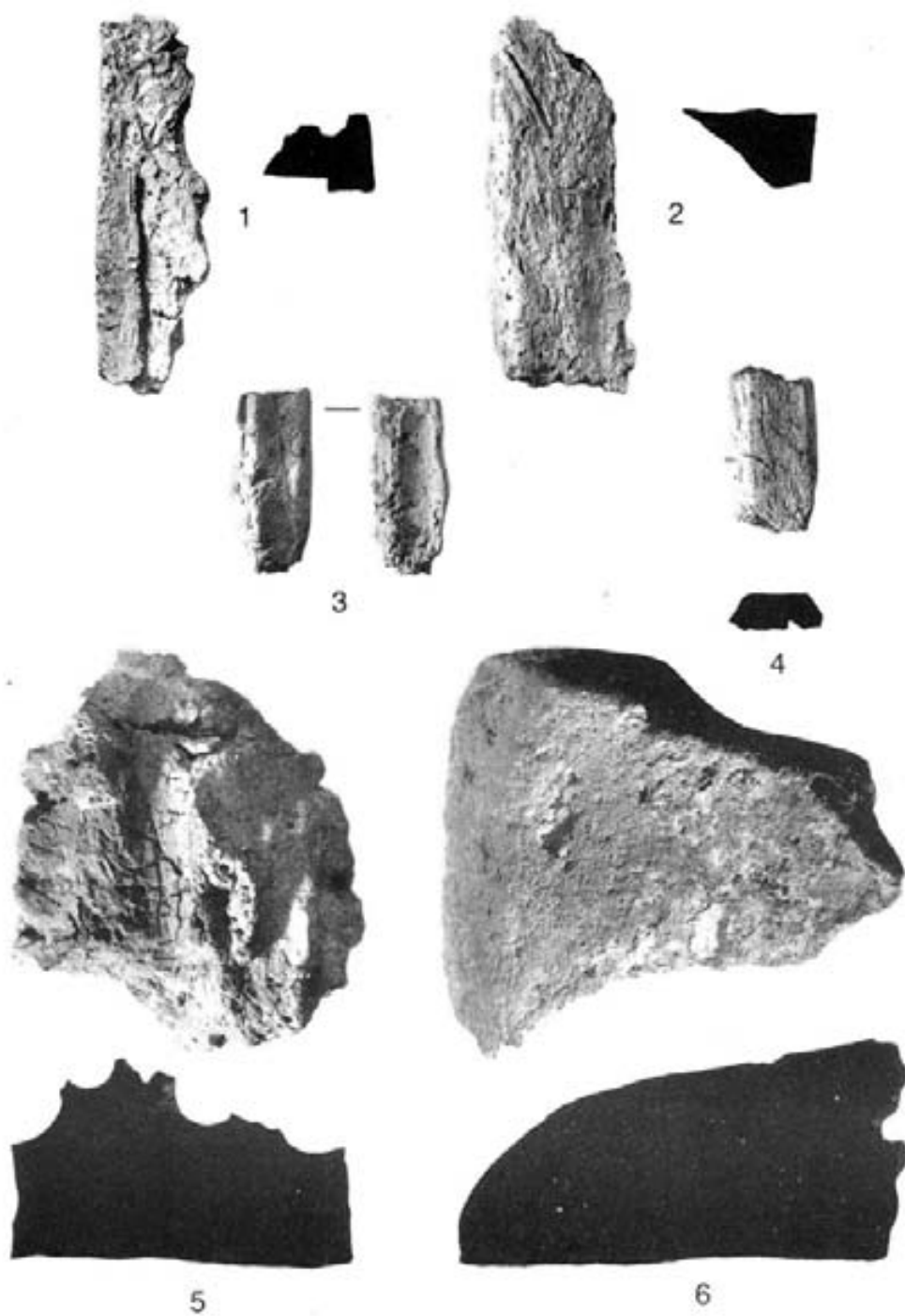
41. tábla: kályhacsempék (16. század) – 1–7: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–7: M = 1:4)

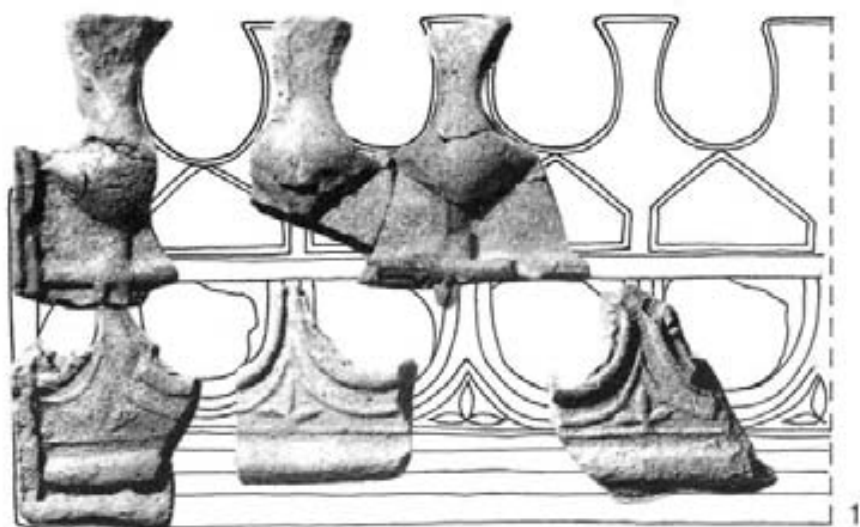
42. tábla: agyaglapok (16. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47., késő középkori pince betöltéséből (1–4: M = 1:3)

43. tábla: kályhaszemek (16–17. század) – 1–3: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1, 3b: M = 1:3; 2: M = 1:2)

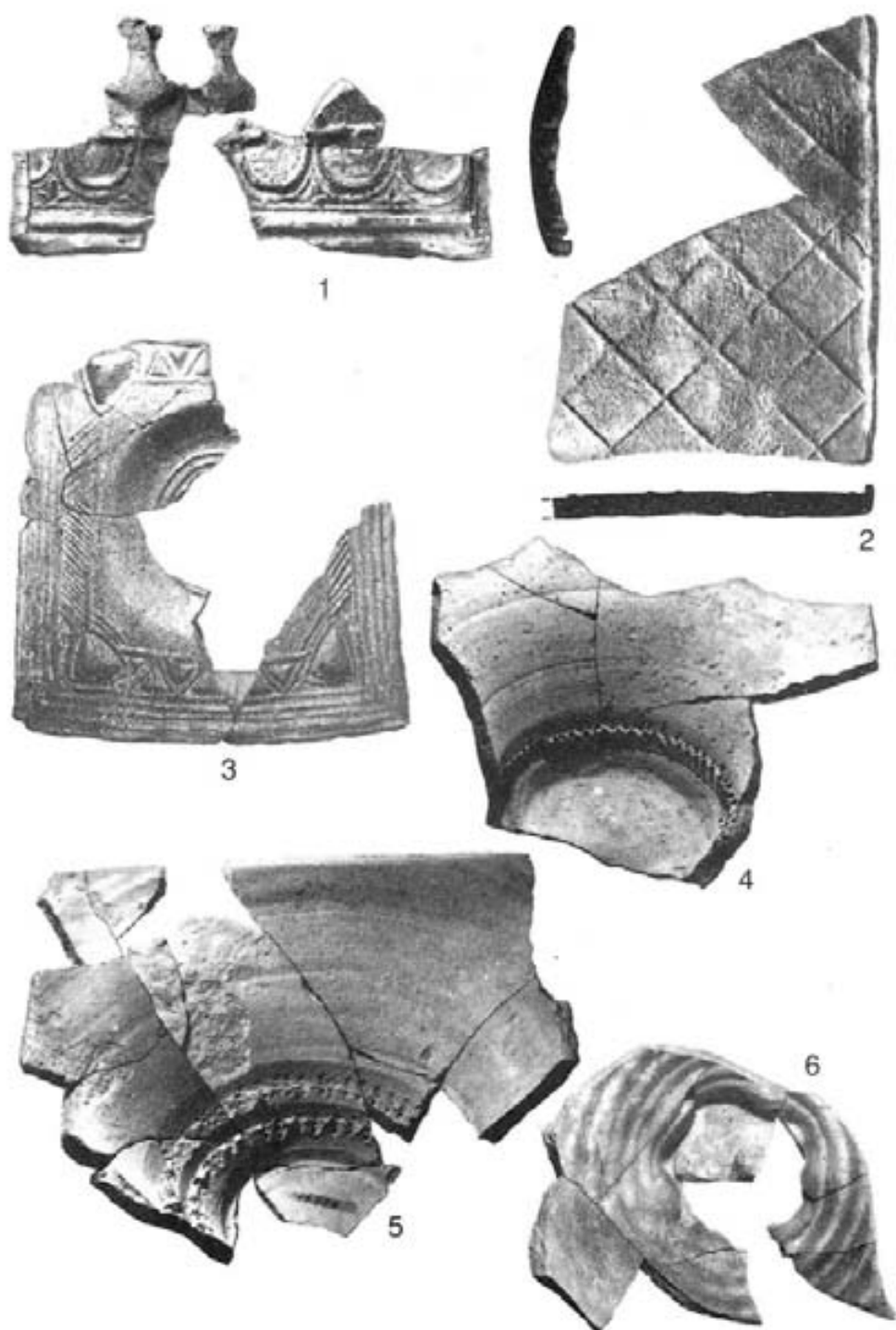
44. tábla: agyagtapasztás, idomtégla (16–17. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1–6: M = 1:2)

45. tábla: kályhacsempék (16. század) – 1–3: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1: M = 1:2; 2: M = 1:2,2; 3: M = 1:3)

46. tábla: kályhacsempék (17. század) – 1–2: Székelykeresztúr, Kriza János u. 6. (1–2: M = 1:3)

47. tábla: kályhacsempék (1–3: 16–17. század), kályhaszemek (4–6: 17. század) – 1–6: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–3: M = 1:4; 4–6: M = 1:3)

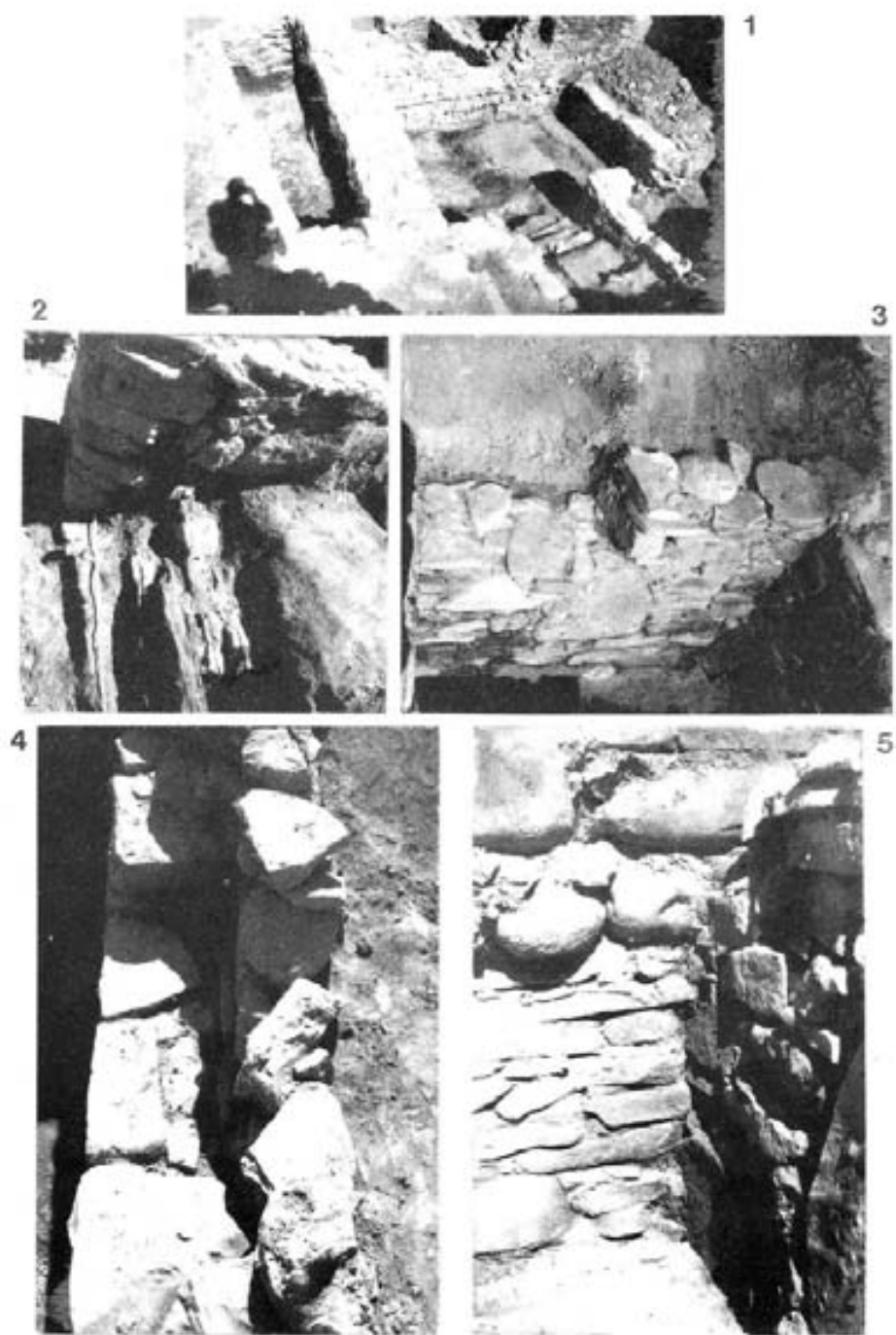
48. tábla: kályhacsempék (17. század) – 1–8: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–8: M = 1:4)

49. tábla: kályhacsempék (17. század) – 1–4: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44., 17. objektum (1–4: M = 1:4)

50. tábla: pincék (16–17. század) – 1: Székelykeresztúr, Szabadság tér 47.; 2–3: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44.

51. tábla: pince (17. század) – 1–5: Székelykeresztúr, Szabadság tér 44.

A késő középkori tekintélyesebb székely helységekre vonatkozó írott források áttekintése után a szerzők főleg Székelykeresztúron elért régészeti eredményeikre támaszkodva rajzolnak átfogó képet arról a feudalizmus korában kialakult településformáról, melynek neve magyarul mezőváros, latinul oppidum, románul târg, németül Markt. Ezek a népességszámban és vagyonban gyarapodó lakóhelyek az árutermelésben és -cserében egyre nagyobb szerepet töltöttek be, közigazgatási, egyházi központok lettek és különböző privilégiumokat szereztek maguknak. A felszínre került régészeti leletek beszédesen egészítik ki ismereteinket olyan területeken is, ahol az írott források a szokottnál szűkszavúbbak. A 14–17. század tárgyi emlékei azokról az életkörülményekről beszélnek, amelyek között a mezővárosok székely népe élt az urbanizáció folyamatának kezdeti századaiban.